CORPVS SCRIPTORVM ECCLESIASTICORVM LATINORVM

EDITVM CONSILIO ET IMPENSIS
ACADEMIAE SCIENTIARVM AVSTRIACAE

VOL. XC

SANCTI AVRELI AVGVSTINI OPERA

SECT. VI PARS VII

DE MORIBVS ECCLESIAE CATHOLICAE ET DE MORIBVS MANICHAEORVM LIBRI DVO

RECENSVIT
JOHANNES B. BAUER

VINDOBONAE
HOELDER-PICHLER-TEMPSKY
MCMLXXXXII

CORPVS SCRIPTORVM ECCLESIASTICORVM
LATINORVM

VOL. XC

CORPVS SCRIPTORVM ECCLESIASTICORVM LATINORVM

EDITVM CONSILIO ET IMPENSIS
ACADEMIAE SCIENTIARVM AVSTRIACAE

VOL. XC

SANCTI AVRELI AVGVSTINI OPERA

SECT. VI PARS VII

DE MORIBVS ECCLESIAE CATHOLICAE ET DE MORIBVS MANICHAEORVM LIBRI DVO

RECENSVIT
JOHANNES B. BAUER

VINDOBONAE
HOELDER-PICHLER-TEMPSKY
MCMLXXXXII

SANCTI AVRELI AVGVSTINI OPERA

SECT. VI PARS VII

DE MORIBVS ECCLESIAE CATHOLICAE ET DE MORIBVS MANICHAEORVM LIBRI DVO

RECENSVIT
JOHANNES B. BAUER

VINDOBONAE
HOELDER-PICHLER-TEMPSKY
MCMLXXXXII

OMNIA IVRA RESERVATA
© VERLAG HÖLDER-PICHLER-TEMPSKY, WIEN 1992

ISBN 3-209-01222-9

VINDOBONAE
Ex officina typographica G. Grasl

INDEX

PRAEFATIO

1. Qua ratione Augustinus libros de moribus scripserit VII
2. Conspectus codicum quotquot innotuerunt VIII
3. Descriptio codicum adhibitorum XIII
4. Quid codices adhibiti ad textum constituendum afferant XVII
5. Stemmata codicum XXVII
6. De editionibus XXVIII

DE MORIBVS ECCLESIAE CATHOLICAE ET DE MORIBVS MANICHAEORVM

Liber primus 3
Liber secundus 88

INDICES

Index locorum e sacra scriptura adhibitorum 157
Index locorum ex aliis scriptis adhibitorum 161
Index nominum 162
Index uerborum 163

PRAEFATIO

1. Qua ratione Augustinus libros de moribus scripserit

Libros quos hic denuo ad fidem codicum recensitos edimus, Augustinus anno 387 Romae scripsit neophyta, primam uidelicet fidei apologiam anno insequenti, ut uidetur, publici iuris factam in Africa (cf. 1,1 et 2,26). Nam ipse testatur: *Iam baptizatus autem cum Romae essem, nec tacitus ferre possem Manicheorum iactantiam de falsa et fallaci continentia uel abstinentia, qua se ad imperitos decipiendos ueris Christianis, quibus conparandi non sunt, insuper praeferunt, scripsi duos libros, unum de moribus ecclesiae catholicae et alterum de moribus Manicheorum* (retr. 1,6,1). Quorum librorum uero argumentum uir cl. Fessler[1] ita presse complexus est: „Hic igitur bonorum morum praecepta atque exempla quae habentur in ecclesia catholica, Manichaeorum doctrinae morum ac conuersationi ex aduerso ponit, indeque catholicae ecclesiae praestantiam deducit. Libro 1. ex beatitudinis desiderio omnium animis insito, infert summum bonum, quo beatitudinis assequendae causa omnes actiones nostras referri oportet, non aliud esse praeter deum; deo autem nonnisi per amorem coniungi posse hominem; ad ipsum igitur summo amore contendendum esse, prout in catholica ecclesia Testamenti Veteris aeque ac Novi auctoritate docetur; porro ex hoc dei amore quattuor uirtutes cardinales, quibus omnis

---

[1] J. Fessler, Institutiones Patrologiae (Denuo edidit B. Jungmann, II/1, Oeniponte 1892) p. 292.

morum honestas continetur, tamquam riuulos ex fonte manare, eique nexu indiuulso cohaerere dilectionem sui et proximi, quibus tandem doctrina moralis absoluitur (n. 4—62.). Tum post insignia ecclesiae catholicae praeconia (n. 62—64.) monachorum et sanctimonialium, clericorum et laicorum praeclara uirtutis exempla proponit (n. 65—74.); malorum uero christianorum mores non ipsi ecclesiae imputandos (n. 75—77.), nec eius disciplinam ob coniugium bonorumque possessionem, baptizatis permissa, imperfectam esse censendam (n. 78—80.) adiungit. — Altero dein libro, Manichaeorum doctrina de natura et origine mali diligenter refutata (n. 1—8.), tria illa oris, manuum et sinus signacula, quibus isti omnem doctrinam suam ethicam comprehendebant, discutiuntur et superstitiosa eorum abstinentia mysteriaque nefanda sugillantur (n. 19—67.); eorum denique peruersi mores describuntur (n. 67—75.).“

2. Conspectus codicum quotquot innotuerunt

Catalogum insequentem describendum curaui ex indicibus quos composuerunt J. K. Coyle[1], J. Divjak[2], R. Kurz[3],

---

[1] John Kevin Coyle, Augustine's „De Moribus Ecclesiae Catholicae“. A study of the work, its composition and its sources, Paradosis 25, Fribourg 1978.

[2] Johannes Divjak, Die handschriftliche Überlieferung der Werke des Heiligen Augustinus, Bd. IV Spanien und Portugal, Veröffentlichungen der Kommission zur Herausgabe des Corpus der lateinischen Kirchenväter, Heft VIII (=Sitzungsberichte der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse, Bd. 292), Wien 1974.

[3] Rainer Kurz, Bd. V/1/2 Bundesrepublik Deutschland und Westberlin, Veröffentlichungen, Heft IX, X (=Sitzungsberichte, Bd. 306, 350), Wien 1976, 1979.

M. Oberleitner[4], F. Römer[5], adiectis nonnullis notitiis ab Academia scientiarum Austriaca mihi oblatis.
* Praefixa stellula codices librum primum tantum exhibentes notantur.
Sigla quibus codices ad textum constituendum adhibiti notantur margini sinistro ascribuntur.

s. IX—X
P_2 *Paris, Bibliothèque Nationale, lat. 1923.

s. X—XI
To *Tours, Bibliothèque Municipale, 284.

s. XI
Angers, Bibliothèque Municipale, 293.
Arras, Bibliothèque Municipale, 420 (exc.).
A *Arras, Bibliothèque Municipale, 885.
Mt *Metz, Bibliothèque Universitaire, 138.
S Schaffhausen, Stadtbibliothek, 35.
Vn *Vendôme, Bibliothèque Municipale, 122.

s. XI exeuntis
*Paris, Bibliothèque Nationale, lat. 2819 (lacunosus[6]).
V Roma, Biblioteca Vaticana, Reg. lat. 107.

s. XI—XII
Angers, Bibliothèque Municipale, 286.
Pa Padova, Biblioteca Universitaria, 1584.
*Paris, Bibliothèque Nationale, lat. 2154 (lacunosus).

---

[4] Manfred Oberleitner, Bd. I/1/2 Italien, Veröffentlichungen, Heft I, II (=Sitzungsberichte, Bd. 263, 267), Wien 1969, 1970.

[5] Franz Römer, Bd. II/1/2 Großbritannien und Irland, Bd. III Polen, Anhang: Die Skandinavischen Staaten Dänemark—Finnland—Schweden, Veröffentlichungen III, IV, VII (=Sitzungsberichte 281, 276, 289), Wien 1972, 1972, 1973.

[6] Cf. p. XXIV.

s. XII

*Arras, Bibliothèque Municipale, 350.
B Bamberg, Staatliche Bibliothek, Kirchenväter 25.
C_3 Cambridge, Trinity College Library, 76.
Grenoble, Bibliothèque Municipale, 205 (lacunosus).
*Laon, Bibliothèque Municipale, 132.
P Paris, Bibliothèque Nationale, lat. 1907.
P_3 Paris, Bibliothèque Nationale, lat. 2037.
Paris, Bibliothèque Nationale, lat. 16725 (lacunosus).
*Paris, Bibliothèque Nationale, lat. 17399 (lacunosus).
*Reims, Bibliothèque Municipale, 401.
R Rouen, Bibliothèque Municipale, 476.
Saint-Omer, Bibliothèque Municipale, 206.
*Tours, Bibliothèque Municipale, 270.
T_2 Troyes, Bibliothèque Municipale, 40.
*Troyes, Bibliothèque Municipale, 846.
T Troyes, Bibliothèque Municipale, 1085.
Vendôme, Bibliothèque Municipale, 129 (liber II tantum).

s. XII exeuntis

C Cambridge, Gonville and Caius College, 126 (64).
Paris, Bibliothèque Mazarine, 623 (275).

s. XII—XIII

P_4 *Paris, Bibliothèque Nationale, lat. 2038.

s. XIII incipientis

C_2 Cambridge, Corpus Christi College, 316.
*Cambridge, Sidney & Sussex College, 94.

anno 1215

*Roma, Biblioteca Vaticana, Vat. lat. 10664.

s. XIII

Assisi, Biblioteca Comunale, 84.
Br *Berlin, Deutsche Staatsbibliothek, 70 (Phill. 1696).
Boulogne-sur-Mer, Bibliothèque Municipale, 49.
*Cambridge, Gonville and Caius College, 100 (52) (exc.).
*Durham, Cathedral Library, B. III 2.
*London, British Museum, Royal 7.B. IX.

M Mons, Bibliothèque de l'Université de l'Etat, 13/160.
*Montpellier, Bibliothèque Inter-universitaire, H 413.
Paris, Bibliothèque Mazarine, 631.
Paris, Bibliothèque Mazarine, 633.
*Paris, Bibliothèque Nationale, lat. 1910.
Paris, Bibliothèque Nationale, lat. 15297 (lacunosus).
Paris, Bibliothèque Nationale, lat. 15302 (lacunosus).
*Paris, Bibliothèque Nationale, lat. 15665.
Paris, Bibliothèque Nationale, lat. 15733 (lacunosus).
*Paris, Bibliothèque Nationale, lat. 15737 (lacunosus).
*Paris, Bibliothèque Nationale, lat. 17398 (lacunosus).
*Roma, Biblioteca Vaticana, Vat. lat. 12996.
*Tortosa, Biblioteca de la Catedral, 230.
*Tours, Bibliothèque Municipale, 247.
*Troyes, Bibliothèque Municipale, 860.

s. XIII inferioris
Oxford, Bodleian Library, Bodl. 132.

s. XIII exeuntis
O Oxford, Merton College, XXXVI.
Roma, Biblioteca Angelica, lat. 159.

s. XIII—XIV
Paris, Bibliothèque Nationale, 15656.
*Paris, Bibliothèque Nationale, lat. 1909.
Paris, Bibliothèque Sainte-Geneviève, 214 (exc.).

anno 1300
*Venezia, Biblioteca Nazionale Marciana, 1982.

s. XIV incipientis
E Erlangen, Universitäts-Bibliothek, 163.
Lincoln, Cathedral Chapter Library, 208.
London, British Museum, Royal 5. C. IV.
Oxford, Bodleian Library, Bodl. 568.
Padova, Biblioteca Universitaria, 1119.

s. XIV
*Durham, Cathedral Library, B. II. 19.
Durham, Cathedral Library, B. II. 27.

Oxford, Bodleian Library, Bodl. 238.
*Oxford, Merton College, I.
*Paris, Bibliothèque de l'Arsenal, 307.
Paris, Bibliothèque Nationale, lat. 1950.
*Paris, Bibliothèque Nationale, lat. 2045.
*Paris, Bibliothèque Nationale, lat. 2728.
Paris, Bibliothèque Nationale, lat. 14296.
Paris, Bibliothèque Nationale, lat. 15298.
*Toledo, Biblioteca del Cabildo, 15—4.
*Valencia, Biblioteca Universitaria, 32 (620).

anno 1438

Roma, Biblioteca Vaticana, Vat. lat. 446. (Ab hoc libro Benedictini in comparandis codicibus orsi sunt cf. R. C. Kukula, Sitzungsber. phil. hist. Wien 138, 1898, 36)

anno 1453

Cesena, Biblioteca Malatestiana, D. IX. III.

anno 1468

*London, Lambeth Palace Library, 50.
*Mantova, Biblioteca Comunale, D. III. 3.

anno 1469

*Aachen, Stadtbibliothek, Cod. 50.

anno 1472

Bruxelles, Bibliothèque Royale de Belgique, 49—62.

anno 1476

Trier, Stadtbibliothek, 159/1219 (lacunosus).

anno 1484

*London, Sion College, Arc. L. 40. 2/L. 23.

s. XV

*Aberdeen, University Library, 7.
Bruxelles, Bibliothèque Royale de Belgique, 312—320 (lacunosus).
Bruxelles, Bibliothèque Royale de Belgique, 1235—1253 (lacunosus).

*Bruxelles, Bibliothèque Royale de Belgique, 11733—11739.
Cambridge, Gonville and Caius College, 69 (36).
Cambridge, Trinity College, 164.
*Cambridge, University Library, 1199 (Ff. II. 32).
*Eton, Eton College, 47.
*Firenze, Biblioteca Medicea-Laurenziana, Laur. Pluteus XII, cod. XIII.
*Firenze, Biblioteca Medicea-Laurenziana, Med. Fesul. XXII.
*Milano, Biblioteca Ambrosiana, R. 68 sup.
Paris, Bibliothèque de l'Arsenal, 350.
*Reims, Bibliothèque Municipale, 128.
Roma, Biblioteca Vaticana, Vat. lat. 445.
Roma, Biblioteca Vaticana, Vat. lat. 446.
Roma, Biblioteca Vaticana, Vat. lat. 493.
*Roma, Biblioteca Vaticana, Vat. lat. 502.
Roma, Biblioteca Vaticana, Vat. lat. 4223.
Roma, Biblioteca Vaticana, Vat. lat. 7084.
*Wien, Nationalbibliothek 4350 (cap. 67—71).
Wolfenbüttel, Herzog-August-Bibliothek, Guelph. 18.2. Aug. 2°. (lacunosus).

3. Descriptio codicum adhibitorum

Ad textum constituendum hi uigintiduo codices adhibiti sunt:

A Codex Atrebatensis (Arras), Bibliothèque Municipale, 885, s. XI.
Membr. Libri primi tantum partes continet.

B Codex Bambergensis, Staatliche Bibliothek, Ms. Patr. 25, s. XII.
Membr., ff. 81, 290 × 210 mm, ff. 34 v—48 r, 48 r—61 r. Insunt Augustini opera uaria: Contra Academicos libri III cum cap. I (et Prologo) Retractationum — De disciplina christiana — De moribus ecclesiae catholicae contra Manichaeos libri II — Sermones et Epistolae (V) cum Regula Secunda.

F. Leitschuh — H. Fischer, Katalog der Handschriften der Königlichen Bibliothek zu Bamberg, vol. 1, sect. 1, Bamberg 1895—1906, t. C: H. Fischer, Kirchenväter und ältere Theologen bis zum Ende des XIII. Jhdts, 1903, 378sq.

Br Codex Berolinensis, Deutsche Staatsbibliothek, 70. Ms. Phill. 1696, s. XIII.
Membr. ff. 159, 280 × 180 mm, ff. 62 v—71 r, librum primum tantum de moribus continet inter alia opera Augustini et Bernardi Clarauallensis.
V. Rose, Verzeichnis der lateinischen Handschriften der Königlichen Bibliothek zu Berlin, vol. 1: Die Meermann-Hss des Sir Thomas Phillipps, Berlin 1893, 126—130 (Die Handschriften-Verzeichnisse der Königlichen Bibliothek zu Berlin vol. 12).

C Codex Cantabrigiensis, Gonville and Caius College, 126(64) = C.M.A. (Catalogi Manuscriptorum Angliae) 1084, s. XII ex.
Membr. ff. 138 + 2, 228 × 168 mm, ff. 1 r—51 v, libros duo de moribus praebet.
M. R. James, A Descriptive Catalogue of the Manuscripts in the Library of Gonville and Caius College, vol. 1, Cambridge 1907, 134sq.

C_2 Codex Cantabrigiensis, Corpus Christi College, 316, s. XIII inc.
Membr. ff. 3 + 216 + 1, 234 × 162 mm, ff. 72 r—90 v, insunt libri duo de moribus inter alia opera Augustini, Hugonis (Super Dionysium), Anselmi.
M. R. James, A Descriptive Catalogue of the Manuscripts in the Library of Corpus Christi College, vol. 2, Cambridge 1912, 122—125.

C_3 Codex Cantabrigiensis, Trinity College Library, 76. Ms. B. 2. 33. (=C.M.A. 146) s. XII.
Membr., ff. 129, 270 × 190 mm. ff. 3 r—41 v, libros duo de moribus praebet inter alia opera Augustini et Hildeberti.
M. R. James, The Western Manuscripts in the Library of Trinity College, Cambridge. A Descriptive Catalogue, vol. 1, Cambridge 1900, 95sq.

E Codex Erlangensis, Universitätsbibliothek, 163, s. XIV inc.
Membr., ff. 155, 330 × 240 mm. Insunt opera Gregorii Nazianzeni, Augustini, Boethii, Alani de Insulis, Leonis, Cassiodori, Hugonis de s. Victore, Isidori, Senecae, libellus de tribus uerbis Domini, Philippi episcopi Eistettensis Expositio super Magnificat, De s. Willibaldo, alia. ff. 37 v—57 r continentur libri duo de moribus.
H. Fischer, Die lateinischen Pergamenthandschriften der Universitätsbibliothek Erlangen, Katalog der Hss der Univ.-Bibl. Erlangen, vol. 1, Erlangen 1928, 172—175.

Mt Codex Metensis (Metz), Bibliothèque Universitaire, 138, s. XI.
Membr., ff. 74 v—98 v primus tantum liber de moribus exstat.

M Codex Montanus (Mons), Bibliothèque de l'Université de l'Etat, 13/160, s. XIII.
Membr., ff. 1 r—54 v libri duo de moribus insunt.

O Codex Oxoniensis, Merton College XXXVI, s. XIII ex.
Membr., ff. 307, ff. 286 v—307 r libri duo de moribus inter alia opuscula Augustini leguntur.
H. O. Coxe, Catalogus Codicum Mss., qui in Collegiis Aulisque Oxoniensibus hodie adservantur, pars 1/3 (Catalogus Codicum Mss. Collegii Mertonensis J.), Oxonii 1852, 24sq.

Pa Codex Patavinus (Padua), Biblioteca Universitaria, 1584, s. XI—XII.
Membr., ff. 106 r—131 r libri duo de moribus continentur.

P Codex Parisinus, Bibliothèque Nationale, lat. 1907, s. XII.
Membr., ff. 1 + 212, 340 × 245 mm, ff. 148 v—192 libri duo de moribus continentur.
Ph. Lauer, Catalogue Général des Manuscrits Latins, tom. 2, Paris 1940, 233.

P_2 Codex Parisinus, Bibliothèque Nationale, lat. 1923, s. IX—X.
Membr., ff. 55, 240 × 195 mm, ff. 1—13 liber primus tantum de moribus praebetur.
Ph. Lauer, Catalogue Général des Manuscrits Latins, tom. 2, Paris 1940, 242.

P_3 Codex Parisinus, Bibliothèque Nationale, lat. 2037, s. XII.
Membr., 120 ff., 285 × 190 mm, ff. 55—94 libri duo de moribus leguntur.
Ph. Lauer, Catalogue Général des Manuscrits Latins, tom. 2, Paris 1940, 290.

P_4 Codex Parisinus, Bibliothèque Nationale, lat. 2038, s. XII—XIII.
Membr., ff. 37 v—49 v primus tantum liber de moribus continetur inter alia opera Augustini, Iuliani Pomerii, Nicolai Clarauallensis, Petri Damiani.
Ph. Lauer, Catalogue Général des Manuscrits Latins, tom. 2, Paris 1940, 290.

R Codex Rothomagensis (Rouen), Bibliothèque Municipale, 476 (A. 137) s. XII.
Membr., ff. 1—37 libri duo de moribus insunt.

S Codex Scaphusinus (Schaffhausen), Stadtbibliothek, Cod. 35, olim Monasterii Omnium Sanctorum, s. XI.
Membr., ff. 51—70 libri duo de moribus continentur.

To Codex Turonensis (Tours), Bibliothèque Municipale, 284, s. X—XI.
Membr., ff. 1 r—27 v liber primus de moribus legitur.

T Codex Trecencis (Troyes), Bibliothèque Municipale, 1085, s. XI vel potius s. XII (Römer).
Membr., ff. 115—153 v, libri duo de moribus insunt.

T_2 Codex Trecensis (Troyes), Bibliothèque Municipale, 40, s. XII.
Membr., ff. 72 v—93 v libri duo de moribus inueniuntur.

V Codex Vaticanus, Biblioteca Vaticana, Reg. lat. 107, s. XI ex.
Membr., ff. 178, 331 × 238 mm, ff. 5 r—48 v libri duo de moribus inter Augustini opera complura aduersus Manichaeos leguntur.
A. Wilmart, Codices Reginenses Latini, tom. 1, Biblioteca Vaticana 1937, 230sq.

Vn Codex Vindocinensis (Vendôme), Bibliothèque Municipale, 122, s. XI.
Membr., ff. 109 r—135 v liber primus de moribus praebetur.

4. Quid codices adhibiti ad textum constituendum afferant

Cum codices inferioris aetatis libros de moribus ecclesiae catholicae et de moribus Manichaeorum tradant, ex lectionibus uariis subtiliter quaerendum est quid singuli codices ad textum constituendum afferant. Subsequitur exemplorum delectus.

I, 1,10 *elatius — uidebantur*] om. OT_2
4,4 *plane*] *plene* PaP $_2P_4R^*$
6,24 *siue corpus solum* P_4T] om. cett. (deest To)
9,1 *quod*] *quin* BP_2V
14,16 *haec*] *ad haec* P_4T
15,16 *illud* BrMtMP_3P_4TTO] *istud* BCC_2C_3EOPaPRST_2VVn
15,31 *credam* BCC_2C_3EOP*P_3P_4Pa STT_2VVn *credo R*] *inueniam* BRMtMP^c P_2To
16,19 *longe aliter*] *longe* om. P_2
17,19 *inueniuntur* EMt*Pa$P_4S^cTT_2$Vn] *inueniantur* BBr CC_2C_3MMt^cOPP_2P_3RS*ToV
17,28 *depraedati*] *deprauati* P_4T
deprauati in P_4 et T loco *depraedati* emendandi gratia ponitur; depraedare uocem enim, quamuis et actiue usitatam (Vulg. Is. 33,1; Didasc. Apost. 44,20 TU 75,73 alia uidesis ThlL 5/1, 593,83—594,10), plerumque inter uerba deponentia inuenies. Praesertim cum deprauare sensu ethico (ThlL 5/1, 595,68—596,23) uim decipiendi uel seducendi acquirat, hoc loco non solum optime quadrare uidetur, sed uel minima litterarum immutatione substitui potuit.
At Augustinus Boni Pastoris parabolam Ioh. 10,1—18 in mente habuit sicut epist. 35,4 CSEL 34,30, 23sq.: *nos* (scil. Donatistae) *oues uestras insidiantibus morsibus luporum more depraedamur* et serm. 137,12 PL 38,761: *qui de parte Donati uolunt depraedari oues Christi.*
18,1 *beatitatis*] *pietatis* ABrMtMTo
18,12 *angelus*] *angeli* ACC_2MPP_2
18,22 *oporteat festinare* BCC_2C_3 EOPaP$P_3P_4RTT_2$V trp. P_2] *oporteret festinare* ABr MMtSToVn
22,9 *sese* (*se* R)] *esse* CEP_2
34,11 *breui* (*breuiter* T)] *breue* A*BrCC_2C_3MMtOPP_2P_3 RSV
35,8 *fides ueri*] *sedes ueritatis* E

37,6 *damnantur* $BBrC_2C_3MMtPaPP_2P_3RSTToV$ *dominatur O* *nominantur* CT_2VnPa^{mg} *denominantur* P_4 *deputantur E* *significantur* b *significant* m *denotantur* coni. Primmer coll. Aug. op. imp. 6,15 PL 45,1534 (*sensibilia* non *damnantur*, unde ortae cett. variae lectiones).

46,2 *negare non potestis*] *negari non potest* PaT_2Vn Eugipp.

47,16 *satis egimus* P_4T] *sategimus* EM^*PPaT_2 *satagimus* $BB_rCC_2C_3M^cMtOP_2P_3RSToVVn$

49,11 *adducis*] *adducere satagis* $CC_2C_3OPP_3RV$

57,7 *oportunissime*] *importunissime* C_2C_3EMtPa R T_2Vn

57,9 *ibi esse scriptum*] *ubi esse scriptum* R *ubi scriptum est* BBrMtTo *ubi est scriptum* MP_2S

61,6 *auctoritatis exaggeratae ratione* T_2 (*exaggerate*!) OPa (*exaggeraīe*!)] *exaggerare ratione* Vn *exaggerare rationem* $CC_2C_3P_3RTV$ *exigere ratione BrMMtTo* *exigere rationem* P *exaggeratione* BEP_2P_4S
Confusio orta est, quia *exaggerate* pro *exaggerare* legebatur. Nostra lectio ipso textu fulcitur. Augustinus enim in eos inuehitur qui sacram scripturam spernentes apocrypha quae diuulgari non meruerunt maioris faciunt.

61,7 *in finem* $BCC_2C_3MMtOPPaP_2P_3RTToVVn$] *fidem* $BrEP_4ST_2$

62,9 *ipsum*] *ipsum deum* P_4T

62,10 *castissime*] *cautissime* $EPaT_2Vn$

63,17 *hominibus homines* P_4T trp C] *omnes homines* PaT_2 *hominibus* om. ceteri

64,6 *exustis* Retract.] *exutis* omnes codd.

66,3 *digesta* $BBrCC_2C_3^+MOPP_2P_3RSToV^*$] *certa* C_3^c $EMtPaP_4TT_2V^cVn$

67,7 *placati*] *pacati* BE^cT_2

67,21 *excelsi nulla*] *exclusa* CC_3O *excepta* C_2

67,30 *gaudio* $CC_2C_3EOPaP_3T_2V$] *gaudium* $BBrMMtPP_2P_4RSTToVn$

69,2 *uita ... laudandos* BMP_2P_4RSTVn] *uitas laudandas* $CC_2C_3EOPP_3$ (laudanda V) *uitam laudandam* Br $MtPaToT_2^c$ (*laudandas* T_2*)

69,11 *quam* $BC_2C_3MOP_3T_2$*VVn] *quae* $BrCEMtPaPP_2P_4$ $RSToTT_2^c$

69,11 *sedanda*] *sananda* P_4T

70,17 *in* (om. T) *instituendis componendisque moribus sed etiam* P_4T] om. cet.

71,25 *offensionem*] *offendiculum* P_4 (= Vulg.)

72,16 *salui* $BBrCC_2C_3MMtOPaPP_2P_3P_4$ RSTToT$_2$*V] *sani* ET_2^cVn

74,8 *beatitatem* $BBrCC_3EMMtOPRToT_2VVn$] *beatitudinem* $C_2PaP_2P_3P_4ST$

75,6 *qui cum* $BCC_2C_3EMOPP_3P_4RSToVVn$] *cum* om. $BrMtPaP_2TT_2$

75,7 *exhibentes* BBrMMtPaP$_4$TT$_2$ToVn] *exhibent* ERS*V *exhibeant* $CC_2C_3OPP_3S^c$ *exhibentur* P_2

76,3 *condemnat et quos* P_4T] om. cet.

80,5 *innouatio*] *renouatio* $BBrCC_2MOPP_2P_3P_4RSTToV$
Augustiniana uox *innouatio* est cf. epist. 55,5 CSEL 32/2, 174,10; de nupt. et concup. 2,11,24 CSEL 42,277,3; enarr. Ps. 6,2,27 CCL 38,28, sed *renouatio* e loco identidem a Patribus laudato (Tit. 3,5) explicatur.

II, 1,7 *perspecto* $BCC_2EMPaPP_3$ TT_2V] *perfecto* C_3OR
Perspecto repetitur *intellecto* et quidem recte, sed *perfecto* memoratur ante dicta *rationalis anima pura et perfecta.*

4,6 *imbecillis* BEMPaRTT$_2$V] *imbecillibus* $CC_2C_3OPP_3$
Et 17,25; 22,7; 23,5 formae declinationis tertiae in codicibus secundae notae occurrunt inferiorique aetati merito ascribuntur a Neue-Wagener ^{3}II, 163—165.

11,14 *quae* $BC_2C_3EMOPP_3RTV$] *quod* PaT_2 quid C

Correxisse uidetur librarius *quae* cum antecedente *hoc* mente coniungens

12,28 *earum* BCC_2C_3EORTV] *eorum* $MPaPP_3T_2$
Respicitur ad *utilitates*, earum enim inuentor Stercutius putatur non *eorum* scil. stercoris et cineris.

13,18 *tenebrescere* BCC_3EMOPT] *-ascere* $C_2PaP_3RT_2V$
Secundum usum auctoris Gen. litt. 1,10 (CSEL 28/2 16,18) et civ. 11,10 (CSEL 40,527,26 CCL 48, 331,66).

14,12 *fetus* $BMPaPTT_2$] om. $CC_2C_3EOP_3RV$
abortiuos fetus profecto scripsit auctor uti civ. 22,12 et 13 (CCL 48,831,3 et 833,3); ench. 85 (CCL 46,95,9); praesertim ubi eadem de re agit c. Faust. 21,12 (CSEL 25,583,12). Sed occurrit subst. abortiuus Ecl. 6,3.

22,10 *apostolus* $BEMPaRTT_2V^*$] *spiritus* $CC_2C_3OPP_3V^c$
Genuina lectio est *apostolus*, quia Augustinus ex ore Manichaeorum loquitur, quibus Mani apostolus est, paracletus, spiritum sanctum habens diuinamque cognitionem affert (cf. c. Felic. 1,1 CSEL 25/2, 801,16—24; c. Faust. 7,2 CSEL 25/1, 305,2; ib. 13,4 p. 381,4; 13,17 p. 398,26 al.). Qui *spiritus* pro *apostolus* posuit, Ioh. 16,13 in mente habuit, de Christo *spiritum sanctum paracletum* promittente, qui *uos inducat in omnem ueritatem* (cf. c. Felic. 1,2 CSEL 25/2, 802,9—27 cf. ib. 1,10 p. 812,5—20; imprimis c. Faust. 32,16 CSEL 25/1, 776: *quomodo uos autem ille* scil. Mani *inducet in ueritatem qui uos docet Christum esse fallacem?*). Demum nemo loco *spiritus*, uocis obuiae, introduxisset *apostolus*.

22,12 *mutata* $BC_2C_3EOPaPRT_2$] *inuitata* CMP_3V (T uacat)
mutata probatur ex textu antecedente et subsequente, oscitantis uero amanuensis error apparet *inuitata*, quod uerbum Erasmus vel eius quidam an-

tecessor subtilius quam uerius mutauit in *inueterata.*

23,12 *deserite* MPaPTT$_2$*] *deridete* BCC$_2$ (C$_3$) EOP$_3$RT$_2$^{c}V

24,11 *ista* MPT] *ista* om. BCC$_2$C$_3$EOPa P$_3$RT$_2$V
Cum antea legatur *quaelibet gens tenebrarum, gens tenebrarum* praefixa uocula *ista* ad Manichaeos spectare dicitur.

46,10 *subigit* CC$_2$C$_3$OPP$_3$RV] *subicit* BEMPaTT$_2$

46,22 *pestem* BCC$_2$C$_3$EOPaP$_3$RTT$_2$V] *partem dei* M trp. P
Utrum ab elixatis carduis deus an pars dei discedat, haud magna quaestio est, sed utrum deus an pestis. Statim etiam arguitur, cocta salubriora esse. Pestis ut morbi causa coquendo expellitur. Traditur enim carduos propter succum eorum malum elixatos comedendos esse (Gal. 6,636; Orib. 1,79 cf. Olck, RE 2,1458).

52,5 *sacrilegium* BCC$_2$C$_3$EOPRTV] *sacrilegum* MPaP$_3$T$_2$

52,7 *cruditates* BC$_2$C$_3$ MPaPRTT$_2$V] *crudelitates* COP$_3$

52,15 *cruditatem* CC$_2$C$_3$MPaPRTT$_2$V] *crudelitatem* BEOP$_3$

53,1 *dare* BCC$_2$C$_3$MOPP$_3$RT$_2$V] *dari* EPaT

54,1 *iam* BEMPaPRTT$_2$] *etiam* CC$_2$C$_3$OP$_3$V

54,5 *indicans* CC$_2$C$_3$MOPaPP$_3$RTV] *iudicans* BET$_2$

54,8 *eo* C$_3$EMOPP$_3$RTT$_2$V] *adeo* BCC$_2$Pa

55,25 *animam* C$_2$C$_3$EMOPaPTT$_2$] *anima* BCP$_3$RV

55,28 *deiicit* C$_2$EMPaPP$_3$RTT$_2$V] *deiecit* BCC$_3$O

57,3 *offerri* CC$_2$C$_3$EMOPP$_3$RTT$_2$V] *afferri* BPa ex sequenti *quae afferuntur.*

59,12 *rationalem* BCMPT] *rationabilem* C$_2$C$_3$EOPaP$_3$(R)T$_2$V

60,10 *iste* CC$_2$EMPaPP$_3$RTT$_2$Ve] *istis* BC$_3$O

60,19 *poenisque* PaT$_2$] *poenaque* BCC$_2$C$_3$ (E) MOPP$_3$RTV

61,14 *posse eos* BCC$_2$C$_3$E (M uacat) PaPP$_3$RTT$_2$V] *posse* om. O

62,2 *interfectio* CPaT$_2$] *-one* BC$_2$C$_3$EMOPP$_3$RV-*onis* T

62,22 *execrabilis* BCC$_2$C$_3$EOPaRTT$_2$V] *execranda* MPP$_3$

63,5 *cui* CC$_2$C$_3$EPaPP$_3$RTT$_2$V] *cur* MO *cum* B

63,21 *uestros* CEMOPaPP$_3$] *nostros* BC$_2$C$_3$RTT$_2$V

64,5 *iam* BEMPaPRTT$_2$] *etiam* CC$_2$C$_3$OP$_3$V cf. 54,1

64,6 *apis* BCEMPRTT$_2$V*] *apes* C$_2$C$_3$OPaP$_3$V^c

65,1 *incesta* PaRT] *incerta* BCC$_2$C$_3$EMOPP$_3$T$_2$V

65,13 *soletis* BCC$_2$C$_3$EPaP$_3$RTT$_2$] *solebatis* MOPV
Praesens uerbi solendi reuera aequiperatur perfecto praesenti vel logico, ut aiunt, *soleo* ergo idem est ac *consueui*, quare dici potuit: *nos soletis* (tanquam consueuistis) monere *ut obseruaremus* cet. Cf. Cic. Rosc. com. 16: *qui mentiri solet, peierare consueuit.* Quae lectio emendanda non erat in *solebatis.*

67,5 *omnia*^{2} BCC$_2$C$_3$EOPaPP$_3$RTT$_2$V] *abominabilia* M
Arrisit lectio *abominabilia* recentioribus quidem editoribus, et procliui lectioni profecto praestat, sed ni fallimur in codice saeculi XIII primum comparet, cuius scriptor saepius textum emendare intendit (cf. apparatum ad II 13,9 *item* loco *iste* ac *uenerari nihil* loco *uere*, 14,21 *suas qui* loco *suasque*, 36,16 *lutulentum* loco *luculentum et diuinum*, 55,30 *omnes* loco *homines*, 59,3 *animali* loco *animae lupi*, 62,22 *execranda* loco *exsecrabilis*). Hunc etiam uocem biblicam (cf. Lev. 11,10.20.41; Deut. 22,5; 24,4 Prov. 15,8; 21,27; Os. 9,10) suffecisse censeo.

68,5 *balneis* BCC$_2$C$_3$MOPP$_3$RV^c] *balineis* V* *alienis* EPaTT$_2$

68,22 *vehementi* BCC$_2$C$_3$OPP$_3$RV] *-tis* EMPaT T$_2$
Exitus uocis mutatus, quia sequens uocula ab s incipit *(saltem).*

69,2 *lege* BEMPaPRTT$_2$] om. CC$_2$C$_3$OP$_3$V

69,10 *certe* CC$_2$C$_3$EMOPaPP$_3$RTT$_2$V] *certo* B

71,16 *fidissimus*] *fidelissimus* EM

71,22 *meliores*] *mulieres* BC$_3$

72,7 *porrigit* BEMPaTT$_2$V*] *prodit* CC$_2$C$_3$OPP$_3$RV^c
prodit uerisimiliter ut glossa irrepsit.

73,3 *satis* BCC$_3$EPaP$_3$RTT$_2$V] add. *est* C$_2$MOP

73,5 *in animam* CC$_3$EP$_3$RV] *in anima* BC$_2$MOPaPTT$_2$
Manuscriptos prope omnes habere *in animam* id est

pro anima affirmant Benedictini, sed in textu ponunt *in anima*. At uera lectio collatis Act. Arch. 7 (GCS 16,9,21) probatur: *Lucis quidem esse partem animam quae in hominibus est, tenebrarum autem corpus et quae ex materia est condicio.*

73,10 *familiam* $BCC_2Ca_3EOP_3RTV$] *famulam* MP *filiam* PaT_2
Cum *famulam* tum *filiam* lectiones ex antecedente *stupro nefario* explicantur.

73,19 *defensionem* $CC_2C_3OPP_3V^c$] *detentionem* BEMPaR TT_2V^*

74,7 *praesens* $CC_2C_3MOPP_3RTV$] *in praesens* $BEPaT_2$

74,19 *implere* $BEMOPaPP_3RTT_2$] *impleri* CC_2C_3V

74,23 *arripit* $BEMPaPTT_2$] *arripuit* $CC_2C_3OP_3RV$

74,45 *plurium* $CMPP_3RV$] *plurimum* BC_3 *plurimorum* C_2O *primum* $EPaTT_2$ (sequitur enim *post*)

His exemplis allatis edocemur genuinum textum nec uno uel alio nec singulis quibusdam codicibus plerumque tradi, sed alio loco aliis libris fidendum esse.

Stemma codicum libri primi quod exarauimus orditur a lectione *exustis* I,64,6 quae retractationibus praebetur et contextu, ut nemo non uidet, fulcitur, at in omnibus codicibus in uocem *exutis* deprauata est secundum illa uulgaria *uitiis exui* (Plin. ep. 104,21, cf. 11,1; Tac. ann. 6,25,2; alia ThlL 5/2, 2118). Dein P_4 et T soli lacunis I,6,24 et 70,17 et 76,3 carent. Quaerentibus nobis codices integros (cf.P_4 et T) alii quoque innotuerunt lacunis I,70,17 et 76,3 mutilati: Parisini Lat. 2154; 2819; 15297; 15302; 15733; 15737; 16725; 17399 (cl. Michaelae Zelzer inquirenti gratia debetur); cod. Guelf. 18. 2. Aug. s. XV (communicauit mecum Dr. Wolfgang Milde); Bruxellenses: Bibliothèque Royale Albert I 49—62, s. XIV 2/3, 312—320, s. XIV siue XV 1/3, 1233(5)—1253, s. XV (cl. Claudine Lemaire gratias ago). Item Cod. 230 Archivi Capitularis Tortosani s. XIII (beneuolentia cl. Manuelis Garcia edoctus sum). Fere idem ualet de cod. Augustae Trevirorum

Stadtbibliothek 159 s. XV nisi quod 70,17 habet: *ac probatissime non tantum dispensandis hiis que presenti (p̄nti) uite sunt necessaria, unde* (deletum et correctum in *uerum*) *etiam instruendis.* Quae uerba mihi haud prauum docti scriptoris tentamen emendandi uidentur.

Certe P_4T saepissime concordes (cf. 19,11; 20,20; 23,12; 42,6; 52,12; 62,9 al.) fide digniores sunt et interdum soli genuinum textum praebent (e. gr. 60,7; 63,17), praesertim aliis concinentibus (uti 69,2; 75,7; 80,5), sed et mendis scatent (cf. 17,28; 69,11). Ceterum nonnullae familiolae dignosci possunt: $CC_2C_3OP_3V$ 27,30 om. *sapientia,* 44,3 legunt *scires;* $CC_2C_3OP_3$ 71,11 om. *neque — egebimus;* CC_2C_3O 37,10 habent *sunt* et 61,4 *dubitandum non est.* EVn 51,3 om. *citius.* Et hi octo omnes 72,8 om. *apostoli.* PaT_2 plerumque concinunt (38,4 *id;* 39,15 *huius mundi;* 54,8 *durascere;* 62,14 *secludens;* 63,17 *omnes;* 80,13 *debuissetis*). Sed et EVn et PaT_2 unanimiter quaedam om. (52,11 *et;* 55,1 *ipsi;* 56,6 *deus*) uel praebent (36,1 *enim;* 36,7 *loco dicit;* 45,7 *fermenti;* 53,8 *cibos*). Hi quattuor bis terue cum P_4T conueniunt (60,9 *mandati;* 66,3 *certa;* 75,7 *uiuant* cum T solo). Istae lectiones (quasdam alias codicum P_2S videsis infra) supra dictis lacunis antecessisse uidentur.

R interdum cum T facit (69,9 *adoptio*) uel cum P_2S (56,14 *flagitatur;* 59,3 *adest*). BrMtTo coniunguntur mendis (18,4 *proximamus;* 18,10 *cooperantur;* 48,8 *nihil est* cet.; 54,8 *durere;* 55,15 om. *populis;* 63,5 om. *et*). AMP identidem concordant (18,13 sq. *separabit nos;* 22,13 *a domino non reuertamur;* cf. 36,12.14.15). Quorum quinque ABrMMtTo 18,1 *pietatis* loco *beatitatis* et 23,13 *conuertere* loco *connectere* proferunt. ABrMMtP 7,5 cum S habent *idolatria.* Cohaerent aliquando (A) MP et BrMtTo etiam cum $C_2C_3OP_3$ (V) 42,12 *temporalium* loco *mortalium* praebentes. B aliquando cum E concordat (46,6 *frangitur;* 56,12 *contentu*) uel cum EMP_4T (60,1 *potest*) uel aliis.

P_2S inter se connectuntur (28,6 *idem Paulus;* 30,9 *dispen-*

satione loco *dispositione;* 34,3 *sapientem* cf. 44,3; 52,6; 66,18; 39,23 om. *nihil diligat;* 70,7 om. *Christiana*), non semel et cum P_4T (32,19 *fabularum* cf. 70,11; 73,7sq; 74,8).

Codex E saepius syllabis non intellectis deformatur, sed omnia deliramenta huius generis adnotare supersedi. Attamen interdum E lectionem notatu dignam praebet (cf. I,35,8). Codex M nonnumquam textum traditum emendare uidetur (ueluti II,62,22; 64,9; 71,16; 73,10) nec non editores recentiores seduxit (e. c. II,46,22; 67,5). Saltu oculorum aliquot uerbis omissis amanuenses haud raro (e. gr. O) peccant; quare ex eadem lacuna in duobus codicibus existente non licet concludi alium ex alio aut utrumque ex tertio mutilo descriptum esse (cf.I,1,10 O cum T_2 alio loco uix consonat).

Codices quattuordecim quibus liber secundus continetur artiore stemmate designari possunt. Quod efficitur ex rationibus his: 14,15 in codicibus $CC_2C_3OP_3V$ transiliuntur uerba *si surditas audiebant,* cum 54,1 tum 64,5 loco *iam* legitur *etiam* errore iterato utpote significatiuo, item 69,2 omittitur *lege,* 22,10 demum astipulantibus PV^c perperam *spiritus* loco *apostolus* introducitur. Dein $CC_2C_3OPP_3$ 4,6 *imbecillibus* loco *imbecillis* et 43,9 *respondent* loco *respondeant* habent. Porro CC_2O 8,11 duplicant *mutatur* et CC_2 63,13 soli legunt *dicitur* loco *occiditur* solique 69,10 praetermittunt *perpetua — finem.*

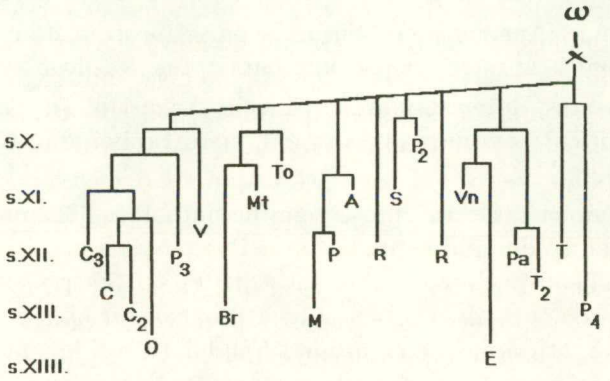
Hi sex ergo saepe uitiosiores deprehenduntur codicibus $BEMPaPTT_2$ qui quidem cum V* 73,19 mendo *detentio* loco *defensio* coniunguntur, sed cum V* praeter P 22,10 *apostolus* loco *spiritus* tuentur. $EPaTT_2$ soli 74,45 legunt *primum* loco *plurium.* $BMPaTT_2$ 14,12 *fetus* post *abortiuos* conseruant. 72,7 $BEMPaTT_2$ cum V* *porrigit* tenent loco lectionis procliuis *prodit.*

Ex his MP non solum sibi saepius constant (cf. 10,10; 12,3; 21,7; 28,17; 36,12; 39,7; 43,24; 56,12; 62,22; 73,10), sed etiam soli cum T 24,11 post *gens* tradunt *ista* quam uocem ceteri omnes omittunt (33,23 MPTV quoque concinunt sicut 31,21; 72,9 MT).

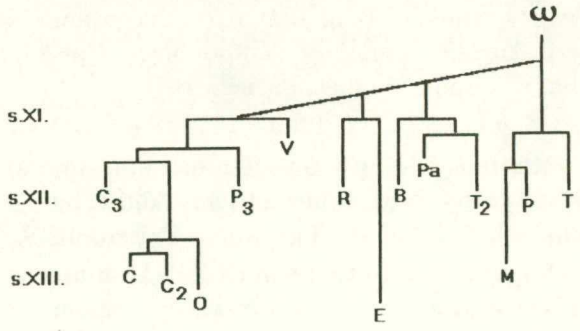
Postremo animaduertendum est codicum cognationes ὑποθετικῶς tantum stemmatibus adumbratas esse. In aperto enim est quasdam eorum lectiones varias etiam aliunde manauisse et librarios interdum praeter exemplar quod descripserunt alio uel aliis codicibus ad textum corrigendum usos esse. Qua de re alibi si uidebitur fusius agemus.

5. Stemmata codicum

CODICUM LIBRI PRIMI STEMMA

CODICUM LIBRI SECUNDI STEMMA

6. De editionibus

Bartholomaeus de Unkel, De moribus Ecclesiae catholicae, Coloniae 1480 (?).

Eusebius Conradus et Thaddaeus Ugoletus, Augustini opuscula, Angelus Ugoletus, Parmae 1491.

Peregrino Pasquale, Plurima opuscula sancti Augustini, Venetiis 1491.

Jodocus Badius Ascensius, Secunda pars opusculorum Divi Augustini qua hec continentur . . . De moribus ecclesie catholice lib. I, Jehan Petit, Parisiis 1502. ff. li—lxiii^{v}.

Johannes Amorbachius, Secunda pars librorum divi Aurelij Augustini quos scripsit iam baptizatus, Basileae 1507.

e Erasmus Roterodamus, D. Aurelii Augustini Hipponensis Episcopi omnium operum, t. I, apud Frobenium, Basileae 1529.

J. Gymnicus, De moribus ecclesiae catholicae, liber I, Coloniae 1529.

l Theologi Lovanienses, S. Aurelii Augustini Hipponensis Episcopi opera quae reperiri potuerunt omnia . . ., t. I, apud Plantinum, Antuerpiae 1577.

Bibliotheca Patrum ascetica, sive veterum Patrum de christiana ac religiosa perfectione opuscula, t. V, Fridericus Léonard, Parisiis 1664.

b Monachi ordinis s. Benedicti e congregatione s. Mauri, Sancti Aurelii Augustini Hipponensis Episcopi opera omnia, t. I, apud Muguet, Parisiis 1679.

m Editio Migneana PL 32, 1309—1378, Parisiis 1845.

N. B.: Contulimus editiones quae Graecii praesto erant, Erasmianam (745—808), Benedictinam Antuerpiae 1700 excusam (t. I, 511—554), Migneanam Parisiis 1877.

Amorbachii editionem, ut Ghellinckii uerba mutuem, „vague dans ses indications de provenance, médiocre dans son

texte ... au point de pouvoir etre déclarée négligeable[1]," praeterii, Erasmianam autem diligentissime contuli. Sic euitaui uituperationem uiri docti modo laudati qui editoribus Corporis Vindobonensis exprobrauit neglegentiam editionis Erasmianae Amorbachianam ab eis adhibitam haud parum praecellentis[2]. Item Louaniensium ac Benedictinorum editiones comparaui neque Migneanam umquam missam feci, quamquam Benedictinam iterat. Saepius enim ab ea discrepat codicum non semel testimonio fulta.

Animaduertendum etiam est editiones ad cod. M praecipue accedere (cf. 2,22,12; 62,22; 67,5) easque egregie concordare in rebus minutis. Contra unanime uidelicet codicum testimonium editores uoces transponunt uel uoculas alias delent, alias addunt (*et, in*), alias immutant (*is, hic*). Mirum, nisi noui cuiusque editoris adiutores codices suos cum praecedentis editoris textu typis iam descripto compararint.

Pauca denique quae editores de codicibus sibi notis indiligenter (mss plures, nonnulli) indicant, ubi uisum est, adieci neque illos codices quos nominatos afferunt inuenire eisque sigla quibus hodie dignoscuntur attribuere conatus sum; namque raro tantum ac incerto id effici potest[3].

---

[1] A. Wilmart, La tradition des grands ouvrages de saint Augustin, Miscellanea Agostiniana II. Roma 1931,259 nota 1, quam laudat Ghellinck.

[2] J. de Ghellinck, Patristique et Moyen Age III Paris 1948, 377 et p. 387 affirmat Erasmum sollicitius libros manuscriptos antiquiores curasse quam Amorbachium (cf. p. 478).

[3] De codicibus a Patribus Benedictinis adhibitis nuperrime egit J. K. Coyle in Collect. Aug., Mélanges T. J. van Bavel, Bibl. Ephem. Theol. Lov. 92a, 1990.

Postremo nomina eorum grato animo recensere iuuat qui ad opus perficiendum operam navarunt. Anneliese Felber et Manfredus Kertsch Graecenses in comparandis libris manuscriptis insudarunt. Johannes Divjak, Dorothea Weber, Michaela Zelzer Vindobonenses sive ad textum prelo adaptandum sive ad indices componendos maximam adhibuerunt curam et diligentiam.

DE MORIBVS ECCLESIAE CATHOLICAE ET DE MORIBVS MANICHAEORVM LIBRI DVO

Conspectus codicum

A = Atrebatensis, Bibl. Municipale 885, s. XI (lib. I)
B = Bambergensis, Staatliche Bibliothek Ms. Patr. 25, s. XII
Br = Berolinensis, Deutsche Staatsbibliothek Phill. 70, s. XIII (lib. I)
C = Cantabrigiensis, Gonville and Gaius College 126 (64), s. XIIex.
C_2 = Cantabrigiensis, Corpus Christi College 316, s. XIIIin.
C_3 = Cantabrigiensis, Trinity College Library 76, s. XII
E = Erlangensis, Universitätsbibliothek 163, s. XIVin.
Mt = Metensis, Bibl. Universitaire 138, s. XI (lib. I)
M = Montanus (Mons), Bibl. de l'Université de l'Etat 13/160, s. XIII
O = Oxoniensis, Merton College XXXVI, s. XIIIex.
Pa = Patavinus, Bibl. Universitaria 1584, s. XI/XII
P = Parisinus, Bibl. Nationale lat. 1907, s. XII
P_2 = Parisinus, Bibl. Nationale lat. 1923 (lib. I), s. IX/X
P_3 = Parisinus, Bibl. Nationale lat. 2037, s. XII
P_4 = Parisinus, Bibl. Nationale lat. 2038 (lib. I), s. XII/XIII
R = Rothomagensis (Rouen), Bibl. Municipale 476, s. XII
S = Scaphusinus (Schaffhausen), Stadtbibliothek 35, s. XI (lib. I)
To = Turonensis, Bibl. Municipale 284, s. X/XI (lib. I)
T = Trecensis (Troyes), Bibl. Municipale 1085, s. XII
T_2 = Trecensis (Troyes), Bibl. Municipale 40, s. XII
V = Vaticanus, Reg. lat. 107, s. XIex.
Vn = Vindocinensis (Vendôme), Bibliothèque Municipale 122, s. XI (lib. I)

A^* Cum in imagunculis codicum lucis ope factis manus librariorum plerumque discerni nequeant, stellula notatur quod ante correctionem scriptum erat,
A^c litterula elata c autem quod corrector legendum esse voluit.

Editiones

b = Benedictina
e = Erasmiana
l = Lovaniensis
m = Migneana

LIBER PRIMUS

I 1. In aliis libris satis opinor egisse nos, quemadmodum Manichaeorum inuectionibus, quibus in legem quod uetus testamentum uocatur imperite atque impie feruntur seseque inter imperitorum plausus inani iactatione uentilant, possimus occurrere; quod breuiter etiam hic commemorari a me potest. Quis enim mediocriter sanus non facile intelligat, scripturarum expositionem ab his petendam esse, qui earum doctores se esse profitentur; fierique posse, immo id semper accidere, ut multa indoctis uideantur absurda, quae cum a doctoribus exponuntur eo laudanda uideantur elatius quo abiectius aspernanda uidebantur et eo accipiantur aperta dulcius quo clausa difficilius aperiebantur? Hoc fere in sanctis ueteris testamenti libris euenit, si modo ille qui eis offenditur, doctorem potius eorum pium quam impium laceratorem requirat priusque studio quaerentis quam temeritate reprehendentis imbuatur. Nec si ea discere cupiens in aliquos

---

desunt TTo, A des. 1, 2 quibus **1, 1** Aug. retr. 1, 6 (7), 10

1, 1 in — opinor *om. V* egisse] dixisse *E* **2** inuectionibus] . . .tionibus *V* iniectionibus *Vn* quibusdam *E* **3** feruntur] *deleta syllaba* -ur *suprascr.* sese P_2 seque *B* sese *R* **4** imperitorum plausus] imperitos plenius PaT_2 plausus] plenius *EV* **7** his]iis P_3 *belm* **8** se *om.* P_2S esse se P_4 fierique] neque *E* immo]nimie *E* **10** doctioribus *b* **10sq.** elatius quo abiectius aspernanda uidebantur *om.* OT_2 *blm* **11** aspernanda uideantur P_3 aperta dulcius *om. V* **12** difficilius aperiebantur *om. V* fere *om. E* fere semper PaT_2 **12—18** *dimidia fere pars textus in V disparuit* **13** si]sed *E* **15** priusquam P_3 **16** nec] hec *PPa* nec S^* ne S^c non *E*

forte inciderit uel episcopos uel presbyteros uel cuiuscemodi ecclesiae catholicae antistites et ministros, qui aut passim caueant nudare mysteria aut contenti simplici fide altiora cognoscere non curarint, desperet ibi esse scientiam ueritatis, ubi neque omnes a quibus quaeritur docere possunt neque omnes qui quaerunt discere digni sunt. Et diligentia igitur et pietas adhibenda est; altero fiet ut scientes inueniamus; altero ut scire mereamur.

2. Sed quoniam duae maxime illecebrae sunt Manichaeorum, quibus decipiuntur incauti, ut eos uelint habere doctores; una cum scripturas reprehendunt uel quas male intelligunt uel quas male intelligi uolunt; altera cum uitae castae et memorabilis continentiae imaginem praeferunt: hic liber congruentem catholicae disciplinae sententiam nostram de uita et moribus continebit, in quo fortasse intelligetur et quam sit facile simulare et quam difficile habere uirtutem. Eum sane modum tenebo, si potero, ut neque in illorum

---

desunt ATTo

---

17 incideret P_4 uel episcopos inciderit ET_2 uel^2 *om. Pa*] non *E* cuiuscemodi *Pa* **18** catholicae *om.* CC_2C_3O aut] ut T_2 (quia ut *Vn*) **19** nudare] non dare $BrCC_3MtOP_3$ non dari $EPaT_2Vn$ non reuelare C_2 **20** curarent BP_4 curauerint P_3 desperent P_4 esse ibi scientiam *O* ibi] ubi C_3 scientiam esse CP_2 *belm* **21** neque — possunt *om. O* **22** -tia igitur et pietas a- altero fiet ut sciente- ut scire *V (ceterae litterae euanuerunt)* **23** est *om. Pa*

2, 1 maximae illecebr- quibus decipiuntur -uelint habere doctore- *V (cetera disparuerunt)* maximae *R* maxime sunt illecebrae EP_2 *belm* illecebrae maxime sunt C_2 sunt *om. Pa* **3** male] mala *Vn* **3sq.** scripturas reprehendun — male intelligunt. uel quasi m- -gi uolunt *V (cetera obsoleuerunt)* **4** male *om. Vn* **4sq.** altera cum uitae cast- memorabilis *(litteris quibusdam obsoletis) V* cum *om. Br.* castae *om.* P_4 **7** et de moribus *O* **7—9** -tasse intelligetur et quam sit — -ile simulare et quam difficile -bere uirtutem. eum sane -odum tenebo si potero ut neque -n illorum *(dein una tantum littera interdum in verbis sic deest) V* **8** sit facile *B* quam^2 *om. B in marg. C* quam sit difficile P_3 **9** tenebo modum C_2

morbos, qui mihi sunt notissimi, tam grauiter inuehar quam illi in ea quae ignorant; sanari enim eos potius, si fieri potest, quam oppugnari uolo. Et ea de scripturis assumam testimonia, quibus eos necesse sit credere de nouo scilicet testamento, de quo tamen nihil proferam eorum quae solent immissa esse dicere, cum magnis angustiis coartantur; sed ea dicam, quae et approbare et laudare coguntur. Nec omnino ullam relinquam testem sententiam productam de apostolica disciplina, cui non de ueteri testamento similem comparem, ut si euigilare tandem deposita pertinacia somniorum suorum et in Christianae fidei lucem aspirare uoluerint, animaduertant et quam non sit Christiana uita quam ostentant et quam sit Christi scriptura quam lacerant.

II 3. Unde igitur ordiar? Ab auctoritate an a ratione? Naturae quidem ordo ita se habet, ut cum aliquid discimus, rationem praecedat auctoritas. Nam infirma ratio uideri potest, quae cum reddita fuerit, auctoritatem postea per quam firmetur assumit. Sed quia caligantes hominum mentes consuetudine tenebrarum, quibus in nocte peccatorum uitiorumque uelantur, perspicuitati sinceritatique rationis aspectum idoneum intendere nequeunt, saluberrime comparatum est, ut in lucem ueritatis aciem titubantem ueluti ramis humanitatis opacata inducat auctoritas. Sed quoniam cum his nobis res

---

desunt TTo, A inc. 3, 7 rationis **3, 8—10** ut — auctoritas] Eugipp. exc. 24

---

10 nouissimi *S* **11** enim] etiam *S* si potest fieri potius P_3 **12** oppugnare *S* expugnari *M* **14** emissa P_4 **16** et laudare et approbare C_2 cogantur *R* nec] hec C_2 **17** ullam] ulli *Pa* **18** de ueteri testamento non comparem similem *C* non comparem de ueteri testamento similem *S* **20** in *om. B* respirare C_2 animaduertent *e* **21** et *om. BS* non *om. B* non — quam *in marg. S* ostendant *B* **22** Christi *om. O* scriptura bona P_4

3, 1 exordiar PaP_2 odiar *add.sl.* r *MtVn* ordinat *E* a *om. B* **2** dicimus EOP_4 **3** uideri ratio P_4 **6** in *om.* P_4 **9** humanitatis] humilitatis C_3 **10** opaca C_3T_2 auctoritas inducat *AMP*

est, qui omnia contra ordinem et sentiunt et loquuntur et gerunt, nihilque aliud maxime dicunt nisi rationem prius esse reddendam, morem illis geram et quod fateor in disputando uitiosum esse, suscipiam. Delectat enim me imitari, quantum ualeo, mansuetudinem domini mei Iesu Christi, qui etiam ipsius mortis malo quo nos exuere uellet, indutus est.

III 4. Ratione igitur quaeramus, quemadmodum sit homini uiuendum. Beate certe omnes uiuere uolumus neque quisquam est in hominum genere, qui non huic sententiae, antequam plane sit emissa, consentiat. Beatus autem, quantum existimo, neque ille dici potest, qui non habet quod amat, qualecumque sit, neque qui habet quod amat, si noxium sit, neque qui non amat quod habet, etiamsi optimum sit. Nam et qui appetit quod adipisci non potest, cruciatur et qui adeptus est quod appetendum non esset, fallitur et qui non appetit quod adipiscendum esset, aegrotat. Nihil autem istorum animo contingit sine miseria; nec miseria et beatitudo in homine uno simul habitare consueuerunt; nullus igitur illorum beatus est. Quartum restat, ut uideo, ubi beata uita inueniri queat, cum id quod est hominis optimum, et amatur et habetur. Quid est enim aliud quod dicimus frui, nisi praesto ha-

---

4, 2 Cic. Hortens. *cf.* Aug. trin. 13, 1, 7, *alia apud* H. Hagendahl, Aug. and the Classics I, 81—83.

---

deest To, T inc. 4, 2 uiuendum **4, 1—19** quaeramus — cogitamus] Eugipp. exc. 24

---

12 dicunt maxime *R* maxime *om. E* **13** et *om. CP₂ bm* **16** inductus *E* **4, 1** rationem *B* hominibus P_4 **2** uiuere omnes *BPa* **3** in hominum genere est *T* **4** plane] plene $PaP_2P_4R^*$ *bm* quantum *om. A* **6** qualecumque — amat *om. O* neque — sit *om. E* **7** etiamsi] si et *Pa* **7sq.** qui et *B* **8sq.** adeptus est] appetit *BrMt* **9** esset Eugipp.] est C_2EPaP_2Vn *belm* **11** contigit *A* **12** consuerunt $ABBrCC_2C_3MtMO$ $PaRST_2Vn$ illorum] horum P_4 **13** uita beata $ABCC_2C_3EMOPa$ PP_3RST_2VVn **14** optimum hominis P_3 **15** enim est *Pa belm* aliud *om. E* quod *om. S*

bere quod diligis? Neque quisquam beatus est, qui non fruitur eo quod est hominis optimum nec quisquam, qui eo fruitur, non beatus. Praesto ergo esse nobis debet optimum nostrum, si beate uiuere cogitamus.

5. Sequitur ut quaeramus quid sit hominis optimum, quod profecto deterius esse quam ipse homo non potest. Quisquis enim quod seipso est deterius, sequitur, fit et ipse deterior. Oportet autem omnem hominem id quod optimum est sequi. Non est igitur homine deterius hominis optimum. Fortasse tale aliquid erit, quale ipse homo est? Ita sit sane, si nihil est homine melius quo perfrui possit. Si autem inuenimus aliquid quod et homine sit excellentius et praesto esse amanti sese homini possit, quis dubitauerit homini ad id nitendum esse ut beatus sit, quod eo ipso qui nititur manifestum est esse praestantius? Nam si id est beatum esse, ad tale bonum peruenisse quo amplius non potest, id est autem quod dicimus optimum; quo tandem pacto potest in ea definitione includi, qui ad summum bonum suum nondum peruenerit? Aut quomodo summum est, si est aliquid melius quo peruenire possimus? Hoc igitur si est, tale esse debet quod non amittat inuitus. Quippe nemo potest confidere de tali bono,

---

deest To **5, 3—5** quisquis — sequi; **16—20** tale — potest] Eugipp. exc. 24

---

16 neque enim *BrEMt* est *om. E* **18** non est beatus $C_3PaPP_2P_3$ *belm* nobis esse CPT_2 nobis debet esse P_4 ergo esse *A* nobis debet optimum nostrum esse *T* **19** beate uite uiuere *O*

5, 1 optimum hominis *C* **3** deterius est $ACMPP_4$ fit et] fiet ET_2 **5** deterius homine *Pa* **6** quale] qualis *B* sit] fit *P* **7** nil $ACC_3MtOPRST_2VVn$ quo] quod *CR* frui *MS* **8** homini *S* **9** sese amanti *T* homini sese amanti P_4 ad *om. Vn* ad id nitendum] ad mittendum *E* **10** esse *om.* T_2 ipso] ipse *EVn* qui] quo P_3T quod P_4 **10sq.** manifestum est] constat C_2 **12** id autem est C_2 idem autem est *BrMt (est suprascr.)* est *om. OPaR* **13** bonum optimum P_3 quo] qui *E* **14** concludi C_2 ad *om. A* peruenit P_3 **16** possumus *Be** igitur] ergo *C* **17** amittas *O* nemo quippe *Vn*

quod sibi eripi posse sentit, etiamsi retinere id amplectique uoluerit. Quisquis autem de bono quo fruitur non confidit, in tanto timore amittendi beatus esse qui potest?

IV 6. Quaeramus igitur quid sit homine melius. Quod profecto inuenire difficile est, nisi prius considerato atque discusso quid sit ipse homo. Nec nunc definitionem hominis a me postulandam puto. Illud est magis quod mihi hoc loco quaerendum uidetur, cum inter omnes paene constet, aut certe, id quod satis est, inter me atque illos cum quibus nunc agitur hoc conueniat, ex anima et corpore nos esse compositos, quid est ipse homo utrumque horum quae nominaui, an corpus tantummodo an tantummodo anima. Quamquam enim duo sint anima et corpus et neutrum homo uocaretur, si non esset alterum — nam neque corpus homo esset, si anima non esset nec rursus anima homo, si ea corpus non animaretur — fieri tamen potest ut unum horum et habeatur homo et uocetur. Quid ergo hominem dicimus? Animam et corpus tamquam bigas uel centaurum? An corpus tantum, quod sit in usu animae se regentis, tamquam lucernam non ignem simul

---

6, 1—7, 18 Varro, de philos. *cf.* Aug. civ. 19, 3.

---

deest To

---

20 qui] quis *BEMP*$_4$*S Eugipp.* quomodo T_2 *suprascr. Br* uel quomodo quis *Pa*

6, 1 quaeramus] quamuis *E* homini *S* quod] quo *A* **2** inueni *A* **3** homo] bono *Pa* homo et quid sit ipsi homini melius id est deus *S* nec non *T* diffinitione *P* **3sq.** a me *om. Pa* **4** puto postulandum *Br* **7** nos *om.* T_2 nos — **9** corpus *in marg. Br* **8** homo an P_3 utrorumque *T* **9** an] aut *S* **10** et^2 *om. R* uocaretur homo C_2 *belm* uocaretur *om. E* si non — **12** anima homo *om. E* **11** homo *om. Pa* homo corpus esset P_4T corpus esset homo P_3 **12** si] sed *E* ea] anima *T* **13** horum unum C_2 et uocetur homo P_3 **14** quid ergo? hominem dicimus animam *A* et animam *E* **15** centarum *AT* an] aut *E* tantum] tamquam C_2 **16** se gerentis *S* regentis se T_2

et testam sed testam solam tamen propter ignem appellamus? An nihil aliud hominem quam animam dicimus, sed propter corpus quod regit, ueluti equitem non simul equum et hominem sed hominem solum, ex eo tamen quod regendo equo sit accommodatus, uocamus? Difficile est istam controuersiam diiudicare, aut si ratione facile, oratione longum est; quem laborem ac moram suscipere ac subire non opus est. Siue enim utrumque siue corpus solum siue anima sola nomen hominis teneat, non est hominis optimum quod optimum est corporis, sed quod aut corpori simul et animae aut soli animae optimum est, id est hominis optimum.

V 7. Corporis autem si quaerimus quid optimum sit, id certa ratio cogit fateri, per quod fit ut sese corpus quam optime habeat. Nihil est autem omnium quae uegetant corpus anima melius atque praestantius. Est ergo summum corporis bonum, non uoluptas eius, non indoloria, non uires, non pulchritudo, non uelocitas et si quid aliud in bonis corporis numerari solet sed omnino anima. Nam et ista quae commemorata sunt, praesentia sui exhibet corpori et quod antecellit

---

deest To

---

17 sed testam solam *om. Vn* non tamen PaT_2 propter] preter T_2Vn appellamur *A* **19** corpus *om.* C_2 equitem] equitantem *S* equitatem *E* **20** ex eo] exo P_4 **22** longum est oratione *T* **23** quem laborem subire ac moram non opus est P_3 moram] morem *ES* **24** siue corpus solum *om. ABBrCC*$_2$*C*$_3$*EMtMOPaPP*$_2$*P*$_3$*RST*$_2$*VVn belm sed cf. Aug. civ. 19, 3:* an uero nec anima sola nec solum corpus, sed simul utrumque sit homo *et infra c.8* **26** corpori] corporis P_4RT **27** id *om. O* optimum hominis P_2 *belm*

7, 1 quaeramus *BE* quid] quod ACC_3MtMPS id] uel *M* **2** certe *el* corpus sese *C* sese] se *E* **3** est *om. T* **4sq.** summum bonum corporis BET_2 **5** uoluntas P_3 eius *om. B* non indoloria *om. E* indoloria] gloria *O* idolatria *ABrMtMPS* indolentia *e* **7** ista omnia PaT_2 **8** praesentiam sui exhibent P_4S

omnibus uitam. Quamobrem non mihi uidetur anima esse summum hominis bonum, siue animam simul et corpus, siue animam solam hominem dicimus. Ut enim corporis summum bonum id inuenit ratio, quod est corpore melius et quo ei uigor et uita praebetur, ita siue corpus et anima siue anima ipsa per se homo sit, inueniendum est, si quid animam praecedit ipsam, quod cum anima sequitur, fit in suo genere quam potest optima. Quod si reperire poterimus, id erit profecto quod ambagibus remotis omnibus summum hominis bonum iure meritoque nominandum est.

8. At si corpus est homo, quin hominis optimum anima ipsa sit, recusare non possum. Sed certe cum de moribus agitur, cum quaerimus quinam uitae modus tenendus sit ut beatitudinem possimus adipisci, non corpori praecepta dantur, non corporis inuestiganda est disciplina. Postremo bonos mores ea nostra pars actura est, quae inquirit et discit et haec animae sunt propria; non igitur de corpore, cum de uirtute obtinenda satagimus, quaestio est. Quod si est consequens sicuti est, ut ipsum corpus cum ab anima regitur, quae

---

deest To

---

9 omnibus in *O* uidetur mihi P_2 *belm* mihi *om. MA* animam *C* **10** bonum hominis T_2 hominis *om. C* anima *Vn* **11** dicamus *B* enim dicimus *Pa* **12** id *om.* C_2 corpore *add. sl.* i *V* corpori *AM PaPP*$_3$*SVn* quo] quod *CPa* **13** uita et uigor P_3 **13sq.** ipsa anima C_2 **14** homo *om. E* **16** quam] quod *T* quantum *Se* quam potest *om. E* repperiri *S* potuerimus P_2P_4 *belm* potimus *O* pot'ius *E* **18** bonum hominis *ABrMtMP*

8, 1 at] aut *CMPaP*$_2$*P*$_4$*R belm* **2** ipsa *om. AM* sit ipsa *P* cum *om. PaT*$_2$ **3** quaeramus *E* quinam C^c] quisnam *C*T* que iam *E* tenendus *om.* P_4 sit tenendus *el* **4** corpori] corporis *BrCC*$_2$*C*$_3$*MtMOPP*$_3$*V b* **5** inuestigando *T* **6** mores bonos *BrMt* auctura P_3 quae ei *TVn* quae eos *E* **7** et] at *B* haec] hoc *E* **8** obtinenda] opinanda *S* **9** sicut *E* ut *om. E* cum] quod *AM* (*supra lin.* uel cum) *P*

uirtutis compos est, multo et melius regatur et honestius eoque optime sese habeat quo est optima illa, quae sibi iusta lege dominatur, id erit hominis optimum quod animam optimam facit, etiamsi hominem corpus uocemus. An uero, si mihi auriga obtemperans equos quibus praeest alit ac regit commodissime atque ipse quo mihi est oboedientior, mea liberalitate perfruitur, negare quisquam potest non solum quod auriga, uerum etiam quod equi sese optime habent, mihi deberi? Itaque siue corpus tantum siue tantum anima siue utrumque homo sit, non mihi maxime quaerendum uidetur, nisi quid animam faciat optimam; nam eo percepto non potest homo non aut optime aut certe multo melius sese habere, quam si hoc unum defuisset.

VI 9. Nemo autem dubitauerit quod uirtus animam faciat optimam. Sed rectissime quaeri potest utrum ista uirtus etiam per sese an nisi in anima esse non possit. Oboritur iterum altissima et longissimi sermonis indigens quaestio, sed hoc bene utar fortasse compendio; spero deum adfuturum, ut quantum imbecillitas nostra patitur, de tantis rebus non modo dilucide sed etiam breuiter doceamus. Quodlibet

---

deest To, A des. 8, 16 negare

---

10 est compos C_2 et[1] *om. C* **11** eoque] eo quod *EP* optime *om. R* sese] se *E* quo] quod *e* iusta] ita *O* **11sq.** lege iusta *C* iuxta legem EP_4T **12** dominatur] dampnatur *Vn* **13** fecit *A* etiamsi] et si *Pa* corpus hominem *AMP* an] at *E* **14** alit] agit *el* ac] et CP_3 aut *T* **15** atque quo mihi est ipse *R* est *om. E* **16** non potest non solum *E* **17** uerum] utrum *E* **18** tantum corpus BP_2V *belm* tantum[2] *om. T* anima tantum ET_2Vn **19** non] cum *R* **20** quid] quod C_3MtOP_3S **21** sese non C_2 **22** defuisset unum *Pa*

9, 1 quod] quin BP_2V *belm* **2** ista] ipsa *C* **3** sese] se *MPT el* in *om. Vn* **4** quaestio altissima (altissima quaestio *T*) et longissimi sermonis indigens *CT* quaestio est *E* **5** hoc] hic T_2 spero enim P_3 **6** nostra] mea *T* **7** etiam tam *Br* breui $BrCC_3MtOP_3STT_2Vn$ doceam *T*

enim eorum sit, siue etiam per sese esse possit uirtus sine anima, siue nisi animae inesse non possit, procul dubio aliquid anima sequitur ut uirtutem assequatur; id erit aut ipsa anima aut uirtus aut aliquid tertium. At si seipsam sequitur ut uirtutem adipiscatur, stultum nescio quid sequitur; stulta est enim ante adeptam uirtutem. Summa sunt autem uota sequentium, ut id quod sequimur, assequamur. Aut igitur optabit non assequi quod sequitur anima, quo nihil absurdius et peruersius dici potest: aut cum se sequitur stulta, eandem stultitiam quam uitat assequitur. Si autem uirtutem sequitur hanc assequi cupiens, quomodo sequitur id quod non est? Aut quomodo assequi cupit quod habet? Aut igitur uirtus est praeter animam, aut si non placet uocare uirtutem, nisi habitum ipsum et quasi sapientis animae qualitatem, quae nisi in anima esse non potest, oportet aliquid aliud sequatur anima, ut ei uirtus possit innasci, quia neque nihil sequendo neque stultitiam sequendo potest, quantum ratio mea fert, ad sapientiam peruenire.

10. Hoc igitur aliud, quod sequendo anima uirtutis atque sapientiae compos fit, aut homo sapiens est, aut deus. Sed supra dictum est, tale quiddam esse debere quod inuiti amit-

---

desunt ATo

---

8 sit] fit *E* sese] se P_4T *el* esse *om. BBrCC*$_2$*C*$_3$*EMOPP*$_3$*RSVVn* **10** sequitur] sequatur *Pa* assequatur — **12** uirtutem *om.* P_4 id] idque *Br* -que *suprascr. Mt* **11** at] ac *E* aut *MTS* sequitur] sequatur *Pa* **12** quid] quis *E* stulta] stultitia *M* stulta etenim aut *E* **13** autem *om.* P_3 autem sunt *B* **14** quod quisque sequitur assequatur *belm* **15** sequitur] sequatur *Pa* **16** dici] disci *Br* potest dici *C* se *om. CC*$_2$*C*$_3$*OPaP*$_4$*T*$_2$*Vn* sequitur] sequatur *Pa* sequitur se stultum *E* **17** assequatur *Pa* **18** assequi] sequi *Pa* id sequitur *R* **22** oportet ut P_2 *belm* **23** innasci possit *BrCC*$_2$*C*$_3$*EOPaP*$_4$*T*$_2$ neque] in *E* **24** neque[2]] nihil *Vn* etiam quantum *R* mea ratio C_2

10, 1 atque] et *T* **2** fit] sit *BCC*$_3$*ER (V?)* est *om. Vn*

tere nequeamus. Quis uero cunctandum putet, hominem sapientem, si eum sequi satis putauerimus, auferri nobis non modo recusantibus sed etiam repugnantibus posse? Deus igitur restat quem si sequimur, bene, si assequimur, non tantum bene sed etiam beate uiuimus. Quem si qui esse negant, quid ego cogitem quo illis sermone suadendum sit, cum quibus utrum omnino sermocinandum sit, nescio? Quod tamen si uidebitur, longe aliud principium, alia ratio, alius ingressus ineundus est quam impraesentiarum suscepimus. Nunc itaque cum illis mihi res est, qui deum esse non negant, neque id tantum sed etiam non ab eo negligi res humanas fatentur. Nullum enim arbitror aliquo religionis nomine teneri, qui non saltem animis nostris diuina prouidentia consuli existimet.

VII 11. Sed quo pacto sequimur quem non uidemus, aut quomodo uidemus, qui non solum homines sed etiam insipientes homines sumus? Quamquam enim non oculis sed mente cernatur, quae tandem mens idonea reperiri potest, quae cum stultitiae nube obtegatur, ualeat illam lucem uel etiam conetur haurire? Confugiendum est igitur ad eorum praecepta, quos sapientes fuisse probabile est. Hactenus potuit ratio perduci. Uersabatur namque non ueritate certior sed consuetu-

---

deest To, A inc. 11,6 confugiendum **10,4—8** quis — uiuimus; **11,1—3** sed — sumus; **6—7** confugiendum — est] Eugipp. exc. 24

---

4 cunctandum] cantandum *R* hominem putet P_4T_2 **5** putauerimus satis P_3 auferri] auri P_3 aut ferri *Vn* **7** si[2]] et si *E* bene sequimur si bene assequamur *M* sequimur] sequitur *O* **8** si qui] sequi *E* si sequi P_4 negant esse P_3 **9** quo] quod *C* **10** omnino *om.* P_4 **13** itaque] igitur P_3 qui — negant *om. B* non *om. E* **14** id] in *Vn* ab eo] habeo *BrVn* **15** enim *om. E* **16** diuinam prouidentiam C_3 consuli] consisti *E*

11, 1 quo pacto] quomodo *el* uidimus *S* aut] an *C* **1sq.** aut quomodo uidemus *om. O* **5** obtegatur] tegatur *T* ualeat] uideat *S* illa *e* conatur *S* **6** igitur est BC_2 **7** quos] que *E* quo *Vn* potuit hactenus *T* ratio *om.* C_3

dine securior in rebus humanis. At ubi ad diuina peruentum est, auertit sese; intueri non potest, palpitat, aestuat, inhiat amore, reuerberatur luce ueritatis et ad familiaritatem tenebrarum suarum non electione sed fatigatione conuertitur. Quam hic formidandum est, quam tremendum, ne maiorem inde concipiat anima imbecillitatem, ubi quietem fessa conquirit. Ergo refugere in tenebrosa cupientibus per dispensationem ineffabilis sapientiae nobis illa opacitas auctoritatis occurrat et mirabilibus rerum uocibusque librorum uelut signis temperatioribus ueritatis umbrisque blandiatur.

12. Quid potuit pro salute nostra fieri amplius? Quid beneficentius, quid liberalius diuina prouidentia dici potest, quae a legibus suis hominem lapsum et propter cupiditatem rerum mortalium iure ac merito mortalem sobolem propagantem non omnino deseruit? Habet enim potestas illa iustissima miris et incomprehensibilibus modis per quasdam secretissimas successiones rerum sibi seruientium quas creauit et seueritatem uindicandi et clementiam liberandi. Quod quidem quam sit pulchrum, quam magnum, quam deo dignum, quam postremo id quod quaeritur uerum, nequaquam intelligere poterimus nisi ab humanis et proximis incipientes. Uerae religionis fide praeceptisque seruatis non deseruerimus uiam quam nobis deus et patriarcharum segregatione et legis uinculo et prophetarum praesagio et suscepti hominis sacramento et apostolorum testimonio et martyrum

---

deest To **12, 13—13, 15** uiam — Christi] Eugipp. exc. 24 (*abbreu.*)

---

9 diuina] omnia *E* **10** aduertit *E* sese auertit *AMP* intueri omnino PaT_2 auerti non potest P_3 *(omisso* sese intueri*)* **11** lucem *E* **12** flagitatione *O* reuertitur *C* **16** illa nobis *S* **17** occurrit *S* uelut *BC*$_2$*PP*$_2$ **18** imbrisque *A*

12, 1 beneficius *T* **4** iure] uite *C* (*i. e.* rite *?*) propagantem] propugnantem P_4 **6** sacratissimas $EPaT_2Vn$ **7** sibi rerum *Pa* **8** uindicandi] iudicandi *Br* **9** equidem *E* quam^2] ac P_4T **11** poterimus intelligere *E* **12** fidem *Vn* deseruimus *AEO* deserimus *M el*

sanguine et gentium occupatione muniuit. Quare deinceps nemo ex me quaerat sententiam meam, sed potius audiamus oracula nostrasque ratiunculas diuinis submittamus affatibus.

VIII 13. Uideamus, quemadmodum ipse dominus in euangelio nobis praeceperit esse uiuendum, quomodo etiam Paulus apostolus; has enim scripturas illi condemnare non audent. Audiamus ergo quem finem bonorum nobis, Christe, praescribas; nec dubium est quin is erit finis, quo nos summo amore tendere iubes. *Diliges*, inquit, *dominum deum tuum.* Dic mihi etiam, quaeso te, qui sit diligendi modus, uereor enim ne plus minusue quam oportet inflammer desiderio et amore domini mei. *Ex toto*, inquit, *corde tuo.* Non est satis. *Ex tota anima tua.* Ne id quidem satis est. *Ex tota mente tua.* Quid uis amplius? Uellem fortasse, si uiderem quid posset esse amplius. Quid ad haec Paulus? *Scimus*, inquit, *quoniam diligentibus deum omnia procedunt in bonum.* Dicat etiam ipse dilectionis modum. *Quis ergo*, inquit, *nos separabit a caritate Christi? tribulatio? an angustia? an persecutio? an fames? an nuditas? an periculum? an gladius?* Audiuimus quid diligere et quantum diligere debeamus; eo est omnino tendendum, ad id omnia consilia nostra referenda. Bonorum summa deus

---

13, 6 Deut. 6, 5; Mt. 22, 37 **12** Rom. 8, 28 **14** Rom. 8, 35

---

deest To

---

18 summittimus *R* affatibus] affectibus *EST*

13, 2 nobis *om.* C_2 praecepit *EO* **5** is] his *C* is erit] sit P_4 **6** dominum deum tuum inquit P_4 **7** mihi *om. O* qui] quis $C_2EP_2P_4T$ **8** inflammer desiderio quam oportet P_4 **9** mei Iesu Christi *T* toto enim *T* corde tuo inquit *Pa* satis est C_2 **10** tua *om. T* ne] nec *T* **11** fortasse uellem *BrMt* uiderem] uideretur *C* possit *B* **14** separabit nos *AEM* **15** an persecutio — nuditas *om. O* an nuditas an fames P_4 **17** eo omnino est T_2 tenendum C_2EPa **18** nostra *om. B* **18sq.** nobis deus est $AEMPaPP_3$

nobis est. Deus nobis est summum bonum. Neque infra remanendum nobis est neque ultra quaerendum; alterum enim periculosum, alterum nullum est.

IX 14. Age nunc inuestigemus uel potius attendamus, praesto enim est et facillime uidetur, utrum his sententiis ex euangelio atque apostolo prolatis etiam testamenti ueteris auctoritas congruat. Quid dicam de superiore sententia, cum manifestum sit omnibus, eam de lege quae *per Moysen data est* esse depromptam? Ibi enim scriptum est: *Diliges dominum deum tuum, ex toto corde tuo et ex tota anima tua et ex tota mente tua.* Quid autem illi quod ab apostolo dictum est comparare de ueteri testamento possim, ne diutius quaererem ipse subiecit. Cum enim dixisset nulla tribulatione, nulla angustia, nulla persecutione, nulla necessitate inopiae corporalis, nullo periculo, nullo gladio nos a caritate Christi separari, statim subiunxit: *Sicut scriptum est, quia propter te afficimur tota die, aestimati sumus ut oues occisionis.* Haec illi solent a corruptoribus scripturarum immissa esse dicere; usque adeo nihil habent quod contradicant, ut haec miseri re-

---

14, 5 Ioh. 1, 17 **6** Deut. 6, 5; Mt. 22, 37 **13** Rom. 8, 36; Ps. 43, 22; *cf.* Aug. retr. 1, 6 (7), 2

---

deest To, A des. 13, 20 remanendum

---

19 deus est nobis summum *AMPP*$_2$ *belm* nobis^2 *om. E* **19sq.** nobis remanendum est *B* **20** est nobis P_3 **20sq.** periculosum est alterum nullum *BS*

14, 2 est enim *PaS* nobis est et facillimum *B* **3** atque] et P_4 prolatis etiam] et C_2 **4** congruat] coniungat *C* dicam] dixi *T* superiori P_3P_4S **5** de lege] diligi P_4 **7** anima] mente *Pa* **8** mente] anima *Pa* **10sq.** angustia nulla, persecutione nulla *E* **12** gladio] gaudio *E* nullo dolore nos *C* nos *om. R* **13** subiungit *EPa* morte afficimur *BrCMtP*$_4$ *cf. Retr. 1, 7 (6), 2* **14** exaestimati P_4 ut] sicut *EMPP*$_3$ **16** quod] quid *OT* ut ad haec P_4T miseri hec *BrMt*

spondere cogantur. Sed quis non intelligat conuictorum hominum aliam non esse potuisse ultimam uocem?

15. A quibus tamen quaero, utrum istam sententiam in ueteri testamento esse negent, an non congruere sententiae apostolicae affirment? At illud primum libris docebo; in hoc autem altero tergiuersantes homines et per abrupta fugientes aut in pacem reuocabo, si uoluerint respicere aliquantum et considerare quid dictum sit, aut eos intelligentia ceterorum, qui sine cupiditate iudicant, insectabor. Quid enim potest amicius quam istae sibi consonare sententiae? Nam tribulatio, angustia, persecutio, fames, nuditas, periculum hominem in hac uita constitutum grauiter afficiunt. Haec itaque omnia uerba illo uno concluduntur testimonio ueteris legis quo dictum est: *propter te afficimur.* Gladius restabat, qui non aerumnosam uitam affert, sed quam inuenerit adimit. Huic ergo respondet: *aestimati sumus ut oues occisionis.* Caritas uero ipsa non potuit significari expressius quam quo dictum est: *propter te.* Fac ergo non in Paulo apostolo illud testimo-

---

15, 8 *cf.* Rom. 8, 35 **12** Ps. 43, 22; Rom. 8, 36; *cf.* Rom. 8, 35 **14** Rom. 8, 36 **16** Rom. 8, 36

---

deest A, To inc. 15, 11 legis

---

17 cogantur] cogitantur *BE* **18** esse non posse *C*

15, 2 uetere *B* negant *MtS (sic)* an] aut *E* **2sq.** apostolicae sententiae P_3 **3** at] et *T* **5** noluerint *Br* respicere] resipiscere $EPaT_2V$ aliquantulum *T* **6** quod dictum est *e* **8** amictius *T* amicitius *BrCEMtSVn* amplicius P_4 quam istae sibi consonare] huic conuenire *T* consonare sibi T_2 istae] isti P_4 **9** aut angustia *T* **9sq.** in hac uita hominem *E* **10** hac] ista *MP* **11** uerbo $BrEMPaSTT_2Vn$ *el* illo *om. S* **12** quo] quod $CMMtPaST_2To$ *el* te morte *TVn* afficimur morte *BrMt* **13** affert] aufert *M* adimit quam inuenerit *C* **14** respondit *T* sumus *om.* C_3 ut sicut P_4 occisiones *T* **15** expressius] pressius $BBrC_3EMtOPaRSVVn$ quo] quod $BrCC_3EMtPaRSTT_2$ *el* **16** non *om* P_4 **16sq.** compertum istud testimonium P_2 *belm* illud] istud $BCC_2C_3EOPaPRST_2VVn$

nium compertum, sed a me esse prolatum. Numquidnam tibi demonstrandum est, haeretice, nisi aut scriptum in uetere lege non esse aut apostolo non conuenire? Quorum si nihil dicere audes — urgeris enim cum et codex legitur, quo planum sit scriptum esse, et homines intelligunt ad id quod apostolus dixit, nihil posse aptius conuenire —, cur ergo ualere aliquid putas, quod scripturas corruptas esse insimulare audes? Postremo quid responsurus es ei qui tibi dicat: ego sic intelligo, ego sic accipio, sic credo nec ob aliud lego illos libros, nisi quod ibi omnia Christianae fidei concinere uideo. Illud potius dic, si audes et aduersus me dicere cogitas, non esse credendum quod apostoli et martyres propter Christum affecti grauibus aerumnis dicuntur, quod a persecutoribus ut oues occisionis aestimati sunt. Quod si non potes dicere, quid calumniaris in quo libro credam, quod me oportere credere confiteris?

X 16. An illud dicis, concedere te quidem deum esse diligendum, sed non illum deum quem colunt hi qui testamenti ueteris auctoritatem recipiunt? Non ergo illum deum co-

---

29 *cf.* Rom. 8, 36

A inc. 16, 3 colendum

---

17 nam numquid P_4 **19** non *om.E e* **20** quo] quod *BST* **21** intelligant ET_2 *el* **22** dixit] dicit *C* aliquid ualere P_3 **22sq.** aliquid putas ualere *B* **23** quod] quid *S* **24** es *om. C suprascr. Mt* ei *om. Vn* ei qui] et quid P_4T **25** ego *om.* P_4 ego sic credo *el* ob id aliud *S* libros illos lego PP_3 libros] codices *T* **26** ibi] tibi *Vn* Christiana *O* concinere] continere *EPa** contineri Pa^c potius *om.* P_4 **27** aduersum *BrCMt* **28** et apostoli et P_4T **31** credam] credo *R* inueniam *BrMtMP*^{c}P_2*To l* (*bm: nonnulli codices:* in quo libro scriptum credam) quod] quid *M*

16, 1 an] nam *e* te concedere T_2 diligendum esse T_2 **2** hi] ii P_2 *belm* **2sq.** veteris testamenti T_2 **3** non] an *O* num *P* illum ergo C_3

lendum esse dicitis, qui *fecit caelum et terram.* Iste namque per omnes partes illorum uoluminum praedicatur; uos autem fatemini uniuersum istum mundum, qui nomine caeli et terrae significatur, habere auctorem et fabricatorem deum et deum bonum. Cum exceptione quippe uobiscum loquendum est, quando deus nominatur. Duos enim deos, unum bonum, alterum malum esse perhibetis. Quod si dicitis colere uos et colendum arbitrari deum a quo factus est mundus, non tamen eum esse quem ueteris testamenti commendat auctoritas, impudenter facitis, qui alienum animum atque sententiam quam bene atque utiliter acceperimus, male interpretari conamini, frustra omnino. Neque enim uestrae stultae atque impiae disputationes ullo modo cum piorum doctissimorumque hominum sermonibus, per quos in ecclesia catholica scripturae illae uolentibus dignisque aperiuntur, comparari queunt. Longe prorsus aliter longe quam putatis lex et prophetae intelliguntur a nobis. Desinite errare; non colimus poenitentem deum, non inuidum, non indigum, non crudelem, non quaerentem de hominum uel pecorum sanguine uoluptatem, non cui flagitia et scelera placeant, non possessionem suam terrae quadam particula terminantem. In has enim atque huiusmodi nugas grauiter copioseque inuehi soletis. Quare nos inuectio uestra non tangit; sed aniles quasdam uel etiam pueriles opiniones eo ineptiore quo uehementiore oratione peruellitis.

16,4 Gen. 1, 1; 2, 4 **7** *cf.* Eccl. 11, 5 **11** *cf.* Ioh. 1, 10 **26** *cf.* 1 Tim. 4, 7

---

5 voluminum] uoluntate *S* **6** mundum istum CC_2C_3OT **7** deum et fabricatorem *To* deum^2] dominum *T* **9** bonum et *T* **10** perhibetis esse *B* quod] quo *Vn* **14** accepimus *el* **19** longe^2 *om.* P_2 *belm (sed ad abundantiam ex affectu cf. infra 34, 13 et Cic. fin. 2, 68)* **21** non indigum *om. E* indigum] indignum *ABCMPaPP$_3$TToV* **22** uel pecorum] pecorumue *BrMt* porcorumque ET_2 uel porcorum *PaVn* uel peccatorum P_4 **24** huiuscemodi *E* **25** nugis *T* copiosissimeque P_3 **25sq.** quare — tangit *om. E* **26** tangat *B* **27** ineptiores P_3T

Qua quisquis mouetur et ad uos transit, non ecclesiae nostrae damnat disciplinam, sed eam se ignorare demonstrat.

17. Quamobrem si quid humani corde geritis, si curae uobis uosmetipsi estis, quaerite potius diligenter et pie quomodo illa dicantur. Quaerite, miseri; nam talem fidem, qua deo inconueniens aliquid creditur, nos uehementius et uberius accusamus; nam et in illis quae dicta sunt, cum sic intelliguntur ut littera sonat, et simplicitatem corrigimus et pertinaciam deridemus. Et alia multa, quae uos intelligere non potestis, uetat eos credere catholica disciplina, qui non annis sed studio atque intellectu excedentes quandam mentis pueritiam in canos sapientiae promouentur; nam et credere deum loco aliquo quamuis infinito per quantitatis quaecumque spatia contineri, quam sit stultum docetur; et de loco in locum uel ipsum uel aliquam eius partem moueri atque transire, arbitrari nefas habetur. Iam uero aliquid eius substantiae atque naturae commutationem uel conuersionem quolibet modo pati posse si quis opinetur, mirae dementiae impietatisque damnabitur. Ita fit ut apud nos inueniantur pueri quidam, qui humana forma deum cogitent atque ita se habere suspicentur, qua opinione nihil est abiectius; sed inueniuntur item multi senes, qui eius maiestatem non solum super humanum corpus, sed etiam super ipsam mentem manere inuiolabilem atque incommutabilem eadem ipsa mente conspi-

---

17, 10 *cf.* Sap. 4, 8; Sir. 6, 18

---

28 qua] quia P_3T non] nam *Pa* ad *E* nostrae ecclesiae *To* ecclesiae suae P_4 **29** eam] ea AC_3V se *om. O*

17, 1 corde] cordis *ETo* **1sq.** curae uobismetipsi $BrMtT_2$ **3sq.** qua de deo ET_2 **4** aliquid inconueniens EP_3 et] atque *C* **5** in *om. B* sunt *om.* P_4 **8** qui] quia C_3 **9** atque] et *B* **10** promouetur *R* **12** spatio *S* sit] sint *R* **13** ipsum] ipsam C_3O partem eius *AMP* **14** eius *om. A* **19** est *om. Vn* inueniantur $BBrCC_2C_3MMt^cOPP_2P_3RS^*ToV$ *belm*

ciant. Quas aetates non tempore sed uirtute atque prudentia discernendas esse iam dictum est. Apud uos autem nemo quidem reperitur qui dei substantiam humani corporis figuratione describat, sed rursus nemo qui ab humani erroris labe seiungat. Itaque illi quos quasi uagientes catholicae ubera sustentant, si ab haereticis non fuerint depraedati, pro suo quisque captu uiribusque nutriuntur perducunturque alius sic, alius autem sic, primum *in uirum perfectum*, deinde ad maturitatem canitiemque sapientiae perueniunt, ut eis quantum uolunt, uiuere ac beatissime uiuere liceat.

XI 18. Secutio igitur dei beatitatis appetitus est, assecutio autem ipsa beatitas. Sed eum sequimur diligendo, consequimur uero, non cum hoc omnino efficimur quod est ipse, sed ei proximi eumque mirifico et intelligibili modo contingentes eiusque ueritate et sanctitate penitus illustrati atque comprehensi. Ille namque ipsum lumen est, nobis autem ab eodem illuminari licet. *Maximum* ergo quod ad beatam uitam ducit, *primum*que *mandatum est: diliges dominum deum tuum ex toto corde tuo et anima et mente. Diligentibus enim deum omnia procedunt in bonum.* Quamobrem paulo post

30 Eph. 4, 13 **31** *cf.* Sap. 4, 8; Sir. 6, 18
18, 6 *cf.* Ioh. 1, 9 **7** Mt. 22, 38. 37 **9** Rom. 8, 28
18, 1sq. Secutio — beatitas] Eugipp. exc. 24

23 aetates] errantes *B* **25** reperitur quidem *B* **26** erroris] corporis *PPa** **27** illis EP_4RS^*Vn uagientes quasi *To* catholicae ecclesiae P_4 catholice fidei *T* ecclesiae catholicae P_2 *belm* **28** depraedati] deprauati P_4T **29** producunturque C_3 **32** uiuere uolunt *S* ac] atque C_3

18, 1 beatitatis] pietatis *ABrMMtTo* consecutio P_2 *Eugipp. belm* **2** sed] at C_2P_2 *blm* ac *e* si *E* **3** ipse est $BrCMtP_3P_4$ **4** proximi] proximamus *BrMtTo* et intelligibili] intelligibilique *C* **5** atque] et P_4 **6** autem *om. C* ab *om. O* **7sq.** ad beatam ducit uitam *AMPRT* **8** primumque] proximumque PaT_2 **9** et ex tota anima tua *BrMt* **10** procedunt] cooperantur *BrMtTo (= Vulg.)*

idem Paulus: *Certus sum,* inquit, *quod neque mors neque uita neque angelus neque uirtus neque instantia neque futura neque altitudo neque profundum neque creatura alia poterit nos separare a caritate dei, quae est in Christo Iesu domino nostro.* Si igitur *diligentibus deum omnia procedunt in bonum,* et summum bonum, quod etiam optimum dicitur, non modo diligendum esse nemo ambigit, sed ita diligendum ut nihil amplius diligere debeamus idque significatur et exprimitur quod dictum est: *ex toto corde et ex tota anima et ex tota mente,* quis quaeso dubitauerit, his omnibus constitutis et firmissime creditis, nihil nobis aliud optimum, ad quod adipiscendum postpositis ceteris oporteat festinare quam deum? Item si nulla res ab eius caritate nos separat, quid esse non solum melius, sed etiam certius hoc bono potest?

19. Sed singula breuiter attendamus. Nemo nos inde separat minando mortem. Id ipsum enim quo diligimus deum, mori non potest, nisi dum non diligit deum; cum mors ipsa sit non diligere deum, quod nihil est aliud quam ei quicquam

---

11 Rom. 8, 38sq. **15** Rom. 8, 28 **19** Deut. 6, 5; Mt. 22, 37 **23** *cf.* Rom. 8, 39

18, 11 certus — uita, **22** si — **19, 18** est] Eugipp. exc. 24

---

11 Paulus *om. E*] apostolus *T* sum enim $CC_2C_3OPaP_3V$ quod] quia *C* **12** angeli ACC_2MPP_2 *blm* neque uirtus *om. Pa* **13sq.** poterit nos separare] separabit nos *AMP* **15** procedunt] cooperantur P_4 **16** etiam] est *E* **17** ut nemo *T* **18** exprimitur in eo C_2 **19** uel quod *AM fortasse* quo *loco* quod *legendum cf. c. 15 supra* dictum est et BMP_3P_4 ex tota anima et ex toto corde P_2 *belm* **19sq.** et ex tota anima et ex tota uirtute *C* **21** aliud nobis C_2 aliud esse P_2 *belm* ad] id P_4 quod nos $CC_2C_3OPP_3V$ **22** festinare oporteat P_2 *belm* oporteret festinare *ABrMMtSToVn* **23sq.** quid esse melius non solum *T* **24** bono] bonum *BVn* non P_4

19, 2 quo] quod $ABEMPaPP_4STT_2Vn$ *Eugipp. el* **2—4** quo diligimus deum mori non posse nisi non diligendo *V in marg.* **3** mori non — diligit deum *om. O* **3sq.** cui mors ipsa est *P Eugipp.*

in diligendo atque sequendo praeponere. Nemo inde separat pollicendo uitam; nemo enim ab ipso fonte separat aquam pollicendo. Non separat angelus; non enim est angelus, cum inhaeremus deo, nostra mente potentior. Non separat uirtus; nam si uirtus hic illa nominata est, quae aliquam potestatem in hoc mundo habet, toto mundo est omnino sublimior mens inhaerens deo. Sin illa uirtus dicta est, quae ipsius animi nostri rectissima affectio est, si in alio est, fauet ut coniungamur deo, si in nobis est, ipsa coniungit. Non separant instantes molestiae; hoc enim leuiores eas sentimus, quo ei unde nos separare moliuntur, artius inhaeremus. Non separat promissio futurorum; nam et quicquid boni futurum est, certius promittit deus, et nihil est ipso deo melius, qui iam profecto bene sibi haerentibus praesens est. Non separat *altitudo neque profundum;* etenim si haec uerba scientiae forte altitudinem uel profundum significant, non ero curiosus, ne seiungar a deo, nec cuiusquam doctrina me ab eo separat, ut quasi depellat errorem, a quo prorsus nemo nisi separatus erraret. Si uero altitudine et profundo supera et infera huius mundi significantur, quis mihi caelum polliceatur, ut a caeli

---

19, 10 *cf.* Ps. 62, 9; 72, 28 **18** Rom. 8, 39

A des. 19, 22 nemo

---

5 nemo nos C_2 inde *om. C* **6** separat fonte *C* **6sq.** pollicendo aquam CP_2S *belm* **7** est *om. T* **8** mente nostra *P* potentior est *T* **9** hic *om. E suprascr. Vn* illa uirtus hic *Eugipp.* **10** habet] tenet *Eugipp.* **11** sin] sed si P_4T uirtus illa P_2 *belm* (illa uirtus *Eugipp.*) illa — ipsius *om. E* dicta] dicenda C_2 animis *Vn* **12** fauet] fouet *A* **14** hoc] eo *E* unde] a quo *Eugipp.* eas leuiores *AMP* **17** melius ipso deo *Pa* et nichil; ipso deo P_3 qui] quia C_3 **18** inhaerentibus $AMOPP_2ST_2$ *belm* **20** profunditatem *E Eugipp. el* **21** seiungat P_4 subiungar C_3 ungar *O* a *om. E* me *om.* BP_4 ab eo me *T* **22** nemo *om.* P_4S nemo prorsus *belm* errat P_4 **23** profunda *E* superna et inferna OP_2P_4SV *belm* huiusmodi *B* **24** mundi *om. Vn* polliceatur caelum *BrMtPaT*

fabricatore seiungar? Aut quis terreat infernus, ut deum deseram, quem si numquam deseruissem, inferna nescirem? Postremo quis me locus ab eius caritate diuellet, qui non ubique totus esset, si ullo contineretur loco?

XII 20. Non, inquit, separat alia creatura. O altissimorum mysteriorum uirum. Non fuit contentus dicere creatura, sed alia, inquit, creatura, admonens etiam idipsum quo diligimus deum et quo inhaeremus deo, id est animum atque mentem creaturam esse. Alia ergo creatura corpus est; et si animus res quaedam est intelligibilis, id est quae tantum intelligendo innotescit, alia creatura est omne sensibile, id est quod per oculos uel aures uel olfactum uel gustum uel tactum quasi quandam notitiam sui praebet atque id deterius sit necesse est, quam quod intelligentia sola capitur. Ergo cum etiam deus dignis animis notus non nisi per intelligentiam possit esse, cum tamen sit ipsa qua intelligitur mente praestantior, quippe creator eius atque auctor est, uerendum erat ne

---

20, 1 *cf.* Rom. 8, 39 **3** *cf.* Rom. 8, 39 **4** *cf.* Ps. 62, 9; 72, 28

---

deest A

---

25 subiungar *E* ungar *O* infernum deseram ut deum *Pa* deseram] deserat C_3 deserant *E* desideram *O* deseram et P_4 **26** numquam deseruissem] non deseruissem umquam *R* **27** eius] huius *T* claritate C_3 diuellit *T* **28** ullo] nullo *E* uno *T* continetur *S*

20, 2 mysteriorum] materiorum *E* contentus] contemptus *Pa* **2sq.** sed alia inquit creatura *om. E* **3** inquit alia *B* idipsum] adipsum *O* quo] quod CC_3OST **4** quo] quod *C* animam *Pa* **5** esse creaturam C_2 **5sq.** alia ergo creatura est ut animus deo intelligibilis *E* **6** res est quaedam P_3 quedam res C_3 **6sq.** innotescit intelligendo *T* **7** quod] quo *Vn* **8** uel per aures P_4 offactum *T* olfatum *Pa* gustatum BP_3RSV uel tactum *om. T* **9** atque id] idque *B* **10** quam id quod *C* **11** deus *om. T* posset P_4 **12** qua intelligitur ipsa mente *T* qua] que *E* **13** quippe qui P_2 *belm* atque] et *T* auctor eius C_2MP *el* erat uerendum P_4

animus humanus, eo quod inter inuisibilia et intelligibilia numeratur, eiusdem se naturae arbitraretur esse, cuius est ipse qui creauit et sic ab eo superbia decideret, cui caritate iungendus est. Fit enim deo similis quantum datum est, dum illustrandum illi atque illuminandum se subicit. Et si ei maxime propinquat subiectione ista qua similis fit, longe ab eo fiat necesse est audacia qua uult esse similior. Ipsa est qua legibus dei obtemperare detrectat, dum suae potestatis esse cupit ut deus est.

21. Quanto ergo magis longe discedit a deo non loco sed affectione atque cupiditate ad inferiora quam est ipse, tanto stultitia miseriaque completur. Dilectione igitur redit in deum, qua se illi non componere, sed supponere affectat. Quod quanto fecerit instantius ac studiosius, tanto erit beatior atque sublimior et illo solo dominante liberrimus. Quamobrem nosse debet se esse creaturam. Debet enim creatorem suum credere *sicuti est* inuiolabili et incommutabili

---

21 *cf.* Gen. 3, 5

21, 8 1 Ioh. 3, 2; *cf.* Iac. 1, 17

---

deest A

---

14 inuisibilia] uisibilia CC_3OPSVn^* (Vn^c in *suprascr.*) et intelligibilia *om. E* **15** natura *Pa* arbitretur *ET** ipse *om. S* **16** deciderit *BRS* deciderat *Vn* cui] qui *E* **17** est fit *om. E* fit] fiat CC_3MOPP_3SVVn fiet C_2PaT similis] simul *E* **18** illi *om. MTo* se] sibi *E* maxime ei P_2 *belm* **19** appropinquat *C* similis] similum *O* ab eo *om. BrMt* **20** qua[1]] quia P_4 que *E* similior] melior P_4T qua[2]] quę P_4T quae *el* **21** dei *om. B* detrectat Br^c] detractat $Br^*EP_4SToT_2Vn$

21, 1 ergo] igitur C_2 discedat *B* **2** atque] et P_3 ipse est C_2 tanto magis P_2 *belm* **3** stultitiae miseriaeque $BBrCC_2C_3MMtO$ $PaPRS$(miseriaque)ToT_2VVn dilectio $BCC_3OPP_3P_4RTVVn$ reddit *B* **4** deum] dominum *BMPRVn* effectat *E* **5** ac] aut $EPaT_2Vn$ atque *S* studiosus C_3 **6** illi solo *BrMt* **7** se debet C_2 **8sq.** inuiolabili semper et incommutabili P_3

semper manere natura ueritatis atque sapientiae, in se autem cadere posse stultitiam atque fallaciam uel propter errores quibus exui desiderat, confiteri. Sed rursus cauere debet, ne ab ipsius dei caritate, qua sanctificatur ut beatissimus maneat, alterius creaturae, id est huius sensibilis mundi amore separetur. Non igitur separat nos alia creatura, siquidem et nos ipsi creatura sumus, *a caritate dei, quae est in Christo Iesu domino nostro.*

XIII 22. Dicat nobis Paulus idem, quis iste sit Christus Iesus dominus noster: *Uocatis*, inquit, *praedicamus Christum dei uirtutem et dei sapientiam.* Quid? Ipse Christus nonne inquit: *ego sum ueritas?* Si ergo quaerimus quid sit bene uiuere, id est ad beatitudinem uiuendo tendere, id erit profecto amare uirtutem, amare sapientiam, amare ueritatem et amare *ex toto corde et ex tota anima et ex tota mente* uirtutem quae inuiolabilis et inuicta est, sapientiam cui stultitia non succedit, ueritatem quae conuerti atque aliter quam semper est sese ha-

---

9 *cf.* Ioh. 14, 6; 1 Cor. 1, 24 **14** *cf.* Rom. 8, 39 **15** Rom. 8, 39
22, 2 1 Cor. 1, 23sq. **3** Ioh. 14, 6 **6** Mt. 22, 37; *cf.* Deut. 6, 5

---

deest A

---

9 semper manere] se permanere P_4 atque] et P_4 sapientia *Pa* -tiā *Vn* **11** se exui P_4 **12** caritate dei *O* **13** huius *om. R* **14** separaretur *M* non igitur non CC_3MOR^*VVn **15** sumus creatura *BrMt* est *om.* C_3 **15sq.** Christo Iesu dn̄o nr̄o *del.* Mt^c

22, 1 idem Paulus OP_2 *belm* Paulus *del.* Mt^c *idem om.* P_4 Jesus Christus *T* **1sq.** Xp̄c Iĥs dn̄s n̄r *del.* Mt^c dominus noster Iesus *E* **2** uocatis *om.E* inquit Iudaeis *P* praedicamus Iudaeis *e* **3** Xp̄c *del.* Mt^c nonne] non *Br* **4** ergo inquit *Pa* inquit *del.* Pa^c querimus *Pa* queramus Pa^c **5** bene uiuendo PP_2 *belm* tendere uiuendo Mt^*To profecto amore *O* (*loco* amare) **5sq.** amare sapientiam amare ueritatem et *om.* C_2 **7** et ex tota anima et *om.* ET_2Vn **8** inuicta] iūcta *E* intacta P_3 **9** conuertit *Vn* **9sq.** aliter non nouit quam semper est esse habere *E* sese] esse CEP_2 *m*

bere non nouit. Per hanc ipse cernitur pater; dictum est enim: *Nemo uenit ad patrem nisi per me.* Huic haeremus per sanctificationem. Sanctificati enim plena et integra caritate flagramus, qua sola efficitur ut a deo non auertamur eique potius quam huic mundo conformemur. *Praedestinauit enim,* ut ait idem apostolus, *conformes nos fieri imaginis filii eius.*

23. Fiet ergo per caritatem ut conformemur deo et ex eo conformati atque figurati et circumcisi ab hoc mundo non confundamur cum his quae nobis debent esse subiecta. Fit autem hoc per spiritum sanctum. *Spes enim,* inquit, *non confundit, quoniam caritas dei diffusa est in cordibus nostris per spiritum sanctum qui datus est nobis.* Nullo modo autem redintegrari per spiritum sanctum possemus, nisi et ipse semper integer et incommutabilis permaneret. Quod profecto non posset, nisi dei naturae esset ac substantiae, cui soli incom-

---

11 Ioh. 14, 6 **14** *cf.* Rom. 12, 2; Rom. 8, 29
23, 2 *cf.* Phil. 3, 10; Col. 2, 11 **4** Rom. 5, 5

A inc. 22, 13 flagramus

---

10 hanc] hunc *T* hanc enim P_4 dictum] scriptum *T* **12** sanctificati enim] sanctificationi *S* plena karitate atque integra *T* **13** a dño non reuertamur *AMP* reuertamur R^* auertamur R^c potius] potentius *C* **15** idem *om. C* idem idem *T* apŧs *del.* Mt^c nos *om.* P_4 fieri nos *S* imagines *Br* imagini *el* eius] dei *ACMP* sui P_3 *om.* C_2

23, 1 Fiet] filii *O* fit $PaP_2P_4T_2To$ *belm* **2** figurati] configurati $ABBrCMMtPP_2RTT_2$ *belm* (*C in margine ascriptum*: quomodo deo conformemur figurati atque conformati) non] si *E* **3** his] iis P_2 *belm* esse debent C_2C_3O **4** inquit *om. C* **5** quoniam] quia *T* nostris] uestris *E* **6** nullo autem modo *CE* redintegrare Pa^* **7** possemus per spiritum sanctum C_3P_2 *belm* possumus *E* et] quia *E* **7sq.** nisi semper et ipse integer *C* **8** et integer $BC_2P_2P_3P_4$ *bem supra* integer et incommutabilis *scriptum in T:* atque ut ita dicam inconuertibilitas permaneret — **9** incommutabilitas *om. E* **9** posset] esset P_4 esset naturae P_4 esset *om. R* ipsius substantiae EP_2P_3S *belm* incommutabilitas soli *B*

mutabilitas atque ut ita dicam, inconuertibilitas semper est. *Creatura enim,* neque hoc ego sed idem Paulus clamat, *uanitati subiecta est.* Neque nos potest a uanitate separare ueritatique connectere, quod subiectum est uanitati. Et hoc nobis spiritus sanctus praestat; creatura igitur non est, quia omne quod est, aut deus, aut creatura est.

XIV 24. Deum ergo diligere debemus trinam quandam unitatem, patrem et filium et spiritum sanctum, quod nihil aliud dicam esse nisi idipsum esse. Est enim uere summeque deus, *ex quo omnia, per quem omnia, in quo omnia;* haec uerba Pauli sunt. Quid deinde subiecit? *Ipsi gloria.* Sincerissime omnino. Neque enim ait: ipsis, nam unus est deus. Quid est autem *ipsi gloria* nisi ipsi optima et summa et late patens fama? Quanto enim melius atque diffusius diffamatur, tanto diligitur et amatur ardentius. Quod cum fit, nihil aliud ab humano genere quam certo et constanti gradu in optimam uitam et beatissimam pergitur. Non arbitror cum de moribus et uita fit

---

11 Rom. 8, 20

24, 4 1 Cor. 8, 6; Rom. 11, 36; *cf.* Aug. trin. 1, 6, 12; ep. 238, 18 sq. **5** Rom. 11, 36 **6** *cf.* Deut. 4, 35; Mc. 12, 32; Rom. 3, 30; Rom. 11, 36

---

10 atque ut ita dicam *om. OT* inuertibilitas C_3EPaP_2 *belm*] *om. T (sed cf. paullo ante)* **11** hoc modo *E* idem] ipse *T* uanitati enim *Vn* **12** nos *om.* P_4T separari P_4 reparare *E* ueritatique] uanitatique *Pa* **13** connectere] conuertere *ABrMMtTo* uanitati subiectum est *AMP* uanitati est C_3 connectere — uanitati *om. E* **14** sanctus *om.* P_3 **15** aut creatura aut deus est *Mt*T* aut deus est aut creatura C_2 aut creatura deus aut dei est *Br*

24, 1 deum] dum *l* quondam *O* quandam trinam C_2 **2** quod] quia *E* **3** dicam] dictum P_4 esse[1] *om. AM* **5** subiicit P_2P_4 *bm* subicit *T* subjicitur *el* ipsi] ipsa *B* sincerissimo *Pa*P*$_4$ **6** neque] nec *M* neque — deus *om. T (sed infra columnam subiecit)* ait] ut *E* nam] iam *E* quid autem est CC_2 autem] enim *S* **8sq.** diffamatur — amatur *om. E* et amatur *om.* C_2 **9** attentius *T* genere pergitur *C* **10** quam] quanto *S* constante P_4 et beatissimam uitam *C* **11** et] ac *el* fit] sit *ABCMPV*

quaestio, amplius esse requirendum, quod sit hominis summum bonum quo referenda sunt omnia. Id enim esse patuit et ratione quantum ualuimus et ea quae nostrae rationi antecellit auctoritate diuina nihil aliud quam ipsum deum. Nam quid erit aliud optimum hominis, nisi cui est haerere beatissimum? Id autem solus deus est, cui haerere certe non ualemus nisi dilectione, amore, caritate.

XV 25. Quod si uirtus ad beatam uitam nos ducit, nihil omnino esse uirtutem affirmauerim nisi summum amorem dei. Namque illud quod quadripartita dicitur uirtus, ex ipsius amoris uario quodam affectu, quantum intelligo, dicitur. Itaque illas quattuor uirtutes, quarum utinam ita in mentibus uis ut nomina in ore sunt omnium, sic etiam definire non dubitem, ut temperantia sit amor integrum se praebens ei quod amatur, fortitudo amor facile tolerans omnia propter quod amatur, iustitia amor soli amato seruiens et propterea recte dominans, prudentia amor ea quibus adiuuatur ab eis quibus

---

16 *cf.* Ps. 72, 28

24, 16—18 partim; **25, 3sq.** Namque — affectu; **7** ut — **19** potest] Eugipp. exc. 2

---

12 querendum P_3 quod] quid $PaP_3T_2To^*$ **13** ferenda *S* sint *AB MOPRSVVn* sint referenda *B* **14** ualuimus] uoluimus P_4 potuimus P_3 rationi nostrae C_2P_3 **16** aliud *om. el* inherere *AOP* cui inhaerere est P_2 *belm* beatissimum] baptiſmū *A* baptm̄ *E* **17** id est autem solus *AMP* est solus deus *ABrMMtPP₂To belm* est *om.* BC_3Vn

25, 1 nos *om. B* uos *E* **2** esse *om. E* uirtutum *Br* **3** nam *E* illud] aliud *Pa* uirtus dicitur *E* **5** ita *om. O* notitia ita *BrMtTo* ita sit P_2T *belm* **6** uis] uestris *ABBrCC₂C₃MMtOPP₃SToV* suis *T* suis essent P_4 *(bm allegant Theodoricensem codicem:* ita sit affectus in mentibus uestris, *Arnulfensem:* ita sit notitia in mentibus uestris, *Cisterciensem:* ita essent effectus in mentibus uestris) **9** amato] amatori *E* **9sq.** dominans recte *C* **10** ea] a *AMT* amore a *S* amare ei *E* amor *om.* P_3 adiuuetur B^* adiuuatur B^c adiuuamur P_4 a quibus *T e*

impeditur sagaciter seligens. Sed hunc amorem non cuiuslibet sed dei esse diximus, id est summi boni, summae sapientiae summaeque concordiae. Quare definire etiam sic licet, ut temperantiam dicamus esse amorem deo sese integrum incorruptumque seruantem, fortitudinem amorem omnia propter deum facile perferentem, iustitiam amorem deo tantum seruientem et ob hoc bene imperantem ceteris quae homini subiecta sunt, prudentiam amorem bene discernentem ea quibus adiuuetur in deum ab his quibus impediri potest.

XVI 26. His de singulis uirtutibus quinam uiuendi modus ducatur, paucis explicabo, si prius testimoniis noui testamenti, quibus utor iam diu, etiam de ueteri paria, ut pollicitus sum, comparauero. Num enim Paulus tantum dicit, deo nos esse debere subiunctos, ita ut in medio quod separet nihil sit? Nonne et propheta commodissime hoc et breuissime significat, cum dicit: *Mihi autem inhaerere deo bonum est?* Nonne

---

26, 4 *cf.* 1 Cor. 15, 27; Phil. 3, 21 **7** Ps. 72, 28

A des. 26, 2 prius

---

11 impedimur P_4 seligens *Vn* se eligens *T* selegens *R* selegans *Br* (*in marg.* separans) seligans *BMtSTo* (= se ligans?) elegens *V* eligens CC_2C_3OPa hunc separans amorem *Br* **13** summaeque] et summae *R* etiam *om. BrMtP*$_3$ sic *om.* P_4 sic etiam *AMP* sic licet] scilicet *RS* **14** esse *om. AM* sese deo P_4 **15sq.** propter deum omnia *C* **16** facile *om. R* deo *om.* P_4 tantum deo P_3 **17** impetrantem *E* ceterisque hominibus *E* hominis *Pa* **19** adiuuatur *R Eugipp.* his] iis P_2 *belm*

26, 1 his de] hisdem *el* ducatur] dicatur *P* doceatur P_4 **3** diu et *OS* de ueteri etiam P_2 *belm* uetere ET_2Vn **4** num] non *Br*V** nunc *E* tantum Paulus P_3 dicit tantum *Pa* deo *om. BrMt* nos] uos *E* **5** debere *om. Vn* subiunctos] subienctos P_4 subiectos $BCEPa^cPP_3To$ *el* separet *O* separaret $C^cP_3P_4RST_2V$ separarat *C** separaretur *Vn* nihil sit quod separaret P_3 **6** commodisse *B* commodisse et breuisse hoc significat *C** ime utrubique *suprascr.* C^c et hoc et *E* **7** dicat *Mt** dicit Mt^c inhaerere] adhaerere *codd. belm Ps. Gall., sed cf. 1. 9 et Aug. c. ep. fund. CSEL 25/1, 244, 8* est *om.* C_2P_2To *m*

quod ibi latissime de caritate dictum est, hic uno uerbo continetur quod ait: *inhaerere?* Item quod addidit: *bonum est,* nonne ad illud respicit, quod ibi positum est: *diligentibus deum omnia procedunt in bonum?* Ita ut una sententiola duobusque uerbis propheta et uim et fructum caritatis ostendat.

27. Cumque ibi dictum sit, dei filium, dei uirtutem esse atque sapientiam, cumque uirtus ad operationem, sapientia uero ad disciplinam pertinere intelligatur — unde in euangelio duo ipsa signantur, cum dicitur: *omnia per ipsum facta sunt,* nam hoc operationis atque uirtutis est, deinde quod ad disciplinam uerique cognitionem attinet, *et uita,* inquit, *erat lux hominum* —, potuitne quicquam magis concinere his testimoniis noui testamenti quam illud quod in ueteri dictum est de sapientia: *Attingit autem a fine usque ad finem fortiter, et disponit omnia suauiter?* Namque attingere fortiter magis uirtutem significat, disponere autem suauiter quasi artem ipsam atque rationem. Sed si hoc uidetur obscurum, uide quae sequuntur: *Et omnium,* inquit, *dominus dilexit illam, doctrix est enim disciplinae dei, et electrix operum illius.*

---

9 Ps. 72, 28 **10** Rom. 8, 28

27, 1 *cf.* 1 Cor. 1, 24 **4** Ioh. 1, 3 **6** Ioh. 1, 4 **9** Sap. 8, 1 **13** Sap. 8, 3sq.

---

deest A

---

8 dictum est de karitate *BrMMtPTo* hic] hic hoc *(sic) P* **9** ait] dicit *E* adhaerere *E* addidit] addit *Pa* ait *STo* **10** illud] aliud *To* **11** ut] in T_2 *om. Pa* sententia *el* **12** propheta dei *T* ostendit *EM PaRSTT₂*Vn*

27, 2 dei sapientiam *T* **6** attinet *om. B* et erat uita *S* **7** concinere] continere *E* his testimoniis *om. E* **8** uetere *BEOP₂Vn belm* **8sq.** de sapientia dictum est P_3 **9** autem] ergo *T* usque *om. CMSVn* (suprascr. Vn^c)* usque ad] usque in *R bm* **11** autem omnia *el* **12** atque] et *C* uidetur hoc P_3 **13** dominus] dŝ BP_2 deus $C_2EOPaRSTT_2Vn$ illam] eam *BnMtT suprascr.* uel illam *BrMt* **14** enim est CP_2ST_2 illius operum *B*

Uidetur hic nihil adhuc de operatione dictum; non enim hoc est eligere opera quod operari; ergo haec ad disciplinam pertinent; opus uirtutis debetur, ut sit plena quam uolumus demonstrare sententia. Lege igitur deinceps quod annexum est: *Quod si honesta est,* inquit, *possessio quae concupiscitur in uita, quid sapientia est honestius, quae omnia operatur?* Potestne quicquam praeclarius aut manifestius aut uero etiam uberius proferri? Audi aliud, si parum putas, quod idem sonet: *Sobrietatem sapientia enim,* inquit, *docet et iustitiam et uirtutem.* Sobrietas mihi ad ipsam cognitionem ueri uidetur pertinere, id est ad disciplinam, iustitia uero et uirtus ad actionem atque operationem. Quibus duobus, id est agendi efficacia et sobrietate contemplandi, quae dei uirtus et dei sapientia, id est dei filius, dilectoribus suis donat, quid comparandum sit nescio, cum ipse propheta statim dicat quanti sint ista pendenda, nam ita positum est: *Sobrietatem enim sa-*

---

19 Sap. 8, 5 **22** *cf.* Aug. retr. 1, 6 (7), 3 **23** Sap. 8, 7 **27** *cf.* 1 Cor. 1, 24 **30** Sap. 8, 7

---

deest A

---

15 adhuc] aliud *bm* dictum de operatione *E* **16** eligere] intelligere *e* ut haec *el* haec] hoc *E* pertineant *el* pertinet *Pa* **17** uirtuti EP_3Vn *belm* **19** est *om. CM* concupiscitur] concipitur M^* (*suprascr.* cupiscit M^c) conspicitur *Vn* **20** est *om.* C_2C_3O **21** aut^2] at *T* uero] uerbo *M* etiam *om. B* **21sq.** uberius etiam *C* **22** alium P_4T eedem *E* (*loco* eadem?) **23** sonat *CPTo* et sobrietatem *el* sapientia *om.* $CC_2C_3OP_3V$ (*librarius V loco vocis* sapientia *lineam duxit item infra* **30**) enim *om. BrMt el* enim sapientia $PPaT_2$ *bm* sapientia enim inquit docet sobrietatem *B* enim inquit sapientia docet *Vn* docet inquit $BrC_2C_3EMMtOPaPP_2P_3RSToT_2V$ *belm* **26** ad operationem *EPaTVVn belm* operationem *om.* P_4 **26sq.** efficacie et sobrietati T_2 **27** et] atque *MP* **28** id est] idē *Mt* idem$^{q;}$ *T* donat dilectoribus suis *T* **29** ipse] idem *belm* per prophetam *E* sint] sunt $P_4TT_2Vn^*$ sit *E* **30** est *om.* BP_2P_4RS sapientia *om.* $CC_2C_3OP_3V$ sapientiam *T* sapientia enim *B*

pientia docet et iustitiam et uirtutem, quibus utilius nihil est in uita hominibus.

28. Haec fortasse quispiam non de filio dei dicta esse arbitretur. Quid ergo aliud ostendit quod dictum est: *Generositatem magnificat contubernium habens dei?* An uero generositas solet significare aliud quam parentes? Contubernium uero nonne cum ipso patre aequalitatem clamat atque asserit? Deinde cum Paulus dicat filium dei esse *dei sapientiam*, et ipse dominus: *Nemo nouit patrem, nisi unigenitus filius*, quid potuit a propheta congruentius dici quam illud quod dictum est: *Et tecum sapientia quae nouit opera tua, quae adfuit tunc cum orbem terrarum faceres, et sciebat quid placiturum esset oculis tuis?* Quod autem Christus est ueritas, quod idem ostenditur cum splendor patris nuncupatur, num est quicquam in circuitu solis nisi splendor ipse quem gignit? Quid ergo potuit apertius et clarius e ueteri testamento huic sententiae consonare quam illud quod dictum est: *ueritas tua in circuitu tuo?* Postremo dicit ipsa sapientia in euangelio: *Nemo uenit ad patrem nisi per me*; dicit propheta: *Sensum tuum ergo quis scit, nisi tu dederis sapientiam?* Et paulo

---

28, 2 Sap. 8, 3 **6** 1 Cor. 1, 24 **7** Mt. 11, 27 + Ioh. 1, 18 **9** Sap. 9, 9 **11** *cf.* Ioh. 14, 6 **12** *cf.* Hebr. 1, 3 **13** *cf.* Ez. 1, 4. 27 **15** Ps. 88, 9 **17** Ioh. 14, 6; Sap. 9, 17

A inc. 28, 10 terrarum

---

31 uirtutem] ueritatem *O* **32** hominis P_4T homi *B*

28, 1 dei filio *B* dei *om. C* **3** dei habens *MP* an *om. E* **6** idem Paulus P_2S Paulus apls *BrMt* dicat *om. S* dei[2] *om. BEOT* sapientiam dei P_3 **7** filius unigenitus P_3 **8** congruentius] conuenientius P_3 apertius P_4T **10** sciebas *Vn* **11** tuis *om. E* ‧ est] sit *BrMtTo* ueritas est P_3 **12** num] non *ABrC₂EMMtPaP₂STo bm* **13** est enim P_2 *bm* est *om.* P_2 ipse splendor *T* ipse *om. B* quem] qui *A* gignit] genuit P_2S **14** e] ex C_2ETo *belm* de P_4T uetere $C_2EPaToT_2Vn$ *belm* **15** quod *om. O* **17** per prophetam *E el* **18** ergo tuum *AMP* quis] qui *ET*

post: *Et quae tibi placent, didicerunt homines et per sapientiam sanati sunt.*

29. Dicit Paulus: *Caritas dei diffusa est in cordibus nostris per spiritum sanctum qui datus est nobis;* dicit propheta: *Sanctus enim spiritus disciplinae effugiet dolum.* Ubi enim dolus, caritas nulla est. Dicit Paulus: *Conformes* nos *fieri imaginis filii* dei; dicit propheta: *Signatum est super nos lumen uultus tui, domine.* Ostendit Paulus deum esse spiritum sanctum et ideo non esse creaturam; dicit propheta: *Et miseris spiritum sanctum de altissimis.* Solus enim deus altissimus, quo nihil est altius. Ostendit Paulus trinitatem istam unum deum esse, cum dicit: *ipsi gloria;* dicitur in ueteri testamento: *Audi Israel, dominus deus tuus deus unus est.*

XVII 30. Quid uultis amplius? Quid imperite atque impie saeuitis? Quid indoctas animas noxia suasione peruertitis? Utriusque testamenti deus unus est. Nam ut ista sibi congruunt, quae de utroque posuimus, ita etiam cetera, si diligenter et aequo iudicio uelitis attendere. Sed quia multa dicuntur submissius et humi repentibus animis accommodatius, ut per humana in diuina consurgant, multa etiam figurate, ut

---

19 Sap. 9, 18sq.

29, 1 Rom. 5, 5 **3** Sap. 1, 5; *cf.* 1 Cor. 13, 4sq. **4** Rom. 8, 29 **5** Ps. 4, 7 **7** Sap. 9, 17; *cf.* Sir. 1, 8 **10** Rom. 11, 36 **11** Deut. 6, 4

29, 1 est *om. T* **2** est *om. C_3* uobis *Pa* **3** spiritus enim sanctus *$OPaP_2P_4S$* **4** dolum] fictum *EMt** dolum *suprascr. Mt^c* Paulus *del. Mt^c* nos *om. P_2S* fieri nos *belm* imagini *Vn* imagines *V** **5** propheta *del. Mt^c* **6** Paulus *del. Mt^c* **7** propheta *del. Mt^c* miserit *$ABCC_3MOPP_3RSTToV$ suprascr. P_2* misit *BrMtVn* **9** quo] cui *ABrMMtTo* alcius est *E* Paulus ḍn̄ ę̣ę̄ s̱p̄n̄ s̱ç̣n̄ *P_2 et suprascr.* trinitatem istam **10** ipsi *om. Pa* cui gloria *Pa* dicitur enim *C* uetere *Vn* **11** deus tuus deus *om. P_4ToV* tuus *om. C*

30, 1 saeuitis] sentis *E* **2** anima *E* persuasione *CP_4* peruertitis] per uirtutis *E* **4** caetera etiam *C* **5** ęque *P_2S* quia] quę *P_2STo* **6sq.** ut accommodatius *el* **7** c̄surgu̇̄nt *B* multi *R* multi̇̄ *V*

studiosa mens et quaesitis exerceatur utilius et uberius laetetur inuentis, uos mirifica dispositione spiritus sancti ad decipiendos uestros auditores et illaqueandos abutimini. Quod ipsum cur diuina prouidentia uos facere sinat, quamque uerissime apostolus dixerit: *Oportet multas haereses esse, ut probati manifesti fiant inter uos*, longum est disputare, et quod dicendum uobis est, non est uestrum ista intelligere. Non parum mihi cogniti estis. Crassas omnino mentes et corporeorum simulacrorum pestifero pastu morbidas ad diuina iudicanda defertis, quae multo altiora sunt quam putatis.

31. Quare uobiscum modo non sic agendum est, ut ea iam intelligatis, quod fieri non potest; sed ut intelligere aliquando cupiatis. Facit enim hoc simplex et pura caritas dei, quae maxime spectatur in moribus, de qua iam multa diximus, quae inspirata spiritu sancto perducit ad filium, id est ad sapientiam dei, per quam pater ipse cognoscitur. Nam si sapientia et ueritas non totis animi uiribus concupiscatur,

---

30, 12 1 Cor. 11, 19 multas *additur et* Gen. Man. 1, 1 *(PL 34, 173 nota)*; ver. rel. 8, 44

31, 3 *cf.* Rom. 5, 5 **6** *cf.* 1 Cor. 1, 24

---

8 studiosis *Pa* studiosiąs *R* exerceat *O* uberius] uerius P_4 **9** nos *E* dispositione] dispensatione P_2S spiritu sancto *B* sanctus *E* **10** et illaqueandos] ut laqueandos *E* illaqueandosque *ACMP* et] ad *el om.* BC_3MOP_2SVVn **11** uos] nos *E* quamque] quaque P_2S namque *AM* **12** apostolus uerissime C_2 dixerat *M* **13** uos] nos *el* et longum *BrTo* et *om. BrTo* **13sq.** dicendum est uobis CP_2T_2 *belm* uobis dicendum est C_2 uobis] ubi *A* ibi *BrMtTo* nobis *E* **14** uestram *e (mendum preli?)* ista *om. AMP* **15** omnino] enim *E* corporum *E*

31, 1 uobiscum *om. To* nobiscum *E* modo *om. ABrMMtPTo* non *om.* AMP_2RSV^*Vn sic agendum est non ut $BC_2C_3OP_3T_2$ *bm* sic agendum est ut non *C* quare sic uobiscum agendum est (non *P*) ut *AMP* ea] et P_4 **2** iam *om.* CP_4 quod] quo *T* aliquando *om. To* **3** cupiatis] capiatis MP_2S fecit P_2S **4** quae] qua CC_2EO *m* exspectatur P_4T multa iam CC_2C_3O *belm* **5** a spiritu P_4 ducit *B* filium dei C_2 **6** ipse pater C_3T **7** ueritatis *A* toti *E* uirtutibus *ABrMtMTo*

inueniri nullo pacto potest. At si ita quaeratur, ut dignum est, subtrahere sese atque abscondere a suis dilectoribus non potest. Hinc est illud, quod in ore habere etiam uos soletis, quod ait: *Petite et accipietis, quaerite et inuenietis, pulsate et aperietur uobis. Nihil est occultum, quod non reueletur.* Amore petitur, amore quaeritur, amore pulsatur, amore reuelatur, amore denique in eo quod reuelatum fuerit permanetur. Ab hoc amore sapientiae diligentiaque quaerendi non deterremur ueteri testamento, quod semper mendacissime dicitis, sed ad haec uehementissime concitamur.

32. Audite itaque aliquando et aduertite quaeso sine pertinacia quid per prophetam dicatur: *Clara est,* inquit, *et quae numquam marcescat sapientia et facile uidetur ab his qui diligunt illam et inuenitur ab his qui quaerunt illam; praeocupat qui se concupiscunt, ut illis se ostendat. Qui uigilauerit ad illam, non laborabit, assidentem enim illam inueniet foribus suis. Cogitare enim de illa sensus est consummatus, et qui uigilauerit propter illam, cito erit securus: quia dignos seipsa circuit quaerens et in uiis ostendit se illis hilariter, et omni prouidentia*

11 Mt. 7, 7; Lc. 11, 9 **12** Mt. 10, 26; Lc. 12, 2
32, 2 Sap. 6, 12—20

8 nullo modo *R, add.* uel pacto *s.* modo at] ac *E* ita] itaque P_4 ut si *E* **9** abscondere se *BrMtTo* **10** etiam *om. To* **11** ait Iesus *el* **12** nil *S bm* est] enim C_2 eī *B* reuelabitur *ABCC$_2$C$_3$EMO PaPP$_2$P$_3$RST$_2$VVn belm* **13** queritur amore *E* reuelabitur P_2S amore^4 *om. E* **14** reuelatum] relatum *A* amore *om. E* **15** diligentięque *B* -que *om. O* uetere *ET$_2$Vn* **16** ad *om. P$_2$S suprascr. To*

32, 2 quod P_4 per] ad *B* inquam *A* **3** marcescit *MPT e* marcessit *A* marcescet P_3 his] iis *C$_2$E belm* **4** illam] eam *T* et inuenitur ab his qui quaerunt illam *in marg. Vn* his] iis *E belm* **5** ostendat hilariter P_4T *(add. e uersu 17)* ob illam *B* **6** laborauit *B* laborauerit P_2S laborat *E* assidentem] assedetem P_4 assiduitatem *A* inueniat *B* **7** qui *om. E* **8** propter] ad P_4T seipsa] seipsos *el* se circumiit ipsa *To* circumit *C$_3$RVn* circumịuit *BrMt* **9** se ostendit *B* se ostendens *Pa* prouidentia] prudentia *S*

occurrit illis. Initium enim illius uerissimum disciplinae concupiscentia est. Cura ergo disciplinae dilectio est et dilectio custoditio legum illius, custoditio autem legum confirmatio incorruptionis est, incorruptio autem facit proximum deo. Concupiscentia itaque sapientiae deducit ad regnum. Itane tandem, adhuc aduersum ista latrabitis? Nonne ita posita et nondum intellecta cuiuis significant altum se quiddam et ineffabile continere? O utinam possetis intelligere quae dicta sunt. Confestim abiceretis omnes ineptias fabellarum et uanissimas imaginationes corporum totosque uos magna alacritate, sincero amore, firmissima fide sanctissimo ecclesiae catholicae gremio conderetis.

XVIII 33. Poteram pro mea mediocritate discutere singula et eruere ac demonstrare quae accepi, in quorum excellentia et altitudine plerumque uerba deficiunt, sed quamdiu latratis, non est faciendum. Non enim frustra dictum est: *Nolite sanctum dare canibus.* Ne succenseatis. Et ego latraui et canis fui, quando mecum iure non docendi cibo sed refellendi fustibus agebatur. Si autem in uobis esset caritas, de qua nunc agitur, uel si etiam fuerit aliquando, quantam cognoscendae

---

19 *cf.* 1 Tim. 4, 7
33, 4 Mt. 7, 6 **5** *cf.* 1 Sam. 17, 43

---

10 illis] illius *e* illius] illis *el* **11** est *om. BMPP$_3$T* et *om. A* custoditio] custodia *MP* **12** illius est *ABCMOPP$_2$P$_3$P$_4$TV belm* **14** itaque est *T* itaque] autem *el* perduci*t C* ita nefande aduersus ista adhuc latrabitis *T* **15** aduersus *PPaT$_2$ el* istam *ET$_2^*$V* **16** cuiuis] cuius *ABrMP$_2$S* quiduis *To, add.* cui *s.* qui ineffabilem *E* **17** O *om. PaP$_4$* **18** inieceretis *E* fabularum *PP$_2$P$_4$ST* imaginationes uanissimas *ET$_2$* **20** firmissima fide *in marg. To* ecclesiae catholicae *del. Mt*

33, 1 singula discutere *P$_3$* **2** in quorum] iniquorum Vn **2sq.** altitudine et excellentia *C$_2$* **5** dare sanctum *ABBrCC$_2$MMtOPaP$_3$P$_4$ToVVn* ne] nec *E* **6** refellendi] repellendi *EVn* referendi *P$_4$* **8** etiam si *belm* aliquando fuerit *BrMt* quandam *Pa* quantum *To* qm̄ tamen *E* cognoscendo *B*

ueritatis magnitudo desiderat, aderit deus qui ostendat uobis neque apud Manichaeos esse Christianam fidem, quae ad summum apicem sapientiae ueritatisque perducit, qua perfrui nihil est aliud nisi beatissime uiuere neque esse uspiam nisi in catholica disciplina. Quid enim aliud uidetur apostolus Paulus optare, cum dicit: *Huius rei gratia flecto genua mea ad patrem domini nostri Iesu Christi, a quo omnis paternitas in caelis et in terra nominatur, ut det uobis secundum diuitias gloriae suae fortitudinem, corroborari per spiritum in interiore homine, habitare Christum per fidem in cordibus uestris, ut in caritate radicati et fundati possitis comprehendere cum omnibus sanctis, quae sit altitudo et longitudo et latitudo et profundum, cognoscere etiam supereminentem scientiae caritatem Christi, ut impleamini in omnem plenitudinem dei?* Potestne quicquam dici manifestius?

34. Obsecro, uigilate paululum, uidete testamenti utriusque concordiam, qui sit in moribus uitae modus et quo sint referenda omnia, satis aperientem et docentem. Amorem

---

14 Eph. 3, 14—19

---

9 ostendit P_4 nobis *EO* **10** neque] atque *Vn* Christiani *E* **12** aliud est P_3 beate *belm* **13** uidetur aliud *E* **13sq.** apostolus Paulus *del. Mt* Paulus apŝ AC_3MP **14** genua mea flecto *E* **15** nostri] mei *BrMtOTo* ihu xpī *del. Mt* a quo] ex quo *ET* **15sq.** in cęlo *BCEP* **16** nobis AP_4 secundum *om.* P_4] sed *O* **17** fortitudine P_4T spiritum eius *T* spiritum sanctum T_2 interiori $CPaP_4T_2To$ **18** radicati *om. A* **19** et possitis P_4 ut possitis T^* ut *del.* T^c **20** quae sit *in marg. Pa* altitudo] latitudo PaT_2 latitudo] altitudo T_2 latitudo *del. et in marg. scr.* sublimitas *Pa* longitudo et latitudo et altitudo et profundum *E* cognoscit *O* **21** scientiam charitatis *el* **22** omni plenitudine $BrC_3EMtOPaP_3RTT_2ToVn$ *e* omni P_4 plenitudine Mt^c pulcritudine Mt^* **23** manifestius] apertius *To in marg.* manifestius *To*

34, 1 euigilate C_2 testamenti sui *E* **1sq.** utriusque testamenti *C* **2** qui] quis *E* uitae moribus *E* modus uite C_3 et *om. C* **3** omnia referenda C_3 aperientem] apparentem *E* sapientem P_2S aperiente et docente amore dei *el* a more P_4

dei concitant euangelia, cum dicitur: petite, quaerite, pulsate; concitat Paulus dicendo: *Ut in caritate radicati et fundati possitis comprehendere;* concitat etiam propheta, cum dicit, facile sapientiam ab his qui eam diligunt, quaerunt, concupiscunt, uigilant, cogitant, curant, posse cognosci. Salus animi et uia beatitudinis utrarumque scripturarum pace monstratur, et uos latrare potius aduersus haec quam his obtemperare diligitis. Breui dicam quod sentio: audite doctos ecclesiae catholicae uiros tanta pace animi et eo uoto quo uos ego audiui; nihil opus erit nouem annis quibus me ludificastis. Longe omnino longe breuiore tempore quid intersit inter ueritatem uanitatemque cernetis.

XIX 35. Sed tempus est ad illas uirtutes quattuor reuerti et ex his singulis eruere ac ducere uiuendi modum. Itaque prius temperantiam uideamus, quae nobis amoris illius quo innectimur deo integritatem quandam et incorruptionem pollicetur. Munus enim eius est in coercendis sedandisque cupiditatibus, quibus inhiamus in ea quae nos auertunt a legibus dei et a fructu bonitatis eius, quod est, ut breui explicem, beata

---

34, 4 *cf.* Mt. 7, 7; Lc. 11, 9 **5** Eph. 3, 17sq. **6** *cf.* Sap. 6, 13—21 **13** *cf.* Aug. conf. 4, 2 *et infra* 2, 68, 1

35, 4 *cf.* Sap. 6, 19sq.

---

4 concinant P_2 concitat T *post interpunct. litt. maiusc.* Concitant *ABrMt*^{c}*PaToVn* Concitat *Mt** pulsate querite P_3 **5** Paulus apostolus P_2 dicendo] docendo *E* et] atque *BrMtOSTToVn* in caritate radicati atque fundati ut *BrMtTo* **6** etiam] enim *sed in marg.* etiam *Pa* **6sq.** facile — diligunt *om. O* **7** his] iis *belm* **9** monstrantur *PT el* **10** latrare] latere *T* aduersusque *T* haec] hoc *E* his *om. Vn* **11** breue *A***BrCC*$_2$*C*$_3$*MMtOPP*$_2$*P*$_3$*RSV* breuiter *T* sentis *E* catholicae *om. O* **12** ego uos *MP* uos *om. ABrMt* ego eos *A* eos ego *BrMt* ego *om. E* **13** nouem] neque *E* ludificatis *BPa* **14** breuiori *Br*^{c}*C*$_3$*Mt*^{c}*P*$_3$ quid] quod *Mt* intersit] sit *E* **15** cernitis *P*$_4$*TVn**

35, 1 et *om. Pa* **2** singulis his *O* eruere] seruire P_4 deducere *P* **3** inuectimur *EP*$_3$ **5** munus] modus *T* est enim eius *AMPTo* enim est eius *BrMtP*$_2$*S* eius *om. C* **7** a *om. Br* fructibus *To* **7sq.** uita beata *T*

uita. Ibi enim est fides ueri, cuius contemplatione perfruentes eique penitus adhaerentes procul dubio beati sumus; inde autem decidentes magnis erroribus doloribusque implicantur. Namque, ut ait apostolus, *radix est omnium malorum cupiditas, quam quidam sequentes, naufragauerunt a fide et inseruerunt se doloribus multis.* Quod peccatum animae in ueteri testamento satis aperte bene intelligentibus, in ipsius hominis qui erat in paradiso praeuaricatione signatur. *In Adam* quippe *omnes morimur,* ut ait idem, *et in Christo omnes resurgemus.* O alta mysteria. Sed reprimam me; non enim modo suscepi docere uos recta sed dedocere praua, si potero, id est, si deus annuerit proposito in uos meo.

36. Dicit ergo Paulus radicem omnium malorum esse cupiditatem, per quam etiam lex uetus primum hominem lapsum significat. Monet Paulus, ut exuamus nos ueterem hominem et induamus nouum. Uult autem intelligi Adam qui peccauit ueterem hominem, illum autem quem suscepit in sacramento dei filius ad nos liberandos, nouum. Dicit namque

---

11 1 Tim. 6, 10 **15** 1 Cor. 15, 22 + Rom. 6, 8 (*item* Hil. Ps. 143, 21) **17** *cf.* Rom. 11, 33 + 1 Cor. 15, 51

36, 1 *cf.* 1 Tim. 6, 10 **2** *cf.* Gen. 2, 16sq.; 3, 6sq.; Rom. 7, 7 **3** *cf.* Col. 3, 9sq.

---

8 fides ueri] sedes ueritatis *E bm (secundum bm in quinque mss. ita legitur)* fides est ueri P_2S cuius *om.* P_4 contemplatione cuius *M* **10** magnisque *E* doloribus erroribusque *C* implicamur *PaT el* implicantur *M** **11** apostolus ait C_2 est *om.* RT_2 *belm* radix omnium malorum est CC_2EPaVn (*sed loco* omnium *habet* omnino *Vn*) **13** animae et $EPaTT_2Vn$ uetere T_2Vn **14** bene] nobis *sed in marg.* bene *To* **15** erant *Vn* praeuaricationem C_3 significatur *M* significatur *A, add.* uel signatur *sl.* **16** omnes *om. To* moriuntur *AMPT*To** resurgimus $BrEMt^cPaRTT_2ToVn$ **18** uos docere ACC_2C_3MOP docere $\overset{a}{m}$ recta P_3 dedocere uos *R* id est] idem P_4T

36, 1 ergo] enim $EPaT_2Vn$ **2** uetus lex C_3 **3** lapsum esse P_4T *belm* monet nos C_2 nos] uos *E* **4** induamur P_4 **6** dei] deus *Pa* dicit. Nam *E* Namque $AC_3PaPP_3RST_2VVn$

alio loco: *Primus homo de terra terrenus, secundus homo de caelo caelestis. Qualis terrenus, tales et terreni; qualis caelestis, tales et caelestes. Sicut portauimus imaginem terreni, portemus et imaginem caelestis;* hoc est: exuite ueterem et induite nouum. Omne igitur officium temperantiae est exuere ueterem hominem, et in deo renouari; id est contemnere omnes corporeas illecebras laudemque popularem totumque amorem ad inuisibilia et diuina conferre. Unde illud sequitur quod mirifice dictum est: *Et si exterior homo noster corrumpitur, sed interior renouatur de die in diem.* Audi et prophetam canentem: *Cor mundum crea in me, deus, et spiritum rectum innoua in uisceribus meis.* Quid contra istam conuenientiam dici nisi a caecis latratoribus potest?

XX 37. Illecebrae autem corporis sitae sunt in his omnibus quae corporeus sensus attingit, quae a nonnullis etiam sensibilia nominantur, in quibus maxime lux ista uulgaris excellit, quia et ipsis sensibus nostris, quibus anima per corpus utitur,

---

7 1 Cor. 15, 47—49 **10** *cf.* Col. 3, 9sq. **11** *cf.* Col. 3, 9sq.; Eph. 4, 23sq. **15** 2 Cor. 4, 16 **17** Ps. 50, 12

A des. 37, 4 nostris

---

7 in alio *EPaTT*$_2$ loco ait *T* loco dicit *EPaT*$_2$*Vn* primus inquit *P*$_3$ homo inquid *C*$_2$ **10** ueterem hominem *BCPP*$_3$*T*$_2$ hominem ueterem *Pa* **11** omnis *TT*$_2$*Vn* officium *om. E* exuite *E* **12** corporales *AMP* corporis *C* **13** popularem] corporalem *AM* (del. et statim adiecit* popularem *M*^{c}) **14** diuina et inuisibilia *AMP* unde et *T*$_2$ **15** et si] si *ABBrCC*$_2$*C*$_3$*EMMtOPaPP*$_2$*P*$_3$*RST*$_2$*ToVVn* si et *bm at Aug. legit* etsi *infra c. 80; div. qu. 51 et 64, 2 (CCL 44A, 78, 4 et 138, 29); civ. 14, 3 (CSEL 40, 2, 5)* interior homo *AMP* **16** de die] deinde *S* et *om. E* canentem] dicentem *P*$_3$*V* ł (= uel) canentem] dicentem *B* **17** et *om. BrMt* innoua] renoua *BC*$_2$*C*$_3$*RToV* **18** nisi *om. To*

37, 1 illecebri *P*$_2$*S* **2** a nonnullis] non a nullis *ABrMt* sensibilis *P*$_4$ **3** uulgaris] uisibilis *el om. E* excellit] excedit *P*$_3$ excellet *E* **4** et in *AMPT bel* sensibus] sensibilibus *P*$_4$ nostris sensibus *BrMt*

nihil est oculis praeferendum; et ideo in scripturis sanctis uisibilium nomine sensibilia cuncta denotantur. Itaque in nouo testamento sic ab istorum amore prohibemur: *Non respicientes*, inquit, *quae uidentur, sed quae non uidentur. Quae enim uidentur, temporalia sunt, quae autem non uidentur, aeterna.* Ex quo intelligi potest, quam Christiani non sint qui solem et lunam non modo diligendos sed etiam colendos putant. Quid enim uidemus, si solem et lunam non uidemus? Uetiti autem sumus conuerti ad ea quae uidentur. Non sunt igitur etiam ista diligenda ei, qui amorem illum incorruptum deo cogitat exhibere. Sed erit mihi alius locus, quo de istis diligentius requiretur. Non enim nunc de fide sed de uita dicere institui, per quam meremur scire quod credimus. Amandus igitur solus deus est; omnis uero iste mundus, id est omnia sensibilia contemnenda; utendum autem his ad huius uitae necessitatem.

XXI 38. Gloria uero popularis sic in nouo testamento abicitur atque contemnitur: *Si hominibus*, inquit, *placere uellem, Christi seruus non essem.* Est item aliud quod de corporibus per imaginationes quasdam concipit anima, et eam

---

37, 7 2 Cor. 4, 18
38, 2 Gal. 1, 10

A deest

---

6 denotantur *coni. Primmer*] damnantur *BBrC₃MMtPP₂P₃PaRSTToV* dīpnātur C_2 nominantur *CPa (in marg.)* T_2Vn dominantur *O* denominantur P_4 deputantur *E (secundum bm ita octo mss.)* significant *m* significantur *bel* **7** perhibentur *E* **8** ea quae *el* **9** enim] cum *E* uidentur enim *MP* **10** quam] quod C_3MP *el* sint] sunt CC_2C_3O **13** autem] enim *EPaP₂STVn* **14** igitur *om.* P_4 etiam *om.* C_2 illum *om. E* **15** quod *R* diligentibus *O* **16** requiratur EP_4T nunc] hic *T* **18** deus solus *B* **19** contempnenda sunt P_4 utendo P_4

38, 2 inquit apostolus *el* **2sq.** placere uellem] placerem *R* placare uelim P_4 **3** item] autem *BrMMtTo* idem *E* corporibus] corporeis PaT_2 corporis *Vn* **4** eam] ea *Vn* eum P_4 id PaT_2

uocat rerum scientiam. Quamobrem recte etiam curiosi esse prohibemur, quod magnum temperantiae munus est. Hinc illud est: *Cauete ne quis uos seducat per philosophiam.* Et quia ipsum nomen philosophiae si consideretur, rem magnam totoque animo appetendam significat, siquidem philosophia est amor studiumque sapientiae, cautissime apostolus, ne ab amore sapientiae deterrere uideretur, subiecit: *et elementa huius mundi.* Sunt enim qui desertis uirtutibus et nescientes quid sit deus et quanta maiestas semper eodem modo manentis naturae, magnum aliquid se agere putant, si uniuersam istam corporis molem quam mundum nuncupamus curiosissime intentissimeque perquirant. Unde tanta etiam superbia gignitur, ut in ipso caelo, de quo saepe disputant, sibimet habitare uideantur. Reprimat igitur se anima ab huiusmodi uanae cogitationis cupiditate, si se castam deo seruare disposuit. Tali enim amore plerumque decipitur, ut aut nihil putet esse nisi corpus, aut etiamsi auctoritate commota fateatur aliquid esse incorporeum, de illo tamen nisi per imagines corporeas cogitare non possit et tale aliquid esse cre-

---

7 Col. 2, 8 **11** Col. 2, 8

---

deest A

---

5 curiosi etiam recte esse *T* **6** prohibentur *M* magne *E* **7** est illud *BCET* **8** totamque *BBrEMMtP$_2$P$_3$RSVVn* **8sq.** consideretur res magna totoque animo repetenda est, siquidem *C* **9** significat totoque animo appetendam *T* **11** deterreri *P$_4$* **12** mundi huius *MP* **14** aliquid magnum *P$_2$* se aliquid *P$_4$To* **15** molem corporis *P$_2$P$_3$* molem] partem *P$_4$* **16sq.** etiam tanta *C$_2$MP* **17** etiam *om. E* saepe disputant] seputant *Vn* **19** huiusmodi] huius *Vn* uanae] uage *ET$_2$* cogitationis] cognitionis *BBrCC$_2$C$_3$OP$_2$P$_3$RSToV belm (sed cf. Ps. 93, 11; 1 Cor. 3, 20)* **20** disposuerit *E* decipitur] deicitur *C$_3$* **21** putat *P$_4$* nisi corpus esse putet aut *T* **22** aliquid] ad *E* aliquod *P* **23** esse *om. BrMt* credere esse *T*

dere, quale fallax corporis sensus infligit. Ad hoc etiam ualet quod praecipitur cauendum esse *a simulacris.*

39. Huic ergo auctoritati noui testamenti, qua iubemur nihil mundi huius diligere, illa maxime sententia qua dictum est: *Nolite conformari huic mundo;* simul enim demonstrandum est ei rei quemque conformari quam diligit; huic ergo auctoritati, si de ueteri testamento quaeram quid comparem, plura quidem inuenio, sed unus Salomonis liber, Ecclesiastes qui dicitur, copiosissime in summum contemptum omnia ista perducit. Incipit enim sic: *Uanitas uanitantium, dixit Ecclesiastes, uanitas uanitantium et omnia uanitas. Quae abundantia homini in omni labore suo, quem ipse laborat sub sole?* Haec uerba omnia si attendantur, si perpendantur, si discutiantur, multa inueniuntur pernecessaria his qui hunc mundum fugere et refugere in deum desiderant; sed longum est, ad alia festinat oratio. Tali tamen principio constituto exsequitur omnia, uanitantes esse eos qui rebus huiusmodi fal-

---

38, 25 1 Ioh. 5, 21

39, 2 *cf.* 1 Ioh. 2, 15 **3** Rom. 12, 2 **8** Eccl. 1, 2sq.; *cf.* Aug. retr. 1, 6 (7), 4

---

deest A

---

24 infligit sensus P_3 **25** esse cauendum ET_2 esse *om.* C_2

39, 1 qua] quia ET^* **2** mundi huius nihil P_2S huius mundi C_2MP **3** mundo] seculo MPP_3 (*add.* uel mundo P_3) **4** quemque] quoque *M* **5** si — comparem *om. R* uetere T_2Vn quid] quod P_2S compararem *B* **6** plures *E* plure *Vn* equidem P_2P_4ST liber Salomonis P_3 **7** quid dicitur *om. E* **8** sic enim *B* uanitantium] uanitatum (*cum* retr.) EP_3ST uanitantum *M* **9** dixit — omnia *om.* P_4 uanitantium] uanitatum EP_3ST uanitantum M et *om.* $BC_3MPRToVVn$ **10** hominis P_4 quem] q̊ P_4T **11** pendantur $MMtP_2P_4STo$ *(in marg. Br)e* pandantur *E* appendantur *PaVn* **12** multum $PaTT_2$ multo *BrMtTo* his] iis belm in hunc C_3 **13** et refugere *om. M* refugere] fugere C_3 in *om. E* sed] si P_3 **14** ad alia] et alia *V* et alio *belm* et ad alia *C* **15** uanitantes] uanitatis P_4 huiusmodi] huius mundi PaT_2 huius můndi *Br*

luntur; idipsum autem quo falluntur uanitatem uocans, non quod deus ista non creauerit, sed quia subicere se homines uolunt his rebus per peccata, quae illis per recte facta diuina lege subiecta sunt. Quid est enim aliud falsis bonis illudi atque decipi quam teipso inferiora miranda et appetenda arbitrari? Habet igitur uir temperans in huiuscemodi rebus mortalibus et fluentibus uitae regulam utroque testamento firmatam, ut eorum nihil diligat, nihil per se appetendum putet, sed ad uitae huius atque officiorum necessitatem quantum sat est usurpet utentis modestia, non amantis affectu. Haec dicta sunt de temperantia pro rerum magnitudine breuiter, pro instituto tamen opere fortasse copiosius quam oportebat.

XXII 40. De fortitudine uero non multa dicenda sunt. Amor namque ille de quo loquimur, quem tota sanctitate inflammatum esse oportet in deum, in non appetendis istis temperans, in amittendis fortis uocatur. Sed inter omnia quae in hac uita possidentur, corpus homini grauissimum est uinculum iustissimis dei legibus propter antiquum peccatum, quo nihil est ad praedicandum notius, nihil ad intelligendum secretius. Hoc ergo uinculum ne concutiatur atque uexetur, laboris et doloris, ne auferatur autem atque perimatur,

---

deest A

---

16 uocatis *O* **17** creauit *EPa* quia *om. E* **18** his] iis *belm* quae] aut *E* illius P_2 recta *Vn* **19** sunt subiecta *T* subiectae C_2C_3OPV *belm* enim est *BrMt* aliud] illud P_2STVn **20** quam de ipso inferiori *E* miranda] curanda *E* **21** uir temperans] uirtutem spernans P_4 uir *om. R* **22** mortalibus *om. E* et] atque *C* in utroque P_2S **23** nihil diligat *om.* P_2S **24** huius uitae C_2 **25** sat] satis *el* usurpet utentis] usu peruenitis P_4 **26** sunt] sint C_2T *belm* **27** copiosus P_4 **40, 2** loquitur C_3 tota] tanta *EPa* **3** obtemperans P_2S **4** haec omnia $EPaTT_2Vn$ **5** uinculum est C_2P_2SVn *belm* **6** peccatum antiqum *C* **8** uexatur *B* **9** per labores et dolores P_4 et] atque *T* autem *om. BBrCC*$_2$*C*$_3$*MMtOPP*$_2$*P*$_3$*RToV belm* aut *S*

mortis terrore animam quatit. Amat enim illud ui consuetudinis, non intelligens, si eo bene atque scienter utatur, resurrectionem reformationemque eius ope ac lege diuina sine ulla molestia iuri suo subditam fore; sed cum hoc amore totum in deum conuerterit, his cognitis mortem non modo contemnet, uerum etiam desiderabit.

41. Sed restat cum dolore magna conflictio. Nihil est tamen tam durum atque ferreum, quod non amoris igne uincatur. Quo cum se anima rapiet in deum, super omnem carnificinam libera et admiranda uolitabit pennis pulcherrimis et integerrimis, quibus ad dei amplexum amor castus innititur, nisi uero amatores auri, amatores laudis, amatores feminarum amatoribus suis deus sinet esse fortiores, cum ille non amor sed congruentius cupiditas uel libido nominetur. In qua tamen apparet, quantus sit impetus animi ad ea quae diliguntur deflexo cursu per immania quaeque tendentis argumentoque nobis est, quam sint omnia perferenda, ne deseramus deum, si tanta illi ut deserant perferunt.

---

deest A

---

10 terror *R* uim MP_2 **12** ac] atque *C* iure P_4T **13** subditum *MP* dubitam *Br* se hoc *EO belm* hoc *om. E* tota C_2E *belm* tantum totum *B* **14** conuertit *BE* his] iis *C* non mortem P_4

41, 1 conflictatio P_4 *el* est *om. E* **1sq.** tamen est C_3 **2** uincantur *Vn* **3** quo cum] quin *E* rapit *E el* carnificiam *C, add.* uel carnalitatem *sl.* carnalitatem P_4 **4** liberam P_2STVn admirandam *Vn* uolabit *BrMtTo* pennis uolitabit C_2PaT_2 **5** amplexum] complexum *Pa el* innititur] imitatur *Pa* **6** nisi] num P_3 non T_2 neque P_4 uero *om. E* amatores auri *om.* P_4 **7** sinat *C* **9** tamen *om. C* impetus] in appetitus *E* **10** deflexo] indefesso *belm* (*bm notant mss. quindecim* deflexo) quaeque *om. Vn* tendetis queque *B* argumento quoque P_3 **12** illi *om. To* ut non *RV* perferant *sed in marg.* perferunt *To*

XXIII 42. Quid ergo hic noui testamenti auctoritates colligam, ubi dictum est: *Tribulatio patientiam operatur, patientia probationem, probatio spem;* et non solum dictum, sed etiam exemplis eorum qui dixerunt, probatum atque firmatum? De ueteri potius testamento, in quod illi rabide saeuiunt, excitabo exemplum patientiae. Neque illum memorabo uirum, a quo in magnis cruciatibus corporis et horribili tabe membrorum, non modo sustinentur humana, sed diuina etiam disputantur. In cuius singulis uocibus satis elucet, si quis aequo animo attendat, quanti pendenda sint ista, quae cum uolunt homines per dominationem tenere, ab his ipsis potius per cupiditatem tenentur, et rerum mortalium serui fiunt, cum imperite domini esse desiderant. Amisit namque ille omnes diuitias et factus repente pauperrimus tam inconcussum animum tenuit et infixum deo, ut satis demonstraret, non illas sibi fuisse magnas, sed se illis, sibi autem deum. Quo animo si esse possent nostri temporis homines, non magnopere in nouo testamento ab istorum possessione prohibe-

---

42, 2 Rom. 5, 3sq. **6** *cf.* Iob 1sq. *passim* **18** *cf.* Mt. 19, 21

---

deest A

42, 1 auctoritatis C_3MtRS **3** probatio uero *Pa el* **4** dixerunt esse *S* confirmatum P_3T_2 **5** testamento potius *BMP* quod] quo P_2P_4S rabide] rabie *S* **6** neque enim CP_3 morabor BCC_3OP_3 memorabor $C_2P_2ST_2$ commemorabo P_4T *el* **7** horribili tabe] horribilitate *E* **8** sustinetur *E* humana sustinentur C_2 sed etiam disputantur diuina *T* **9** satis *om. BrMMtTo* elucet] ducet *E* **9sq.** si — attendat *om. Pa* **10** anima *B* intendat *C* perpendenda *M* ista sint *P* sunt *M* **11** donationem P_2S^* ipsis *om. Pa* **12** mortalium *V, add. sl.* tempora temporalium $BrC_2C_3MMtOPP_3To$ cum] dum $BrC_3MMtOPRTToVn$ *belm* perite *Mt, add. sl.* im perite *E* **14** factus est *CETo* tam *om. T* **15** non nisi P_4 **16** illas] illa P_4T sibi[1] *om. E* magna P_4T se *om.* P_4T autem] aut *E* deum] deo P_4T quo] quomodo *O* **17** possent esse *To* magno opere *E* **18** prohibemur OP_4Vn

remur, ut perfecti esse possemus. Multo est enim mirabilius non inhaerere istis, quamuis possideas, quam omnino ea non possidere.

43. Sed quoniam de dolore atque cruciatibus corporis tolerandis nunc agitur, relinquo istum uirum, licet magnum, licet inuictum, uirum tamen. Offerunt enim mihi scripturae illae stupendae fortitudinis feminam et ad eam iam me transire compellunt. Quae cum septem liberis tyranno atque carnifici prius uiscera omnia quam unum uerbum sacrilegum impendit, cum eius hortatione filii roborarentur, in quorum membris ipsa torquebatur, latura tamen etiam proprio munere, quod eos ferre praeceperat. Quid ad tantam patientiam quaeso addi poterit? Quid tamen mirum si omnibus medullis conceptus dei amor et tyranno et carnifici et dolori et corpori et sexui et affectui resistebat? An non audierat: *Pretiosa in conspectu domini mors sanctorum eius?* Non audierat: *Melior uir patiens fortissimo?* Non audierat: *Omne quod tibi applicitum fuerit, accipe et in dolore sustine et in humilitate tua habe*

43, 4 *cf.* 2 Macc. 7 **12** Ps. 115, 15 **13** Prov. 16, 32 **14** Sir. 2, 4sq.

---

deest A

---

19 possimus P_4 non possemus T_2 enim est *BPa* multo enim melius uel mirabilius non P_2S enim mirabilius est *belm* **20** possideamus *sic Br* eas *e*

43, 1 quoniam] quo *R* **2** istum] illum *E* uirum istum *BrMtP₂S* **3** tamen uirum *CVn* tamen *om. E* **4** me *om. CC₂EOP₃* me iam *PaP₄T₂Vn* **5** atque *om. M* **6** uerbum unum *S* unum *om. M* **7** cumque *R* hortatione] oratione *Pa* **8** latura] latum *E* etiam *om. C₂* **9** ceperat *O* ceperat *Br, add. sl.* re offerre receperat P_2S **10** poterit] potest C_2P_4 *belm* **10sq.** conceptus medullis omnibus C_2 **11** amor dei *BT* **12** pretiosa — **14** non audierat *om. To sed in marg. adicit* **13sq.** melior — non audierat *om.* C_2 melior est uir CC_3O uir paciens melior est fortissimo P_4 **14** applicitum tibi *T* **15** in² *om. E* pacienciam habe C_2

patientiam, quoniam in igne probatur aurum et argentum? Non audierat: *Uasa figuli probat fornax et homines iustos temptatio tribulationis?* Immo uero et haec et alia plura perceperat, quae uno sancto dei spiritu ut in istis noui testamenti sic in illis, qui soli adhuc erant, libris diuina fortitudinis praecepta conscripta sunt.

XXIV 44. Quid de iustitia quae ad deum pertinet? Nonne cum et dominus dicat: *Non potestis duobus dominis seruire,* et apostolus redarguat eos qui *creaturae potius quam creatori* seruiunt, in ueteri testamento prius dictum est: *Dominum deum tuum adorabis, et illi soli seruies?* Sed quid opus est hinc plura dicere, cum sententiis talibus ibi plena sint omnia? Hanc ergo iustitia uitae regulam dabit huic amatori de quo sermo est, ut deo quem diligit, id est summo bono, summae sapientiae, summae paci libentissime seruiat ceteraque omnia partim subiecta sibi regat, partim subicienda praesumat. Quae norma uiuendi, ut docuimus, utriusque testamenti auctoritate roboratur.

---

17 Sir. 27, 6

44, 2 Mt. 6, 24; Lc. 16, 13 **3** Rom. 1, 25 **4** Mt. 4, 10; Lc. 4, 8; *cf.* Deut. 6, 13; 10, 20

---

deest A

---

16 quoniam] qui *E* non] nonne P_2S **18** praeceperat P_2S **19** in uno *To* spiritu dei sancto *C* spiritu dei *BrMt* **20** adhuc *om. T* praecepta fortitudinis *belm* **21** conscripta] conspecta *E*

44, 1sq. et cum *To* **2** dominus] deus P_4T dominis *om. C* **3** redarguit *OPa* arguat *E* deseruiunt P_2S **4** uetere BT_2V^*Vn **4sq.** prius dn̄m dn̄ tuū dictum ē P_2S **5** hinc] hic *Vn* **5sq.** dicere hinc plura P_4 **6** sint] sunt BrC_3MMtTo hanc] hęc *T* **7** dabit *om. B* de quo] unde *E* est sermo *B* **8** sapientiae] pacienciae C_2C_3 sapientię *CO, add. sl.* patientie **9** paci] potencie *E* pacientie *Vn* **11** testamento $C_3{}^*O$

45. Nec de prudentia diutius disserendum est, ad quam dignoscentia pertinet appetendorum et uitandorum. Quae si desit, nihil eorum de quibus iam dictum est effici potest. Huius autem sunt excubiae atque diligentissima uigilantia, ne subrepente paulatim mala suasione fallamur, unde saepe dominus: *uigilate*, clamat et: *ambulate*, inquit, *ne uos tenebrae comprehendant.* Itemque dicitur: *Nescitis quia modicum fermentum totam massam corrumpit?* Quid autem proferri manifestius de ueteri testamento contra istam dormitationem animi potest, per quam fit ut non sentiamus quasi minutatim serpentem perniciem, quam illud quod a propheta dictum est: *Qui spernit modica, paulatim decidet?* De qua sententia, si opportunum esset festinantibus copiosissime disputare atque id a nobis nunc susceptum munus flagitaret, fortasse demonstraremus quam sint alta mysteria, quae imperitissimi et sacrilegi homines deridendo, non illi quidem paulatim iam decidunt, sed magno lapsu praecipites eunt.

45, 6 *cf.* Mt. 24, 42; 25, 13; 26, 38. 41; Mc. 13, 33. 35. 37; Lc. 21, 36; Ioh. 12, 35 **7** 1 Cor. 5, 6; Gal. 5, 9 **12** Sir. 19, 1 **16** *cf.* Sir. 19, 1

---

deest A

45, 1 diserendum *V* deserendum *E* differendum *BrMtP₂STTo* **2** dinoscentiam *T* dinoscendam *P₂S* dinoscenda *BE* **3** eorum] esse C_2 **4** sunt *om. E el suprascr. Vn* excubia *BMP₂S* uigilantia est *el* **5** paulatim] subito *C* suasione mala *BrMt* dominus sepe *MtTo* **6** clamat *BrMt* inquit dum lumen habetis *belm Aug. scripsisset* dum diem habetis (En. Ps. 136,22,1; ver. rel. 42, 79, 224), *quae tamen uerba interdum praeteriit*, currite, ne tenebrae uos comprehendant (Ioh. tract. 12, 14, 1; Conf. 10, 23, 33) tenebrę uos BT **7** itemque] itaque *E* fermenti *EPaT₂Vn* **9** uetere *Vn* **11** serpentis *EP₂S* **12** decidit *BrMMtᶜPTo* decidat *O* **13** disputarem copiosissime *C* disputarem *CM belm* **14** id si *belm* a nobis de nobis P_4 munus] minus *S* fortassis C_3 **15** ministeria *Pa* imperitissime *B* **16** deridendo homines *To* illi] nulli *P₂S* paulatim *om. R* iam *om. To*

XXV 46. Quid amplius de moribus disputem? Si enim deus est summum hominis bonum, quod negare non potestis, sequitur profecto, quoniam summum bonum appetere est bene uiuere, ut nihil sit aliud bene uiuere quam toto corde, tota anima, tota mente diligere deum, a quo existit, ut incorruptus in eo amor atque integer custodiatur, quod est temperantiae, ut nullis frangatur incommodis, quod est fortitudinis, nulli alii seruiat, quod est iustitiae, uigilet in discernendis rebus, ne fallacia paulatim dolusue subrepat, quod est prudentiae. Haec est hominis una perfectio, qua sola impetrat ut ueritatis sinceritate perfruatur, haec nobis testamento utroque concinitur; haec nobis hinc atque inde suadetur. Quid adhuc scripturis, quas ignoratis, calumniam innectitis? Quanta imperitia lacessitis libros, quos et soli reprehendunt qui non intelligunt et soli intelligere nequeunt qui reprehendunt. Non enim eos aut ullus inimicus cognoscere sinitur aut esse nisi amicus cognitis potest.

46, 4 *cf.* Deut. 6, 5; Mt. 22, 37

---

deest A **46, 1—12** quid — suadetur] Eugipp. exc. 2

46, 1sq. summum est *E* **2** non potestis] nemo potest *E* negari non potest *PaT$_2$Vn Eugipp.* **3** quoniam] quia *BrMMtPTo* quē *P$_2$S* bonum *om. C* est appetere *C* **4** sit *om. O* aliud sit *P$_3$* ut nihil — uiuere *om. CE* **5** tota mente *om. T* deum diligere *P$_4$To belm* (diligere deum *Eugipp.*) eo] ea *T* **6** ut] et *C$_2$OP$_4$ belm* **7** in eo frangatur modis *R* frangitur *BE* incommodis] ineo modis *B* nullis aliis *Vn* **9** dolusque *el* haec] hoc *E* **11** perfruatur] perspiciatur *E* haec] hic *E* concinitur] continetur *P$_4$* **12** atque inde *in marg. scr. S* inde *suprascr. Vn* scripturis[a] *To* scripturas *e* **13** calumniam — quanta *om. E* calumpniā innectitis *T* calūniā inicitis *Vn* calumniamini nescitis *cett. belm (sed. cf. Aug. C. P. Donati 13, 17 CSEL 53, 114, 11)* **14** lacessitis *BrMPTTo* lacessatis libros lacessatis *R* et *om. C$_2$E* et soli reprehendunt qui non intelligunt *in marg. T* intelligunt] diligunt *P$_3$*

47. Diligamus igitur deum ex toto corde, ex tota anima, ex tota mente, quicumque ad uitam aeternam peruenire proposuimus. Uita enim aeterna est totum praemium, cuius promissione gaudemus, nec praemium potest praecedere merita priusque homini dari quam dignus est. Quid enim hoc iniustius et quid iustius deo? Non ergo debemus poscere praemium antequam mereamur accipere. Hic fortasse non incongrue quaeritur, aeterna ipsa uita quid sit. Sed eius largitorem potius audiamus: *Haec est,* inquit, *uita aeterna, ut cognoscant te uerum deum, et quem misisti Iesum Christum.* Aeterna igitur uita est ipsa cognitio ueritatis. Quamobrem uidete quam sint peruersi atque praeposteri, qui sese arbitrantur dei cognitionem tradere, ut perfecti simus, cum perfectorum ipsa sit praemium. Quid ergo agendum est, quid quaeso nisi ut eum ipsum quem cognoscere uolumus, prius plena caritate diligamus? Unde illud exoritur, quod ab initio satis egimus, nihil in ecclesia catholica salubrius fieri, quam ut rationem praecedat auctoritas.

XXVI 48. Sed cetera uideamus, uidetur enim de homine ipso, id est de amatore ipso nihil actum; sed parum dilucide qui

---

47, 1 *cf.* Deut. 6, 5; Mt. 22, 37 **9** Ioh. 17, 3 **14** *cf.* Aug. retr. 1, 6 (7), 5

---

deest A **47, 1—3** Diligamus — proposuimus; **9—16** Haec — diligamus] Eugipp. exc. 2

47, 1 igitur] ergo *CO* **1sq.** ex tota anima et ex tota mente $CC_2C_3OP_3R$ corde tota anima ex tota mente *M* et ex tota mente *T* **2** peruenire] uenire *C* **3** totum est T_2 **4** nec] ut *E* **5** priusque] priusquam P_3 et prius *el* dare *B* hoc *om.* C_2 **6** praemium poscere C_3 **7** percipere *MP* hic *om. E* **8** uita ipsa CC_2C_3O **9** est autem ET_2 **10** deum *om. R* deum uerum P_4 emisisti *B* **12** sese] se *B Eugipp.* **12sq.** tradere cognitionem P_3 **13** perfecti simus] perfectissimi P_4 *Eugipp.* sit ipsa *B* **14** nisi *om. Pa* **15** ipsum *om. B* plena] sincera *Eugipp. ex retr.* **16** exoritur] oritur *BrMt* sategimus *EM*PPaT*$_2$ satagimus $BBrCC_2C_3M^cMtOP_2P_3RSToVVn$ *bm*

48, 1 ipso] isto *C* **2** amatore] amore *BT** actum] auctum $MPaP_3$

hoc arbitratur intelligit. Non enim fieri potest ut seipsum non diligat qui diligit deum, immo uero solus se nouit diligere qui deum diligit. Siquidem ille se satis diligit qui sedulo agit, ut summo et uero perfruatur bono; quod si nihil est aliud quam deus, ut ea quae dicta sunt docuerunt, quis cunctari potest, quin sese amet, qui amator est dei? Quid? Inter ipsos homines nullumne esse amoris uinculum debet? Immo uero ita debet, ut nullus certior gradus ad amorem dei fieri posse credatur quam hominis erga hominem caritas.

49. Promat nobis ergo alterum praeceptum ipse dominus de uitae praeceptis interrogatus; non enim contentus fuit uno, qui sciret aliud deum esse aliud hominem; atque interesse tantum, quantum inter eum qui creauit et id quod ad creatoris similitudinem creatum est. Dicit ergo secundum praeceptum esse: *Diliges proximum tuum tamquam teipsum.* Te autem ipsum salubriter diligis, si plus quam te diligis deum. Quod igitur agis tecum, id agendum cum proximo est;

49, 1 *cf.* Mt. 19, 16 **4** *cf.* Gen. 1, 26; Iac. 3, 9 **6** Mt. 19, 19

---

deest A

---

4 deum diligit CT_2 qui deum diligit non diligat *belm* deum qui diligit deum T(*E omisso* qui) solus] solum $BrMMtP_2STo$ *om. C* **5** ille satis se T **6** uero bono perfruatur P_3 bono uero perfruatur bono *Pa* si *om. E* **7** ut] sicut C_2 *belm* quis — **8** amet] nihil est aliud quam sese amat *BrMtTo* quis cunctari potest] quod si nichil est aliud M **8** quin] qui MP_2Vn qui amator est dei *om. E* ipsos] istos E **9** amoris debet uinculum OP_3 uinculum amoris MP amoris] amatoris E **10** ad amorem] et amatorem E **11** homines ergo homines P_4 hominem] homines ET_2

49, 1 ergo nobis $BCC_2EP_2ST_2$ ipse *om. el* dominus *om.* P_4T **3** qui] quin CP_3 scire P_2RS scires $CC_2C_3OP_3$ scire^{s} V uno qui sciret] hunc quidem scire E hominem *om.* C_2 interesse] inter omne E **4** ad] a BrP_2S^* **4sq.** ad similitudinem creatoris T **6** esse] ipse O tamquam] sicut CMP *el* **7** autem] ad T diligas T **8** quod] quid O igitur] ergo $BCPP_3$ *belm* agendo R est cum proximo BP

hoc est, ut etiam ipse perfecto amore deum diligat. Non enim eum diligis tamquam teipsum, si non ad id bonum ad quod ipse tendis, adducis. Illud enim est unum bonum, quod omnibus tecum tendentibus non fit angustum. Ex hoc praecepto nascuntur officia societatis humanae, in quibus non errare difficile est. Agendum autem in primis est, ut beneuoli simus, id est, ut nulla malitia, nullo dolo malo aduersus hominem utamur. Quid enim homini homine propinquius?

50. Accipe etiam quid Paulus dicat: *Dilectio*, inquit, *proximi malum non operatur*. Breuissimis utor testimoniis sed, nisi fallor, idoneis et quibus susceptae rei satis fiat; nam quis ignorat quam multa et quanti ponderis uerba in illis libris de caritate proximi usquequaque diffusa sint? Sed cum duobus modis peccetur in homine, uno si laedatur, alio si cum potest non adiuuetur eaque ipsa sint quibus mali homines esse dicantur, quorum neutrum qui diligit facit, satis, opinor, quod uolumus demonstrat ista sententia: *Dilectio proximi malum non operatur*. Et si ad bona peruenire non possumus, nisi mala operari destiterimus, ista sunt quasi cunabula caritatis

---

10 *cf.* Mt. 19, 19 **15** *cf.* 1 Petr. 2, 1
50, 1 Rom. 13, 10 **9** Rom. 13, 10

---

deest A

---

9 hoc] id *BrMt* ipse etiam *belm* etiam ut ipse T_2 diligat deum *S belm* **9sq.** eum enim C_3 **11** tendis ipse *C* adducere satagis *CPV belm* eum adducere satagis $C_2C_3OP_3R$ illud enim unum est T_2 est enim *belm* **12** ex quo hoc PaT_2 ex quo *Br, add. sl.* hoc **13** non *om. To* **14** est autem in primis $BrMtP_4To$ **15** nullo malo dolo ET_2 aduersus sui C_2 **16** homini] hominibus *C*

50, 1 accipite *el* dilectio proximi inquid P_4 **3** nisi] non *P* et] e *e om. Pa* si quis *E* **4sq.** de caritate *om. E* **5** usquequaque] usque P_4 **5sq.** duobus modis *om. T* **6** hominem T_2 uno *om. E* alio] altero P_3 **7** adiuuatur *Mt*T** dicuntur *MP* **8** ut opinor BP_4T **9** monstrat *C* **11** operari] opera *BMS* desisteremus *ES** destiteremus P_2 ista] ita P_4T cunabulę P_2 caritas $C_3OPa*PVVn$

dei, quibus diligimus proximum, ut quoniam *dilectio proximi malum non operatur*, hinc ad illud ascendamus quod dictum est: *Scimus quoniam diligentibus deum omnia procedunt in bonum.*

51. Sed nescio quomodo aut pariter ista in plenitudinem perfectionemque consurgunt aut inchoatur prius dei amor et prius perficitur proximi. Ad incipiendum enim citius nos fortasse in se diuina caritas rapit, sed facilius minora perficimus. Quoquo modo autem sese res habeat, illud maxime tenendum est, ne se quisquam credat contempto proximo ad beatitudinem et ad deum quem diligit esse uenturum. Atque utinam, ut facile est bene instituto et benigno diligere proximum, ita facile esset uel consulere uel nihil nocere. Non enim ad haec satis est uoluntas bona, sed opus est magna quadam ratione atque prudentia, qua nemo uti potest, nisi deus ille fons omnium bonorum id tribuerit. De qua re, quantum arbitror, difficillima temptauimus dicere pro suscepto opere pauca quaedam spem totam constituentes in eo cuius solius ista dona sunt.

XVII 52. Homo igitur, ut homini apparet, anima rationalis est mortali atque terreno utens corpore. Partim ergo corpori,

---

12 Rom. 13, 10 **14** Rom. 8, 28
51, 6 *cf.* 1 Ioh. 3, 14sq. **12** *cf.* Iac. 1, 17

---

deest A

---

12 ac dei *T* **13** hinc ascendamus ad illud *C* **14** deum] dominum *S* procedunt] cooperantur *To, add. sl.* at procedunt

51, 3 prius] posterius *E* citius *om. EVn* nos *om. C*$_2$ **4** caritas diuina *T*$_2$ in minora *C*$_2$ **5** quomodo *P* quoquo autem modo *C* sese res] res se *belm* **6sq.** ad beatitudinem et *om. To* **8** institutum et benigne *P*$_4$*T* institutum et benignum *Vn* benigne *E* **9** facile *om. Pa* nocere] docere *E* **11** atque] et *P*$_4$ **11sq.** nisi solus deus *P*$_4$ **12** deus *om. T* **13** difficillime *P*$_2$*S* temptabimus *CPaM*^{c}*T*$_2$ *bm* **14** quaedam] quodam *E* in eo] in eius *Pa*

52, 1 rationabilis *S* **2** corpore utens *C*$_2$

partim uero animae hominis benefacit qui proximum diligit. Ad corpus quod pertinet, medicina nominata est, ad animam autem disciplina. Sed medicinam nunc uoco, quicquid omnino corporis uel tuetur uel instaurat salutem. Ad hanc itaque pertinent non ea tantum quae ars eorum exhibet, qui proprie medici nominantur, sed etiam cibus et potus, tegmen et tectum, defensio denique omnis atque munitio, qua nostrum corpus aduersus etiam externos ictus casusque seruatur; nam et fames et sitis et frigus et aestus et quicquid extrinsecus grauiter infligitur salutem, de qua nunc agitur, manere non sinunt.

53. Quare illa omnia, quibus huiuscemodi malis incommodisue resistitur, qui officiose atque humiliter praebent, misericordes uocantur, etiamsi sapientes usque adeo sint, ut iam nullo animi dolore turbentur; nam quis ignoret ex eo appellatam esse misericordiam, quod miserum cor faciat condolescentis alieno malo? Et quis non concedat ab omni miseria liberum esse debere sapientem, cum subuenit inopi, cum esu-

---

53, 2 *cf.* Aug. retr. 1, 6 (7), 6 **5** *cf.* Aug. c. Adim. 11 *et* s. 358A, 1 *(PLS 2.671)* **7** *cf.* Tob. 4, 17sq.; Is. 58, 6sq.; Ez. 18, 7. 16; 4 Esr. 2, 20—23; Mt. 25, 35sq.

---

deest A

---

3 uero *om. C* hominis] corporis P_4 proximum] hominem *el* diligit proximum C_3 **5** autem *om. C* **6** corporis] corpus P_2S corpus omnino P_3 tutetur V^* intuetur $ToT_2{}^*$ atque ad hanc P_2S **8** medici *om. E* nominantur] nuncupantur P_2S dicuntur T **9** defensio denique] defensioque ET_2 monitio P_4 **10** casusque] actusque *e* **11** et[1] *om. EPaT*$_2$*Vn* extrinsecus est quo T_2 **12** infligimur T_2 de qua] unde *BrCC*$_2$*C*$_3$*MMtOPP*$_3$*RToV* manere etiam *E* monere P_4T

53, 1 de qua re P_2S omnia illa *BrMt* incommodisue] incommodis ui P_4 **2** humaniter C_2 *bm* praebent auxilium C_2 **3** sunt *BrMMtTo* **4** et ex eo P_4T **5** misericordiam esse C_2M faciat cor C_2 faciat] conficiat *E* conficiat cor T_2 **5** condolentis $C_2P_3T^*T_2{}^cVn$ *belm* **6** non] nunc P_2S concedat] cęlat *B* contendat P_4

rienti cibum praestat potumque sitienti, cum uestit nudum, cum peregrinum tecto recipit, cum oppressum liberat, cum denique humanitatem suam usque ad sepulturam porrigit mortuorum? Etiamsi id faciat mente tranquilla, nullis aculeis doloris instinctus, sed adductus officio bonitatis, misericors tamen uocandus est. Huic enim nihil obest nomen, cum absit miseria.

54. Stulti uero cum misericordiam quasi uitium deuitant, quia officio satis moueri nequeunt, si nec perturbatione commouentur, congelascunt potius rigore inhumanitatis quam rationis tranquillitate serenantur. Itaque multo prudentius etiam deus ipse misericors dicitur, qui quemadmodum dicatur, restat intelligere his qui sese idoneos religione studioque praestiterint, ne cum uerbis doctorum inepte utimur, indoctorum animas prius durescere uitando misericordiam quam benignitatem appetendo mitescere faciamus. Atque ut misericordia iubet ista nos ab homine pellere incommoda, sic innocentia prohibet inferre.

XXVIII 55. Quod autem attinet ad disciplinam, per quam ipsi animo sanitas instauratur, quae si absit, nihil ad depellendas

---

54, 5 *cf.* Deut. 4, 31; 2 Esr. 9, 17; Ps. 85, 15; Sir. 2, 13; Ion. 4, 2; Lc. 6, 36; Iac. 5, 11

---

deest A

---

8 praestat cibum *Br* cibos *EPaT₂Vn* **9** in tectum *B* peregrino tectum P_4 suscipit *MP* **10** sepulturas *Pa* **11** etiamsi — **13** uocandus est *in marg. Br* **12** officio bonitatis adductus P_4 **13** huic — obest *om. E*

54, 1 cum *om. T* **2** quia] qua *Vn* nequeunt] non possunt P_4 si] sed *E* **3** congelescunt BP_2S humanitatis P_4T inhumilitatis *Vn* **4** serenantur] seruantur $BrMt^*P_4$ **4sq.** prudentius et *B* **5** deus etiam *B belm* ipse deus PT_2 dicitur] est P_4 **6** his] iis *Vn belm* sese] se EP_2S idonei P_4 religioni *BR* **7** ne] nec *EPa** **8** utamur $P_2{}^*$ durescere] durere *BrMtTo* durascere PaT_2 **9** appetendam P_4 appetere P_3 **10** nos *om. R*

55, 1 ipsi *om. EPaT₂Vn suprascr. Mt* **2** nihil aliud P_4T

miserias salus illa corporis ualet, difficillima omnino res est. Atque ut in corpore dicebamus aliud esse morbos et uulnera curare, quod pauci homines bene facere possunt, aliud autem famem sitimque sopire et cetera in quibus subuenire hominem homini uulgo passimque conceditur, sic in animo sunt quaedam, in quibus excellentia illa et rara magisteria non admodum desiderantur, ut cum hortamur et monemus, ut haec ipsa indigentibus exhibeantur quae corpori exhibenda esse diximus. Cum enim haec facimus, ope corpori, cum autem docemus ut fiant, disciplina animo subuenimus. Sunt uero alia, quibus multimodi uariique morbi animorum magna quadam et prorsus ineffabili ratione sanantur; quae medicina nisi diuinitus populis mitteretur, nulla spes salutis esset tam immoderata progressione peccantibus, quamquam et illa corporis, si altius rerum originem repetas, non inuenitur unde ad homines manare potuerit, nisi a deo, cui rerum omnium status salusque tribuenda est.

56. Haec tamen disciplina de qua nunc agimus, quae animi medicina est, quantum scripturis ipsis diuinis colligi

---

55, 17 *cf.* Verg. Aen. 1, 372; 7, 371; Georg. 4, 285

---

deest A

---

3 illa] ipsa *el* res omnino est *MP* **4** atque ut] utque T_2 ut *om. PaVn* **6** et sitimque *B* **9** desideratur *E* ut] et MP_2 *om. C* ut et haec *R* **11** haec enim *O* enim] autem P_4 ope] opere *EPa*T_2 docemus] dicemus BP_2S dicimus $BrCC_3MMtOPP_3ToV$ **14** et] atque *T* rationem P_3 **15** diuinitus] dei uisus *E* populis *om. BrMtTo* mitteretur populis C_3 **16** peccantibus] praedicantibus *E* **16sq.** si illa corporis altius *R* **17** si] ut *E* si *om.* P_2S *supra lineam add. MtV* si altius rerum *om. Vn* repetamus *BrMtTo* non] si *E* inuenietur *M* **18** potuerat *C* potuerit manere P_4 **18** cui rerum — **56, 1** de qua *om. sed in marg. scr. Pa* omnium rerum *E* **19** statusque *C* salutisque *E*

56, 1 disciplina dei *E* in scripturis *BrMMt* scripturas *E* ipsis *om.* EP_3

licet, in duo distribuitur, coercitionem et instructionem. Coercitio timore, instructio uero amore perficitur eius dico cui per disciplinam subuenitur, nam qui subuenit, nihil horum duorum habet nisi amare. In his duobus deus ipse, cuius bonitate atque clementia fit omnino ut aliquid simus, duobus testamentis, ueteri et nouo, disciplinae nobis regulam dedit. Quamquam enim utrumque in utroque sit, praeualet tamen in ueteri timor, amor in nouo; quae ibi seruitus hic libertas ab apostolis praedicatur. De quorum testamentorum admirabili quodam ordine diuinoque concentu longissimum est dicere et multi religiosi doctique dixerunt. Multos libros res ista flagitat, ut pro merito, quantum ab homine potest, explicari et praedicari queat. *Qui* ergo *diligit proximum*, agit quantum potest ut saluus corpore saluusque animo sit, sed cura corporis ad sanitatem animi referenda est. Agit ergo his gradibus, quod ad animum pertinet, ut primo timeat deinde

---

56, 10 *cf.* Rom. 8,15; Gal. 4,21—31; 5,1; Hebr. 2,15 **15** Rom. 13,8

---

deest A

---

3 in duobus *BrMt* in duobus tribuitur *EPaP*$_2$*P*$_4$*RSToVn* cohercitione et instructione *TTo* cohertatione *Pa* instructione *PaP*$_4$ **4** timore] timor *P*$_2$*S* uero *om. C* **6** duorum *om. BrMt* amare] amore *T* deus *om. EPaT*$_2$*Vn* **7** clementia ut omnino aliquid simus *P*$_4$*T* sumus *B* scimus *E* **8** uetere *BBrEMMtPaPP*$_2$*P*$_4$*RST*$_2$*V*Vn belm* **9** dedit *om. P*$_4$ **10** tamen] enim *Vn* uetere *BEPP*$_2$*RST*$_2$*VVn belm* in nouo amor *BrEMt* quae] quia *M el* seruitur *M* P*$_2$ **11** ab apostolis *om. E* **12** concentu] contentu *BE* conceptu *BrMMtTo* **13** est *om. EVn* religiosi multi *P*$_4$ libros *om. E* **14** flagitatur *P*$_2$*RS* ut *om. BBrEMMtRSTo (supra lineam scr. V)* **15** queat *om. E* ergo] igitur *E* **16** saluus] salus *OP*$_3$ sanus *el* saluusque] saluus *E* sanusque *el* saluus corpore animoque *BrMt* **17** corporis cura *T* animi] animae *B* agit] at *BrMtP*$_2$*STo* **18** ad *om. BT m* ut] atque *E* **18sq.** timeat deum deinde diligat *P*$_4$ timeat] tineat *O* teneat *To e* pertimeat *C*$_3$

diligat deum. Hi mores sunt optimi, per quos nobis etiam ipsa prouenit, ad quam omni studio rapimur, *agnitio ueritatis.*

57. Atque in his duobus conuenit mihi cum Manichaeis, id est, ut deum et proximum diligamus, sed hoc ueteri testamento negant contineri; in quo quantum errent, satis, ut opinor, apparet ex his quas superius protulimus de utroque sententiis. Uerumtamen ut breue aliquid dicam, sed tale cui resistere sit mirae dementiae, nonne animaduertunt haec ipsa duo, quae laudare coguntur, quamquam opportunissime a domino in euangelio de ueteri testamento esse prolata negent, ibi esse scriptum: *Diliges dominum deum tuum ex toto corde tuo et ex tota anima tua et ex tota mente tua* uel illud alterum: *Diliges proximum tuum tamquam te ipsum?* Aut si haec negare non audent, premuntur enim luce ueritatis, illud negare audeant, salubria esse ista praecepta, his mores optimos contineri negent si possunt et dicant non oportere deum diligi, non oportere proximum diligi neque diligentibus

---

20 Sir. 24, 32; *cf.* 1 Tim. 2, 4; Tit. 1, 1
57, 9 Mt. 22, 37; *cf.* Deut. 6, 5 **11** Mt. 19, 19; 22, 39; *cf.* Lev. 19, 18
15 *cf.* Rom. 8, 28

---

deest A

---

19 diligit *B* sunt *om. E* **20** ad quam rapimur *om. C* rapiemur P_4 **57, 1** in his] hiis *E* conuenit] aduenit *EVn* **2** in ueteri *E el* uetere T_2Vn **3** negant contineri *om.* C_2 quo *om. O* errant *P* **3sq.** ut opinor BCC_2MOPV **4** his] iis P_4 *belm* de utroque *suprascr. Mt* **4sq.** sententiis de utroque P_4 **5** dicam *om. E* **6** mirę sit dementię *P* merae *bm* mera dementia *el* **7** quamquam] quam *To belm* importunissime $C_2C_3EMtPaRT_2Vn$ *belm* **8** uetere MT_2Vn *belm* prolatam P_4 probatam *Pa* prolata negent esse *To* **9** deum tuum *om. E* ibi] ubi *R* scriptum] scripta *Pa* ubi scriptum est *BBrMtTo belm* ubi est scriptum MP_2S **10** anima] mente *To* tua[1] *om. E* mente] anima *To* uel] et P_3 **11** tuum *om. ETo* **13** non audeant P_2S praecepta ista P_2P_3S **15** deum] proximum *E* non oportere — **16** in bonum *om. E* neque diligentibus — **16** in bonum *om. Pa*

deum omnia procedere in bonum neque dilectionem proximi malum non operari; quibus duobus saluberrime atque optime humana uita disponitur. Quae si dicunt, non solum illis cum Christianis, sed nec cum hominibus quidem ratio est. Sin haec dicere non audent cogunturque confiteri esse diuina, quid eos libros unde ista prolata sunt impietate nefaria lacessere atque improbare non desinunt?

58. An illud dicturi sunt, non esse consequens ut omnia ibi bona sint, ubi haec inuenire potuimus? Nam hoc solent dicere. Cui ego tergiuersationi quid respondeam, quemadmodum occurram, non facile uideo. Discutiamne uerba singula ueteris testamenti et in his summam cum euangelio esse concordiam peruicacibus indoctisque demonstrem? Sed quando istud erit? Quando aut ego sufficiam aut ipsi patientur? Quid ergo faciam? Deseramne causam et eos in sententia quamuis improba et falsa tamen difficili ad dissoluendum delitescere sinam? Non faciam; aderit de proximo deus ipse, cuius illa praecepta sunt nec me in tantis angustiis inopem ac desertum esse patietur.

---

16 *cf.* Rom. 13, 10

---

deest A

---

16 procedunt *B* in bono P_4 **17** atque] et P_4 optime *BrMt* **19** hominibus] omnibus *BrMMtTo* (*suprascr.* uel hominibus *BrMtTo*) quidem *suprascr. PaT* sin] sicque *E* si *Vn* **20** cogunturque] coguntur *R* esse diuina confiteri *C* esse] ei *E* **21** eos] hos *BrMMtP*$_4$*To* latescere *E* lacerare *Vn*

58, 1 illud] aliud $P_2P_3T_2$ *m* illi *el* **2** haec] hoc *E* inueniri *E* hoc] haec *e* **3** ego *suprascr. Mt*] ergo *T** hec P_4 tergiuersatione P_2S* quid] quae ET_2 et quemadmodum *PRV belm* **4** non uideo facile *MP* **5** et] ut *MP belm* esse cum euangelio C_2 **6** sed] si *E* **7** istuc T_2 quando] quod *Br* patiantur *Vn* **8** ergo] ego C_3 **9** et tamen *O* **9sq.** tamen ad dissoluendum uel difficili delitescere sinam *C* soluendum *MPPa* **10** sinam *om. E* **11** ipse *in marg. scr. C* nec] ne C_3 non *P* me *om. E*

XXIX 59. Quamobrem adeste animis, Manichaei, si qui forte illa superstitione ita tenemini, ut euadere aliquando possitis. Adeste, inquam, et sine pertinacia, sine studio resistendi; namque aliter uobis perniciosissimum est iudicare. Certe enim nemini dubium est, nec auersi uos ita estis a uero, ut non intelligatis, si diligere deum et proximum bonum est, quod negare nemo potest, quicquid in his duobus praeceptis pendet, uituperari iure non posse. Quid ergo in his pendet, ridiculum est si a me quaerendum putas; ipsum Christum audi, audi, inquam, *Christum*, audi *dei sapientiam: in his*, inquit, *duobus praeceptis tota lex pendet et omnes prophetae.*

60. Quid hoc loco potes dicere impudentissima pertinacia? Non hoc Christum dixisse? In euangelio uerba eius ista conscripta sunt. Falsum esse scriptum? Quid hoc sacrilegio magis impium reperiri potest? Quid ista uoce impuden-

---

59, 7 *cf.* Mt. 22, 40 **10** 1 Cor. 1, 24; Mt. 22, 40

---

deest A

59, 1 adestote $CC_3EMPP_3V^*Vn$ *belm* adē.ea nimis[mas] P_2 adē & ea nenias *S* adeste R^* adest R^c qui *om. E* **2** ita tenemini] ita nemini P_2, *add. sl.* illaqueamini illaqueamini *S* ita teneamini BC_2 **3** adestote $CC_3EMPaPT_2Vn$ *belm (supra lineam* P_3*)* adest P_2RS et *om. belm* et sine $BrCMMtPT_2$ **4** namque] nam *belm* perniciosum P_3 **7** nemo negare *C* negari *T* **8** iure *om.* P_4 posset V^* potui *M* quod in his ergo *E* his] iis *BrP belm* pendeat *belm* **9** quaerendum esse *belm* **10** audi[1 et 2] *om. E* inquit *om. E* **11** prophetae omnes *R* omnes *om.* BP_3P_4T *(Aug. serm. dni in monte 2, 22, 75 CCL 35, 173 et doctr. chr. 1,26, 57 laudat* omnes pr. *uti legitur Luc. 11, 50; 13, 28; 24, 27; Act. 3, 24; 10, 43)*

60, 1 potest $BEMP_4T$ *belm* impudenti *BrMtTo* imprudentissima *ET* **2** non] si *E* at in *belm* ubi uerba *T* **3** ista] ita *BBrS* scripta sunt *Pa* et falsum *T* falsum est esse CC_2C_3OP scriptum] xpm P_4 hoc *om. C* ergo hoc *O* **4** impium] iniquum *B* impudicentius C_3

tius? Quid audacius? Quid sceleratius? Simulacrorum cultores, qui Christi etiam nomen oderunt, numquam hoc aduersus scripturas illas ausi sunt dicere. Consequetur namque omnium litterarum summa peruersio et omnium qui memoriae mandati sunt librorum abolitio, si quod tanta populorum religione roboratum est, tanta hominum et temporum consensione firmatum, in hanc dubitationem adducitur, ut ne historiae quidem uulgaris fidem possit grauitatemque obtinere. Postremo quid de scripturis ullis proferre poteris, ubi mihi uti hac uoce non liceat, si contra meam rationem intentionemque proferatur?

61. Illud uero quis ferre possit, quod nos notissimis ac iam in manibus omnium libris constitutis credere uetant et his quae ipsi proferunt imperant ut credamus? Si de scriptura dubitandum est, de qua magis quam quae diffamari non meruit, quae uere potuit sub nomine alio tota mentiri? Si istam obdis inuito, et auctoritatis exaggeratae ratione cogis in fidem, egone de illa, quam constanter latis-

---

deest A

---

5 audace *O* sceleratis *To* **6** etiam Christi *Pa* **7** scripturas illas P_4T *belm* illas *om. cett.* consequenter PP_2ST^* **8sq.** et omnium — abolitio *in marg. To* **9** mandati $EPaP_4TT_2Vn$] nacti *cett.* **11** et in hanc *B* hac dubitatione P_4 **12** ut] et *B* historia *Pa* uulgares *S* possit P_2 possint *S* **13** de *om. Pa* proferre *om.* P_4 **14** hac uoce uti C_2 si] sed *E* rationem] ratiocinationem *belm*

61, 1 uero uide *B* quis] qui BP_2RSTo **2** uetat *T* uitant C_3 **3** his] iis *belm* ipsis *Br* imperant *om. E* ut *om. O suprascr. Vn* scripturis C_3 **4** non est CC_2C_3O est *om.* P_2 quae] de *E om.* P_2S **5** meruitur P_2S (non cernitur *suprascr.* P_2) meruit] potuit *BrMt* aut quae CC_2OPP_3RV quae uero *E* quae uere] quaeue C_3Vn *bm* alio nomine *MPTo* **6** at si *el* istum *E* obdis] odis *R* obedit *E* addis P_4T auctoritates *O* exaggerate T_2 exaggeraĩe *OPa* exaggerare *Vn* exigere *BrMMtTo* exaggeratae ratione] exigere rationem *P* exaggerare rationem $CC_2C_3P_3RTV$ exaggeratione BEP_2P_4S *belm* **7** fidem] finem *BC* $C_2C_3MMtOPPaP_2P_3RTToVVn$ egone] ego *E* quam] qua *E om.* P_4

sime diuulgatam uideo et ecclesiarum per totum orbem dispersarum contestatione munitam, dubitabo miser et, quod est miserius, te auctore dubitabo? Cum si exemplaria proferres altera, tenere non deberem nisi ea quae plurium consensione commendarentur, nunc nihil te proferente quod conferas praeter inanissimam uocem temeritatisque plenissimam, putabis usque adeo genus humanum esse peruersum et diuinae prouidentiae ope desertum, ut illis scripturis non a te prolatas alias quibus redarguantur, sed tua tantum uerba praeponat? Proferendus namque tibi est alius codex eadem continens, sed tamen incorruptus et uerior, ubi sola desint ea quae hic immissa esse criminaris. Ut si uerbi causa Pauli epistolam, quae ad Romanos scripta est, corruptam esse contendis, aliam proferas incorruptam uel alium codicem potius, in quo eiusdem apostoli eadem epistola sincera et incorrupta conscripta sit. Non faciam, inquis, ne ipse corrupisse credar; hoc enim soletis dicere et uerum dicitis. Nihil prorsus aliud suspicabuntur uel mediocriter cordati homines, si hoc feceris. Uide ergo tu ipse quid de auctoritate tua iudicaueris et intellige utrum tuis uerbis contra

---

deest A

---

9 dispersarum] dissipatarum *C* munitam] firmatam *el* misere *E* **10** quod] quid *B*BrMt* **11** proferrem T_2 altera] alia *C** ea] illa P_3 **12** plurium] plurimum *BrMMtOPaTTo* concessione *Br** confessione *E* nunc] num uel non *To* te nichil *M* **13** inmanissimam *T* temeritatisque] temeritatis *E* **14** plenissimam *om. E* **15** prouidentiae] prudentiae *B* ope] opere *E om.* C_2 **16** non a te] autem*E* non ante *B* prolatis aliis *To* redarguatur ET_2Vn **17** praeponam P_4 proponat *E* **18** est namque tibi *belm* tibi] ibi P_2S hic *BrMMtTo* tamen] non *E* **19** solo desunt P_4 hic] huic *E* **20** esse *om. R* causa] gratia *T* **24** ipsa *E* **25** credat *O* me credas *E* **26** uel] ut *To* uel mediocriter *om. Pa* cordasti P_2, *add. sl.* con concordasti *S* cocordati *R* **27** feceritis CC_2 uide] unde *E* quid] qui *E* qui *Br*

illas scripturas credere debeant, si codici ob hoc solum quod abs te profertur, magnae temeritatis est credere.

XXX 62. Sed quid hinc plura? Quis enim non uideat eos qui contra scripturas Christianas haec audent dicere, ut illud non sint quod homines suspicantur, certe tamen non esse Christianos? Nam Christianis haec data est forma uiuendi, ut diligamus dominum deum nostrum ex toto corde, ex tota anima, ex tota mente, deinde proximum nostrum tamquam nosmetipsos. *In his enim duobus praeceptis tota lex pendet, et omnes prophetae.* Merito ecclesia catholica, mater Christianorum uerissima, non solum ipsum cuius adeptio uita beatissima est, purissime atque castissime colendum praedicas, nullam nobis adorandam creaturam inducens, cui seruire iubeamur et ab illa incorrupta et inuiolabili aeternitate, cui soli homo subiciendus est, cui soli rationalis anima cohaerendo non misera est, excludens omne quod factum est, quod obnoxium commutationi, quod subditum tempori neque confundens quod aeternitas, quod ueritas, quod denique pax ipsa di-

---

62, 4 *cf.* Mt. 22, 37 *cf.* Deut. 6, 5 **6** *cf.* Mt. 19, 19; 22, 39; *cf.* Lev. 19, 18 **7** Mt. 22, 40 *(cf. supra 59, 10)* **13** *cf.* Ps. 72, 28

---

deest A

62, 1 plura hinc qui *E* **2** haec] hoc *B* audient C_3 **3** sit *T* certe non tamen esse ET_2 **4** nam] iam ET_2 nam et *Br* data est haec P_4 data] dicta *B e* **5** et ex tota anima C_2EPaR *belm* ex^2 *om. CM* **6** et ex tota mente C_2EPa *belm* ex *om. CMPa* **7** duobus enim *To* tota] uniuersa P_3 **8** prophetae omnes ET_2 omnes *om. BrMtP*$_3$*P*$_4$*T (sed cf. supra 59, 11)* **9** ipsum deum P_4T *belm* adoptio *RT* **9sq.** est beatissima *V belm* **10** cautissime $EPaT_2Vn$ *(at cf. Cic. div. 2, 85; epist 14, 4, 1; Min. Fel. 33, 3 Th. l. L. 3, 1689)* colendum *om.* P_4 **11** nullam] nullis C_3 creaturam adorandam *MP* inducis *R* **12sq.** solus homo *EM* **13** sola *BrMMtP*$_2$*S* rationabilis *R* cohaerens P_4 **14** excludens] credens *TVn* excedens *E* secludens PaT_2 **16** ipsa pax denique *MP* ipsa] ista *S*

stinguit nec rursum separans quod maiestas una coniungit, sed etiam proximi dilectionem atque caritatem ita complecteris, ut uariorum morborum, quibus pro peccatis suis animae aegrotant, omnis apud te medicina praepolleat.

63. Tu pueriliter pueros, fortiter iuuenes, quiete senes, prout cuiusque non corporis tantum sed animi aetas est, exerces et doces. Tu feminas uiris suis non ad explendam libidinem sed ad propagandam prolem et ad rei familiaris societatem casta et fideli oboedientia subicis. Tu uiros coniugibus non ad illudendum imbecilliorem sexum sinceri amoris legibus praeficis. Tu parentibus filios libera quadam seruitute subiungis, parentes filiis pia dominatione praeponis. Tu fratribus fratres religionis uinculo firmiore atque artiore quam sanguinis nectis. Tu omnem generis propinquitatem et affinitatis necessitudinem, seruatis naturae uoluntatisque nexibus, mutua caritate constringis. Tu dominis seruos non tam conditionis necessitate quam officii delectatione doces adhaerere. Tu dominos seruis summi dei communis domini consideratione placabiles et ad consulendum quam coercendum propensiores facis. Tu ciues ciuibus, gentes gentibus et prorsus

---

63, 3 *cf.* Tob. 6, 22; 8, 9 **6** *cf.* Gen. 39, 14; Idc. 19, 25; 4 Reg. 4, 28 **7** *cf.* Eph. 5, 21—6, 9; Col. 3, 18—4, 1; Tit. 2, 1—3, 11; 1 Petr. 2, 17—3, 7

---

deest A

---

19 morborum uariorum *Br*

63, 1 tu] cui *E* **2** non *om. E* sed et *MPTo belm* **3** et] ac BC_3 *belm* ad *om.* P_4 implendam *BrEMMtPTo* **5** castam P_2S et *om. MMtTo* fideli] fidei *BrMMtTo* obedientię P_2S **6** sed sinceri P_2 *belm* **7** proficis *E* filios *om. E* **8** subiugas *T* **9** firmiori P_4 atque] et P_4 **10** sanguinis est P_4T **11** necessitudine *To* necessitudines *BrMMtPP*$_2$*S* necessitatem C_3Pa **13** ṣẹṛụịṭụṭẹ *Mt, add. sl.* delectatione **14** dominis *RV*Vn* serui *Vn* seruus *T* summum *E* dei scilicet *el* consideratione *om. B* **15** magis quam *T* ad choercendum *Pa*

hominibus homines primorum parentum recordatione, non societate tantum sed quadam etiam fraternitate coniungis. Doces reges prospicere populis; mones populos se subdere regibus. Quibus honor debeatur, quibus affectus, quibus reuerentia, quibus timor, quibus consolatio, quibus admonitio, quibus cohortatio, quibus disciplina, quibus obiurgatio, quibus supplicium, sedulo doces ostendens quemadmodum et non omnibus omnia et omnibus caritas et nulli debeatur iniuria.

64. Iam uero cum haec humana dilectio inhaerentem uberibus tuis nutriuerit et roborauerit animum, sequendo deo factus idoneus, ubi eius maiestas ex tanta parte quanta homini, dum terrae huius inhabitator est, sufficit, aperire se coeperit, tantus caritatis ardor innascitur et tantum diuini amoris consurgit incendium, ut exustis omnibus uitiis et homine purgato atque sanctificato satis appareat quam diuine dictum sit: *Ego sum ignis consumens* et *ignem ueni mittere in*

---

17 *cf.* Act. 17, 26 **19** *cf.* Rom. 13, 1—7 **24** *cf.* Rom. 13, 7; Rom. 13, 8 **64, 1** *cf.* Aug. retr. 1, 6 (7), 7 **8** Ex. 20, 5 + Deut. 4, 24 (*utroque loco sequitur* deus/dominus zelans; *item citat* Ambr. exam. 4, 3, 10 *et* off. 3, 106); Lc. 12, 49

---

deest A

---

17 homines hominibus *C* hominibus] omnes PaT_2 *om.* $BBrC_2C_3EMMt$ $OPP_2P_3RSToVVn$ *belm* **18** fraternitate] firmitate *E* **19** populos *om. O* se *om. S* **20** regibus] legibus ET^* **21** consolatio quibus timor *C* **22** quibus cohortatio] cui cohortatio *T* cohortatio] cohertio *E*

64, 1 haec humana dilectio] iam humana delectatio $PaTT_2Vn$ haec *om.* EP_4 **2** tuis] suis *Mt (item retr. CSEL 36, 31, 17 sed cf. Mutzenbecher CCL 20, intr. XLIX)* deo *om.* P_4 deum $BBrC_2MMtP_2STo$ **3** factum idoneum $CC_2C_3EOPP_3V$ *belm* factus est *ST* maiestas eius *To* eius *om. Pa* cuius *E* tanta] tenta P_2S^* quanto $C_3OP_2P_3RT_2V$ quantum *Vn* **4** habitator P_4 se] si P_4 **5** ardor] amor *Br* amor *Mt, add. sl.* uel ardor tantum *om. B* **6** exustis *retr. belm* exutis *codd. omnes nostri* et] in *retr.* **7** sanctificato atque purgato *retr.* diuino *E*

mundum. Quae duae uoces unius dei in duobus testamentis signatae sanctificationem animae concordi attestatione declarant, ut fiat aliquando illud quod item in nouam scripturam de ueteri assumptum est: *Absorta est mors in uictoriam. Ubi est, mors, aculeus tuus? Ubi est, mors, contentio tua?* Quod unum isti haeretici intelligere si ualerent, nusquam profecto deum nisi apud te atque in tuo gremio minime superbi et bene pacati uenerarentur. Merito apud te diuina praecepta late diffuseque seruantur. Merito apud te bene intelligitur, quam sit grauius cognita quam incognita lege peccare, *aculeus enim mortis peccatum, uirtus autem peccati lex,* quam grauius feriat et interimat contempti praecepti conscientia. Merito apud te uisum est, quam sit sub lege operatio uana, cum libido animum uastat et cohibetur poenae metu, non amore uirtutis obruitur. Merito tibi tam multi hospitales, multi misericordes, multi officiosi, multi docti, multi casti,

---

12 1 Cor. 15, 54sq.; *cf.* Is. 25, 8; Os. 13, 14 **18** 1 Cor. 15, 56

---

deest A

---

9 mundum] terram *EOPaTo (sed* mundum *Aug. serm. 71, 19 [RB 75, 1965, 85] habet cum Filastr. 156, 7 [CCL 9, 322] et Evang. sec. Thom. copt. 10; graece penes Theodoretum legitur in Cant. IV, 7 [PG 81, 188A])* **9sq.** testamentis signatae] estimatis figurate *E* **10** signatis *Pa* **11** fiat] faciat *Pa* quod item] quo idem *E* **12** uetere *EPaT$_2$Vn* uictoria *BBrCC$_2$C$_3$MtOP$_3$P$_4$RToVn (Vulg.)* **13** aculeus] stimulus *MP(Vulg.)* **14** isti *om. BrMMtTo* haeretici isti *C$_2$* haeretici *del. B* **15** atque] neque *T* atque in — **16** merito apud te *om. Pa sed in marg. scr.* **16** paccati *EPaT$_2$* placati *M* te *om. C suprascr. Br* praecepta *om. C$_2$* **18** quam incognita *om. P$_4$* **19** peccatum est *Br** (est *del. Br^c*) autem] ut *M* uero *P(Vulg.)* quam] qua *BMP$_2$ belm* **20** graue *CC$_2$C$_3$OPP$_3$RV* grauiter *P$_4$T* conscientiam *S e* conscientiam transgressio *To* transgressio conscientiam *BrMt* **23** subruitur *P$_4$T* tam *om. CC$_2$* multi multi hospitales *P$_4$* multi hospitales *om. E* **24** officiosi multi miseriocordes *belm* multi docti] nulli docti *E*

multi sancti, multi usque adeo dei amore flagrantes, ut eos in summa continentia atque mundi huius incredibili contemptu etiam solitudo delectet.

XXXI 65. Quid est quaeso quod uident qui non possunt hominem non diligere et tamen possunt hominem non uidere? Profecto quicquid illud est, praestantius est rebus humanis, cuius contemplatione potest homo sine homine uiuere. Iam enim accipite, Manichaei, perfectorum Christianorum, quibus summa castitas non laudanda tantum sed etiam capessenda uisa est, mores et continentiam singularem, ne uos impudenter iactare apud animos imperitorum quasi difficillima rerum abstinentia, si quid in uobis pudoris est, audeatis. Nec ea dicam quae uos ignoratis, sed quae nobis occultatis. Quis enim nescit summae continentiae hominum Christianorum multitudinem per totum orbem in dies magis magisque diffundi et in oriente maxime atque Aegypto, quod uos nullo modo potest latere?

66. Nihil de his dicam quos paulo ante commemoraui, qui secretissimi penitus ab omni hominum conspectu, pane

---

65, 1—14 *cf.* Hier. epist. 24, 4, 1
66, 2—11 *cf.* Hier. epist. 22, 35

---

deest A

---

25 adeo] deo *O* dei *om. E* fragrantes P_3 **25sq.** in summa eos *Pa* **27** delectat C_3

65, 1 est *om. et* quod *om. BCC*$_2$*C*$_3$*OPaP*$_3$*RT*$_2$*VVn* quaeso *om. E* **3** profecto] postremo *Vn* illud quicquid est *belm* **5** enim *om. E* **6** castitas] caritas *E* **7** singularem continentiam *Pa* **8** imperitorum hominum *B* quasi de C_2 **9** abstinentia] abundantia P_4 in *om.* P_3 **9sq.** ne eadem dicam *E* **10** nobis] uobis *Pa* uos C_3 **11** continentiae] continentium *BCC*$_2$*C*$_3$*EOPaP*$_2$*P*$_3$*P*$_4$*RST*$_2$*Vn* continentium hominum summe chr. *T* (*sed cf. supra 64, 26* summa continentia) **12** magis magis magisque *T* **13** in egipto *ETT*$_3$ **13sq.** nullo modo potest uos C_2 **14** latere potest *BrMtPa*

66, 1 his] iis *belm* **2** hominum] hominis *BrMtTo*

solo, qui eis per digesta interualla temporum affertur, et aqua contenti, desertissimas terras incolunt perfruentes colloquio dei, cui puris mentibus inhaeserunt et eius pulchritudinis contemplatione beatissimi, quae nisi sanctorum intellectu percipi non potest. Nihil, inquam, de his loquar, uidentur enim nonnullis res humanas plus quam oporteret deseruisse, non intelligentibus quantum nobis eorum animus in orationibus prosit et uita ad exemplum, quorum corpora uidere non sinimur. Sed hinc disputare longum et superuacaneum puto; nam hoc tam excellens fastigium sanctitatis, cui non sua sponte mirandum et honorandum uidetur, oratione nostra uideri qui potest? Tantum isti admonendi sunt, qui sese inaniter iactant, in tantum processisse temperantiam et continentiam sanctissimorum catholicae fidei Christianorum, ut restringenda nonnullis et quasi ad humanos fines reuocanda uideatur; usque adeo supra homines illorum animos euasisse ab his etiam quibus id displicet iudicatur.

67. Sed si hoc excedit nostram tolerantiam, quis non illos miretur et praedicet, qui contemptis atque desertis mundi huius illecebris, in communem uitam sanctissimam et

---

5 *cf.* Ps. 72, 28 **67, 3** *cf.* Act. 1, 14; 2, 42

---

deest A

---

3 qui] quod $MP_2P_3RSTT_2ToVVn$ digesta] certa $EPaP_4TT_2V^cVn$ *belm* digesta C_3, *add. sl.* uel certa (*fortasse legendum:* per certa digestus interualla) **4** dissertissimas *E* desecretissimas *O* **5** inheserant *BrMt* **6** beatissime sunt T_2 **8** nonnulli *B* res humanas nonnullis P_3 plus] prius *T* oportet P_4To deseruisset *B* **11** hinc] hic T_2 et] est P_4 superuacaneum] superfluum P_4T **13** sua] sola C_2 solo *E* oratione *om. E* **14** uidere *P* qui[1]] quis C_3P non *BrMt om. MTo* sese] se *T* **15** tantam *BrCMOTo* tanto P_4T **17** a nonnullis *BrMMtP* humanȧs *T* fines] fides *S* **18** adeo] ad *RSToV* ad eos *E* adeo supra] ad supra dictos P_2S euasisse animos P_3P_4 animo P_2S **19** his] iis *belm* etiam *om. E* id] non *E om. BrMt*

67, 2 meretur *R* **3** in *om. To* commune *E*

castissimam congregati, simul aetatem agunt, uiuentes in orationibus, in lectionibus, in disputationibus, nulla superbia tumidi, nulla peruicacia turbulenti, nulla inuidentia liuidi, sed modesti, uerecundi, placati concordissimam uitam et intentissimam in deum, gratissimum munus ipsi offerunt, a quo ista posse meruerunt? Nemo quicquam possidet proprium, nemo cuiquam onerosus est. Operantur manibus ea quibus et corpus pasci possit et a deo mens impediri non possit. Opus autem suum tradunt eis quos decanos uocant, eo quod sint denis praepositi, ut neminem illorum cura sui corporis tangat neque in cibo neque in uestimento neque si quid aliud opus est uel quotidianae necessitati uel mutatae, ut assolet, ualetudini. Illi autem decani cum magna sollicitudine omnia disponentes et praesto facientes quicquid illa uita propter imbecillitatem corporis postulat, rationem tamen etiam ipsi reddunt uni, quem patrem uocant. Hi uero patres non solum sanctissimi moribus sed etiam diuina doctrina excellentissimi, omnibus rebus excelsi, nulla superbia consulunt iis quos filios appellant, magna sua in iubendo auctoritate, magna illorum

---

9 *cf.* Act. 4, 32; **10** *cf.* Eph. 4, 28; 1 Thess. 4, 11 **10—38** *cf.* Hier. epist. 22, 35 **14** *cf.* Mt. 6, 25—34; Lc. 12, 22—31

---

deest A

---

4 castissimam sanctissimamque P_2 *belm* simul congregati C_2 **5** in[1]] et P_4T in[2]] et T **6** nulla inuidentia liuidi nulla peruicacia turbulenti *Pa* inuidentia] invidia *BrMMtPP₄To* liuidi] inuicti *E* **7** uerecundia P_4 pacati BE^cT_2 *belm* **8** ipsi] isti *E* **9** proprium possidet *BrMt* **10** cuiquam] quicquam *O* operantur manibus] operibus manuum insistunt operantes P_3 **11** corpus et T **12** suum] simul *el* **13** corporis sui *BrMMtPTo* **14** neque[1]] non P_4T neque[2]] non P_4 **15** cottidiana necessitate P_2S mutatae *om. Pa* **18** rationem] traditionem *BBrCC₂C₃E*MMtOPP₂RSToVVn el* etiam *om. PaP₃* **19** uocant] appellant *bm* hi] ipsi T **20** etiam *om. O* doctrina diuina T_2 **21** rebus etiam C_2 excelsi nulla] exclusa CC_3O excepta C_2 **22** appellant] uocant *belm*

in obtemperando uoluntate. Conueniunt autem diei tempore extremo de suis quisque habitaculis, dum adhuc ieiuni sunt, ad audiendum illum patrem et conueniunt ad singulos patres terna ut minimum hominum millia, nam etiam multo numerosiores sub uno agunt. Audiunt autem incredibili studio, summo silentio, affectiones animorum suorum, prout eos pepulerit disserentis oratio, uel gemitu uel fletu uel modesto et omni clamore uacuo gaudio significantes. Corpus deinde reficitur, quantum saluti et salubritati satis est, coercente unoquoque concupiscentiam, ne profundat uel in ea ipsa quae praesto sunt parce et uilissima. Ita non solum a carnibus et a uino abstinent pro sufficientia domandarum libidinum, sed ab his etiam quae tanto concitatius uentris et gutturis prouocant appetitum, quanto quasi mundiora nonnullis uidentur; quo nomine solet turpe desiderium exquisitorum ciborum, quod a carnibus alienum est, ridicule turpiterque defendi. Sane quicquid necessario uictui redundat — nam redundat plurimum ex operibus manuum, et epularum restrictione —, tanta cura egentibus distribuitur, quanta non ab ipsis qui distribuunt comparatum est. Nullo modo namque satagunt, ut haec sibi abundent, sed omni modo agunt ut non apud se re-

---

deest A

---

23 obtemperanda *S* tempore diei *Br* diei] deinde P_4 die *C* **24** quique *BrTTo* adhuc *om. E* **26** ut minimum *om. E* ut] aut P_4 innumerios *E* **27** sub *om. B* hoc agunt *R* aguntur P_4 autem illum T_2 **27sq.** summoque studio silentio *To* summoque studio et silentio *BrMt* **28** affectiores BP_2S depulerit *MP* repulerit *E* **29** deserentis *E* dissilentis *Pa* uel[3] *om. BrMtP*] sed *el* **30** omni *om. el* uacuo uacuo P_3 uacuum *Vn* gaudium *BBrMMtPP*$_2$$P_4$*RSTToVn el* **31** salutis et salubritatis P_4 satis] sat *el* quoque] uno *E* **32** se profundat P_4T *belm* profundat se *E* uel *om. E* **33** parca $BrPaP_4TT_2$ *belm* a[2] *om. belm* **35** ab *om.* C_3 his] iis *belm* **36** nonnulli CC_3O **37** quo] quomodo *E* **38** quod *om. E* carnibus] carnalibus *R* **39** necessaria *BrMtTo* **40** manuum *om. B* **43** haec] hoc *E* se] eos *Pa* remaneant *C*P*$_3$*RVVn**

maneat quod abundauerit usque adeo, ut oneratas etiam naues in ea loca mittant, quae inopes incolunt. Non opus est plura de re notissima dicere.

68. Haec etiam uita feminarum deo sollicite casteque seruientium, quae habitaculis segregatae ac remotae a uiris quam longissime decet; pia tantum illis caritate iunguntur et imitatione uirtutis; ad quas iuuenum nullus accessus est neque ipsorum quamuis grauissimorum et probatissimorum senum nisi usque ad uestibulum necessaria praebendi quibus indigent gratia. Lanificio namque corpus exercent atque sustentant uestesque ipsas fratribus tradunt, ab his inuicem quod uictui opus est praesumentes. Hos mores, hanc uitam, hunc ordinem, hoc institutum si laudare uelim, neque digne ualeo, et uereor ne iudicare uidear per seipsum tantummodo expositum placere non posse, si super narratoris simplicitatem cothurnum etiam laudatoris addendum putauero. Haec, Manichaei, reprehendite, si potestis. Nolite caecis hominibus et discernere inualidis ostentare nostra zizania.

XXII 69. Neque tamen ita sese anguste habent ecclesiae catholicae mores optimi, ut eorum tantum uita, quos commemo-

---

68, 1—7 *cf.* Hier. epist. 24, 4, 1 **15** *cf.* Mt. 13, 24—30

---

deest A

---

44 quod] que P_3 habundauerint P_3 **45** non — **46** dicere *om.* T_2

68, 1 etiam est *BrMtTo* est etiam P_4T *belm* **2** seruientium] uiuentium *T* **3** iunguntur *om. E* **4** accensus V^* ascensus T_2 **5** neque] nec P_4 et] ac *C* et pro beatissimorum *O* et beatissimorum *P* **6** usque *om.* C_2 *suprascr. C* praebenda *O* quibus *om. Pa* **7** lanificii *M* exercent corpus *B* **8** his] iis *E belm* **9** resumentes *belm* **10** hoc] hunc *M* neque] nec *B* indigne *C* **11** uereor] uideor P_3 per se id ipsum *EPaP*$_4$*TT*$_2$*Vn* **12** placere non posse expositum P_4T possum *E* narrationes *E* **14** haec] hoc *E* **15** et *om. B* discernere] discere *BrMtTo* uel discernere *suprascr. Mt* nostra] uestra CC_3PaSTo

69, 1 sese habent anguste *P* catholicae *om. Vn* **2** uita] uitas $CC_2C_3EOPP_3V$ *el* uitam *BrMtPaToT*$_2$ uitâ (!) *b*

raui, arbitrer esse laudandos. Quam enim multos episcopos optimos uiros sanctissimosque cognoui, quam multos presbyteros, quam multos diaconos et cuiuscemodi ministros diuinorum sacramentorum, quorum uirtus eo mihi mirabilior et maiore praedicatione dignior uidetur, quo difficilius est eam in multiplici hominum genere et in ista uita turbulentiore seruare. Non enim sanatis magis quam sanandis hominibus praesunt. Perpetienda sunt uitia multitudinis ut curentur, et prius toleranda quam sedanda est pestilentia. Difficillimum est hic tenere optimum uitae modum et animum pacatum atque tranquillum. Quippe, ut breui explicem, hi agunt ubi uiuere discitur, illi ubi uiuitur.

XXXIII 70. Nec ideo tamen laudabile Christianorum genus contempserim eorum scilicet qui in ciuitatibus degunt a uulgari uita remotissimi. Uidi ego sanctorum diuersorium Mediolani non paucorum hominum, quibus unus presbyter praeerat uir optimus et doctissimus. Romae etiam plura cognoui, in quibus singuli grauitate atque prudentia et diuina scientia praepollentes ceteris secum habitantibus praesunt Christiana

---

deest A

---

3 laudandos] laudandas $CC_2C_3EOPP_3T_2$* *el* laudandam $BrMtPaToT_2^c$ multos enim *T* **5** huiuscemodi $BrCC_2EMMtPaPP_2P_4ST_2ToVn$ huiusmodi *el* **6** uirtus] uita P_4 **7** uidetur dignior *T* quo] quod $C_2C_3OP_3$ **8** in hac uita turbulenta *To, add.* ista *s.* hac turbulentiori *E* **8sq.** turbulenti reseruare *R* reseruare *To* **10** perpetienda] percutienda *O* uitia sunt *BrMtTo* curentur] sanentur *C* **10sq.** et prius et toleranda *E* **11** quam] quae $BrCC_3MtPaPP_2P_4RSTTo$ quam T_2, *add. sl.* uel quae sedanda] sananda P_4T *(sed cf. Liv. 7, 3, 3; Iust. 20, 2, 8)* **12** pacatum animum *BrMt* **12sq.** animam pacatam atque (et P_4) tranquillam P_4T **13** breuiter *V belm* **14** illic P_4

70, 1 genus Christianorum *B* **2** scilicet] sed *O* **3** diuersorium sanctorum *E blm* diuersoria sanctorum *e* **4** presbiter unus *T* uir *om. E* **7** praepollentes] pollentes *P* Christiana *om.* P_2S **7sq.** karitate Christiana *T*

caritate, sanctitate, libertate uiuentibus; ne ipsi quidem cuiquam onerosi sunt, sed orientis more et Pauli apostoli auctoritate manibus suis se transigunt. Ieiunia etiam prorsus incredibilia multos exercere didici, non quotidie semel sub noctem reficiendo corpus, quod est usquequaque usitatissimum, sed continuum triduum uel amplius saepissime sine cibo ac potu ducere. Neque hoc in uiris tantum sed etiam in feminis; quibus item multis uiduis et uirginibus simul habitantibus et lana ac tela uictum quaeritantibus praesunt singulae grauissimae ac probatissimae, non tantum in instituendis componendisque moribus sed etiam instruendis mentibus peritae ac paratae.

71. Atque inter haec nemo urgetur in aspera quae ferre non potest, nulli quod recusat imponitur nec ideo condemnatur a ceteris, quod in eis imitandis se fatetur inualidum; meminerunt enim quantopere scripturis omnibus commen-

---

70, 8 *cf.* 2 Thess. 3, 8—12 **10** *cf.* Hier. epist. 24, 4, 1 **16** Terent. Andr. 1, 75 lanificium pudicitiae indicium] *cf.* Terent. Heautontim. 2, 285; Tibull. 1, 3, 83—88; Laudat. Tur. 1, 30; Ov. medic. fac. 11—14; Carm. Epigr. 52, 8; Liv. 1, 57, 9; Vitr. 6, 7, 2; Suet. Aug. 64, 2; Hier. epist. 107, 10

---

deest A

---

8 et libertate *BT belm* ne] nec P_3 cuique $EP_2STToVn$ **9** Pauli auctoritate apostoli *R* **10** se *om. O* transigunt] transitos *E* ieiunia — **11** multos *om. E* **10** etiam] enim P_4 uero *BrMPTo suprascr. Mt* credibilia prorsus P_4 **11** sub] sed *R* nocte EP_2P_4ST **12** corpus reficiendo C_2 **13** sine cibo *om. E* ac] aut *BrMtTo* atque C_3 **14** ducere] dicere *B* **15** et^2 *om. Pa* **16** quaerentibus *Mt, add. sl.* uel queritantibus querentibus *Br* praesunt] q̄runt *E* singulae *om.* P_4 **17** ac probatissimae] probatissimaeque *belm* ac probatissimae ac probatissimae P_4 in *om. T* in instituendis — **18** etiam *om. BBrCC$_2$C$_3$EMMtO PaPP$_2$P$_3$RSToT$_2$VVn* **18sq.** etiam stricte peritae ac paratae instruendis mentibus *T*

71, 1 atque] at quia *BrMMtTo* et quia *P* urgetur] iubetur *E* **3** se imitandis *belm* imitandis eis se *Pa* **4** enim] autem *M* quanto opere *E* in scripturis *Pa* quanto per scripturas omnes P_4T

data sit caritas; meminerunt: *Omnia munda mundis* et: *non quod intrat in os uestrum uos coinquinat, sed quod exit.* Itaque non reiciendis generibus ciborum quasi pollutis sed concupiscentiae perdomandae et dilectioni fratrum retinendae inuigilat omnis industria. Meminerunt: *Esca uentri et uenter escis; deus autem et hunc et has destruet* et alibi: *Neque si manducauerimus, abundabimus neque si non manducauerimus, egebimus* et illud prae ceteris: *Bonum est, fratres, non manducare carnes neque bibere uinum neque in quo frater tuus offenditur.* Hic enim ostendit quam sint ad finem caritatis haec omnia dirigenda. *Alius enim credit manducare omnia; qui autem infirmus est, olus,* inquit, *manducet. Qui manducat, non manducantem non spernat; et qui non manducat, manducantem non iudicet; deus enim illum assumit. Tu quis es, qui iudices alienum seruum? Suo domino stat aut cadit; stabit autem, potens est enim deus statuere eum.* Et paulo post: *Qui manducat, domino manducat et gratias agit deo; et qui non manducat, domino non manducat, et gratias agit deo.* Et item in

---

71, 5 Tit. 1, 15; Mt. 15, 11 **9** 1 Cor. 6, 13 **10** 1 Cor. 8, 8 **12** Rom. 14, 21 **15** Rom. 14, 2—4 **20** Rom. 14, 6

---

deest A

---

6 quod[1] *om. B* uos] nos C_2 *om. E* itaque] ita *EPa* **7** ciborum generibus P_4 pollutis] possitis *E* **8** retinendi P_2MS^* se inuigilat *BrMMtP₂STo* **10** escis] esce *C* et[1] *om. MT₂* has] hanc *BrMt* illas *belm* **11** et habundabimus *E* abundabimus — manducauerimus *om. V* neque — egebimus *om.* $CC_2C_3OP_3$ **13** carnem *TVn (Vulg.)* neque[1]] nec *C* offendatur *MPa*P* offendit *To* offenditur aut scandalizatur aut infirmatur T_2 *(add. cum Vulg. et multis mss. Graecis)* **14** hic — **15** dirigenda *om. Pa* hic] hinc P_4 referenda *To, add. sl.* a[u]t dirigenda **15** se manducare P_4 *(Vulg.)* manducare se C_2P **16** est *om.* P_3 **18** enim] autem *ER* assumpsit *C (Vulg.)* iudicas *C el (Vulg.)* **19** ac potens C_2 **20** eum] illum *Br*$CC_2MtP_2P_4ST$ **21** domino — **22** manducat *om. E* **21** et qui — **22** deo *om.* BrC_2 *(sed Br in marg. scr.)* **22** in *om. S*

consequentibus: *Itaque unusquisque nostrum pro se rationem reddet. Non ergo amplius iudicemus inuicem; sed hoc iudicate magis, ne ponatis offensionem fratri uel scandalum. Scio et confido in domino Iesu, quia nihil commune per ipsum, nisi ei qui existimat quid commune esse, illi commune est.* Potuitne magis ostendere, non in ipsis rebus quibus uescimur, sed in animo esse uim quandam, quae ad eum ualeat maculandum; et propterea his etiam qui ad haec contemnenda sunt idonei certoque sciunt non se pollui, si quid ciborum sine turpi cupiditate altitudine mentis assumpserint, caritatem tamen esse intuendam? Uide quid sequatur: *Nam si propter escam frater tuus contristatur, iam non secundum caritatem ambulas.*

72. Lege cetera, nam longum est omnia interponere, et inuenies praeceptum his qui possunt ista contemnere, id est firmioribus et securioribus, ideo tamen esse temperandum, ne offendantur illi quibus adhuc pro sua imbecillitate huiuscemodi opus est temperantia. Haec illi de quibus agebam norunt et tenent, Christiani sunt enim, non haeretici; intelligunt scripturas secundum apostolicam disciplinam, non se-

---

23 Rom. 14, 12—14 **33** Rom. 14, 15
72, 2 *cf.* Rom. 14, 2sq.

---

deest A

---

23 itaque] ita *Pa* nostrum] uestrum EP_4 **24** reddat *C* reddet deo *STo (Vulg.)* **25** ante offensionem *T* offendiculum P_4 *belm (Vulg.)* scio enim P_2S **26** Iesu Christo *E* per ipsum — **27** quid *om. E* **27** quid] quod *Pa* est *om.* C_3 **28** in[1] *om.* $BCC_2C_3EOP_2P_3RSToVVn$ **29** commaculandum *C* **30** his] iis *belm* contemnenda] tempnenda *C* **31** si] sed P_2S turpi cupiditate] turpitudine *R* **32** altitudinem *T* tamen] autem *E*

72, 1 et cetera *T* interponere] imponere *PaR** **1sq.** et inuenies — contemnere *om. Pa* **2** his] iis *belm* **3** temperant P_4 **4** huiusmodi *m* **5** est opus *C* agebant P_4TVn nouerunt *O* **6** enim sunt $BMtT_2$ **7** scripturam $BBrCC_3MMtPP_2RSTo$ scripturas secundum scripturas P_4 intelligunt enim secundum scripturam apostolicam disciplinam P_3 disciplinam] doctrinam P_4

cundum superbum et commentitium nomen apostoli. Non manducantem nemo spernit, manducantem nemo iudicat; qui infirmus est, olus manducat. Multi tamen firmi propter infirmos idem faciunt; multis non est causa ista faciendi, sed quod uiliore uictu uiuere placet minimeque sumptuoso corporis sustentaculo aetatem tranquillissimam ducere. *Omnia enim mihi licita sunt, sed ego non redigar sub potestatem ullius.* Ita multi neque uescuntur carnibus neque tamen eas immundas superstitiose putant. Itaque iidem ipsi qui salui temperant, si ratio ualetudinis cogat, aegroti sine ulla formidine accipiunt. Multi uinum non bibunt nec tamen eo se coinquinari arbitrantur, nam et quibusdam languidioribus et prorsus omnibus qui sine illo nequeunt salutem corporis obtinere, humanissime ac modestissime praeberi faciunt. Et stulte nonnullos recusantes fraterne admonent, ne uana superstitione debiliores citius quam sanctiores fiant. Legunt eis apostolum

8 *cf.* Rom. 14, 3.2 **13** 1 Cor. 6, 12

deest A

8 apostoli] apostolus BP_2RS apostolorum *T* apostolatus P_4 *el om.* $CC_2C_3EOP_3VVn$ ubi non *E el* **9** nemo spernit manducantem *om. E* spernat S^cVn iudicet S^cTVn **10** manducet BMP_2P_4*$RSTToVn$ (spernat, iudicet, manducet *formae genuinae sunt textus Rom 14, 2sq.*) firmi] infirmi C_3P_4 **11** causa non est *C* facienda P_4 **12** quod] quam *T* quo *Pa* sumptuose P_2S **14** enim *om.* $BrCMtP_3$ licita sunt] licent PP_3P_4 *(Vulg.)* licent sed non oīa expediunt sed ego P_3 sunt inquit *OPaPSV belm* non ego BP_4 potestate $CC_2EMPP_2P_4STT_2Vn$ *belm* ullius] illius *BT* altius P_4 (*abbreu.* alterius?) **15** ita multitudine quę P_2S ita multitudine qui *B* ita communicant multitudini que uescitur *T* eas tamen *C* eam immundam *T* mundas *E* **16** putant] iudicant P_4 salui] sani $BrC_3EMtPaRSTo$ salui T_2, *add. sl.* uel sani se temperant *E* temperant salui *C* idem ipsi qui aliis imperant *Vn* **18** non *om.* CC_2C_3 eo se *coni. belm*] eo $C_2PaP_3RT_2Vn$ eos *cett.* eos qui bibunt $BrEMtTTo$ coinquinatos esse *Mt, add. sl.* uel coinquinari coinquinatos esse *Br* **19** et[1] *om. E suprascr. Br* **20** illo] ullo *E* **21** praebere *C* et *om. Vn* **23** citius *om.* P_4

discipulo praecipientem, ut aliquantum uini sumat propter uarias infirmitates suas. Ita pietatem sedulo exercent, corporis uero exercitationem, ut ait idem apostolus, ad exiguum tempus pertinere nouerunt.

73. Continent se igitur hi qui possunt, qui tamen sunt innumerabiles, et a carnibus et a uino duas ob causas, uel propter fratrum imbecillitatem uel propter libertatem suam. Caritas praecipue custoditur; caritati uictus, caritati sermo, caritati habitus, caritati uultus aptatur; coitur in unam conspiraturque caritatem, hanc uiolare tamquam deum nefas ducitur; huic si quid resistit, expugnatur atque eicitur; hanc si quid offendit, unum diem durare non sinitur. Sciunt hanc commendatam esse a Christo et apostolis, ut si haec una desit, inania, si haec adsit, plena sint omnia.

XXXIV 74. Istis, Manichaei, si potestis, obsistite; istos intuemini, istos sine mendacio, si audetis, et cum contumelia no-

---

24 *cf.* 1 Tim. 5, 23 **25** *cf.* 1 Tim. 4, 7sq.

73,8 *cf.* Eph. 4, 26 **9** *cf.* 1 Cor. 13, 1—3 **10** *cf.* Rom. 13, 8; Gal. 5, 14; Col. 3, 14

---

deest A

---

24 aliquantulum *BrCMtP* **25** uarias] frequentes *belm* (*cogitauit auctor de* uariis infirmitatibus *Mt. 4, 24; Mc. 1, 34; Luc. 4, 40 occurrentibus*) **26** idem *om. B suprascr. Mt* apostolus idem *C* apostolus et *T* **27** nouerint *E*

73, 1 hi] ii *C belm* qui possunt *om. Pa sed in marg. scr.* **2** innumerabiles] munerabiles *E* et[1] *om. EVn* **3** fratrum *in marg. scr. Pa* suam libertatem *CM belm* **4** caritati[1 et 2]] caritate P_4T **5** caritati[1 et 2]] caritate P_4T unum *MS* **6** caritatem] caritate MP_2S **7** si quis $PP_4ST\,e$ quid T_2, *add sl.* uel quis hanc *om. E* **7sq.** hanc — sinitur *om. C* si quis $EP_2P_4ST\,e$ quid T_2, *add sl.* uel quis **8** uno die *e* hanc ita T_2 hanc] ita *belm* **9** esse *om. To* ut] et *E* **10** desit] absit *e* inania sint omnia PaT_2 sint omnia *in marg. scr. C* sint] sunt *ET*

74, 2 et si audetis *C* suadetis *B* cum *om. EPaP*$_3$*TT*$_2$*Vn*

minate; istorum ieiuniis uestra ieiunia, castitati castitatem, uestitum uestitui, epulas epulis, modestiam modestiae, caritatem denique caritati et, quod res maxime postulat, praeceptis praecepta conferte. Iam uidebitis quid inter ostentationem et sinceritatem, inter uiam rectam et errorem, inter fidem atque fallaciam, inter robur et tumorem, inter beatitatem et miseriam, inter unitatem et conscissionem, postremo quid inter superstitionis sirenas et portum religionis intersit.

75. Nolite mihi colligere professores nominis Christiani neque professionis suae uim aut scientes aut exhibentes. Nolite consectari turbas imperitorum, qui uel in ipsa uera religione superstitiosi sunt uel ita libidinibus dediti, ut obliti sint quid promiserint deo. Noui multos esse sepulcrorum et picturarum adoratores. Noui multos esse qui cum luxuriosissime super mortuos bibant et epulas cadaueribus exhibentes super sepultos seipsos sepeliant et uoracitates ebrietatesque suas deputent religioni. Noui multos esse qui renuntiauerunt uerbis huic saeculo et se omnibus huius saeculi molibus op-

---

deest A

---

3 ieiuniis] ieiunium P_2 uestra] nostra *E* castitatem castitati *CP* **4** modestiae modestiam P_3 **5sq.** praecepta praeceptis *CPa* **6** iam — **7** errorem] iam uitam et errorem *R* uidebitis et *T* **7** rectam *om. MO* **8** atque] et P_3P_4 robur] ruborem P_4T tumorem] timorem *E* et inter *B* beatitudinem $C_2PaP_2P_3P_4ST$ *belm* **9** unitatem] uanitatem *Vn* conscisionem *C* concissionem *BVn* conscissionem et *O* **10** superstitiones *BMTo* supersticiones$^{s\,a\,s}$ *Mt* superstiosas *Br* serenas *BE* sirenas portum et P_2S

75, 1 nomini P_4 **2** neque] nec C_3P_2RS *belm* **3** uel *om. E* **4** ut] uel *E* **5** quid] quod *BrMt* quicquid *e* esse *om.* P_4 et] ac *P* **6** noui *om. E* multos *om.* T_2 cum *om. BrMtOPaTT*$_2$ *belm* luxuriose *T* **7** bibant] libant C_2 uiuant *EPaTT*$_2$*Vn* exhibentes] exhibent *ERS*V* exhibeant $CC_2C_3OPP_3S^c$ exhibentur P_2 **8** sepeliunt *T* ebrietatesque] sobrietatesque *Vn* **9** deputant *CETo* esse *om.* T_2 renuntiauerint C_3MPRTT_2 **10** uerbum *E*

primi uelint oppressosque laetentur. Nec mirum est in tanta copia populorum, quod non uobis desunt, quorum uita uituperata decipiatis incautos et a catholica salute auertatis, cum in uestra paucitate magnas patiamini angustias, dum a uobis exigitur uel unus ex his quos electos uocatis, qui praecepta illa ipsa custodiat, quae irrationabili superstitione defenditis. Sed et illa quam uana sint, quam noxia, quam sacrilega et quemadmodum a magna parte uestrum atque adeo paene ab omnibus uobis non obseruentur, alio uolumine ostendere instituí.

76. Nunc uos illud admoneo, ut aliquando ecclesiae catholicae maledicere desinatis uituperando mores hominum quos et ipsa condemnat et quos quotidie tamquam malos filios corrigere studet. Sed quicumque illorum bona uoluntate deique auxilio corriguntur, quod amiserant peccando, poenitendo recuperant. Qui autem uoluntate mala in pristinis uitiis perseuerant aut etiam addunt grauiora prioribus, in agro quidem domini sinuntur esse et cum bonis seminibus crescere, sed ueniet tempus quo zizania separentur. Aut si iam propter ipsum Christianum nomen magis in palea quam in

76, 7 *cf.* Mt. 13, 3—30. 36—43

deest A

11 oppressique *belm* **12** uobis] nobis *ET* desint *Mt*P$_2$P$_3$ToVn belm* **13** et *om. P$_4$* a *om. BEP$_2$S* **14** uestra] nostra *E* paucitate] paupertate *Mt* paupertate *e* a *om. P$_4$T* uobis] nobis *E* **15** his] iis *belm* **15sq.** quia illa ipsa praecepta custodiat *B* **16** ipsa *om. EPaP$_3$* quae] ne *E* **17** et^1 *om. T* sint] sit *BrMP$_2$P$_4$RSToVVn* sunt *E* et^2 *suprascr. To om. e* **18** uestrum] uestra *O* adeo] *suprascr. Mt* a deo *C$_3$* adeo ut *C$_2$* **19** uobis] uestris *P$_3$*

76, 1 nunc] nec *BrMMtTo* admoneo illud *PaR* **3** condemnat et quos *om. BBrCC$_2$C$_3$EMMtOPaPP$_2$P$_3$RST$_2$ToVVn* quos ipsa cotidie *T* **4** sed] si *T* **5** amiserunt *E* admiserant *CO* ammiserant *C$_3$* **6** recuperent *P$_2$S* recupant *M* **7** addant *Mt*Vn* **8** sinuntur] innuuntur *E* seminibus bonis *P$_4$* **9** zizanie **10** palea] platea *R*

spinis esse arbitrandi sunt, ueniet etiam qui aream purget, et a frumentis paleam separet et singulis partibus pro suo cuiusque merito quod oportet summa aequitate distribuat.

XXXV 77. Uos interea quid saeuitis, quid excaecamini studio partium? Quid tanti erroris longa defensione implicamini? Fruges in agro, frumenta in area quaerite; apparebunt facile seseque offerent ipsa quaerentibus. Quid nimis in purgamenta oculum intenditis? Quid ab opimi horti ubertate imperitos homines sepium asperitate terretis? Est certus aditus, quamuis paucioribus notus, qua possit intrari, quem uos aut esse non creditis aut inuenire non uultis. Sunt in ecclesia catholica innumerabiles fideles qui hoc mundo non utuntur, sunt qui utuntur tamquam non utentes, ut ab apostolo dicitur; et quod illis temporibus iam probatum est, quibus ad idolorum cultum Christiani cogebantur. Quot enim tunc pecuniosi homines, quot patresfamilias rusticani, quot negotiatores, quot militares, quot primates urbium suarum, quot denique senatores, utriusque sexus, haec omnia uana et temporalia relinquentes, quibus utique quamuis uterentur, non deti-

---

11 *cf.* Mt. 3, 11 sq. **77, 10** *cf.* 1 Cor. 7, 31

---

deest A

---

11 spinis] frumentis *E* spinas C_2 spi$\overset{c}{n}$is T_2 **12** a *om. E* separat *B* separe$\overset{a}{a}$t *S* **12sq.** merito cuiusque *BrMtTo*

77, 2 partim *E* tanto errore P_4T **3** in area frumenta C_2 area] aera C_3 **4** offerunt *BBrCEMtP*$_3$*RSV* **5** oculos *ToV belm* tenditis *B* ab *om. E* ab] ob *Vn* opimi] optimi *EPaT*$_2$*Vn* horti] hosti *E* **6** est enim *To* aditus] quam *E* auditus *Vn* **7** qua] quo *MOPT e* quem] qua *E* quam *Vn* **8** esse creditis *E* sunt] sicut P_4T **9** non *om. E* utuntur] utantur *BrEMtPaPT*$_2$*ToVn belm* **10** utuntur] utantur *BBrC*$_2$*C*$_3$*MOPP*$_3$*P*$_4$*ST belm (formae coni. 1 Cor. 7, 31 habentur)* **11** et *om. M belm* quod *om. P* **12** cultum] culturam *T* quot] quod *item usque septies Br* pecuniosi] peniosi *C** perniciosi *el* **13** quot[1]] tunc *E* familias patres P_4 patri familias P_2S **14** militare] militatores *T* suburbium P_4 **15** utriusque] uirtusque *E* quod utriusque *Br* quot utriusque *Mt* uana] nata *E* **16** non] nisi *E* non tamen *C*

nebantur, mortem pro salubri fide ac religione subierunt demonstraruntque infidelibus a se potius illa omnia quam se ab eis esse possessos.

78. Quid calumniamini, quod fideles iam baptismate renouati procreare filios et agros ac domos pecuniamque ullam possidere non debeant? Permittit hoc Paulus. Nam quod negari non potest, fidelibus scripsit post multorum quippe uitiosorum enumerationem, qui regnum dei non possidebunt: *Et haec,* inquit, *quidem fuistis, sed abluti estis, sed sanctificati estis, sed iustificati estis in nomine domini Iesu Christi et in spiritu dei nostri.* Ablutos procul dubio et sanctificatos nemo nisi fideles et eos qui huic mundo renuntiauerint, intelligere audebit. Sed quoniam ostendit quibus scripserit, uideamus utrum his illa permittat. Ita enim sequitur: *Omnia mihi licita sunt, sed non omnia expediunt; omnia mihi licita sunt, sed ego sub nullius redigar potestatem. Esca uentri et uenter escis; deus autem et has et hunc destruet. Corpus autem non forni-*

78, 4 *cf.* 1 Cor. 6, 9sq. **5** 1 Cor. 6, 11 **11** 1 Cor. 6, 12—7, 7

---

deest A

---

17 mortem pro] mortemque *C* demonstraueruntque *BCC*$_2$*PaPP*$_4$ *belm* demonstrauerunt *E*

78, 1 fideles ac *el* **2** ac] et *P*$_3$ **3** negare *P*$_2$*STo* **4** potes *To* potest quod *O* uiciorum *EPa** **5** non possidebunt regnum dei *R* **6** quidem fuistis inquit *belm* quidem *om. R* quidam *BTo* (*Vulg. et quidem recte reddens* τινες) **6sq.** sed sanctificati estis in nomine sed iustificati estis domini *B* **7** sed iustificati estis *om. EP*$_4$ sed iustificati — **8** nostri *om. Vn* domini nostri *BrEMtP*$_4$*TT*$_2$ Iesu Christi *om. E* **10** audetis *M* aude *E* ostenderit *EPa* ostendi *B* ut ostenderet *P*$_4$*T* **11** illa his *To* permittat] promittat *E* enim *om. ET*$_2$ omnia enim *PaT*$_2$*Vn* omnia mihi licent *BrMtP*$_3$ *(Vulg.)* **11sq.** omnia enim licita sunt mihi *E* **12** sed non — sed ego *om. E* omnia enim *T*$_2$ omnia mihi licent *P*$_3$ *(Vulg.)* **13** nullius] ullius *C*$_2$ potestate *BrCC*$_2$*EMMt OPP*$_2$*P*$_4$*RSTT*$_2$*VVn* (*cf. supra 72, 14sq.* sub nullius ... potestate *Vulgatae concordat*) est esca *Pa* **14** et^1 *om. T*$_2$ et hanc et hunc *EP*$_3$ et hunc et has *MPP*$_4$*T (Vulg.)*

cationi sed domino et dominus corpori. Deus uero suscitauit dominum et nos quoque suscitabit per uirtutem suam. An nescitis quoniam corpora uestra membra Christi sunt? Tollens ergo membra Christi efficiam membra meretricis? Absit. An nescitis quoniam qui adhaeret meretrici, unum corpus efficitur? Erunt enim, inquit, duo in carne una. Qui autem adhaeret domino, unus spiritus est. Fugite fornicationem. Omne peccatum quodcumque fecerit homo, extra corpus est, qui autem fornicatur, in corpus suum peccat. An nescitis quoniam membra uestra templum est spiritus sancti, qui in uobis est, quem habetis a deo, et non estis uestri? Empti enim estis pretio magno. Glorificate et portate deum in corpore uestro. De quibus autem scripsistis mihi: bonum est homini mulierem non tangere; propter incontinentiam autem unusquisque suam uxorem habeat, et unaquaeque suum uirum habeat. Uxori uir debitum reddat, similiter autem et uxor uiro. Mulier sui corporis potestatem non habet, sed uir. Similiter autem et uir sui corporis potestatem non habet, sed mulier. Nolite fraudare inuicem nisi forte ex consensu ad tempus, ut uacetis orationi et iterum reuertimini in idipsum, ne uos temptet satanas propter incontinentiam uestram. Hoc autem dico secundum in-

---

deest A

---

15 dominus] domini *M* uero] autem *MP* uero qui *Pa* **16** suam uirtutem P_4 nescis *C* **17** uestra] nostra *E* sunt Christi $C_2OP_4TT_2$ *(Vulg.)* **18** efficiam] faciam P_4T *(Vulg.)* **20** enim *om. BrCMMtP*$_2$*P*$_3$*STo* in carne una duo *C* **21** est] efficitur *E om.* P_2 **23** membra] corpora P_4 **24** est] sunt P_2S *(Vulg.)* spiritus sancti est C_2 sanctus spiritus P_4 qui est in uobis *C* **25** estis^2 *om. E suprascr. Mt* estis enim *O* **26** deum] dominum *BCC*$_3$*OP*$_2$*RS* (*fort. recte, cum* deum *Vulg. habeat*) **28** habeat suam uxorem ET_2 uxorem suam *BCC*$_2$*C*$_3$*MOP belm* et unaquaeque — habeat *om. To* uirum suum *BrCC*$_2$*C*$_3$*MMtOPT*$_2$ *belm* **29** autem *om. T* autem et *om. C* et *om. BSTo* et] eius *E* **30** habeat *BrCMMtPTTo* **31** et *om. BrMMtPP*$_2$*STo* potestatem sui corporis *C* habeat *Be*^{c}*MPTTo* **33** reuertamini *T* reuertemini *Vn* ne temptet uos *BBrMOPaPP*$_2$*P*$_3$*P*$_4$*RSToVVn (Vulg.)* satana *bm* **34** incontinentiam] intemperantiam *el*

dulgentiam, non secundum imperium. Uolo autem omnes homines esse sicut meipsum; sed unusquisque proprium habet donum ex deo, alius quidem sic, alius uero sic.

79. Satisne uobis uidetur apostolus, et fortibus demonstrasse quid summum sit et imbecillioribus permisisse quod proximum est? Nam non attingere mulierem, summum ostendit esse, cum ait: *Uellem omnes homines esse sicut meipsum.* Huic autem summo coniugalis castitas proxima est, ne homo fornicatione uastetur. Numquid propterea istos dixit adhuc fideles non esse, quia utuntur coniugibus? Quandoquidem hac castitate coniugii et ex se inuicem ipsos qui coniuncti sunt, si alter eorum fuerit infidelis et eam quae inde nascitur prolem sanctificari dicit: *Sanctificatus est enim,* inquit, *uir infidelis in muliere fideli, et sanctificata est mulier infidelis per uirum fidelem; alioquin filii uestri immundi essent; nunc autem sancti sunt.* Quid obstrepitis pertinacia tantae ueritati? Quid lucem scripturarum uanis umbris obnubilare conamini?

79, 3 *cf.* 1 Cor. 7, 1 **4** 1 Cor. 7, 7 **6** *cf.* 1 Cor. 7, 2 **10** 1 Cor. 7, 14

---

deest A

---

36 proprium *om. BrMt* donum habet *C* **37** domum *E* a deo *Pa*P₃ el* uero] autem *MPP₄*

79, 1 uobis *om. P₄* uidetur uobis *ET₂* **2** quid] quod *BrMt* **4** ait] dicit *C* homines omnes *P₄* **4sq.** sicut meipsum esse *MP* **5** castitas coniugalis *T* **6** dixit istos *P₃* **7** coniugibus utuntur *belm* **8** hac] homo *E* coniugii] coniungit *BBrEMMtPaP₂RSTT₂ToV*Vn* ex *om. Pa* seipsis inuicem *BrMt* ipsis *T*To* **9** eorum] illorum *T₂* eam quae] ea que *BP₂RS* quae *om. O* **10** dicit] dixit *P₄ belm* dicitur *E* enim *om. P₄* inquit *om. E* **11** in muliere fideli] per mulierem fidelem *BrMtR (Vulg.)* est *om. M* **12** fidelem uirum *E* **14** umbris] uerbis *T₂* **14sq.** donamini obnubilare *C*

80. Nolite iam dicere, catechumenis licere uti coniugibus, fidelibus autem non licere, catechumenis licere habere pecuniam, fidelibus autem non licere. Nam et multi sunt qui utuntur tamquam non utentes. Et illo sacrosancto lauacro inchoatur innouatio noui hominis, ut proficiendo perficiatur in aliis citius, in aliis tardius; a multis tamen proceditur in nouam uitam, si quisquam non inimice sed diligenter intendat. Ipse quippe sic ait apostolus: *Etsi exterior homo noster corrumpitur, sed interior renouatur de die in diem.* Apostolus de die in diem interiorem hominem renouari dicit ut perficiatur, et uos a perfectione uultis incipiat. Quod utinam uelitis, sed quaeritis potius, non unde erigatis inualidos, sed unde fallatis incautos. Hoc enim non debuistis tanta dicere audacia nec si uos in eis ipsis nugatoriis mandatis uestris perfectos esse constaret. Cum uero nouerit uestra conscientia eos quos in sectam uestram introducitis, cum uobis familiarius iungi coeperint, multa inuenturos quae in uobis esse, cum alios accusaretis, nemo suspicabatur; quae tanta impudentia est, perfectionem in catholicis imbecillioribus quaerere, ut inde impe-

---

80, 3 *cf.* 1 Cor. 7, 31 **4** *cf.* Tit. 3, 5 **8** 2 Cor. 4, 16

---

deest A

80, 1 licere *om. E* coniugibus uti *T* **2** autem *om. P_2* catechumenis **3** non licere *om. O* **2** licere²] licenciam *E* **4** utantur *BPaP₂*RSToV* (cf. supra 77, 9sq.)* sacrosancto] sacro *BrMt* sacro lauacro scō *P_2* **5** renouatio *BBrCC₂C₃MOPP₂P₃P₄RSTToV* proficiscendo B **6** tamen] cum *E* **7** inimico *BMP₂RS*Vn* inimicum *BrMtS^cTo* sed] se *BrMt* diligentem *P₂RTo* diligenti *BM* **8** sic] sicut *BBrC*MMtP₂RST belm* **9** renouatur — **10** hominem *om. T* **9** de die] deinde *P₂S* **11** a perfecto uultis incipi *P_4* incipere *To** ut incipiatur *T_2* quod] a quo *P_4* sed] si *E* **12** potius quaeritis *P₂To* eligatis *Vn** **13** debuissetis *PaT₂* nec] ne *C_2* **14** ipsis *om. Vn* uestris mandatis *BrMt* **15** uero] enim *C_2* conscientia uestra *CC₂C₃O* **16** introducatis *Mt** **17** multas *C_3* **18** quae] qua *R* est *om. E* **19** catholicis uiris *T* imbecillioribus *om. Pa*

ritos auertas, et eam nullo modo apud te his quos auerteris exhibere? Sed ne quid in uos temere iam uideamur effundere, iste sit huius uoluminis modus, ut ad demonstranda praecepta uitae uestrae moresque memorabiles aliquando ueniamus.

deest A

20 eam] a P_4T ea *BrCC*$_2$*C*$_3$*EMMtOP*$_2$*P*$_3$*RST*$_2$*Vn* his quos auerteris apud te *Pa* apud te *om. Vn* his] iis *belm* **21** in *om. BrMt* effundere] infundere *C* **22** sit iam *E* uoluminis huius *C* ut *om. EPaVn* ad *om. B* demonstrando *B* **23** uestrae] nostrae *BrE* memoriabiles *E* perueniamus *E*

LIBER SECUNDUS

I 1. Nulli esse arbitror dubium cum de bonis et malis quaeritur, hoc genus quaestionis ad moralem pertinere disciplinam, in qua isto sermone uersamur. Quamobrem uellem quidem, ut tam serenam mentis aciem homines ad haec inuestiganda deferrent, ut possent uidere illud summum bonum, quo non est quicquam melius et superius, cui rationalis anima pura et perfecta subiungitur. Hoc enim intellecto atque perspecto simul uiderent id esse quod summe ac primitus esse rectissime dicitur. Hoc enim maxime esse dicendum est, quod semper eodem modo sese habet, quod omnimodo sui simile est, quod nulla ex parte corrumpi ac mutari potest, quod non subiacet tempori, quod aliter nunc se habere quam habebat antea non potest. Id enim est quod esse uerissime dicitur. Subest enim huic uerbo manentis in se atque incommutabiliter sese habentis naturae significatio. Hanc nihil aliud quam deum possumus dicere, cui si contrarium recte quaeras, nihil omnino est. Esse enim contrarium non habet nisi non esse. Nulla est ergo deo natura contraria. Sed quoniam ad haec contemplanda sauciam et hebetem nugatoriis opinio-

---

1, 1 esset *O* dubium arbitror P_3 **2** disciplinam pertinere ETT_2 **4** inuestigando *R* **5** illud summum bonum uidere *B* **6** melius et] melius aut C_2C_3 **7** perfecta et pura P_3 perspecto] perfecto C_3OR **8** uiderent] uidere *B* id esse] adesse *E* **9** rectissime *om. Pa* maxime] rectissime *Pa* dicendum est *om. O* **10** sese — sui *om. E* simile sui *C* **11** est *om. E* **12** habere se P_3 se nunc habere *B* **13** esse *om.* T_2 **14** commutabiliter *E* **15** naturae et *ET* natura et *MR* **17** enim] omnium *B* **18** natura deo C_2 contraria natura *C*

nibus et prauitate uoluntatis aciem mentis afferimus, conemur quantum possumus ad qualemcumque tantae rei notitiam peruenire pedetemptim atque caute, non ut uidentes sed ut palpantes solent quaerere.

II 2. Saepe atque adeo paene semper, Manichaei, ab his quibus haeresim uestram persuadere molimini, requiritis unde sit malum. Putate me nunc primitus in uos incidisse; impetrem aliquid a uobis, si placet, ut etiam uos deposita paulisper opinione, qua uos ista scire opinamini, rem tantam mecum tamquam rudes indagare temptetis. Percunctamini me unde sit malum; at ego uicissim percunctor uos quid sit malum. Cuius est iustior inquisitio? Eorumne qui quaerunt unde sit, quod quid sit ignorant, an eius qui prius putat esse quaerendum quid sit, ut non ignotae rei — quod absurdum est — origo quaeratur? Uerissime, dicitis, quis enim est ita mente caecus, qui non uideat id cuique generi malum esse, quod contra eius naturam est? Sed hoc constituto euertitur haeresis uestra, nulla enim natura malum, si quod contra naturam est, id erit malum. Uos autem asseritis quandam naturam atque substantiam malum esse. Accedit etiam illud, quod contra naturam quicquid est, utique naturae aduersatur et eam perimere nititur. Tendit ergo id quod est facere, ut non sit. Nam et ipsa natura nihil est aliud quam id quod intelligitur in suo genere aliquid esse. Itaque ut nos iam nouo nomine ab eo quod est esse, uocamus essentiam, quam plerumque etiam substantiam nominamus ita ueteres qui haec nomina non habebant, pro essentia et substantia naturam

---

20 conemur] monemur *T* **22** non uidentes *C*

2, 6 percunctemini *T* **8** iustior] uictor *E* inquisitio] quaestio *B* **10** absurdissimum *belm* **11** origo — dicitis *om. E* si dicitis quod est contra naturam uerissime dicitis PaT_2 enim *om. B* est^2 *om.* C_2 ita est *belm* **13** naturam eius *T* **14** uestra] nostra *E* malum natura *C* **17** utique *om. B* **18** tendit] perdit *T* **19** et *om. MP* **22** substantiam etiam *belm*

uocabant. Idipsum ergo malum est, si praeter pertinaciam uelitis attendere, deficere ab essentia et ad id tendere ut non sit.

3. Quocirca cum in catholica dicitur omnium naturarum atque substantiarum esse auctorem deum, simul intelligitur ab eis qui haec possunt intelligere, non esse deum auctorem mali. Qui enim potest ille, qui omnium quae sunt causa est, ut sint, causa esse rursus, ut non sint id est, ut ab essentia deficiant et ad non esse tendant? Quod malum generale esse clamat uerissima ratio. At uero illa uestra gens mali, quam uultis esse summum malum, quomodo erit contra naturam id est contra substantiam, cum eam naturam atque substantiam esse dicatis? Si enim contra se facit, ipsum esse sibi adimit; quod si perfecerit, tunc demum perueniet ad summum malum. Non autem perficiet, quia eam non modo esse uerum etiam sempiternam esse uultis. Non potest igitur esse summum malum, quod perhibetur esse substantia.

4. Sed quid faciam? Scio plures esse in uobis, qui haec intelligere omnino nequeant. Scio rursus esse quosdam, qui quamquam bono ingenio utcumque ista uideant, mala tamen uoluntate qua ipsum quoque ingenium sunt amissuri, pertinaciter agant et quaerant potius quid aduersus ista dicant, quod tardis et imbecillis facile persuadeatur, quam uera esse consentiant. Non me tamen scripsisse poenitebit quod aut quisquam in uobis tandem non iniquo iudicio consideret ue-

---

24 uocabunt P_3 uelitis] uultis B **25** et id ad B

3, 3 haec] hoc CC_2E **4** qui[1]] quia C quomodo *belm* vel quomodo *suprascr.* T_2 ut ille EP_3RTV ut sint causa esse *om.* E **6** ad *om.* $BMPaT_2$ malum esse generale B **7** illa uero C **9** cum] ut T eam] etiam O **10** dicitis C^*T adimit] admittit E **12** autem] enim T **14** perhibet R

4, 2 omnino intellegere C_2 quosdam esse CPa *(in marg.)* **3** quamquam] tamquam P_3 **5** quod] quid T **6** imbecillibus $CC_2C_3OPP_3$ persuadeant T **7** tamen me B quod] quo T

strumque relinquat errorem, aut quod ingeniosi et deo subditi atque adhuc ab studio uestro integri cum legerint, non possint uestris sermonibus decipi.

III 5. Quaeramus ergo ista diligentius et quantum fieri potest, planius. Percunctor uos iterum quid sit malum. Si dixeritis id quod nocet, neque hic mentiemini. Sed quaeso animaduertite, quaeso uigilate, quaeso deponite studia partium, et uerum non uincendi sed inueniendi gratia quaerite. Quicquid enim nocet, bono aliquo priuat eam rem cui nocet, nam si nullum bonum adimit, nihil prorsus nocet. Quid hoc apertius, obsecro uos? Quid planius? Quid tam expositum cuiuis mediocri intellectori, modo non pertinaci? Hoc autem posito uidetur iam, ut opinor, quid sequatur. In illa quippe gente quam summum malum esse suspicamini, noceri cuiquam rei non potest, ubi nihil est boni. Quod si duae naturae sunt, ut affirmatis, regnum lucis et regnum tenebrarum, quoniam regnum lucis deum esse fatemini, cui simplicem quandam naturam conceditis, ita ut ibi non sit aliud alio deterius, confiteamini necesse est, quod uehementer quidem est aduersum uos, sed tamen necesse est confiteamini, istam naturam, quam summum bonum non modo non negatis, sed etiam uehementer persuadere conamini, esse incommutabilem et impenetrabilem et incorruptibilem et inuiolabilem; non enim aliter erit summum bonum, id est enim quo nihil sit melius; tali autem naturae noceri nullo pacto potest. At si nocere bono priuare est, sicut ostendi, noceri non potest regno tene-

---

5, 1 diligentius ista T_2 **3** mentimini C_3 **6sq.** nam — nocet *om.* $CC_2C_3MOP_3V$ **7sq.** obsecro uos quid hoc apertius T hoc] haec B **9** non modo C **11** rei *om.* B **16** est quidem B aduersum uos est T_2 est^2 *om.* T_2E **18** solummodo P_3 **19sq.** et impenetrabilem — inuiolabilem *om.* E **20** et incorruptibilem *om.* O **21** erit aliter C *belm* bonum *om.* E enim *om.* Pa sit] est *belm* **23** est bono priuare BE

brarum, quia nihil ibi boni est; noceri non potest regno lucis, quia inuiolabile est; cui nocebit igitur quod dicitis malum?

IV 6. Quamobrem cum uos expedire nequeatis, uidete quam expedita sit sententia catholicae disciplinae, quae aliud dicit bonum quod summe ac per se bonum est, non participatione alicuius boni, sed propria natura et essentia; aliud quod participando bonum est et habendo; habet autem de illo summo bono ut bonum sit, in se tamen manente illo nihilque amittente. Hoc autem bonum quod postea diximus, creaturam uocat, cui noceri per defectum potest; cuius defectus auctor deus non est, quia existendi et ut ita dicam essendi auctor est. Ita et malum ostenditur quomodo dicatur, non enim secundum essentiam, sed secundum priuationem uerissime dicitur; et natura cui noceri possit apparet. Non enim ipsa est summum malum, cui bonum adimitur dum nocetur neque summum bonum, quae propterea deficere a bono potest, quia non existendo bonum, sed bonum habendo dicitur bona. Neque naturaliter bona res est, quae cum facta dicitur, utique ut bona esset accepit. Ita et deus summum bonum est, et ea quae fecit bona sunt omnia, quamuis non sint tam bona, quam est ille ipse qui fecit. Quis enim hoc tam insanus audet exigere, ut aequalia sint artifici opera et condita conditori? Quid amplius desideratis? An aliquid uultis etiam planius?

---

24 ibi nihil *MP* ibi est boni *B* bonum *E* **25** igitur nocebit *belm* **6, 1** quam rem *ET el* uideatis nequeatis *O* **3** summum *O* et non C_2EO *belm* non — **4** natura *om. E (plures mss apud bm)* **5** est *om.* C_2M *belm* de illo de summo *O* **6** summo *om. C* **7** hoc] non *E* postea] praeterea *E* **9** deus auctor C_2 *belm* quia] qui *B* essendi dicam *E* **10** quomodo dicatur *om. E* **11** uerissime] rectissime *el* **12** natura esse *E* cui — **13** malum *om. O* appareret *B* **13** adimitur] admittitur *E* dum] cum *belm* **14** potest a bono *T* non potest *E* **15** habendo bonum *Pa* bona dicitur habendo *E* **18** sint] sunt *E* **19** est *om. E* insanus tam *T* tam hoc *C* **21** aliquid] aliud C_2MP etiam uultis T_2 etiam *om.* P_3 etiam uultis aliquid *belm*

V 7. Quaeram ergo tertio quid sit malum. Respondebitis fortasse: corruptio. Quis et hoc negauerit, generale malum esse? Nam hoc est contra naturam, hoc est quod nocet. Sed corruptio non est in seipsa sed in aliqua substantia quam corrumpit; non enim substantia est ipsa corruptio. Ea res igitur quam corrumpit corruptio non est malum; quod enim corrumpitur, integritate et sinceritate priuatur. Quod ergo non habet ullam sinceritatem qua priuetur, corrumpi non potest; quod autem habet, profecto bonum est participatione sinceritatis. Item quod corrumpitur, profecto peruertitur; quod autem peruertitur, priuatur ordine; ordo autem bonum est. Non igitur quod corrumpitur, bono caret, eo namque ipso quo non caret, uiduari dum corrumpitur potest. Gens ergo illa tenebrarum, si omni bono carebat, ut dicitis, corrumpi non poterat; non enim habebat quod ei posset auferre corruptio, quae si nihil auferat, non corrumpit. Audete iam dicere, si potestis, deum et dei regnum potuisse corrumpi, si diaboli regnum quale describitis, quomodo corrumpi posset non inuenitis.

VI 8. Quid ergo hinc lux catholica dicit? Quid putatis, nisi id quod ueritas habet, corrumpi posse factam substantiam, nam et illam non factam quae summum bonum est esse incorruptibilem, et ipsam corruptionem, quae summum malum est non posse corrumpi, sed hanc non esse substantiam? Si

---

7, 1 quaeramus *EPaT*$_2$ ergo] igitur *C*$_2$ esse malum *P*$_3$ **2** quis enim negauerit et hoc generale *C*$_2$ **3** hoc est^2 *om. M el* **5** non est substantia enim *B* non enim est substantia *C* igitur res *belm* **6** corrumpit homo *RV* malum *om. CC*$_2$*C*$_3$*OP*$_3$*RV* corruptio, non est malum, non est *b* corruptio non est, malum non est *m* **8** priuatur *R* **11** ordine priuatur *C belm* igitur] enim *R* **13** uiduari *P*^{c} *(sl.)*] iudicari *E* fraudari *P** tenebrarum, quam dicitis *C*$_2$ **14** ut dicitis *om. C*$_2$ **15** posset] possit *P*$_3$ **18** possit *Pa* invenietis *E*

8, 1 hinc *om. el suprascr. Pa* lux] ut *B om. EMPaTT*$_2$ putas *CC*$_3$*P*$_3$*RV* **2** id] ad *O* hoc *EPaT*$_2$ habet *om. C*$_2$ habet ueritas *C*$_2$ *belm* **3** nam *om. PaT*$_2$ bonum] malum *O* est *om. T* **5** corrumpere *E* sed — substantiam *om. E*

autem quaeritis quid sit, uidete quo conetur perducere quae corrumpit? Ex seipsa enim afficit ea quae corrumpuntur. Deficiunt autem omnia per corruptionem ab eo quod erant et non permanere coguntur, non esse coguntur. Esse enim ad manendum refertur. Itaque quod summe et maxime esse dicitur, permanendo in se dicitur. Nam quod mutatur in melius, non quia manebat mutatur, sed quia peruertebatur in peius, id est ab essentia deficiebat; cuius defectionis auctor non est qui est auctor essentiae. Mutantur ergo quaedam in meliora et propterea tendunt esse nec dicuntur ista mutatione peruerti sed reuerti atque conuerti. Peruersio enim contraria est ordinationi. Haec uero quae tendunt esse, ad ordinem tendunt; quem cum fuerint consecuta, ipsum esse consequuntur, quantum id creatura consequi potest. Ordo enim ad conuenientiam quandam quod ordinat redigit. Nihil est autem esse, quam unum esse. Itaque in quantum quidque unitatem adipiscitur, in tantum est. Unitatis est enim operatio, conuenientia et concordia, qua sunt in quantum sunt ea quae composita sunt, nam simplicia per se sunt, quia una sunt; quae autem non sunt simplicia, concordia partium imitantur unitatem et in tantum sunt in quantum assequuntur. Quare ordinatio esse cogit, inordinatio ergo non esse; quae peruersio etiam nomi-

---

6 quo] quod *T* **7** afficit ipsa enim quae P_3 enim] autem *R* **8sq.** et dum non PaT_2 **10** summum CC_3O esse *om. E* **11** quod mutatur, mutatur in melius CC_2O **12** mutatur] nutatur *BC m* **14** auctor uite *Pa add. sl.* uel essentie quaedam] quidam *M* **15** ad esse C_2C_3OPT *el* **16** peruersitas *E el* enim] namque *C* **17** ad esse C_2T *el* **18** quem] quae *R* assequuta *Pa* fuerint ipsum consecuta esse *E* **19** consequi creatura P_3 **20** autem aliud $CC_2OPaPP_3T_2$ **21** adipiscitur unitatem P_3 **22** unitas CPa^c enim est MPP_3 est unitatis. Est *E* **23** qua sunt et *Pa* qua] *suprascr.* quae *Pa* **24** nam — una sunt *om. T* sunt per se *Pa* quia una sunt *om. E* **25** unitatem] imitationem *E* **26sq.** esse cogit inordinatio *om. O* **27** uera non est *O* ergo] uero $CC_2C_3OPP_3V$ *belm om. T* quae *om. E* etiam peruersio *B*

natur atque corruptio. Quicquid itaque corrumpitur, eo tendit, ut non sit. Iam uestrum est considerare quo cogat corruptio, ut possitis inuenire summum malum; nam id est quo perducere corruptio nititur.

VII 9. Sed dei bonitas eo rem perduci non sinit et omnia deficientia sic ordinat, ut ibi sint ubi congruentissime possint esse, donec ordinatis motibus ad id recurrant unde defecerunt. Itaque etiam animas rationales, in quibus potentissimum est liberum arbitrium, deficientes a se in inferioribus creaturae gradibus ordinat, ubi esse tales decet. Fiunt ergo miseriae diuino iudicio, dum conuenienter pro meritis ordinantur. Ex quo illud optime dictum est, quod insectari maxime soletis: *Ego facio bona et creo mala.* Creare namque dicitur condere et ordinare. Itaque in plerisque exemplaribus sic scriptum est: *Ego facio bona et condo mala.* Facere enim est, omnino quod non erat; condere autem, ordinare quod utcumque iam erat, ut melius magisque sit. Ea namque condit deus, id est ordinat, cum dicit: *condo mala* quae deficiunt, id est ad non esse tendunt, non ea quae ad id quo tendunt, peruenerunt. Dictum est enim: nihil per diuinam prouidentiam ad id ut non sit peruenire permittitur.

9, 1 *cf.* Retr. 1, 6 (7), 8 **9** Is. 45, 7 **11** Is. 45, 7 **14** Is. 45, 7

---

28 itaque] ergo *M* ita T_2 igitur *belm* eo tendit] ostendit *T* **29** Iam] nam *T* **31** corruptio perducere *Pa belm*

9, 1 dei boni bonitas *E* dei *om. M* dei] ei T_2 perduci rem *C* **2** ibi *om. M* ubi sint ibi C_3 esse possint T_2 **3** motibus] moribus *E* **4** animas C^c] animales C^* est potentissimum *bm* potissimum *MP* est potissimum *C el* **6** tales esse *belm* fiunt] sunt *T* **8** illud] aliud C_2 id *el* est dictum *el* **9** creo] condo *T* creare] creaturae *R* **12** quod omnino quod *C* quod omnino non C_2 *belm* utcumque] cumque *O* **13** maiusque BCC_3OPP_3RV **15** est non esse $BEMPaRT_2$ *bm* quod ad id ut P_3 id non esse tendunt *B* **16** quod nihil *ET* per diuinam prouidentiam] diuina prudentia *V* diuina prouidentia *E* per diuinam potentiam *P* **17** permitti $BPaT_2$ permittit *E*

10. Tractantur haec latius et uberius, sed dum uobiscum agitur, satis est. Ostendenda enim uobis ianua fuit, quam desperatis et desperandam facitis imperitis. Nam uos introducit nemo nisi uoluntas bona, quam pacatam efficit diuina clementia, sicut in euangelio canitur: *Gloria in excelsis deo et in terra pax hominibus bonae uoluntatis.* Satis est, inquam, ut uideatis nullum esse de bono et malo religiosae disputationis exitum, nisi quicquid est, in quantum est, ex deo sit, in quantum autem ab essentia deficit, non sit ex deo, sed tamen diuina prouidentia semper, sicut uniuersitati congruit, ordinetur. Quod si nondum uidetis, quid amplius nunc faciam nescio, nisi ut minutius etiam tractem ista quae dicta sunt. Non enim ad maiora nisi pietas mentem puritasque perducit.

VIII 11. Quid enim aliud, cum quaero quid sit malum, responsuri estis nisi aut quod contra naturam est, aut quod noceat aut corruptionem aut aliquid huiusmodi? At in his ostendi uestra naufragia, nisi forte ut soletis cum pueris pueriliter agere, respondebitis malum esse ignem, uenenum, feram et cetera huiusmodi. Nam etiam de quodam dicente nullam substantiam malum esse, unus e primatibus huius haeresis, quem familiarius et crebrius audiebamus, dicebat: uellem scorpionem in manu hominis ponere, ac uidere utrum non subtraheret manum; quod si faceret, non uerbis sed re

---

10, 5 Lc. 2, 14

10, 1 Tractarentur *el* **2** fuit ianua *Pa* fuit enim uobis ianua C_3 **4** bona uoluntas C_2R clementia] prouidentia P_3 **8** est^2 *om.* P_3 **10** semper *om. MP* ordinatur *M* **12** ista etiam tractem P_3 **13** mentem nisi pietas *belm*

11, 2 quod^1 *om. BERT* est] esse *B* **3** corruptio *E* eiusmodi P_3 At] et *V om. E* **4sq.** cum fueritis coacti pueriliter agere *T* soleatis cum angustiati fueritis pueriliter respondebitis *E* **5** uenenum ignem ET_2 **6** cetera *om.* C_2 **7** malam *el* unus de *belm* unus — **11** malum esse *om. E* **8** et crebrius] crebriusque *belm* **9** ponere] mittere P_3 ac] aut *Pa* utrum non] utrumnam *T*

ipsa conuinceretur aliquam substantiam malum esse, quandoquidem illud animal esse substantiam non negaret. Et dicebat haec non coram illo, sed cum ad eum nos commoti referremus quae ille dixisset; respondebat ergo, ut dixi, pueriliter pueris. Quis enim meliuscule imbutus et eruditus non uideat per inconuenientiam corporalis temperationis haec laedere, ac rursus per conuenientiam non laedere saepe etiam commoda non parua conferre? Nam si illud uenenum per seipsum malum esset, eundem scorpionem magis priusque perimeret. At contra si ei penitus aliquo pacto detrahatur, sine dubitatione interiret. Ergo illius corpori malum est amittere quod nostro recipere; item illi bonum est habere id quo nobis carere. Erit igitur eadem res et bonum et malum? Nullo modo, sed malum est quod contra naturam est; hoc enim et bestiae illi et nobis malum est, id est ipsa inconuenientia, quae sine dubio non est substantia, immo est inimica substantiae. Unde est igitur? Attende quo cogat et disces, si tamen in te aliquid interioris luminis uiuit. Non esse enim cogit omne quod perimit. Deus uero auctor essentiae est, nec aliqua essentia potest uideri esse, quod in qua fuerit cogit non esse. Dicitur ergo aliquid unde non sit inconuenientia, nam unde sit nihil dici potest.

---

11 quandoquidem] quam quidem *E* **12** substantiam esse P_3 et *om. R* dicat *E* **13** haec] hoc C_2E *belm* **13** illo V^c] illis *BRV** **14** quae] quod PaT_2 *belm* quid *C* **15** mediuscule *C* et imbutus *E* ne uideat *R* **16** corporalis — **17** conuenientiam *om. O* haec *om. E* **17** ac] at *E* inconuenientiam *B* uiro et saepe commoda *E* **19** priusquam *R* primeret *E* interimeret *el* **20** detrahatur aliquo pacto *C* dubio *Pa* **21** interiret] interimit *C* corpori illius scorpionis PaT_2 **22** bonum est carere *belm* quo] quod $BCC_2C_3EMOP_3TT_2V$ *om. R* **23** igitur] ergo MP_3R *belm* **24** est[1] *om. M* est[2] *om. E* **27** est *om. M* aliquid in te *E* **28** luminis interioris $BPaT_2$ perimit] permittit *E* **29** est essentiae *E* uideri potest C_2 **30** esse uideri *R* **31** dici nihil T_2 **32** potest dici C_3

12. Quaedam facinorosa mulier Atheniensis, ut prodit historia, uenenum quod certo modulo damnati ut morerentur hauriebant, paulatim bibendo sine ullo uel leui incommodo ualetudinis effecit ut biberet. Itaque cum esset aliquando damnata, legitimam illam quantitatem ueneni quam consuetudine uicerat accepit ut ceteri nec ut ceteri exstincta est. Quod cum esset magno miraculo, missa est in exilium. Quid putamus, si uenenum malum est, istam fecisse ut sibi malum non esset? Quid hoc absurdius? Sed quia inconuenientia malum est, fecit potius ut per moderatam consuetudinem illud corpus suo corpori conueniret. Nam quando illa qualibet calliditate posset efficere, ut sibi inconuenientia non noceret? Quid ita? Quia quod uere et generaliter malum est et semper et omnibus nocet. Oleum nostris corporibus commodum est, animalium autem multorum, quae sex pedes habent, uehementer aduersum. Helleborum nonne alio modo cibus est, alio medicamentum, alio uenenum? Salem immoderatius acceptum quis non uenenum esse clamauerit? Quot autem et quantae corporis commoditates ex eo sint, numerare quis potest? Aqua maris terrenis animalibus cum bibitur, noxia est, multorum autem corporibus, dum illa humectantur, accommodatissima et utilis, in utroque autem piscibus saluti et uoluptati est. Panis hominem alit, accipitrem necat. Caenum ipsum, quod et haustum et olfactum grauiter offendit et lae-

---

12, 1 *cf.* Galen. de simpl. medicam. fac. 3, 18 *(ed. Kühn 11, 601)*; Sext. Emp. Pyrrhon. hypotyp. 1, 81 *(ed. H. Mutschmann 1, 22)*

12, 3 uel] ac *MP* **4** efficit *B* effeciebat T_2 **5** dampnanda *E* **7** quod cum esset *om. E* **8** est] esset *C* istam fecisse] ita infecisse *M* sibi] igitur C_2 *om. E* **9** hoc *om. M suprascr. R* **10** est *om. E* est malum *O* **11** qualibet *om. E* **12** conuenientia *E* nocerent *E* **13** quid ita *om. E* itaque quid C_2 **15** autem *om. B* multis *belm* **19** quis potest numerare *belm* **20** aqua autem *Pa* **21** illa aqua *el* humectantur] innectentur *Pa* **22** autem *om. B* **23** uoluntati *E* alit] aut *E*

dit, nonne et aestate tactum refrigerat et uulneribus quae ab igne acciderunt medicamentum est? Quid stercore aspernabilius? Quid cinere abiectius? At haec tantas agris utilitates afferunt, ut earum inuentori, a quo etiam stercus nomen accepit, Stercutio diuinos honores Romani deferendos putarent.

13. Sed quid parua colligam, quae sunt innumerabilia? Quattuor ipsa quae in promptu sunt elementa quis dubitet prodesse per conuenientiam, inconuenienter autem adhibita uehementer aduersa esse naturae? Nos qui aere uiuimus, et terra et aqua obrutos necant, innumerabilia uero animalia per arenam laxioremque terram repunt uitaliter, pisces autem in hoc aere moriuntur. Ignis corpora nostra corrumpit, sed conuenienter adhibitus et resumit a frigore et morbos innumerabiles pellit. Sol iste cui genu flectitis, quo uere nihil inter uisibilia pulchrius inuenitur, aquilarum oculos uegetat, nostros sauciat inspectus et tenebrat, sed fit per consuetudinem ut nos quoque in eo sine incommodo aciem figamus. Num ergo sinitis ut illi ueneno eum comparemus, quod mulieri Atheniensi consuetudo fecit innoxium? Respicite igitur aliquando et aduertite, si substantia ulla malum est ideo quod aliquem laedit, lucem quam colitis ab hoc crimine non posse

---

29 *cf.* Tert. nat. 2, 9, 20; Lact. inst. 1, 20, 36; epit. 16 (21), 2; Aug. civ. 18, 15

---

25 et aestate] estate P_3 **26** est *om. E* **27** at] et C_3P_3 **28** earum] eorum $MPaPP_3T_2$ nomen stercus C_2 **29** Stertutio P_3

13, 3 autem *om.* P_3 **4** aduersa esse naturae *om. E* et *om.* PaT_2 et aqua et terra *B* **5** obrutos] abrutis *Pa* animalia] animantia C_2 *belm* **6** arenam] aera *Pa* pisces — moriuntur *om. O* **7** autem *om.* C_2 **9** pellit] tollit P_3 iste] item *MP* uere nihil] uenerari nihil *M* uere inter uisibilia nihil $CPaP_3$ **10** oculorum *O* **11** inspectus] aspectus *M* et *om. E* in conspectu suo tenebrat *T* **12** commodo C_3 **13** nunc ergo $EPaTT_2$ sinite PaT_2 **14** respice *E* igitur] ergo *BC belm* **15** aliquando *om. E* ullum *B* **16** laedit aliquem *C belm* lucem illam quam *C*

defendi. Considerate potius hanc inconuenientiam uniuersale malum esse, per quam solis radius tenebrescere oculos facit, cum eis nihil sit luce iucundius.

IX 14. Haec dixi, ut si fieri potest tandem dicere desinatis malum esse terram per immensum profundam et longam, malum esse mentem per terram uagantem, malum esse quinque antra elementorum, aliud tenebris, aliud aquis, aliud uentis, aliud igni, aliud fumo plenum, malum esse animalia in illis singulis nata elementis, serpentia in tenebris, natantia in aquis, uolatilia in uentis, quadrupedia in igne, bipedia in fumo. Haec enim sicut a uobis describuntur, nullo modo esse poterunt; quoniam quicquid tale est in quantum est a summo deo sit necesse est, quoniam in quantum est, utique bonum est. Si enim dolor et imbecillitas malum est, erant ibi animalia in tanta corporis firmitate, ut eorum abortiuos fetus, postquam de his secundum uestram sectam fabricatus est mundus, de caelo in terram cecidisse et mori non potuisse dicatis. Si caecitas malum est, uidebant, si surditas, audiebant. Si obmutescere aut mutum esse malum est, usque adeo signatae atque distinctae ibi uoces erant, ut aduersum deum bellum gerere, sicut asseritis, eis in concione uno persuadente placuerit. Si sterilitas malum est, erat ibi filios procreandi magna fecunditas. Si exilium malum est, in sua terra

---

17 considerare *M* **18** tenebrascere $C_2PaP_3RT_2V$ *bm* (-escere *Aug. gen. litt. 1, 10, 22 [CSEL 28/2, 16, 18]; civ. 11, 10 [CSEL 40/1, 526, 24] ut Vulgata Hieronymi Eccl. 12, 3; Zach. 11, 17; Am. 8, 9*)

14, 1 hoc *E* si *om. E* **2** terram *om. E* immensam T_2 **3** terram quamlibet *O* **4** aquis] aliquis P_3 **5sq.** in singulis illis *C* **6** nata esse *Pa* serpentina *E* **7** uolantia T_2 in fumo] fumo *C* **8** sicut *om. O* **9** potuerunt *M* a summo — **10** in quantum est *om. E* **11** enim] autem P_3 **12** infirmitate *E* fetus *om.* $CC_2C_3EOP_3RV$ *(uidesis introd.)* **13** sectam] rectam *T* sectam uestram C_3 nostram *E* **15** si surditas audiebant *om.* $CC_2C_3OP_3V$ **17** uoces ibi erant P_3 aduersus CC_2PaP_3T **18** bella *E* contentione *CEPT* **19** ibi erat filios C_2 erat ibi magna filios procreandi fecunditas P_3 **20** terra sua *E*

erant suasque regiones incolebant. Si seruitus malum est, erant ibi etiam qui regnabant. Si mors malum est, uiuebant et ita uiuebant, ut mentem ipsam prorsus nec post uictoriam dei ullo modo umquam mori posse praedicetis.

15. Cur quaeso in summo malo inuenio tanta bona his malis quae commemoraui contraria? Aut si haec non sunt mala, ullane tandem substantia in quantum substantia est, malum erit? Si malum imbecillitas non est, malumne erit corpus infirmum? Si malum caecitas non est, malumne erunt tenebrae? Si malum surditas non est, malumne erit surdus? Si malum non est mutum esse, malumne erit piscis? Si sterilitas malum non est, quomodo malum est animal sterile? Si exilium malum non est, quomodo malum est animal exulans, uel animal in exilium aliquem mittens? Si seruitus malum non est, quomodo malum est animal seruiens uel seruire quempiam cogens? Si mors malum non est, quomodo malum est animal mortale uel inferens mortem? Si uero haec mala sunt, quomodo non erunt bona firmitas corporis, uisus, auditus, locutio persuadens, fecunditas, solum genitale, libertas, uita, quae omnia in illo mali regno fuisse perhibetis et summum malum audetis asserere?

16. Postremo si — quod omnino nemo umquam negauit — inconuenientia malum est, quid conuenientius quam illa

---

21 erantque suas *E* que] qui *M* **22** etiam ibi C_2ET_2 qui] que T_2 **22sq.** et ita uiuebant ut *om. E* **24** nullo *B* potuisse C_3 posse *suprascr. Pa*

15, 1 quaeso que T_2 **2** contraria quae commemoravi *B* haec] hoc *E* **3** est substantia *C* **5** malumne erunt] malum non erunt *E* malae non erunt *R* **6** malum non erit surdus *E* **7** esse mutum C_3 malumne] malum non P_3 si^2] sed *E* **9** exulans — **13** animal *om. O* **10** ut aliquem *M* mittens aliquem *E* si seruitus — **12** cogens *om. BM* **11** quomodo — **12** malum non est *om. EV* animal seruiens — **12** malum non est *om.* CC_2C_3T *Rmarg.* animal *om.* T_2 seruiens — **13** animal *om. P* **11sq.** uel seruire quempiam cogens *om. el* **12** mors] seruitus *M* **12sq.** animal mortale quomodo malum est *E* **13** haec uero C_3 **14** bona ^{in}firmitas R^c **15** persuadentis *E*

16, 1 nemo umquam negauit] numquam negauit quisquam *T*

suis quibusque animalibus elementa, tenebrae serpentibus, aquae natantibus, uenti uolantibus, ignis edacioribus, fumus elatioribus? Tanta enim a uobis in discordiae gente concordia et tantus in peruersitatis sede ordo describitur. Si quod nocet malum est, omitto illud ualentissimum quod supra dictum est, noceri non potuisse, ubi nullum erat bonum; sed si hoc obscurum est, illud certe omnibus eminet et apparet, quia sicut dixi et ut omnes consentiunt, quod nocet est malum; fumus in illa gente bipedibus animalibus non nocebat, genuit ea et aluit atque sustinuit sine labe nascentia, crescentia, regnantia. Nunc uero postquam mixtum est bonum malo, nocentior fumus effectus est, sustineri a nobis qui certe bipedes sumus, non potest, excaecat, opprimit, necat. Tantane malis elementis commixtione boni accessit immanitas? Tanta deo regnante peruersitas?

17. Certe cur in ceteris uidemus istam congruentiam, quae auctorem uestrum decepit atque illexit ad componenda mendacia? Cur, inquam, tenebrae serpentibus, aquae natantibus, uenti uolantibus congruunt, quadrupedem uero ignis incendit, et nos fumus offocat? Quid quod etiam serpentes acutissime uident et praesentia solis exsultant ibique sunt abundantiores, ubi aer serenior difficilius et rarius nubem contrahit? Quid absurdius, quam ibi esse accommodatius et ap-

---

4 aqua *B* uolatilibus *el* **5** elationibus P_3 nobis *E e* **6** sede *om. E* **7** mitto *Pa* ualidissimum *Pa* ualentissimum est *E* **8** nullum bonum erat *Pa* si] non *E* hoc *om. Pa* **10** sicut] si ut *Pa* et *om. E* sentiunt C_3 **12** ea *om. E* labe] labore *E* regnantia] renascentia *E* **13** malo bonum *MP belm* bono malum *C* **14** est fumus effectus *E* est *om.* PaT_2 sustineri — **15** potest] ita ut a nobis qui certe bipedes sumus sustineri non possit *belm* bipedis simus *B* **15** excaecat] excitat *E*

17, 1 istam] tantam *el* **2** inlexit *V* inflexit $EPaTT_2$ **3** mendacia] mandata *E* cur] at *T* aqua *B* atque $P_3R^*T_2$ aque *suprascr.* R^c **4** uenti uero *Pa* uolentibus *E* **5** defocat *E* suffocat *el* **6** uideant *EPa* **7** aer *om.* C_2

tius incolas amatoresque tenebrarum, ubi lucis perspicuitate gaudetur? Quod si eos dicitis delectari potius calore quam lumine, multo congruentius in igne serpentes alacres natos quam tardum asinum diceretis; et tamen luci huic amicum quis aspidem neget, cum eius oculi aquilae oculis comparentur? Sed de bestiis uidero. Nos ipsos consideremus, obsecro, sine pertinacia et tandem fabulis uanis et perniciosis animum exuamus. Quis enim tantam peruersitatem ferat, qua dicitur in tenebrarum gente, cui nihil admixtum erat luminis, animalia bipedia tam firmam, tam uegetam, tam denique incredibilem uim habuisse in oculorum acie, ut et in tenebris suis uiderent et purissimam, quae a uobis commendatur, regnorum dei lucem — siquidem illam etiam talibus fuisse uisibilem uultis — et aspicerent et considerarent et delectarentur et appeterent, nostros autem oculos commixtione lucis, commixtione summi boni, commixtione denique dei tam infirmos et imbecillos esse redditos, ut neque quicquam uideamus in tenebris et solis aspectum nullo modo ferre possimus atque inde conuersi etiam quae a nobis uidebantur quaeramus?

18. Haec dici possunt, etiam si corruptio malum est, quod aeque nemo ambigit, non enim tunc fumus corrumpebat

---

9 -que *om. E* lucis] dulcis *Pa* diutius lucis T_2 **12sq.** amicam aspidem quis *belm* **13** quis] quas T_2 neget *om. E* aquilae oculis *om. E* compaterentur *E* **14** uidere *BER* uideo *Pa* obsecro consideremus *belm* **16** ferat *om. E* **17** admixtum admixtum P_3 erat *om. M* **18** uegetatam P_3 uegetem *E* **19** aciem *E* et] etiam *E om. e* **20** et *om.* C_2C_3ORV *belm* **21** etiam] et tam *M* etiam fuisse talibus *E* uisibilem fuisse *belm* **22** aspicent *E* considerent C_3 delectarent *R* **24** lucis — commixtione[2] *om. O* denique *om. Pa* **25** et] tam *belm* tam imbecilles et infirmos *E* imbecilles C_3MPT_2 quicquam] quippiam PaP_3 **26** possumus *E*

18, 1 haec] hic *E* etiam *om. E* si corrumpis *E* **2** aeque *om. B* fumus tunc T_2 corrumpebat] corripebat *V* corripiebat *RT*

genus animalium, quod modo corrumpit. Et ne pergam per singula, quod longum est et non necessarium, usque adeo minus erant corruptioni obnoxia, quae ibi animantia fuisse confingitis, ut abortiui eorum fetus nondum ad nascendum idonei de caelo in terram praecipitati et uiuere et gignere, et rursus coniurare potuerint, habentes utique pristinam firmitatem, quia iam erant concepti ante commixtionem boni et mali; nam post istam concretionem quae de his nata sunt, ea dicitis esse animalia, quae nunc infirmissima et facile corruptioni cedentia uidemus. Quis hunc diutius tolerare possit errorem, nisi qui aut ista non uidet, aut nescio qua incredibili consuetudine ac familiaritate uobiscum contra omnes moles rationis obduruit?

X 19. Sed quoniam ostendi, ut arbitror, de bonis et malis generalibus in quantis tenebris et in quanta falsitate uersemini, nunc uideamus tria illa signacula, quae in uestris moribus magna laude ac praedicatione iactatis. Quae sunt tandem ista signacula? Oris certe et manuum et sinus. Quid est hoc? Ut ore, inquit, et manibus et sinu castus et innocens homo sit. Quid si oculis, auribus, naribus peccet? Quid si calcibus hominem affligat uel etiam necet? Quomodo istum tenebimus reum, qui nec ore nec manibus nec sinu peccauit? Sed cum os, inquit, nomino, omnes sensus qui sunt in capite intel-

---

3 animalium] humanum *Pa*del. et suprascr.* animalium Pa^c quod] qui T_2 q̇ m̊do *T* qūo (= quomodo) *E* **4** usque] ut *E* **5** noxia C_3 animalia C_2 **8** coniurare] coire P_3 poterunt *E* non potuerint T_2 **9** quia] qua *el* ante] autem *E* commixtionem] conceptionem *E* **10** concretionem] conceptionem *E* **11** dicitis esse *EM belm* facili BC_3P_3RV **12** cedentia esse *C* uideamus P_3 **13** qui aut] quia ut *R* istā *C* **14** ac] atque *M* aut ET_2 **15** rationes *EV*

19, 1 ostendit *CV** **2** in^1 *om. E* **3** singula signacula *Pa* signacula] singula *E* **5** signacula] singula *C* **7** sit homo CC_2P_3 *belm* aut auribus uel *el* naribus auribus *E* peccet homo *C* **8** tenebimus istum *T* **10** cum *suprascr. C* omnis *C*

ligi uolo, cum autem manum, omnem operationem, cum sinum, omnem libidinem seminalem. Quo ergo uultis pertinere blasphemias? Ad os an ad manum? Est enim operatio ista per linguam. Itaque si uno genere operationem omnem concluditis, cur operationem pedum coniungitis manibus, linguae separatis? An quia lingua uerbis significat aliquid, eam uultis seiungere ab ea operatione quae non significandi gratia fit, ut ita definiatur signaculum manuum ab operatione mala, quae non significandi causa est, continentia? Sed quid facturi estis, si quis peccet significando aliquid manibus, ut fit cum scribimus, uel gestu aliquid quod intelligitur ostendimus? Hoc enim ori atque linguae tribuere non potestis, quia manibus fit. Quid enim absurdius, quam ut cum tria dicantur signacula, oris, manuum et sinus, quaedam peccata deprehensa in manibus ori tribuantur? Si autem operatio generalis manibus datur, quae tandem ratio est pedum operationem huic addere, linguae non addere? Uidetisne quomodo nouitatis appetitio comite errore in magnas deducatur angustias? Tribus namque istis signaculis, quae noua quadam diuisione praedicatis, quomodo includatis omnium peccatorum purgationem non inuenitis.

XI 20. Sed diuidite ut uultis, praetermittite quicquid uultis; ea quae maxime soletis commendare, tractemus. Ad oris enim signaculum dicitis pertinere ab omni continere blas-

---

12 omne libidinum seminale PaT_2 seminalem T^* feminalem T^c seminale R ergo] uero T **14** omnem operationem C **15** includatis E **16** uerbis lingua Pa **17** se uultis iungere O gratia — **19** significandi *om. OT* **18** ita ut C_3ORT *belm* ut ea Pa ab] ad P_3 **19** non *om. B* causa] cura E **21** uel] cum M uel cum P gestum P_3 intelligatur *PRV el* **23** ut *om. el* cum *suprascr. C* signacula] singula E dicant singula O **24** deprehensa *om. E* **25** tribuantur ori *CO belm* ori tribebantur T **28** deducatur *om. E* **30** purgationem peccatorum P_3 **31** inuenietis C_3Pa

20, 1 praemittite R **3** eius signaculum dicit. dicitis E pertinere dicitis C_2

phemia. Est autem blasphemia, cum aliqua mala dicuntur de bonis. Itaque iam uulgo blasphemia non accipitur nisi mala uerba de deo, de hominibus namque dubitari potest, deus uero sine controuersia bonus est. Si ergo ratio conuicerit, neminem de deo peiora dicere quam uos, ubi erit memorabile oris signaculum? Docet enim ratio nec sane recondita, sed in promptu sita et exposita omnium intellectui, sed inuicta et eo inuictior quod eam nemo ignorare permittitur, deum esse incorruptibilem, incommutabilem, inuiolabilem, in quem nulla indigentia, nulla imbecillitas, nulla miseria cadere possit. Usque adeo autem ista omnis anima rationalis communiter sentit, ut etiam uos cum dicuntur annuatis.

21. Sed cum fabulas uestras narrare coeperitis et corruptibilem et commutabilem et uiolabilem et indigentiae obnoxium et imbecillitatem admittentem et a miseria non tutum deum mira caecitate possessi suadetis et mira caecitate possessis etiam persuadetis. Atque hoc parum est, non enim corruptibilem tantum deum dicitis sed corruptum nec et commutabilem sed commutatum nec uiolabilem sed uiolatum nec qui possit indigentiam pati sed indigentem nec in quem ca-

---

4 est autem blasphemia *om. Pa sed in marg. adscr.* aliqua *om. B* dicuntur mala P_3 **5** accipitur] dicitur *T* est T_2 non accipitur nisi] dicuntur *Pa* nisi] ubi *E* **6** de deo] a deo *MRTV* ad deum T_2 de deo dicere *belm* namque *om.* C_2 **7** sine *om. O suprascr. Pa* bonus] deus *E* ergo] igitur *B* enim *E* ratio] natio *E* **8** deo] eo T_2 quam peiora dicere quam uos *E* quam uos dicere *belm* ubi erit] subierit *ET* **10** sita] sit enim *E* omnium] omni *E* intellectu CC_2O *m* **11** quod] quo *C* ignorare nemo ET_2 **12** et incommutabilem et *E* inuiolabilem *om.* P_3 **14** omnis ista P_3

21, 1 et corruptibilem et commutabilem *om. E* **2** indulgentie C_3 **3** et[1] *om. E* a *om. P* tutum] totum BTT_2 **4** deum liberum T_2 deum immunem *T* mira[1.2]] misera *P* suadeatis *CO* possessi — caecitate *om. OT* **5** etiam *om. Pa* persuadeatis *C* hoc est parum *B* enim parum P_3 **6** deum *om. B* (add. B^c in marg.)* $CC_2C_3P_3V$ et *om.* $BC_2C_3P_3$ *el* nec et] non *Pa*

sura sit, sed in quem ceciderit imbecillitas nec qui miser possit esse sed miserum. Animam quippe deum esse dicitis uel partem dei. Nec uideo quomodo deus non sit, quae pars dicitur dei, nam et auri pars aurum et argenti argentum et lapidis lapis; et ut ad haec maiora ueniamus, pars terrae terra est et aquae pars aqua et aeris aer et si quid de igne detraxeris, ignem esse non negabis, et quaelibet pars lucis nihil aliud potest esse quam lux. Cur ergo dei pars non erit deus? An articulata dei forma est sicut hominis reliquorumque animantium? Nam pars hominis non est homo.

22. Sed ad quamlibet istarum opinionum descendo et singillatim utramque considero. Nam si deum ita esse uultis ut lucem, recusare non potestis deum esse partem aliquam dei. Quamobrem cum partem dei esse animam dicitis, quam non negatis et corruptam esse, quae stulta est et commutatam, quae sapiens fuit et uiolatam, quod propriam perfectionem non habet et indigentem, quae poscit auxilium et imbecillam, quae medicina eget et miseram, quae beata esse desiderat; haec omnia in deum sacrilega opinione confertis. Aut si non conceditis haec de anima nec apostolus est necessarius, qui animam in ueritatem inducat, quia stulta non est; nec renouatur anima per ueram religionem, quia mutata non

---

10 esse possit *belm* **12** dei dicitur *E belm* pars auri C_2 argenti *om. O* et lapidis lapis *add. C in marg.* et lapis lapidis *Pa* **13** ut *suprascr. Pa* T_2 ut haec ad hoc *E* **14** aqua pars aquae *T* aqua est *el* de *om. E* **15sq.** nihil potest esse aliud *belm* **16** pars dei C_2 *belm* **17** articula *E* (particula dei anima est sicut *ms Regius apud bm*) est dei forma *MP* reliquorumque] ceterorumque P_3 **18** nam] num *M*

22, 2 si ita deum T_2 ita *suprascr. Pa* uultis esse *B* **3** aliquam partem *CPa belm* **4** dei[1] *om. E* esse *om.* C_2E **5** quae] cum *B om. RT* quae commutata est; et stultam quae PaT_2 **6** quod] quae $CC_2PaP_3T_2$ *belm* **7** imbecillem CC_2MP *el* **9** haec in deum omnia P_3 sacrilegia *B* **10** si haec non ceditis *B* conceditis *C* apostolus] spiritus $CC_2C_3OPP_3V^c$ *belm (cf. introductionem)* **12** nec renouatur — non est *om. T* mutata] inuitata CMP_3V inueterata *belm*

est nec signaculis uestris perficitur, quia perfecta est nec ei deus fert opem, quia non indiget nec medicus est Christus, quia sana est nec beata ei recte uita promittitur. Quid quod liberator Iesus dicitur, quod et ipse in euangelio clamat: *Si uos filius liberauerit, tunc uere liberi eritis?* Et apostolus Paulus ait: *Uos in libertatem uocati estis.* Seruit ergo anima quae istam libertatem nondum est assecuta. Deus igitur uobis auctoribus, siquidem pars dei deus est et stultitia corrumpitur et cadendo mutatus est et amissa perfectione uiolatus et opis indiget et debilis morbo et oppressus miseria et seruitute turpatus est.

23. Quod si dei pars deus non est nec incorruptus potest esse, in cuius parte corruptio est nec incommutatus, qui ex aliqua parte mutatus est nec inuiolatus, qui non ex omni parte perfectus est neque non indigens, qui sedulo agit ut sibi restituat partem suam nec omnino sanus, qui aliqua parte imbecillus est neque beatissimus, qui habet aliquam partem subiectam miseriae neque omnino liber, cuius pars aliqua premitur seruitute. Haec omnia cogimini dicere, cum animam quam tantis obrutam calamitatibus cernitis, partem dei esse perhibetis. Haec et multa huiuscemodi de secta uestra si pot-

---

22, 16 Ioh. 8, 36 **18** Gal. 5, 13

---

14 opem fert P_3 *belm* fert deus opem C_3 **15** uita recte *belm* recta uita MP_3*R*V* nec quia beata recta uita ei E quid] qui BR quod] ergo C_2 et quod O **16** dicitur Iesus T_2 *belm* **18** uos autem T_2 ergo] igitur C **19** auctorem E **20** est deus C est *om.* T_2 **21** amissione perfectionis *el* est et operis E opis] ope Pa **22** turbatus T **23, 1** quod] quid M pars dei C_2 **2** qui] cui E **3** mutatus — **4** parte *om.* R nec — **4** perfectus *margini adscr.* C **4** est *om.* COR non *suprascr.* Pa *om.* E **5** omnino] omnimodo BP_3T ut qui E ex aliqua parte P_3 imbecillis $BCC_2C_3^c$ $EMOPa$*PP_3RT_2 *e* imbecilli m **6** neque] nec CC_2EP beatus C* beatissimus *in marg.* C^c **7** miseris E nec CC_2EP omnino] omnimodo C_3EPaOR **9** cernitis] certatis T **10** prohibetis *e* cuiuscemodi B

estis auferte, tunc demum dicite os uestrum carere blasphemiis. Immo sectam illam deserite, nam si hoc quod ille scripsit destiteritis credere ac dicere, Manichaei utique non eritis.

24. Summum bonum omnino et quo esse aut cogitari melius nihil possit, aut intelligendus aut credendus est deus, si blasphemiis carere cogitamus. Ratio aliqua numerorum uiolari et commutari nullo pacto potest nec ulla natura qualibet uiolentia effecerit, ut post unum qui sequitur numerus non duplo ei concinat. Hoc commutari nullo pacto potest, et deus uobis commutabilis dicitur. Tenet ista ratio inuiolabilem integritatem suam, et ei saltem parem deum esse non uultis. Faciat quaelibet gens tenebrarum, ut ternarius intelligibilis numerus, in quo ita unum est quod unum est, ut partibus careat, faciat ergo gens ista tenebrarum, ut numerus iste ternarius in duas aequales partes diuidatur. Uidet certe mens uestra nullius maliuolentia id posse contingere. Quae igitur rationem numeri uiolare non poterat, poterat deum? Si autem non poterat, quae, obsecro, necessitas fuit, ut pars eius misceretur malo et in tantas miserias truderetur?

---

11 auferre $C_2C_3EMOPaPRV$ *belm* et tunc C_2PaT_2 dicitur *BM* **12** deserite] deridete BCC_2EOP_3RV deridere C_3 uel deridete T_2 *sl.* **13** destiteritis] disceritis *E*

24, 1 summum] umum *T* quomodo *E* **2** nihil melius *E el* potest *el* deus est *V belm* **3** blasphemias T^* blasphemiis T^c a blasphemia *E* aliqua] inquam *O* numerorum] meritorum *E* **4** ulla] illa *BR* quelibet C_3 **6** pacto nullo *P* potest *om. E* **7** a uobis CC_2PaT_2 *belm* ratiuncula PaT_2 **8** non] nunc *E om. C* **9** faciet *E* **9sq.** numerus intelligibilis *Pa* **10** numerus *om. E* quod unum est *suprascr. C* unum *om. E* ut] et *ET* in C_2 **11** ista *om.* $BCC_2C_3EOPaP_3RT_2V$ **12** partes aequales *T belm* **13** nostra *E* id maleuolentia *belm* igitur] ergo *C belm* **14** uiolari *O* poterat^2] poterit *E* **15** quae autem necessitas obsecro *E* **16** trudetur *E*

XII 25. Hinc enim illud exortum est, quod etiam cum studiose uos audiremus, magnis nos premebat angustiis nec ullum exitum reperiebamus, quaerentes quid factura erat deo gens tenebrarum, si cum ea nollet cum tanta suae partis calamitate pugnare. Si enim non erat nocitura quiescenti, crudeliter nobiscum actum querebamur, qui ad istas aerumnas missi sumus, si autem nocitura erat, non esse illam naturam incorruptibilem, qualis dei natura esse debebat. In hac quaestione non defuit qui diceret, non deum malo carere uoluisse, aut ne sibi noceretur cauisse, sed propter naturalem bonitatem suam inquietae peruersaeque naturae, ut ordinata esset prodesse uoluisse. Non hoc sonant libri Manichaei; cauisse deum ne inuaderetur ab hostibus, saepissime ibi significatur, saepissime dicitur. Sed concedamus ista Manichaeum sensisse, ut ille dicebat, qui non inueniebat aliud quod diceret, num ista ratione deus a crudelitate aut infirmitate defenditur? Haec enim eius in aduersam gentem bonitas, in suos exstitit magna pernicies. Huc accedit, quia si natura illius corrumpi commutarique non posset, nec nos ulla pestis commutaret atque corrumperet; et ille ordo qui naturae alienae praestandus fuit, posset sine nostra peruersitate praestari.

26. Illud uero nondum dictum erat, quod nuper apud Carthaginem audiui. Cum enim quidam quem maxime illo er-

---

25, 1 illud *om. E* uos studiose *C* **2** audirem BC_3PaP_3R audire magnis nos premebat *T* nos magnis *O belm* nos] non *E* **3** ullum] illum *ET* quid] que *E* **4** partis suae *belm* **5** pugnare pugnare *O* erat] esset *O* **6** querebamus *B* **7** autem] enim *C* illam esse T_2 naturam illam *Pa* **8** natura dei *Pa belm* debeat *BOT* **9** male *O* **12** causisse *B* **13** ne *suprascr. C* **14** ista *om. E* **15** aliud aliquid quod P_3 **16** num] non *EM* cum *T* ratio *E* deus *om. E* **17** eius] est C_2 bonitas *om. M* **18** huc] huic *EM el* quia] quod C_2 **19** non *om. R suprascr. V* **20** atque] aut *C* corrumpet *E* **21** praestancius *E* uestra *el*

26, 1 apud *om. Pa* **2** maximo *e* **2sq.** cupio illo errore C_2

rore cupio liberari, hac quaestione in easdem compingeretur angustias, ausus est dicere, scilicet regnum habuisse quosdam fines suos, qui possent inuadi a gente contraria, nam ipsum deum nullo modo potuisse uiolari. Sed dixit quod neque auctor ille uester ullo modo dicere cogeretur, uideret enim fortasse consequentes ruinas suae sectae multo per hanc sententiam quam per aliam faciliores. Et reuera ita se hoc habet, ut si quisquam mediocris cordis audierit in natura illa fuisse aliud uiolabile, aliud inuiolabile, facile intelligat non iam duas sed tres esse naturas, unam inuiolabilem, alteram uiolabilem, tertiam uiolatricem.

XIII 27. Hae igitur blasphemiae cum a corde profectae quotidie in ore uestro habitent, desinite aliquando signaculum oris uestri ad imperitorum illecebram quasi magnum aliquid praedicare. Nisi forte quod non uescimini carnibus et uinum non bibitis, signaculum oris mirandum et laudandum putatis. Quod quaero a uobis quo fine faciatis. Finis enim quo referuntur ea quae facimus, id est propter quem facimus quicquid facimus, si non solum inculpabilis sed etiam laudabilis fuerit, tunc demum etiam facta nostra laude aliqua digna sunt; sin ille iure meritoque culpatur, quem spectamus et intuemur, cum in aliquo uersamur officio, id quoque officium nemo improbandum uituperandumque dubitauerit.

27, 1 *cf.* Mt. 12, 34; Lc. 6, 45

---

3 eas *C* conpungetur *E* **4** scilicet] lucis PaT_2 regnum dei C_2 **5** qui] quibus *T* **6** deum *in marg. add. B* potuisse modo *T* **7** ille auctor C_2 ullo] nullo C_3O uideretur *T* uidet *Pa* uident *E* **9** aliam] aquam *T* ita *om. B* hoc *suprascr. C* **10** si *om. E* cordis *om. B* illa *om. E* **11** aliud uiolabile *om. E* **13** uelatricem *E*

27, 1 a corde profectae *om. E* perfecte C_3 **4** nisi] nam *O* **5** laudandum esse *T* putatis] bonitatis TT_2 et laudandum putatis] addandum iactatis *E* **6** enim est *T* **7** est *om. E* quem] que *O* quae *R* quicquid — **9** etiam facta *in marg. Pa* **8** sed etiam inculpabilis laudabilis *B* **9** tunc] tum CC_3ORT_2V dum *T* **11** uersemur *B*

28. De Catilina memoriae proditum est quod frigus, sitim, famem ferre poterat. Haec erant illi etiam cum apostolis nostris spurco sacrilegoque communia. Unde igitur discernitur parricida iste ab apostolis, nisi fine illo quem diuersissimum sequebatur? Namque ille ista tolerabat, ut immoderatissimas et immanissimas expleret cupiditates, illi contra, ut eas premerent et dominanti rationi seruire cogerent. Soletis et uos, cum catholicarum uobis uirginum multitudo praedicatur, dicere: etiam mula uirgo est. Temere id quidem propter imperitiam catholicae disciplinae, sed tamen significantes uanam esse istam continentiam, nisi ad aliquem rectissimum finem certa ratione referatur. Possunt et catholici Christiani uestram a uino et carnibus abstinentiam iumentis et *multis passeribus*, postremo etiam innumerabilibus generibus uermium comparare. Sed ne in uestram temeritatem incidam, non id praepropere faciam, sed discutiam primo quo ista fine faciatis. Iam enim constat, ut opinor, inter nos huiuscemodi moribus nihil aliud esse quaerendum. Si ergo parsimoniae gratia et coercendae libidinis, qua escis talibus et potu delectamur et capimur, audio et probo, sed non ita est.

28, 1 *cf.* Sall. Cat. 5, 3; Aug. ep. 167, 7 **13** *cf.* Ps. 48, 13. 21 **14** Mt. 10, 31; Lc. 12, 7 **15** *cf.* Iob 17, 14; 25, 6

28, 1 de] e *T* Catilinae memoria *B* proditum] traditum P_3T_2 **2** sitim] si cum *E* poterant *E* illi *om. C* **2sq.** spurco sacrilegoque etiam cum apostolis nostris communia *belm* **3** igitur] ergo CC_2ET *belm* **4** apostolis nostris C_2 *belm* in fine *E* **5** se querebatur *T* ista] iste *E* **6** e contra C_2MPT **7** dominatui P_3 dominati C_3T ratione BC_2OT_2 *m* **8** uos *om.* P_3 multitudo uirginum *C* **9** mulla C_3 ulla *E* id] hoc *T* quidem id *C* **11** continentiam istam *belm* **12** et] *om. O* etiam *E* **14** etiam] autem *E* **15** comparare *om. E* incidam temeritatem *belm* **16** praepropere] prope *E* sed] et *BEMPaT* **17** constat inter nos ut opinor *MP b(e)m* uos *M el* huiuscemodi] huius *E* in huiusmodi *Pa* **18** si ergo] significatur *E* **19** qua] qui *T* quia CC_3PP_3 *om. BPaT*$_2$ **20** delectatur capitur audio probo *E* nec capiamur PaT_2 est ita *C*

29. Nam quaero a uobis, si quis existat, quod fieri potest, ita homo parcus et frugi, ut appetitum uentris et gutturis moderans non epuletur bis per unum diem et huic coenanti oluscula cum exiguo lardo apponantur eodem lardo uncta atque condita, quantum fami comprimendae sat est sitimque irriget propter diligentiam ualetudinis duabus aut tribus minime meracis potionibus isque illi uictus sit quotidianus; alius uero ex alia parte nihil gustans carnium, nihil uini, exquisitas et peregrinas fruges multis ferculis uariatas et largo pipere aspersas nona hora libenter assumat, noctis etiam principio talia coenaturus, bibat autem mulsum, caroenum passum et nonnullorum pomorum expressorum succos uini speciem satis imitantes atque id etiam suauitate uincentes et bibat non quantum sitit, sed quantum libet idque sibi exhibendum curet quotidie talique uictu deliciisque perfruatur, nulla necessitate, magna uoluptate: Quem tandem horum duorum, quod ad cibandum potandumque attinet, abstinentius uitam ducere iudicatis? Non opinor usque adeo uos esse caecos, ut non illum de parco lardo et uino huic gurgiti praeferatis.

30. Ita quidem ueritas cogit, sed uester error longe aliter canit. Electus enim uester tribus signaculis praedicatus, si quotidie ita uiuat, ut hic quem posterius descripsimus, ab uno et duobus fortasse grauioribus reprehendi potest, dam-

---

29, 1 existat] constat *E* **2** parcus] *suprascr.* ./. (= id est) ad utilitatem C_2 **5** comprimendae fami *R belm* satis *E* sitimque] statimque *B* **6** propter *om. O* minime] uini *P belm (ad tres mss. prouocantes)* **7** meracis] meris PaT_2 *om. E* **9** uarietas *E* lardo *E* **10** noua C_3 **11** caroenum passum *om. E* carenum P_3T carienum *R* calenum PaT_2 caro enim *B* **12** expressos CP_3V *belm* uini *om. M* satis speciem *MP* **14** sitit sed quantum *om. E* idque] id *E* **16** quem] que *E* tandem *suprascr. C* horum *om. M* **17** quod] quantum *B* abstinentius attinet arciorem uitam *Pa* **18** ut opinor *C* ut non] quod non T_2 quin *E belm* **19** parco] puro *E*

30, 2 aliter *om. E* uester] noster *O* praedicatur *T* **3** si] sed *E* uiuit *M* **4** fortasse duobus *belm* damnari — **5** non potest *om. O*

nari autem tamquam signaculi dissignator omnino non potest. Si autem semel cum illo priore coenauerit frustoque pernae uel rancido labra unxerit et uappa udauerit, solutor signaculi et gehennae illico destinatus, uestri auctoris sententia, mirantibus uobis sed tamen consentientibus iudicabitur. Quaeso relinquite errorem; quaeso aduertite rationem; quaeso aliquantum consuetudini obsistite. Quid enim est ista prauitate peruersius? Quid magis delirum? Quid porro insanius dici aut cogitari potest, hominem boletos, orizam, tubera, placentas, caroenum, piper, laser distento uentre cum gratulatione ructantem et quotidie talia requirentem non inueniri quemadmodum a tribus signaculis, id est a regula sanctitatis excidisse uideatur; alium uero fruges uilissimas fumoso obsonio condientem tantumque hinc assumentem, quantum refectioni corporis sufficit, et tres cyathos uini sustentandae ualetudinis gratia sorbentem et ab illo uictu ad istum transeuntem certo supplicio praeparari?

XIV 31. At enim ait apostolus: *Bonum est, fratres, non manducare carnem neque bibere uinum.* Quasi uero quisquam nostrum id bonum neget, sed aut eo fine quem superius commemoraui, secundum quem dicitur: *Et carnis curam ne feceritis in*

31, 1 Rom. 14, 21 **4** Rom. 13, 14

---

5 designator *CMPaP$_3$T$_2$* dissipator *e* dissignitor *P l (cf. Aug. civ. 15, 16 [CSEL 40/2, 94, 8]* dissignari atque corrumpi) **7** sperne *E* uinxerit *C$_3$* uncxerit *Pa* et *om. Pa* uappa uel uinum uile *(glossa) C* uappa udaverit] uini parum biberit *PaT$_2$* **10** quaeso *om. E* **11** aliquantulum *EP$_3$V belm* consuetudine absistite *B* est enim *B* **13** boletas *C* orizam genus boleti siue herbam esse uoluit *(glossa) C* boletos — **14** laser *om. E* **14** placenta *MPaR* carenam *P$_3$T* carienum *R* calenum *PaT$_2$* laser gramen seu graminis semen condiendis saporibus aptum *(glossa) C* **14sq.** cum gratulatione] congratulatione *E* **16** a^2] *om. CC$_3$EOP$_3$V* **18** adsumentem *R* absumentem *C$_2$PaO*

31, 1 at] ut *T* est *om. B* **2** quisque *BPa*

concupiscentiis, aut eis quos rursus idem Paulus ostendit, id est aut refrenandae gulae causa, quae his rebus solet rabidius immoderatiusque raptari, aut ne frater offendatur, aut ab infirmis idolio communicetur. Eo enim tempore quo haec scribebat apostolus, multa immolatitia caro in macello uendebatur. Et quia uino etiam libabatur diis gentium, multi fratres infirmiores, qui etiam rebus his uenalibus utebantur, penitus se a carnibus et uino cohibere maluerunt quam uel nescientes incidere in eam quam putabant cum idolis communicationem. Propter hos autem etiam hi qui firmiores erant et haec maiori fide contemnenda iudicarant, scientes nihil immundum esse nisi per malam conscientiam tenentesque illam domini sententiam: *Non quod intrat in os uestrum, uos coinquinat, sed quod exit*, tamen propter hos infirmiores, ne offenderentur, ab his rebus abstinere debebant. Neque hoc suspicione colligitur, sed in ipsis apostoli epistolis manifeste inuenitur. Uos enim hoc solum nobis dicere soletis: *Bonum est, fratres, non manducare carnem, neque bibere uinum*, non autem subiungere illud quod sequitur: *Neque in quo frater tuus offenditur aut scandalizatur aut infirmatur*. Hinc enim elucet quo fine apostolus haec praecipiebat.

---

17 Mt. 15, 11 **21** Rom. 14, 21

---

5 concupicenciis *Pa* conpiscentiis T_2] desideriis *T (= Vulgata)* aut *om. EMT*$_2$ **7** frater ne C_3 aut^2 *om. R* ab aut C_2 aut ne ab *PaT*$_2$ **8** idolo *OPa* ydolis *E* communicentur *C* **9** marcello *E* **10** etiam uino P_3 uinum *BPaT*$_2$ libatur *EMPaTT*$_2$ **12** a carnibus se *V belm* a carne et uino *B* et a uino *PaP*$_3$*T*$_2$ a uino et carnibus C_2 uel] ut *V* **13** ydolis *ET*$_2$ **14** hos] hoc *E* infirmiores *OR* **14sq.** et haec] hoc *E* **15** maiore fide haec *B* iudicarunt *BCC*$_2$*P*$_3$ *m* iudicabant *PaT*$_2$ iudicarent C_3O iudicaret *E* nichil scientes T_2 **16** conscientiam malam P_3 **17** coinquinat uos P_3 **19** ab his] adhuc *E* abstinere *om. E* debeant *O* **20** collitur *M*] conititur *E (i. e.* conicitur) epistulis] epulis *O* **21** enim] autem *MT el* **22** carnem manducare *Pa* **24** lucet *ET* **25** haec *om. E*

32. Planius hoc indicant superiora et sequentia, quae commemorare longum est quidem, sed propter eos qui ad diuinas scripturas legendas et pertractandas pigri sunt, totum istum locum retexere cogimur. *Infirmum autem in fide assumite*, inquit, *non in disceptationibus cogitationum. Alius enim credit manducare omnia; qui autem infirmus est, olus manducet. Is qui manducat, non manducantem non spernat, et qui non manducat, manducantem non iudicet; deus enim illum assumpsit. Tu quis es qui iudices alienum seruum? Suo domino stat aut cadit, stabit autem; potens est enim deus statuere illum. Nam alius iudicat diem inter diem, alius iudicat omnem diem, unusquisque in suo sensu abundet. Qui sapit diem, domino sapit, et qui manducat, domino manducat; gratias enim agit deo. Et qui non manducat, domino non manducat et gratias agit deo. Nemo enim nostrum sibi uiuit, et nemo sibi moritur. Siue enim uiuimus, domino uiuimus, siue morimur, domino morimur. Siue enim uiuimus, siue morimur, domini sumus. In hoc enim Christus et uixit et mortuus est et resurrexit, ut et uiuorum et mortuorum dominetur. Tu autem quid iudicas fratrem tuum? Aut tu quare spernis fratrem tuum? Omnes enim stabimus ante tribunal dei. Scriptum est enim: Uiuo ego, dicit dominus, quoniam mihi flectetur omne genu et confitebitur omnis lingua deo.*

32, 4 Rom. 14, 1—15, 3

32, 6 manducare se C_2RTT_2 **7** non[1] *om. O suprascr. R* **9** iudicas *B belm*] uidentes *E* alienum iudicas seruum C^* (iudices C^c) **10** stabit *om. E* est *om.* T_2 enim *om. O* illum *om. E* **11** inter diem et diem *B* iudicat[2] *om. E* **12** habundat C^*P_3 habundet C^c **13** et gratias P_3 enim *om.* P_3 **14** qui *om.* C_3 **14sq.** et gratias agit deo *om.* EP_3 agit gratias *P* **15** nostrum] uestrum P_3 nemo nostrum sibi moritur *R* siue — **16** morimur *om. B* **16** domino uiuimus *om.* C_2E *suprascr. C* **17** enim] ergo T_2 siue enim uiuimus siue morimur] siue ergo morimur siue uiuimus *Pa* **18** et[1] *om. E* uiuit *MP* et uixit *om. T* ut *om. E* **19** quid] qui *EO* **21** dei] Christi C_2T_2 domini P_3 **22** flectetur *om. E* flectet BP_3T deo *om. CE e* deo nostro $BPaTT_2$

Itaque unusquisque nostrum pro se rationem reddet deo. Non ergo amplius inuicem iudicemus, sed hoc iudicate magis, ne ponatis offendiculum fratri uel scandalum. Scio et confido in domino Iesu, quia nihil commune per ipsum, nisi ei qui existimat quid commune esse, illi commune est. Si enim propter cibum frater tuus contristatur, non iam secundum caritatem ambulas. Noli cibo tuo illum perdere, pro quo Christus mortuus est. Non ergo blasphemetur bonum nostrum. Non est regnum dei esca et potus sed iustitia et pax et gaudium in spiritu sancto. Qui enim in hoc seruit Christo, placet deo et probatus est hominibus. Itaque quae pacis sunt sectemur et quae aedificationis sunt in inuicem. Nolite propter escam destruere opus dei. Omnia quidem munda sunt, sed malum est homini qui per offensionem manducat. Bonum est non manducare carnem et non bibere uinum neque in quo frater tuus offenditur aut scandalizatur, aut infirmatur. Tu fidem habes penes temetipsum, habe coram deo. Beatus qui non iudicat semetipsum in eo quod probat. Qui autem discernit, si manducauerit damnatus est, quia non ex fide. Omne autem quod non ex fide, peccatum est. Debemus autem nos firmiores imbecillitates infirmorum sustinere et non nobis placere. Unusquisque nostrum proximo placeat ad bonam aedificationem. Etenim Christus non sibi placuit.

---

23 itaque] ita *E* nostrum *om. C* **24** ergo amplius non PaT_2 ergo] igitur *O* inuicem *om.* T_2 diiudicemus *MP belm* **25** uel] aut *B* ut *V* **26** Iesu Christo *Pa* nihil quia C_2 seipsum *MP el* **27** quid] quod P_3 **27sq.** frater tuus propter cibum P_3 **28** iam non CC_2P **29** perdere illum *MP belm* mortuus est Christus P_3 **30** ergo] igitur *O* blasphematur *B* bonum *add. in marg.* nomen C_3 **32** seruit *suprascr. Pa* placet et placet *E* hominibus est C_3 **33** in *om.* CP_3 inuicem custodiamus *B* **34** noli *BEMPaRTT*$_2$ **36** est *om.* P_3 est homini *e (meminit 1 Cor 7,1 et 26)* et *om.* C_2 et non] neque *C* non^2 *om. B* **38** deo] domino *Pa* **39** iudicas temetipsum *B* **40** non est BCC_2MP_3 fide est ETT_2 **41** non est *P* **42** infirmiorum *E* **43** nostrum] uestrum $BC_2C_3OP_3RTT_2$ proximo suo CMT_2 *belm* proximo *om. C* ad edificationem bonam *C* in bonum ad aedificationem MPT_2 *belm*

33. Satisne apparet apostolum eis praecepisse ut carnes non manducarent neque uinum biberent quicumque firmiores essent, quia offendebant infirmos non eis congruendo et faciebant ut putarent eos qui fide omnia munda iudicabant, in obsequium idolorum a talibus epulis et potu nolle abstinere? Hoc significat et ad Corinthios hoc modo scribens: *De escis autem sacrificiorum quae idolis immolantur scimus quia nihil est idolum in mundo, et quod nullus deus nisi unus. Nam etsi sunt qui dicantur dii siue in caelo, siue in terra, nobis tamen unus deus pater, ex quo omnia et nos in illo, et unus dominus Iesus Christus, per quem omnia et nos per ipsum. Sed non in omnibus est scientia. Quidam autem in conscientia sua usque adhuc in idolio quasi idolothytum manducant, et conscientia ipsorum cum sit infirma, inquinatur. Esca autem nos non commendat deo. Neque enim si manducauerimus, abundabimus neque si non manducauerimus, deficiemus. Uidete autem ne forte haec licentia uestra offendiculum fiat infirmis. Si enim quis uiderit eum qui habet scientiam, in idolio recumbentem, nonne conscientia eius cum sit infirma, aedificabitur ad manducandum idolothyta, et peribit infirmus in tua conscientia frater propter quem Christus mortuus est? Sic autem peccantes in fratres et percutientes conscientiam ipsorum infirmam in Christum peccatis. Quapropter si esca scandalizat fratrem, non manducabo carnem in aeternum ne fratrem scandalizem.*

33, 1 *cf.* Rom. 14, 21 **4** *cf.* Lc. 11, 41; Rom. 14, 20; Tit. 1, 15 **7** 1 Cor. 8, 4—13

33, 1 eis non *T* **2** biberent uinum *B* **3** infirmos offendebant *belm* **4** eos *om. T* **6** significabat *E* **7** de idolis *V* **8** deus est *el* **11** Christus *om. T* **13** ydolo *E* ipsorum] eorum *belm* **14** non *om. B* **15** enim] autem *B om. R* **16** forte *om. B* **18** ydolo *E* **20** conscientia] scientia $BC_3MOP_3TT_2V$ **21** peccantes] potest tes *E* **22** ipsorum] eorum P_3 **23** fratrem meum *MPTV belm* **24** in eternum carnem *C*

34. Item alio loco: *Quid ergo? Quod idolis immolatum sit aliquid? Non quod idolum sit aliquid? Sed quae immolant gentes, daemoniis immolant et non deo. Nolo autem uos socios fieri daemoniorum. Non potestis calicem domini bibere et calicem daemoniorum; non potestis mensae domini participare et mensae daemoniorum. An aemulamur dominum? Numquid fortiores illo sumus? Omnia mihi licita sunt, sed non omnia expediunt; omnia mihi licita sunt, sed non omnia aedificant. Nemo quod suum est quaerat, sed quod alterius. Omne quod in macello uenit manducate nihil interrogantes propter conscientiam. Si quis autem dixerit: hoc immolatum est idolis, nolite manducare propter illum qui indicat et propter conscientiam; conscientiam autem dico non tuam, sed alterius. Ut quid enim libertas mea iudicatur ab alia conscientia? Si ego cum gratia participo, quid blasphemor pro quo gratias ago? Siue ergo manducatis siue bibitis uel aliquid facitis, omnia in gloriam dei facite. Sine offensione estote Iudaeis et Graecis et ecclesiae dei, sicut et ego omnibus per omnia placeo non quaerens quod mihi utile est,*

34, 1 1 Cor. 10, 19—25.28—11, 1

34, 1 quid ergo *om. ETT*$_2$ quid — **2** aliquid[1] *om. Pa* ergo dico *C*$_2$*Pa belm* **2** non] aut *belm (= Vulgata)* nec *T* **3** genti *T* **4** non potestis — **5** daemoniorum *om. C in marg. Pa* **5** non potestis — **6** daemoniorum *in marg. M* participare *T*] participes esse *cett. (Vulg.)* **6** an enim *M* **7** illo fortiores *belm* omnia edificant expediunt *O* **8** mihi licita sunt] licent *T*$_2$ omnia[1] — aedificant *om. E* **10** uenit] est *C* conscientiam] *T*$_2$ *suppleuit ex Vulgata versus 1 Cor. 10, 26sq.:* Domini est terra et plenitudo eius. Si quis uocat uos infidelium (*Aug. et Vet. Lat.:* ex infidelibus) et uultis ire, omne quod uobis apponitur manducate, nichil interrogantes propter conscientiam. **11** immolaticum *BE* imolaticum *C (alia manu)* **12** indicauit *T*$_2$ **13** autem *om. CE* dico *om. P*$_3$ **14** alia Pa*] aliena *CMPa*^{c}*PT*$_2$ *el* **14sq.** gratia blasphemor quid pro quo participo *E* **15** pro quo] pro eo quod *TT*$_2$ quo] qua *BMR* **16** aliquid] aliud quid *CC*$_2$*C*$_3$*MOPP*$_3$*RV* gloria *BET* dei] domini *R* **17** sine] siue *P*$_3$ **18** est utile *P*$_3$

sed quod multis, ut salui fiant. Imitatores mei estote, sicut et ego Christi.

35. Apparet igitur, ut opinor, quo fine a carnibus et a uino sit abstinendum. Is finis est triplex. Ad comprimendam delectationem, quae in his maxime cibis haberi solet atque in tali potu usque ad ebriositatem peruenire. Ad tuendam infirmitatem, propter illa quae sacrificantur atque libantur. Et quod maxime commendandum est, propter caritatem, ne imbecilliorum ab his continentium offendatur infirmitas. Uos autem immunda esse obsonia dicitis, cum dicat apostolus omnia munda esse, sed ei malum esse *qui per offensionem manducat*. Et prorsus credo uos istis epulis inquinari eo ipso quo immunda esse arbitramini. Ait enim: *Credo et confido in domino Iesu, quia nihil commune per ipsum, nisi ei qui existimat aliquid commune esse, illi commune est.* Cui autem dubium est, commune illum immundum et inquinatum uocasse? Sed stultum est uobiscum agere de scripturis, cum et rationem pollicendo decipiatis et eos libros, in quibus magna est religionis auctoritas, falsis capitibus immissis corruptos esse dicatis. Ratione igitur mihi persuadete quomodo uescentem carnes coinquinent, si sine ulla offensione, sine ulla infirma opinione, sine ulla libidine sumantur?

35, 1 *cf.* Rom. 14, 21 **9** Rom. 14, 20; *cf.* Tit. 1, 15 **11** Rom. 14, 14

35, 1 igitur] autem *T* a^2 *om. EPa* **2** is] his CC_3ORT **3** delectationem] dilectionem *E* solent *E* **4** hebrietatem *R blm*] sobrietatem *O* **6** quod *om.* C_3 imbecillorum $EOPT_2$ inbecillium *T* **8** immundas *T* **12** quia] quod *C* seipsum *MP el* nisi *T*] sed *cett. (Vulg.)* **13** esse illi commune *om. E* est] esset *O* **14** illum] illos $BCC_2C_3EOP_3RTV$ **15** sed] si *E* **16** est magna P_3 **17** capitulis $P^c(s.l.)T_2$ capitulis capitibus *M* capitibus falsis C_2 **18** uescentes $CC_2C_3OP_3V$ **19** coinquinant *el*] inquinent *P* eo inquinent *C* offensione ulla *C* sine^2 *om. E* si sine P_3 **20** sumuntur *R bm* sumatur *C*

XV 36. Operae pretium est totam superstitiosae huius abstinentiae rationem cognoscere, quae ita redditur: quoniam, inquit, membrum dei malorum substantiae commixtum est, ut eam refrenaret atque a summo furore comprimeret — sic enim dicitis —, de commixta utraque natura, id est boni et mali, mundus est fabricatus. Pars autem illa diuina ex omni parte mundi quotidie purgatur et in sua regna resumitur, sed haec per terram exhalans, et ad caelum tendens incurrit in stirpes, quoniam radicibus terrae affiguntur atque ita omnes herbas et arbusta omnia fecundat et uegetat. Hinc animalia cibum capiunt, quae si concumbunt, ligant in carne diuinum illud membrum et a suo certo itinere auersum atque impeditum erroribus aerumnisque implicant. Itaque cibi qui de frugibus et pomis parantur, si ad sanctos veniant, id est ad Manichaeos per eorum castitatem et orationes et psalmos, quicquid in eis est luculentum et diuinum purgatur, id est omni ex parte perficitur, ut ad regna propria sine ulla sordium difficultate referatur. Hinc est quod mendicanti homini, qui Manichaeus non sit, panem uel aliquid frugum uel aquam ipsam, quae omnibus uilis est, dare prohibetis, ne membrum dei, quod his rebus admixtum est, suis peccatis sordidatum a reditu impediat.

37. Carnes autem iam de ipsis sordibus dicitis esse concretas. Fugit enim aliquid partis illius diuinae, ut perhibetis,

---

36, 2sq. membrum dei inquit *C* **3** ut etiam *TV* **4** eam] etiam C_3RT_2 **6** pars] parens *E* **7** resumitur] sumitur *E* **8** haec] hic *E om. C* tendens] intendens *E* incurrit] currit P_3 in stirpes recurrit *C* **9** terris PaT_2 affinguntur $TT_2{}^*$ affiguntur $T_2{}^c$ omnes ita *T* **11** capiunt cibum *C* si non T_2 **12** certo suo *MP belm* suo *om. C* aduersum $EPaP_3V^*$ (V^c *litt.* d *erasit*) **13** atque erumnis implicauit *B* **14sq.** id est ad Manichaeos ueniant *B belm* **15** orationem *M el* **16** lutulentum *M el* et diuinum *om. MP el* id est *om. E* **17** ex omni parte $CC_2C_3EP_3$ *belm* **18** est enim *T* medicanti C_3O meditanti *E* manducanti *B* **19** frugum aliquid *E* **20** uilis] utilis *P* uel uilis P^c *(sl.)* dari *PaT* **21** dei *om. C*

37, 1 sordibus] cordibus *E* esse *om.* T_2

dum fruges et poma carpuntur; fugit cum affliguntur uel terendo uel molendo uel coquendo uel etiam mordendo atque mandendo. Fugit etiam in omnibus motibus animalium, uel cum gestiunt, uel cum exercentur, uel cum laborant, uel cum omnino aliquid operantur. Fugit etiam in ipsa quiete nostra, dum in corpore illa quae appellatur digestio interiore calore conficitur. Atque ita tot occasionibus diuina fugiente natura quiddam sordidissimum remanet, unde per concubitum caro formetur, cum anima tamen boni generis, quoniam quamuis plurimum, non tamen totum bonum, memoratis illis motibus euolat. Quocirca, cum anima etiam carnem deseruerit, nimias sordes reliquas fieri, et ideo eorum qui uescuntur carnibus animam coinquinari.

XVI 38. O rerum naturae obscuritas quantum tegmen est falsitatis? Quis non haec audiens, qui rerum causas non didicit, qui nondum ueritatis quantulocumque lumine aspersus corporeis imaginibus fallitur, eo ipso quo haec minime apparent et per quaedam simulacra rerum uisibilium cogitantur et diserte dici possunt, uera esse arbitretur? Talium autem hominum magnae turbae atque greges uagantur, quos religiosus timor ab his fallaciis potius quam ratio tutos facit. Quamobrem ita ego ista conabor refellere, quantum me deus adiuuare dignabitur, ut non solum prudentium iudicio, quo

---

3 dum] cum *T* **4** moliendo *E* mordendo V^c] moriendo $BERTT_2V^*$ **5** mandendo V^c] manendo $ERTT_2V^*$ manducando P_3 etiam] enim *E* fugit — **7** operantur *om. T* animalium motibus *B* **5sq.** uel cum gestiunt — laborant *om. O* **7** fugit] fungit *B* nostra] uestra *e* **10** sordissimum *B* **11** cum *om. M el* tamen *om. E* quoniam *om. E (erasum uidetur in C)* **13** etiam] et *E* **14** qui] quae *R* **15** coinquinari] inquinari P_3

38, 1 natura *B* falsitas est *E* **2** quis non habet haec *B* haec] hoc *E* **4** quo minime hoc *E* quo] quod $BPaT_2$ **6** esse *om. E* **7** uagantur T_2] uocantur *cett.* **10** iudicium *E om. M*

simul ac dicta fuerint improbentur, sed ipsi etiam uulgari intelligentiae quam sint falsa et absurda satis eluceat.

39. Primo enim quaero, unde doceatis in frumentis et legumine et oleribus et floribus et pomis inesse istam nescio quam partem dei. Ex ipso coloris nitore, inquiunt, et odoris iucunditate et saporis suauitate manifestum est; quae dum non habent putria, eodem bono sese deserta esse significant. Non pudet deum naso et palato inuentum putare? Sed hoc omitto. Latine enim uobis dicam et, ut dici assolet, multum est ad uos. Illud potius qualicumque mente intelligendum fuit, si colore apparet in corporibus boni praesentia, fimum animalium, quod ipsarum etiam carnium purgamentum est, diuersis nitere coloribus, alias candido, plerumque aureolo et aliis huiuscemodi, quos in pomis et floribus uelut testes dei praesentis atque inhaerentis accipitis. Quid tandem causae est, quod ruborem in rosa indicem abundantis boni esse perhibetis et eundem damnatis in sanguine? Cur in uiola eundem colorem amplectimini quem in choleribus, in morbo ictericorum, in infantis denique fimo aspernamini? Cur nitorem atque fulgorem olei clamare copiam coadmixti boni arbitramini et ad id purgandum fauces et uentrem paratis, de pingui autem carne simillimi fulgoris destillantibus guttis labra contingere formidatis? Cur de thesauris dei melonem

---

11 ac dicta] ut audita *E* improbantur *BEPa* intelligentia *M* **12** elucescat *el*

39, 1 ac legumine *BO belm* **3** inquiunt] inquirant *E* **4** et *om. T* **5** putria C_3*] putrida CC_3^cEO esse deserta *C* esse *om. R* **6** non] num P_3 hoc] haec CC_2OV *belm* **7** enim *om. MP* ut et *E* **8** ad uos] id uobis *T* potius illud *P* **9** fuit] est *el* **11** diuersis autem *T* aureo *P* et ut $RM^*P_3{}^*T^*T_2{}^*V^*$ *(correctores uoculam* ut *del.)* **12** huiusmodi CC_2O *belm* in floribus *E* **14** rubore *O* **15** dampnatis eundem *E* **16** amplectimini colorem P_3 coleribus $CC_2MOPaP_3T_2$ coloribus C_3E *el* **17** in *om. O* **18** coadmixti] admixti *CPa* **19** id ad *B* id *suprascr. C om.* ET_2 **19sq.** de pingui] depingitur *E* **20** carne *om.* P_3 **21** melonem] meliorem *T*

putatis esse aureum et pernae adipem rancidam uel oui medium non putatis? Cur uobis candor in lactucis praedicat deum, in lacte non praedicat? De coloribus enim adhuc loquor, in quibus — ut omittam cetera —, unius pauonis pennis et plumis, quae certe de concubitu et carne nascuntur, nulla potestis uestita floribus prata conferre.

40. Nam si et odore inuenitur hoc bonum, nonnullorum animalium carnibus miri odoris conficiuntur unguenta. Cibi denique ipsi, qui cum carnibus meliusculis concoqui solent, multo iucundius olent quam si eis caro defuisset. Postremo si suauius olentia mundiora iudicatis, quodam luto uesci auidius, quam cisterninam aquam bibere debuistis; quia perfusa imbri terra siccior nares miro odore permulcet meliusque olet tale lutum, quam si exciperetur pluuia purior. Quod si saporem opus est attestari, ut cognoscamus habitare in corpore aliquid dei, magis habitat in dactylis et melle quam in carne porcina, sed magis in carne porcina quam in faba, magis in fico quam in ficato, ecce concedo; sed et uos concedite, magis in ficato quam in beta. Quid quod ista ratione cogimini confiteri quasdam stirpes, quas certe omnes mundiores uultis quam carnem, ex ipsa carne accipere deum, si sapore deus immixtus agnoscitur? Nam et olera sapidiora fiunt cocta cum carnibus, et herbas quibus pecora pascuntur, gustare non

---

22 aureum esse *EO belm* aureum *om. O* rancidum *BT el* uel oui medium *om. E* **24** deum] dominum *T* adhuc enim C_3 **27** uestimenta *C* uenusta *(suprascr.)* uel uestita T_2 prata] parata *O*

40, 1 et si $BC_2EMPaPTT_2$ hoc] hic *Pa* **2** cibi] ubi *Pa* **3** concoqui] consequi *O* **4** si] sique (*i. e.* si quae) *M* **5** luti *R* **6** cisternina aqua *B* **7** terra imbribus *C* nares] mares *Pa* demulcet *T* meliusque] melius *E* **8** sapore *E* **9** attestati P_3 agnoscamus *C* in corpore *om. R* **10** dei magis idactulis et *B* et melle quam] quam in melle *T* in carne porcina *om. T* **12** ecce — **13** ficato *om. R* sed] quod *E* **13** quod *om. M* confiteri] confitemini *O* **14** quasdam stirpes *om. E* **15** sapori E **15sq.** immixtus deus *C* **16** fiunt] sunt COP_3 **16sq.** cum carnibus cocta *B* **17** gustare et *E*

possumus; conuersas autem in succum lactis et colore praestantiores, et sapore commodissimas iudicamus.

41. An bona tria simul ubi fuerint, id est color bonus et odor et sapor, ibi esse maiorem boni partem putatis? Nolite ergo tantopere flores mirari atque laudare, quos iudicandos ad tribunal palati non potestis admittere. Nolite portulacam saltem carnibus anteponere, quae ab his coctis et colore et odore et sapore superatur. Porcellus assus — hoc enim cogitis, ut de bono et de malo non scriptoribus et librariis sed coquis et dulciariis ministris uobiscum potius disseramus —, porcellus ergo assus et colore nitidus, et odore blandus, et sapore iucundus est; habetis perfectum diuinae substantiae inhabitantis indicium; trino testimonio uos inuitat et purgari uestra sanctitate desiderat. Inuadite, quid cunctamini? Quid contradicere praeparatis? Colore solo lenticulam fimus uincit infantis, odore solo assa offella superat mitem ac uiridem ficum, sapore solo haedus occisus herbam quam uiuus pascitur uincit; inuenta est etiam caro, cuius causa his simul tribus testibus adiuuetur. Quid quaeritis amplius? Aut quid dicturi estis? Cur uos epulantes immundos faciant pulpamenta et disputantes haec portenta non faciant, praesertim cum solis istius radius, quem uos certe et carnibus omnibus et

---

18 succu *E* colores EC_3* (*litt.*s *del.* C_3^c) **19** sapores *Pa** (*litt.*s *del.* Pa^c)

41, 1 ubi simul C_2 **3** flores tantopere *P belm* floribus tantopere *M* **4** ante tribunal *el* portulacum P_3 portulacam saltem *om. E* **5sq.** et odore *om. R* et sapore et odore C_2RV *belm* **7**ut *om. B* de malo et de bono *Pa* de[2] *om.* CP_3 **8** disseramus] deseramus *E* **13** contradixit *E* paratis *BEV belm* colore solis *E* solo — **14** odore *om.* P_3 fimus] fumus *Pa* **13sq.** infantis uincit C_3 **14** offalla *O* uiridem] uirilem *M* **15** occisus *om. E* qua *el* uiuus] haedus *E* **16** etiam *(?)* est *T* etiam *om. E* caro] *om. M* ergo $BEPaRTT_2$ inuento ergo cuius etiam (etiam cuius T_2) causa PaT_2 **18** pulmenta $EPaTT_2$ **19** disputantes] putantes *B* faciunt CC_3OV **20** carnibus] canibus *e (mendum preli?)*

frugibus anteponitis, nec oleat nec sapiat, sed tantummodo inter cetera corpora praestantia fulgentissimi coloris emineat; qui uos magnopere hortatur, atque adeo cogit inuitos, ut inter documenta commixti boni nihil coloris nitori praeferatis?

42. Ad illas igitur reducemini angustias, ut magis in sanguine et in his quae animalium carnibus foetidissima sed nitide colorata in uicis egeruntur, quam in oliuae foliis pallentibus partem dei habitare fateamini. Quod si dicitis, nam etiam hoc dicitis, oliuae folia cum incenduntur ignem emittere, in quo praesentia lucis apparet, carnes autem cum incenduntur non idem facere, quid de adipe respondebitis, qui prope omnes Italas lucernas illuminat? Quid de fimo bubulo, qui est certe bouis carne sordidior, quo siccato rustici sic utuntur ad focum, ut eius igne facilius nihil sit fumoque purgatius? Quid quod si nitor et fulgor maiorem praesentiam diuinae partis ostendit, eam uos non purgatis, non consignatis, non liberatis? Siquidem est maxime in floribus, ut omittam sanguinem et innumerabilia in carne uel ex carne simillima, quos certe flores habere in epulis non potestis qui si

---

21 praeponitis *ETT*$_2$ **22** corporea *PaT*$_2$ **23** qui uos] quos *MP*$_3$*V* hortamur *E* hortatur magnopere *C*$_3$ adeo] ideo *PaP*$_3$ **24** boni commixti *C (in marg.)*

42, 1 igitur] ergo *EV belm* igitur his *C*$_2$*C*$_3$ ergo hiis *E* reducimini *C*$_3$*R bm* ut *om. E* **2** his] iis *C*$_2$*C*$_3$*E belm* quae de *T*$_2$ quae *om. C*$_2$ **3** colorata — oliuae *om. O* in uicis] *om. E* inintus *Pa*RV** (*suprascr.* in uicis *V*^{c}) imitus *BMTT*$_2$ intus *Pa*^{c} egerentur *C*$_3$ egerantur *Pa* psallentibus *E* **5** incenduntur *C*^{c}] accenduntur C* ignem — **6** incenduntur *om. O* **7** quid] qui *E* qui] quippe *V* **8** proprie *T*$_2$ omnes *om. T*$_2$ Italias *R om. E* fimo] fumo *Pa* bubuli *ER* bubalo *CPa* bubalino *T*$_2$ **9** bonus *Pa** **10** focum] locum *e(mendum preli?)* nihil facilius *CC*$_2$ **11** quid *om. Pa* si nitor] sinitis *O* **12sq.** non cum signati sunt non liberati sunt *P*$_3$ **13** non libertatis *T* **14** sanguine *T* innumeralia *R*] mirabilia *P*$_3$ **15** in epulis habere *B* non potestis in epulis *C*

etiam carnibus uesceremini, squamas certe piscium et quosdam uermiculos atque muscas, quae omnia etiam in tenebris luce propria coruscant, pulmentis uestris non adhiberetis.

43. Quid igitur restat, nisi ut dicere desinatis habere uos idoneos indices oculos, nares, palatum, quibus diuinae partis praesentiam in corporibus approbetis? His autem remotis, unde docebitis non modo maiorem dei partem in stirpibus esse quam in carnibus, sed omnino esse aliquid eius in stirpibus? An pulchritudo uos mouet, non quae in suauitate coloris est, sed quae in partium congruentia? Utinam hoc esset. Quando enim corporibus animantium, in quorum forma paria paribus membra respondeant, auderetis distorta ligna conferre? Sed si corporalium sensuum testimoniis delectamini, quod necesse est his qui uim essentiae mente uidere non possunt, quomodo probatis per moram temporis et per obtritiones quasdam fugere de corporibus substantiam boni, nisi quia inde discedit deus, ut asseritis, et de loco in locum migrat? Plenum est dementiae. Uerumtamen signa uos ad istam sententiam et indicia, quantum existimare possum, nulla duxerunt. Multa enim carpta de arboribus uel euulsa de terra, antequam ad cibum nostrum ueniant, interpositione aliqua

---

16 piscium certe *B* **17** etiam omnia *O* **18** propria luce C_2 adhibetis *E*] adderetis C_2P *el*

43, 1 igitur] ergo *E* **2** indices] iudices $CEPaT_2$ *belm* **3** autem] etiam *E* **4** non maiorem modo *Pa* partem dei *MP belm* in *om. B* **5** aliquid eius esse ET_2 **6** mouit *T* **7** quae *om. BE* utinam] uel *E* **8sq.** paribus paria *belm* forma„paria *M add.* paribus *s.*„ **9** respondent $CC_2C_3OPP_3$ **11** quod] quid *Pa* his] iis *belm* uim essentiae] diuinam essentiam PaT_2 uidere mente T_2 **13** quasdam] quadam C_3 quas *ET* quasi $BMPaT_2$ substantiam boni de corporibus *Pa* **14** discedit] descendit *T* in] ad *C* **15** dementiae] clementiae C_3 uos B^c] eos B^* nos *Pa* **16** in indicia *O* estimare C_2 possunt P_3 duxerunt $T^cT_2^c$] dixerunt $T^*T_2^*$ **17** de *om. C* **18** nostrum] uestrum *e*

temporis meliora redduntur, ut porri et intiba, lactucae, uuae, mala, ficus et quaedam pira et multa praeterea quae et colorantur melius, dum non statim ut decerpta fuerint, absumuntur et corpore capiuntur salubrius et sapiunt in ore conditius; quae tanta commoditas et suauitas inesse his rebus minime deberent secundum uestram sententiam, si tanto desertiora bono fierent, quanto diuturnius reponuntur, postquam a terra quasi a matre separata sunt. Caro ipsa pridie occisorum animalium profecto est iucundior atque commodior; non autem ita esse oportebat, si, ut asseritis, plus haberet boni eo die recens animante interempto quam postpridie, cum diuinae substantiae maior fuga facta esset.

44. Uinum uero uetustate purius meliusque fieri quis ignoret? Nec ad peruertendos sensus redolentius, ut putatis, sed ad uegetandum corpus utilius tantum adsit modus, quem in omni re dominari decet. Nam musto recentiore peruersitas sensuum citius solet accidere, ita ut si aliquando in lacu remanserit aliquantumque ferbuerit, intuentes desuper percusso cerebro praecipites agat et nisi aliquo modo subueniatur, exstinguat. Iam quod ad ualetudinem attinet, inflari eo corpora pernicioseque distendi quis abnuat? Num ideo tanta incommoda insunt, quia plus habet bonum, propterea ista in

---

19 intuba C_2 intiba et genus tibe C **20** mala *om.* C **21** assumuntur $BC_2C_3EOT\,e$ **22** in ore *om.* E **23** tante $C_2C_3OP_3$ tantae R commoditates et suauitates P_3 **24** debent CC_2C_3OPV si secundum MP *belm* minime secundum uestram deberet sententiam ET_2 si *om.* MP *belm* **26** ipse E **28** esse ita M oporteret T **29** postridie BC *belm* **30** fuga maior O **30** factum E

44, 1 ignorat PaT_2 ignoraret E **2** redolentius] dolentius BEM $PaRTV^*$ uiolentius T_2 **4** decet] docet E musto] multo E **5** citius *om.* C] ocius E **6** aliquantulumque C_2 *el* aliquantoque P_3 feruerit B fuerit E **8** iam quod ad *om.* E **9** num] non E **10** insunt] sunt P_3 insinunt E habent C bonum] boni *belm* aut propterea Pa et propterea T_2

uini uetustate non sunt, quia diuinae substantiae pars magna discessit? Absurdum est dicere uobis praesertim qui praesentiam partis dei oculis, naribus, palato, cum hi sensus bene afficiuntur, indicatis. Iam uero quae tanta peruersio est, uinum putare fel principum tenebrarum et uuis comedendis non parcere? Magisne inerit illud fel cum in cupa, quam cum in acinis fuerit? Quod si bono discedente quasi meracius remanet malum et id temporis mora contingit, non oportebat easdem uuas suspensas atque seruatas fieri mitiores, dulciores, salubriores neque ipsum uinum quod supra dictum est, et amissa luce liquidius atque luculentius, et salutifera substantia discedente salubrius.

45. Quid dicam de lignis et frondibus, quae tempore arescunt nec ex eo a uobis dici possunt deteriora fieri? Id enim amittunt quo fumus gignitur, id autem retinent unde lucida flamma consurgit, et ea claritate quam multum diligitis, purius bonum in aridioribus, quam in uiridioribus esse testatur. Ex quo fit, ut aut negetis dei partem in luce pura quam in fumosa esse maiorem et ita omnia uestra documenta turbetis, aut fateamini fieri posse ut de stirpibus amputatis uel euulsis, si diuturniore tempore ponantur, copiosius fugiat mali natura quam boni. Quo confesso tenebimus de frugibus

---

11 uenustate *P* pars substantiae *O* pars magna substantiae diuinae P_3 magna *om. O* **12** decessit T_2 dicitur *E* **13** his$BCC_2C_3EOP_3RTT_2$*V **14** iudicatis $CC_2EMOPaV$ *belm* peruersitas *E el* **15** principem *O* commedentis C_3 comodendis *O* **16** cum[1] *om.* EP_3 cum[2] *om. e* **17** si *om.* T_2 bono] homo non *E* **19** uuas] uias *OP* dulciores] diciores *T* **20** neque] atque C_2 **21** et[1] *om. P el* luce] lue *B* fece *(suprascr.:)* uel luce *R* liquius *T*

45, 1 temporibus C_3 **2** arescunt C_2 possunt] potest $BEMPaTT_2$ **3** unde] quo C_2 **4** calritate *Pa* aritate C_2 **5** quam in uiridioribus *om. E suprascr.* P_3 **7** documenta uestra *belm* **8** de *om. O* **9** si *suprascr.* TT_2 euulsi dantur mere tempore *E* reponantur MPT_2 *bel* reponatur CC_2 *m* **10** natura mali P_3 confesso] concesso *C belm* de] dum *E*

carptis maius malum posse abire atque ita in carnibus maius bonum posse remanere. Et hoc quidem de tempore dictum sit.

46. Nam si commotione et subactione et attritione harum rerum fugae occasionem inuenit diuina illa natura, multa uos similia redarguunt quae fiunt mouendo meliora. Hordei quidam succo uinum imitantur, quod mouendo fit optimum. Sane, quod minime praetereundum est, hoc genus potus citissime inebriat nec tamen umquam succum hordei fel principum esse dixistis. Farina parciore aqua perite contrahitur paulo durius, ut subigendo fiat melior, et quo dici peruersius nihil potest, luce fugiente candidior. Pastillarius mella diu subigit, ut ad illum candorem perueniant et minus noxiam mitioremque dulcedinem; hoc quomodo eueniat bono discedente, disserite. Quod si non uisu et odoratu et gustu sed auditu etiam delectato praesentiam dei placet probare, caro citharis neruos et tibiis ossa largitur, quae siccata et attrita et torta sonora redduntur. Ita dulcedo musica, quam de diuinis regnis uenisse contenditis, nobis mortuarum carnium sordibus exhibetur et tempore arefactis et attritione tenuatis et tortione distentis, quibus afflictationibus etiam de rebus uiuentibus diuinam substantiam fugere praedicatis, quod etiam decoctione earum accidere dicitis. Cur ergo elixati

---

11 maius] malus *E* maius maius C_3

46, 1 subiactione T_2* subactione T_2^c subiactatione *B* subiectione *EM* **2** harum] hac *E* illa diuina $EPaTT_2$ **3** multo *C** multa C^c similiter $C_2C_3RT_2$ *el* **4** quidem *E* imitantur] mutantur *E* **5** quod] quid P_3 quod admodum minime *Pa* **6** potus] potius P_3 **6** umquam *om. E* **7** in quam fel *E* principium *B* principum tenebrarum *T* dixeritis *MP el* **9** nihil peruersius *P* nihil] nil *C* potest nichil *T* pistillarius *C* **10** subicit *BEMPaTT*$_2$ ut *om E* **12** disserite] dicite *B* gustatu $MPaT_2$* gustu T_2^c **14** neruis *Pa** neruos Pa^c et^1 *om. el* **15** sonare *M* redduntur T_2* redditur T_2^c **16** conditis *O* **20** accedere *E* cardui elixati T_2

cardui minime obsunt ualetudini? Utrum igitur ab eis dum ita coquuntur, deum an pestem discedere existimandum est?

47. Quid cetera persequar, quae omnia dici nec facile est nec necessarium? Cui enim non occurrit, quam multa cocta suauiora et salubriora sint? Quod non deberent, si, ut opinamini, huiuscemodi commotionibus deseruntur bono. Nihil uos prorsus inuenire arbitror, unde istis corporis sensibus approbetis ideo carnes immundas esse atque animas inquinare uescentium, quod carptae fruges post multas commotiones uertantur in carnem; praesertim cum et uetustatem corruptionemque aceti putetis uino esse mundiorem, et caroenum quod bibitis, nihil aliud quam coctum uinum esse uideamus, quod uino deberet esse sordidius, si motibus et coctionibus de rebus corporeis membra diuina discedunt. Si autem non ita est, non est cur arbitremini fruges, cum carpuntur, reponuntur, tractantur, coquuntur, digeruntur, fugiente bono deseri et propterea sordidissimam creandis corporibus praebere materiam.

48. Quod si non colore et forma et odore et sapore ducimini, ut bonum his rebus inesse iudicetis, quid aliud potestis afferre? An argumento uobis est firmitas quaedam atque ualentia, quae istis rebus detrahi uidetur, dum a terra separantur atque tractantur? Sed si hoc uos moueret — quam-

---

21 utrum] uerum *E* igitur *om. belm* ita] ista *C* **22** an] aut *E* ante BTT_2 pestem] partem dei *M bm* dei partem *P*

47, 1 prosequar *E* **2** occurrerit P_3 **3** salubria ETT_2 quod] quam P_3 **5** inuenire arbitror prorsus *E* inuenisse *B* istis] estis *E* istud *T* corporeis *Pa el* **6** carne *B* **9** carenum *T* calenum PaT_2 carienum *R* caro enim *E* **10** coctum — **11** uino *om. E* **11** non deberet *MP* de rebus *om. MP* **12** non est ita C_2 non ita] nominata *E* **13** non *om.* C_3EO est *om.* C_3E arbitrebimini *E* carpiuntur *E* **14** deseri] deferre *E*

48, 1 ducemini *T* **2** ut] et *C* inesse his rebus P_3 **3** an] in *T* argumentum *MP* est *om. Pa* **5** hoc] id T_2 uos] uobis *E* moneret tamquam *B*

quam falsum id esse cito animaduerti potest propter nonnullorum auctam postquam terrae detracta sunt, firmitatem, ut iam de uino commemoratum est, quod fit robustius uetustate — tamen si haec firmitas uos moueret, ut dixi, in nullo magis cibo quam in carnibus copiosiorem partem dei esse probaretis. Non enim athletae, quibus illud robur et ualentia maxime necessaria est, olere ac pomis et non carne uescuntur.

49. An quia carnes aluntur arboribus, arbores autem carnibus non aluntur, idcirco arbitramini illarum quam nostra corpora esse meliora? Non consideratis rem tam in promptu sitam, arbusta laetiora et fecundiora segetesque pinguiores alimento stercorum fieri, cum uos in accusatione carnis nihil grauius uobis dicere uideamini, quam cum dicitis esse stercorum domum. Hinc igitur aluntur ea quae uobis munda sunt, quod in ea re quae uobis immunda est, multo esse immundius praedicatis. Quod si carnem ob hoc aspernamini, quod post concubitum nascitur, uermium uos caro delectet, qui in pomis, lignis, in terra ipsa denique sine ullo concubitu tam multi magnique nascuntur. Sed nescio quae ista simulatio est. Nam si uobis propterea displiceret caro, quae patris atque matris commixtione formatur, non illos principes tenebrarum de fructibus arborum suarum natos fuisse diceretis, quos certe amplius aspernamini quam carnes quas gustare non uultis.

---

6 id falsum C_2E id *om.* $CPaP_3$ cito] ilico PaT_2* uel cito *suprascr.* T_2^c **7** terra *O* detracta *om. O* sunt] fiunt C_2 **8** fit] si C_3 **10** dei *om.* CC_2C_3O probaretis esse CC_2MOP *belm* **12** ac] et *C* uescerentur *M el*

49, 2 non aluntur carnibus *C* **3** corpora *om. E* tam] tantam *B* **4** leticiora *V* et *om. E* **5** cum uos — **6** uideamini quam *om. O* **7** igitur] ergo CT_2 *belm* aluntur *om. M* alunt *E* ea aluntur *el* ea *om. P* **8** munda] mundum *C* **9** immundius esse *C* praedicitis *B* **11** lignis *om. E* in ipsa denique terra *C* **12** quae] qua T_2 quia *BE* **13** est *om.* P_3 displicet *EPa* quae] quia *Pa* quod CC_2MP *belm* quoniam *E* **14** illos] nullos *E* **16** quam] quas C_2

50. Nam quod opinamini omnes quidem animas animalium de parentum cibis uenire, a quibus carceribus uos liberare gloriamini diuinam substantiam, quae in uestris tenetur alimentis, nimium contra uos et ad carnes edendas uos instantissime impellit. Cur enim animas, quas illigaturi sunt corpori qui carnibus epulantur, non praeoccupando et uescendo liberatis? Sed, inquit, non de carnibus aliquid ab eis bonae partis illigatur, sed de frugibus quas cum carnibus sumunt. Quid ergo de animis leonum, quorum cibus sola caro est, respondendum uidetur? Bibunt, inquit, et ideo anima illa de aqua tracta carnique implicata est. Quid de innumerabilibus auibus? Quid de ipsis aquilis dici potest, quae neque nisi carne pascuntur nec ullo potu indigent? Certe hic deficitur et quid responderi possit non inuenitur. Si enim anima de cibis uenit, et sunt animalia fetum gignentia, quorum et nullus potus et sola sit caro cibus, est in carne anima, cui purgandae more uestro subuenire deberetis uescendo carnem. Nisi forte porcum, quod et frugibus alitur et aquam bibit, animam lucis habere arbitramini, aquilae uero, cui sol maxime congruit, tenebrarum animam, quia sola carne uiuit, inesse defenditis.

51. O rerum angustias, o incredibiles absurditates. In quas profecto non incidissetis, si a uanissimis fabulis alieni hoc ad continentiam ciborum sequeremini quod ueritas

---

50, 1 omnes opinamini *B* **4** nimium est C_2T nimirum *O* **6** qui] que *E* **8** cum *om. RT* **9** animabus *BCT* caro sola T_2 **10** de anima *e* **11** tracta de aqua C_2 implicita *E* quid denique *T* numerabilibus *E* **12** neque] non *belm* nec T_2 **13** in carne *E* pascuntur] uescuntur *C* **14** respondere C_3ERTV respondendi *Pa* **16** cibus *om.* $BCC_2C_3EMOPaPRTT_2V$ cibus sola sit caro *belm* est *om. E* purgande anime *Pa* **17** uestro more T_2 deberitis *e* carne *BM el* **18** porcum] potum *E* **18** et[1]] in *E* **20** quia in sola *B* que a sola *T*

51, 2 uanissimis] uariis *E*

probat, ut concupiscentiae coercendae gratia, non uitandae immunditiae quae nulla est, deliciosas escas respuendas iudicaretis. Nam si quis etiam rerum naturam uimque animae et corporis minus intuens uobis concedat animam coinquinari de obsonio, multo magis eam tamen immundam fieri cupiditate conceditis. Quae igitur ratio est uel potius amentia, de numero electorum hominem pellere, qui forte carnem ualetudinis causa, nulla cupiditate gustauerit, si autem piperata tubera uoraciter edere concupierit, immodestiae tantum sit forte deprehendere, non autem ut corruptorem damnare signaculi? Ita fit ut in electis uestris esse non possit, qui proditus fuerit, non concupiscendo sed medendo partem aliquam coenasse gallinae, esse autem in his possit qui uehementer ciniphas et alia placenta carne carentia desiderasse se ipse prodiderit. Tenetis igitur eum quem cupiditas sordibus mergit, quem uero ipse cibus, ut arbitramini, maculat non tenetis, cum inquinationem de concupiscentia quam de obsonio longe maiorem fieri fateamini, plectentes tamen eum qui conditis suauissime frugibus imminet inhians seseque non tenet, excludentes eum qui quaslibet epulas hominum comprimendae famis causa sine ulla cupiditate paratus sumere et paratus amittere indifferenter capit. En miri mores, en egregia disciplina, en memorabilis temperantia.

---

4 ut] utque *V* atque $CC_2C_3OP_3$ ut qui *BR* **4sq.** immunditiae uitandae C_3 **8** tamen eam BC_2 eam tam *C* cum eam *E* cupiditatem *E* per cupiditatem T_2 **9** igitur] ergo *C belm* **10** carne *E* **11** nulla *om. O* **12sq.** forte sit *M* tantum forte possitis *belm* **13** reprehendere PaT_2 *belm* **14** uestris] nostris *C* **15** non] in *R* medendo] edendo *E el* in edendo C_2 a partem *B* **16** his] iis *belm* cynnifas P_3] triumphas *E* **17** placentia *el* **18** igitur] ergo *C belm* eum] reum *Pa* **19** non maculat *B* **21** complectentes C_2 *bm* plectentes T_2, *add. sl.* am **22** eminet *T*] enim *E* inhians *om. M* **25** damittere *B* indifferentes *BR* mores] modes *BR*

52. Iam quod ea quae uobis quasi purganda offeruntur ad epulas, nefas putatis si quis alius praeter electos ad cibandum tetigerit, quantae turpitudinis et aliquando sceleris plenum est? Siquidem saepe tam multa dantur, ut consumi facile a paucis non possint. Et quoniam sacrilegium putatur uel aliis dare quod redundat uel certe abicere, in magnas contrudimini cruditates totum quod datum est quasi purgare cupientes. Iam uero distenti et prope crepantes, eos qui sub uestra disciplina sunt pueros ad deuoranda reliqua crudeli dominatione compellitis, ita ut cuidam sit Romae obiectum, quod miseros paruulos cogendo ad uescendum tali superstitione necauerit. Quod non crederem, nisi scirem quantum nefas esse arbitremini uel aliis haec dare qui electi non sunt uel certe proicienda curare. Unde illa uescendi necessitas restat, quae ad turpissimam cruditatem paene quotidie, aliquando tamen potest et usque ad homicidium peruenire.

53. Quae cum ita sint, etiam panem mendicanti dare prohibetis, censetis tamen propter misericordiam uel potius propter inuidiam nummos dari. Quid hic prius arguam, crudelitatem an uecordiam? Quid si enim eo loco res agatur, ubi uenalis cibus inueniri non potest? Homo egens ille fame moriturus est, dum tu uir sapiens et benignus magis cucumerem quam hominem miseraris. Haec est profecto — quid enim

---

52, 1 uobis] nobis *C* **5** a paucis facile CC_3 sacrilegum $MPaP_3T_2$ putare P_3 **7** contrudemini *B* crudelitates COP_3 **8** crepantes] cremates *R* **10** obiectum] subiectum *E* **11sq.** necauerit tali superstitione *C* **12** necauit *E* **13** esse *om. B* dare *om. E* **14** proiciendo C_2MPaT_2* (*suprascr.* uel a T_2^c) proiicendi *E* non curare *Pa* unde] ita *T* uescendo *B* restitit *Pa* existat T_2* (*litt.* i *del.* T_2^c) **15** quae] quam *E* crudelitatem $BEOP_3$

53, 1 etiam *om. E* mendicanti] manducanti T_2 dari *EPaT* **2** et censetis *O* tamen] tantum *P* **4** concordiam *E* quid enim si *B belm* **5** ille egens C_2 fame *om. C* **6** sapiens uir *B* magis] agis *B* **7** hominem] homo est *B* miserearis CC_3EOT *el* misereris $MPaPP_3$ miserȩris *(sic) B*

dicam congruentius et planius? — falsa misericordia et uera crudelitas. Nunc uecordiam uideamus. Quid enim si nummis illis quos dederis panem sibi emat? Nonne hoc in illo pars illa uestra diuina, qui hanc sumit a uenditore, passura est, quod passura erat, si te dante sumpsisset? Inuoluit igitur sordibus peccator ille mendicus partem dei reuolare cupientem tuis nummis ad tantum scelus adiutus; et tamen uos homines prudentissimi interesse arbitramini, si homicidium facturo non detis hominem quem occidat, sed scientes pecuniam unde occidendum comparet, detis. Quid ad hanc insaniam addi potest? Ita enim fit ut aut homo moriatur, si uenalem non inuenerit cibum, aut cibus ipse, si inuenerit; quorum alterum est uerum homicidium, alterum uestrum, uobis tamen ita tribuendum, tamquam utrumque sit uerum. Nam quod auditores uestros non prohibetis carnibus uesci, sed occidere animalia prohibetis, quid stultius et peruersius fieri potest? Nam si talis non contaminat cibus, uos quoque sumite; si contaminat, quae tandem dementia est maius nefas putare, animam porcinam de corpore soluere quam humanam porcino corpore maculare?

XVII 54. Sed iam ad manuum signaculum considerandum tractandumque ueniamus. Ac primum quidem quod ab animalium nece et ab stirpium laceratione uos temperatis, superstitiosissimum Christus ostendit, qui nullam nobis cum be-

---

8 planius] plenius P_3 et^2] an P_3 **9** crudelitas] misericordia *E* si enim *O* **10** dederis] debetis *E* sibi panem *MP belm* illa *om. Pa* **11** qui] quam *T* hanc] hic *T* quod] quia *E* **13** ille peccator *B* reuocare C_3 **16** hominem] panem C_2 **18** aut] iam *B* **19** cibum *om. M* est] fit P_3 **20** uerum *in marg. Pa* uobis] nobis *T* tamen *om.* T_2 ita *om. E* **22** uestros *om. B*] uiros *E* non carnibus uesci prohibetis T_2 animalia] animam T_2 **23** perhibetis *E* **24** contaminarit cibus *T*

54, 1 iam] etiam $CC_2C_3OP_3V$ manuum] magnum *B* considerandum *om. E* **2** quidem *om. Pa* **4** nobis] uobis C_3

luis et arboribus societatem iuris esse indicans et in gregem porcorum daemones misit et arborem in qua fructum non inuenerat, maledicto aridam fecit. Nihil certe porci, nihil arbor illa peccauerat. Neque enim usque eo dementes sumus, ut arbitremur sua sponte arborem uel frugiferam esse uel sterilem. Neque illud hic uobis dicendum est, his factis dominum nostrum alia quaedam significare uoluisse, quis enim nesciat? Sed certe filio dei non per homicidium signum dandum fuit, si arborem necare, ut uos dicitis, homicidium est, uel necare animalia. Nam et de hominibus, cum quibus utique sumus iuris societate coniuncti, signa quaedam dedit, sed sanando homines non necando. Quod et de beluis et de arboribus faceret, si eadem nos cum illis societate, qua uos opinamini, coniunctos esse iudicaret.

55. Quo loco mihi auctoritas interponenda uisa est propterea, quia de pecorum anima et de quadam uita qua dicuntur arbores uiuere, non potest uobiscum subtiliter disputari. Sed quoniam priuilegio quodam uos tuemini, ut de scripturis opprimi nequeatis, dicendo eas esse falsatas; quamquam ea quae commemoraui de arbore et de grege porcorum, numquam a corruptoribus immissa esse dixistis, tamen ne consi-

---

54, 5 *cf.* Mt. 8, 31sq.; Mc. 5, 12sq.; Lc. 8, 12sq. **6** *cf.* Mt. 21, 18sq.; Mc. 11, 12—14 **16** *cf.* Mt. 4, 23; Mc. 3, 4. 10; Lc. 6, 9. 19

55, 6 *cf.* Mt. 8, 31sq.; Mc. 5, 12sq.; Lc. 8, 12sq. *et* Mt. 21, 18sq.; Mc. 11, 12—14

---

5 indicans] iudicans BET_2 *belm* indicans esse *C* greges T_2 **6** pecorum C_3 misit *om. M* **8** dementes eo usque *E* eo] adeo BCC_2Pa **9** arborem sua sponte ET_2 **10** illud] *om.* BC_2MOPa uelud *E* hic] hoc $BCC_2C_3EMOPaRTT_2$ **11** enim id *T* **12** sed] si C_3 per] propter C_2 **13** uel] aut *T belm* **15** signa quaedam dedit *om. E* **15sq.** non necando homines sed sanando P_3 **17** eadem societate nos cum illis *B* cum illis nos C_3 quam ETT_2 *el*

55, 1 auctoritas *om. E* **2** pecorum] peccatorum *EPa* **3** disputare *ERV** **4** uos *om. Pa* **5** falsas *T*] nephas *E* **6** arboribus P_3 **7** esse *om. T suprascr. C* ne] si *e*

derantes quantum uobis aduersetur, hoc idem etiam de his aliquando dicere uelitis, teneam propositum meum, ut a uobis, magnis omnino pollicitatoribus rationis atque ueritatis, quaeram primum quid obsit arbori, non dico si pomum inde foliumue decerpas, quod quidem apud uos, si quis non imprudentia sed sciens fecerit, signaculi corruptor sine ulla dubitatione damnabitur, sed omnino si eam radicitus eruas. Anima namque illa quam rationalem inesse arboribus arbitramini, arbore excisa uinculo soluitur, uos enim hoc dicitis, et eo quidem uinculo in quo magna miseria, nulla utilitate tenebatur. Nam et reuolutionem hominis in arborem, notum est uobis, auctorem ipsum uestrum, pro ingenti poena, non tamen pro summa, solere minitari; et non potest in arbore anima fieri, ut in homine, sapientior. Non necandi hominis quippe certissima ratio est, ne aut eum neces cuius sapientia et uirtus aliis plurimum prodest, aut eum qui forte poterat ad sapientiam peruenire siue extrinsecus ab aliquo admonitus, siue interioribus cogitationibus diuinitus illustratus. Animam autem hominis, quanto sapientior corpore excesserit, tanto utilius excedere ueritas docet et ratione subtilissima et auctoritate latissime peruagata. Quamobrem qui arborem deicit, animam nihil in sapientia proficientem de illo corpore liberat. Itaque uos homines sancti, uos, inquam, potissimum

---

8 aduersentur *belm* his si T_2 **9** aliquando etiam *T* **11** dicam T_2 **12** inde *om.* CC_2C_3ORV decerptas ET_2 quidam *B* **13** fecit *E* **14** si *om.* $BEMPaTT_2$ eruat *M* **16** excisa *suprascr. T* soluitur *in marg. Pa deleta in textu uoce* tegitur soluuntur *E* soluitur — **17** uinculo *om. O* **19** uobis] uos *BCEMRT belm* id est auctorem $BEMRTT_2$ *belm* **20** minari C_2 immitari *CM* non] num *belm* **21** fieri stultior *T* sapientia *C* non] hec P_3 *om. E* **21** hominis] homines *MPa** quippe hominis *B* **22** aut eum] autem *M* et sapientia *T* **23** forte qui *E* **25** diuinitus *om. E* anima BCP_3RV **27** et[1] *om. T* **28** latissima $EPaTT_2$ deiecit BCC_3O **29** proficiscentem *B* **30** homines] omnes *M*

excidere arbores deberetis et earum animas ab illo uinculo exutas orationibus et psalmis ad meliora perducere. An de his animis hoc fieri potest, non quas mente adiueritis, sed quas uentre receperitis?

56. Quamuis idipsum animas arborum, quamdiu sunt in arboribus, ad sapientiam non proficere, summae angustiae, quantum arbitror, uos compellunt fateri, cum a uobis quaeritur cur et arboribus non mittatur praeceptor apostolus, aut cur ille qui hominibus mittitur, non et arboribus praedicet ueritatem. Hic cogimini respondere, illas animas percipere in talibus corporibus praecepta diuina non posse. Sed uehementius ab alio latere urgemini, quandoquidem illas perhibetis et audire uoces nostras et uerba intelligere et corpora motusque corporum intueri, cogitationes denique ipsas perspicere. Quae si uera sunt, cur nihil possunt a lucis apostolo discere? Uel cur non etiam multo facilius possunt quam nos, cum interiora etiam mentis aspiciant? Ita enim magister ille, qui uos loquendo uix docet, ut dicitis, cogitando eas posset erudire, quae sententias eius ante sermonem in animo cernerent. Si uero haec falsa sunt, uidete tandem in quo errore iaceatis.

57. Iam quod poma ipsi non decerpitis herbamque non uellitis, sed tamen ab auditoribus uestris decerpi et euelli atque offerri uobis iubetis, non ut his qui afferunt tantum sed ut iis etiam quae afferuntur, prodesse possitis, quis bene con-

---

31 arbore *E* eorum *M** earum *M*^{c} **31sq.** a uinculo illo exutas *C* **33** animabus *C* adiuuaretis *M* **34** reciperitis *M*

56, 1 animae *V*R* arborum animas T_2 **4** mitantur *B* **5** et non *C* **6** hic] hoc ET_2 **8** alio] illo *E* illas] illa *O* perhibetis illas P_3 **9** nostras] uestras BP_3T_2 corporis *P* **11** apostolo a lucis *Pa* **12** etiam multo facilius non *MP belm* **13** aspiciunt *M* ita *om. E* **14** possit ETT_2^* **15** eius] eas *T* anima *el* cerneret *ETV** **16** falsa uero haec *B* uero *om. M* falsa] talia *E* uidete *om. E*

57, 1 iam] nam *Pa* ipsa *M* discerpitis *C* **2** uestris] nostris *E* uelli *Pa* **3** afferri *BPa belm* iubeatis *M*] uultis C_2 ut non C_2 his] iis *belm* **4** ut *om.* C_2 iis] his CC_3PaP_3R afferantur *B*

siderans ullo modo tolerauerit? Primo quia nihil interest utrum ipse scelus admittas, an propter te ab alio admitti uelis. Nolle te dicis. Quomodo ergo subuenitur illi diuinae parti, quae in lactucis et in porris iacet, si nemo haec euellat et ad sanctos purganda deferat? Deinde tu ipse transiens per eum agrum, in quo tibi iure amicitiae decerpendi quod libet potestas datur, si fico uideris coruum imminentem, quid facies? Nonne ex opinione tua ficus ipsa tecum loqui et deprecari miserabiliter uidetur, ut eam ipse decerpas et sancto uentre purificandam resuscitandamque sepelias potius, quam coruus ille deuoratam funesto corpori misceat atque in alias formas illigandam cruciandamque transmittat? Quid te crudelius, si uerum est? Quid ineptius, si falsum est? Quid magis contrarium disciplinae uestrae, si signaculum solueris? Quid te inimicius dei membro, si custodieris?

58. Sed hoc ex uestra opinione falsa et nugatoria; nam certa et manifesta crudelitas in uobis esse conuincitur ex eodem ipso errore manans. Si quis enim per morbum corpore dissoluto, fessus ab itinere ac peste semianimis in uia iaceat, nihil ualens amplius quam utcumque uerba proferre, cui prosit ad stringendum corpus pirum dari, teque transeuntem ut subuenias oret atque obsecret ut de arbore proxima, a qua nullo humano, nullo denique uero iure prohiberis, pomum afferas homini, post paululum nisi feceris morituro; tu uir Christianus et sanctus transibis potius et hominem sic affectum

---

5 tolerauit *EO* **6** scelus *om.* C_3 te *om.* *B* **7** ergo] igitur *E* **8** in^2 *om.* C_3 **9** ad sanctos] sanctis *T* **12** nonne] non *BCC*$_3$*EOPaRT*$_2$*V* nam C_2T num *in marg.* T_2 **17** quis ineptius C_2 **19** inimicicius *EMPaPTT*$_2$ immitcius P_3 immitius *V*

58, 1 opinione uestra *C*E* nugatoria] purgatoria *E* **2** esse uidebitis *Pa* conuincitur esse *B* **4** ab] ex P_3 peste *om.* *O* iacet *CEPa*T_2 **5** quamquam T_2 cui] cum *E* **6** piram *C* teque] quemque *B* **7** proxima atque *E* **8** uero] diuino *T* uero iure *om.* *E* **9** nisi] ni *B* morituro] mortuum *E*

precantemque deseres, ne arbor ploret dum fructus demitur et tu signaculi dissolutor ad poenas Manichaeias destineris. O mores et innocentiam singularem.

59. Sed iam de nece animalium requiram quod mouet, et multa quidem huiusmodi etiam in hoc genere dici possunt. Nam quid oberit animae lupi, qui lupum interfecerit; cum et lupus ille, quamdiu uiuit, lupus futurus sit nec ulli obtemperet praedicatori, ut aliquantum ab ouium sanguine temperet; et ex illo uinculo corporis anima secundum uos rationalis interfecta belua liberetur? Et ab hac quidem caede auditores etiam uestros prohibetis, maior enim uidetur quam in arboribus. Hic uestros sensus, corporeos uidelicet, non multum improbo. Uidemus enim et uocibus sentimus cum dolore mori animantia, quod quidem homo contemnit in bestia, cum qua scilicet rationalem animam non habente nulla legis societate copulatur. Sed eosdem uestros sensus in intuendis arboribus quaero et uos caecos prorsus inuenio. Ut enim omittam quod nullis motibus in ligno sensus doloris apparet, quid manifestius quam tunc se optime habere arborem cum uiget, cum frondet, cum floribus laeta, fructibus opulenta est? At hoc ei plerumque ac maxime putatione praestatur. Quod si ferrum sic sentiret, ut uultis, contabesceret potius tot tantisque affecta uulneribus, quam ex illis pullulans locis tam certa exsultatione reuiresceret.

---

11 ne] nec ET_2 **12** Manichaeis B^cMOP *el* Manicheas B^*EPa **59, 1** nece] uoce *E* requiram *om. M* **3** animae lupi] animali *M* **4** quamdiu] qui diu *E* **5** ouium] omni *E* **6** corporis] carnis *B* **7** quidam *O* etiam auditores P_3 uestros etiam *P* **8** perhibetis *E* ista uidetur *C* **9** corporeos uidelicet *om.* T_2 uidelicet *om. C* uidelicet corporeos C_2 multum] multo *B* improbo] probo*BMP* **12** rationabilem $C_2C_3EOPaP_3T_2V$ rationabibem *R* habentem *BE* **14** omittam enim *R* **16** arborem habere P_3 **17** cum fructibus C_3 at] et *T* ei] enim *Pa* **19** sentiretur ETT_2 ut] uti *MP e* uultis] uultu *T* uultus *E* uulnus T_2 **21** reuiuiceret *C* reuiuisceret T_2

60. Uerumtamen cur maius nefas putatis animalia quam stirpes caedere, cum illae uobis puriorem animam quam carnes habere uideantur? Fit, inquit, compensatio quaedam, cum eorum quae de agris auferuntur pars aliqua datur electis sanctisque purganda. Iam superius ista frustrata sunt satisque demonstratum est, quantum existimo, nulla ratione dici plus esse in frugibus partis illius boni quam in carnibus. Sed si uendendis carnibus uictum quisque sustentet atque omne talis negotii lucrum in emendis electorum uestrorum cibis consumat pluresque iste afferat sanctis escas quam agricola et rusticus, nonne eadem compensatione sibi animantia licere perimere clamitabit? Est, inquit, alia quaedam secretissima ratio. Non enim deest homini callido aduersus indoctos in naturae obscuritate perfugium. Caelestes enim, ait, principes, qui de gente tenebrarum capti atque uincti, a conditore mundi in illis ordinati sunt locis, sua quisque in terra possidet animalia, de suo scilicet genere ac stirpe uenientia; qui peremptores eorum reos tenent nec de hoc mundo exire permittunt poenisque illos quibus possunt et cruciatibus atterunt. Quis imperitorum non haec formidet, et qui in tanta obscuritate nihil uidet, hoc ita ut dicitur esse non arbitretur? Sed ego institutum non relinquam meum, cui deus aderit, ut apertissima ueritate obscura mendacia refellantur.

61. Quaero enim, si animalia quae in terris sunt et in aquis, de illo genere principum per successionem prolis et

---

60, 4 afferuntur C_2T_2 electisque *E* **6** est *om. R* **7** boni] bonae *BEMPaPTT*$_2$ **8** uendendis] uidendis *R* quisque] quemque *E* sustentat P_3^* **9** tale negotium *B* **10** iste] istis BC_3O *bm* afferat *om. M* sanctis *om. E* **11** sibi] igitur C_2 **12** secretissima quaedam P_3 **14** natura obscuritatis *T* profugium *C* perfrugum *E* **16** locis ordinati sunt P_3 possidet in terra *belm* **17** genere scilicet *C* **18** nec] ne *C* **19** poenaque $BCC_2C_3MOPP_3RTV$ peneque *E* **20** haec non *E belm* tanta] quanta *B* **21** cur non hoc ita ut esse (esse ut T_2) dicitur arbitretur PaT_2 **22** derelinquam P_3 **23** mendacia] mundata *E* (*i. e.* mandata *cf. 17, 3*)

operationem concubitus ueniunt, cum ad illos abortiuos fetus reuocatur origo nascentium; quaero, inquam, si ita est, utrum apes et ranas et alia multa, quae sine concubitu gignuntur, non sit nefas occidere? Nefas esse dicitis. Non ergo propter cognationem principum nescio quorum ab animantium nece auditores uestros prohibetis. Aut si generalem cognationem omnium esse corporum dicitis, arbores quoque ad eandem principum offensionem procul dubio pertinebunt, quibus parcere non est mandatum auditoribus. Reditur ergo ad illud inualidum, ea quae in stirpibus auditores laedunt, expiari per fructus quos ad ecclesiam uestram ferunt. Dictum est enim hoc modo posse eos qui in macello laniant animalia carnesque uenditant, si uestri auditores sint, suaque lucra comparatis frugibus uobis conferant, caedem illam quotidianam sibi licere contemnere et quicquid in ea peccati est, uestris epulis aboleri.

62. Quod si dicatis, quemadmodum de pomis et de oleribus conferendum fuisse ut illa interfectio ueniam mereretur, quod quia fieri non potest — electi enim non edunt carnem —, temperandum esse auditoribus a nece animalium, quid respondebitis de spinis herbisque inutilibus, quas euellendo in agris purgandis agricolae necant nec ex his uobis

---

61, 3 concubitus] cubitus C_3 **4** utrum] uerum C **6** nefas[1]] fas C **7** quorum] queque E nece] uoce E nece — **9** omnium *om. M* **8** perhibetis E generalem] generationem Pa **9** corporum esse ET_2 arbore C_3 **10** offensionem principum P_3 de quibus T parcere *om. ET* **11** auctoribus l redditur EPa ad] in E **12** ledunt auditores C **13** uestram] nostram E enim *om.* P_3 **14** posse *om. O belm (praecauendi anacoluthi gratia)* posse — **15** auditores *om. M* **15** uendunt B uestri] nostri E sint] sunt R suaque] sua cuique M lucra *om. E* **17** peccatum est Pa **17sq.** uestris usibus abholeri T

62, 2 fuisset T interfectione $BC_2C_3EMOPP_3RV$ *el* interfectionis T uenia M *el* meretur C_3 mererentur C_2 **4** esset T a nece animalium auditoribus R **6** in purgandis agris P_3 **6sq.** possunt uobis C_2

possunt cibos aliquos exhibere? Quomodo ad ueniam pertinebit tanta uastatio, unde nulla est esca sanctorum? An forte quicquid peccatum fuerit ut fruges et poma proficiant, et de ipsis frugibus et pomis aliquid comedendo dissoluitis? Quid si ergo agros locustae aut mures et sorices uastent, quod saepe accidere manifestum est? Impune ab agricola uestro auditore necabuntur, quia ideo peccat ut fructus proficiant? Hic certe coartamini. Aut enim conceditis auditoribus interfectionem animalium quam uester auctor concedere noluit, aut eos ab agri etiam cultura prohibebitis quam ille concessit. Quamquam saepe etiam dicere audeatis feneratorem innocentiorem esse quam rusticum, usque adeo melonibus quam hominibus estis amiciores. Si quidem illi ne laedantur, melius iudicatis hominem fenore trucidari. Haeccine est appetenda et praedicanda iustitia, an potius exsecranda et damnanda fallacia? Haeccine est misericordia memorabilis, an exsecrabilis potius immanitas?

63. Quid quod a nece animalium nec uos ipsi in pediculis et pulicibus et cimicibus temperatis? Magnamque huius rei defensionem putatis, quod has esse sordes nostrorum corporum dicitis. Quod primo aperte falsum de pulice et cimice dicitur. Cui enim non manifestum est haec animalia non de

---

7 exibere aliquos *Pa* **9** perficiant *E* et^2 *om.* $CC_2C_3PP_3TV^c$ **10** pomis et frugibus $EPaTT_2$ **11** aut sorices $EMPP_3T_2$ uastant *BEOR bem* **12** uestro] nostro *E* **13** proficiat *E* perficiant *Pa* **14** coarctamini] certamini *E* concedetis C_2 **15** auctor uester T_2 auditor P_3 concedere] cedere *B* condere C_3 **15sq.** ab agricultura etiam CC_3P_3 *belm* etiam ab agricultura *EP* eos etiam agricultura prohibebistis *B* **16** prohibetis C_3EP_3 **17** audiatis *e(mendum preli?)* **19** amiciciores $CMPa^*T_2$ **20** hominem iudicatis *C* **22** fallacia] iusticia P_3 execranda MPP_3 *belm*

63, 1 a nece *suprascr. C* ipsi *om. C* **2** et in pulicibus $EPaTT_2$ et in cimicibus TT_2^* huiusmodi *E* **3** sordes esse *C* corporum *om. C* **4** falsum *om. R* **5** cui] cur *MO m* enim *om. C* **5sq.** de nostro corpore non *C*

nostro corpore existere? Deinde si concubitum uehementius exsecramini, quod nimium uideri uultis, cur non uobis mundiora uidentur animalia, quae sine concubitu de nostra carne nascuntur? Quamquam enim postea coeundo pariant, non tamen nobis coeuntibus de nostro corpore primo nascuntur. Iam uero, si quaecumque de uiuentibus gignuntur corporibus, sordidissima sunt putanda, multo magis quaecumque de mortuis. Impunius ergo occiditur uel sorex uel anguis uel scorpio, quos de humanis cadaueribus nasci a uobis potissimum solemus audire. Sed obscura omitto et incerta. De apibus certe est fama celebrior, quod de boum cadaueribus oriantur. Ergo occiduntur impune. At si hoc quoque dubium est, nemo fere de scarabeis dubitat, quin de fimo in pilam rotundato ab his atque obruto existant. Haec igitur animantia et alia quae persequi longum est, sordidiora certe debetis opinari quam pediculos uestros; et tamen illa occidere nefas uobis uidetur, his autem parcere stultum, nisi forte quod sunt haec animalia parua contemnitis. Sane si ita est, ut animal quo breuius est, eo contemptius esse debeat, necesse est camelum homini praeferatis.

64. Huc accedit illa gradatio, quae cum uos audirem, nos saepe turbauit. Nulla enim causa est, cur propter paruum cor-

---

63, 15 *cf.* Varro, rust. 3, 6, 14 **17** *cf.* Retr. 1, 6 (7), 9; Plin. nat. hist. 11, 34, 98

---

7 uidere ETT_2 uobis] nobis *E* immundiora *E* carne nostra *P* **9** enim *om. M* non tamen — **10** nascuntur *om. M* **10** primo de nostro corpore P_3 primo *om. O* **12** quaecumque] quae *R* **13** occiditur] dicitur CC_2 **14** cadaueribus] corporibus P_3 a uobis nasci *C* **15** certe *om. B* certa *E* **16** fama est *CMP belm* **17** at] aut *T* fere *om.* T_2 **18** pila $BC_2C_3EMOP_3RTV$ **19** persequi quae T_2 **20** debetis certe *E* **21** uestros] nostros $BC_2C_3RTT_2V$ illa *om. E* uidetur uobis *C* **22** stultum est *Pa* haec sunt *B* **23** ut] quod *E* quo] quod *EPT* **24** conempticius *Pa*

poris modulum pulex necandus sit, non etiam musca quae in faba gignitur. Et si haec, cur non etiam ista paulo amplior, cuius certe fetus minor est quam illa. Hoc iam sequitur, ut apis quoque sine culpa perimatur, cuius pullus uix huic muscae coaequatur. Inde ad locustae pullum et locustam, inde ad pullum muris et murem. Et ne longum faciam, nonne uidetis his gradibus ad elephantum perueniri, ut omnino recusare non possit ingentem illam beluam sine culpa se occidere, quisquis propter paruulum corpus interfectionem pulicis peccatum esse non putat? Sed iam etiam de huiusmodi nugis satis dictum arbitror.

XVIII 65. Restat signaculum sinus, in quo multum incesta est castitas uestra. Non enim concubitum, sed ut longe antea ab apostolo dictum est, uere nuptias prohibetis, quae talis operis una est honesta defensio. Hic non dubito uos esse clamaturos inuidiamque facturos dicendo, castitatem perfectam uos uehementer commendare atque laudare, non tamen nuptias prohibere; quandoquidem auditores uestri, quorum apud uos secundus est gradus, ducere atque habere non prohibeantur uxores. Quae cum magna uoce et magna indignatione dixeritis, ego uos lenius interrogabo ad hunc modum: nonne uos estis qui filios gignere, eo quod animae ligentur in carne, grauius putatis esse peccatum quam ipsum concubitum?

65, 3.26 *cf.* 1 Tim. 4, 1—3

64, 3 et non etiam C_2T **5** etiam $CC_2C_3OP_3V$ *belm* **6** apes $C_2C_3OPaP_3V^c$ culpa] ulla causa *O* uix *om. EP*$_3$ *bm* **8sq.** nonne uidetis] uidetisne *T* **9** elephantem BCC_3EOPa *el* recusari *M blm* **12** etiam *om. P* huiuscemodi *E* **12sq.** de huiusmodi etiam nugis *T*

65, 1 incesta *PaRT*] incerta *cett. (cf. 67, 3)* est *om. M* **2** ante *MPaP belm* **3** operis talis *C* **4** esse *om. B* **5** inuidiamque] inuidiam *C* dicendo *om. M el* castitatemque P_3 *om. C* **8** secundus] non *E* prohibebant *O* prohibehantur T_2 prohibentur *el* **9** magna[1] *om. E* duxeritis *O* **10** lenius] eius *Pa* certius T_2 **11** qui estis C_2 filios gignere *om. T*

Nonne uos estis qui nos soletis monere, ut quantum fieri posset, obseruaremus tempus quo ad conceptum mulier post genitalium uiscerum purgationem apta esset eoque tempore a concubitu temperaremus, ne carni anima implicaretur? Ex quo illud sequitur, ut non liberorum procreandorum causa, sed satiandae libidinis habere coniugem censeatis. Nuptiae autem, ut ipsae nuptiales tabulae clamant, liberorum procreandorum causa marem feminamque coniungunt; quisquis ergo procreare liberos quam concumbere grauius dicit esse peccatum, prohibet utique nuptias, et non iam uxorem sed meretricem feminam facit, quae donatis sibi certis rebus uiro ad explendam eius libidinem iungitur. Si enim uxor est, matrimonium est. Non autem matrimonium est ubi datur opera ne sit mater; non igitur uxor. Quocirca nuptias prohibetis nec ab hoc crimine, quod olim a spiritu sancto de uobis praedictum est, ulla uos ratione defenditis.

66. Iamuero, cum uehementer satagitis ne per concubitum anima ligetur in carne et uehementer asseritis, per sanctorum cibum animam de seminibus liberari, nonne confirmatis, o miseri, quod de uobis homines suspicantur? Cur enim de tritico et de faba et de lenticula aliisque seminibus, cum his uescimini, liberare uos uelle animam creditur, de animalium seminibus non credatur? Non enim, ut ipsam carnem mortui animantis immundam esse dicitis, quod animam non habet, hoc ita potestis et de animantis semine dicere, in quo

---

13 nos *om. Pa* solebatis *MOPV belm (u. introd.)* mouere C_3O **14** quo] quod ETT_2 **15sq.** ad concubitum C_3 **17** quo enim P_3 non *om. B* **18** haberi *Pa* **21sq.** grauius peccatum dicit esse *Pa* **22** utique *om. T* **23** certis *om. E* a uiro *codd.* **24** libidinem eius *C* est ei *E* **25** autem] enim *C* **27** a *om.* $C_2C_3OPaRT_2V$] de *E* **28** uos] nos *Pa*

66, 1 uehementer cum P_3 **5** enim cum *MP el* tritico *om. M* de^2 *om. M el* **6** cum his *om. MP el* credatur *T* creditis *MP* e* creditur P^c et de C_2 **7** per ipsam P_3

animam quae apparebit in prole colligatam esse censetis et in quo ipsius Manichaei animam implicatam fuisse fatemini. Et quia non possunt ab auditoribus uestris purganda uobis talia semina afferri, quis non suspicetur secretam de uobis ipsis inter uos fieri talem purgationem et ideo illis, ne uos deserant, occultari? Quae si non facitis, quod utinam ita sit, uidetis tamen quantae suspicioni uestra superstitio pateat et quam non sit hominibus succensendum id opinantibus, quod de uestra professione colligitur, cum uos animas per escam et potum de corporibus et sensibus liberare praedicatis. Nolo hic diutius immorari; uidetis quantus sit inuectionis locus. Sed quia et res talis est, ut eam potius reformidet quam insectetur oratio et propositum illud meum per totum sermonem animaduerti potest, quo statui nihil exaggerare sed nudis quodammodo rebus et rationibus agere, transeamus ad aliud.

XIX 67. Iam enim satis apparet qualia sint tria uestra signacula. Hi sunt uestri mores, hic finis admirabilium praeceptorum, ubi nil certum, nihil constans, nihil rationabile, nihil inculpabile, sed omnia dubia, immo uero sine dubitatione falsissima, omnia repugnantia, omnia absurda. Denique tam multa et tam grauia peccata in his moribus deprehenduntur, ut si quis accusare omnia uelit, homo alicuius facultatis singula ut minimum singulis uoluminibus possit. Haec igitur si

---

11 implicitam *T* fuisse] esse *EPaTT*$_2$ **13** suspicatur *B* suscipetur *T*$_2$ de uobis secretam *T*$_2$ **14** illis ideo *ET*$_2$ deserant] desiderant *E* **17** quam] quae *B* id *om. T*$_2$ **18** escas *B* **18sq.** potum et *M* **19** liberare *om. C* **20** diutius hic *C* diuiciis hic *E* demorari *T*$_2$ et uidetis *BMOT*$_2^c$ *belm* ut uidetis *ET*$_2$* et uideatis *T* **21** eam] etiam *T*$_2$ **22** oppositum illum *E* **23** potest *om. C*$_2$ post *E* quo] quod *EPaTT*$_2$ **24** agerem *C*$_3$

67, 1 sint] sunt *E* **2** hi] hic *P*$_3$ **3** nil certum *om. Pa* nil] nihil *EMPaTT*$_2$ *belm* nihil constans *om. ET*$_2$ **5** omnia^2] abominabilia *M belm* **7** uelit omnia *MPR belm* facultatis] falsitatis *B* **8** ut minimum] minime *P*$_3$ haec] hoc *E*

custodiretis uestramque impleretis professionem, nihil uobis esset ineptius, nihil stultius, nihil imperitius, cum autem laudatis et docetis ista nec facitis, quid uobis fallacius, quid insidiosius, quid malitiosius dici aut inueniri potest?

68. Nouem annos totos magna cura et diligentia uos audiui; nullus mihi electorum innotescere potuit, qui secundum haec praecepta non aut deprehensus in peccato aut certe suspicioni subditus fuerit. Multi in uino et carnibus, multi luantes in balneis inuenti sunt. Sed haec audiebamus. Nonnulli alienas feminas seduxisse approbati sunt, ita ut hinc plane dubitare non possim. Sed sit et haec magis fama quam uerum. Uidi ipse non solus sed cum his qui partim iam illa superstitione liberati sunt, partim adhuc opto ut liberentur, uidimus ergo in quadruuio Carthaginis, in platea celeberrima, non unum sed plures quam tres electos simul post transeuntes nescio quas feminas tam petulanti gestu adhinnire, ut omnium triuialium impudicitiam impudentiamque superarent. Quod de magna uenire consuetudine atque illos inter se ita uiuere satis eminebat, quandoquidem nullus socii praesentiam ueritus omnes aut certe paene omnes eadem teneri peste indicabat. Non enim erant hi ex una domo, sed diuerse prorsus habitantes, ex eo loco ubi conuentus omnium factus

---

68, 1 *cf.* Conf. 4, 1 *et supra* 1, 34, 13

---

9 custodieritis *Pa* **10** inesset C_2 **11** ista et docetis *T* faciatis C_3 **68, 1** et cura *T* **4** carnibus et uino *Pa* in carnibus $C_2C_3ERTT_2$ et] aut in *C* **5** balineis *V**] alienis $EPaTT_2$ nonnullas *E* **6** alienas] alias *T* comprobati PaT_2 probati *T* hic *P* **7** sit *om. C* et haec] hoc *E* **8** uidi] ubi *O* his] iis *B belm* illa iam C_2 **10** ergo hic T_2 quadriuio C_2EMO *belm* Karthaginis *T* **12** gestu] gustu *R* **13** triuialium] criminalium *E* impudiciam *R* ut omni trimliumpudiciciam *(sic) Pa* impudenciam pudiciciamque ET_2 **14** consuetudine uenire *R* **15** nullius *B* **16** omnes[1]] plures *T* **17** iudicabant $C_2E(?)$ hi *om. Pa*

erat, pariter forte descenderant. Nos autem grauiter commoti, grauiter etiam questi sumus. Quis tandem hoc uindicandum, non dicam separatione ab ecclesia, sed pro magnitudine flagitii uehementi saltem obiurgatione arbitratus est?

69. Et haec erat omnis excusatio impunitatis illorum quod eo tempore quo conuenticula eorum lege publica prohiberentur, ne quid laesi proderent, metuebatur. Ubi est ergo quod perpetuam sibi persecutionem in hoc mundo futuram praedicant eoque se commendatiores haberi uolunt, hinc interpretantes quod hic mundus eos oderit et propterea penes se quaerendam ueritatem affirmantes, quia in promissione spiritus sancti paracliti dictum est quod eum mundus iste accipere non possit. De qua re non iste locus disserendi est. Sed certe si perpetua uobis persecutio futura est, usque in saeculi finem, perpetua erit et haec dissolutio tantaeque turpitudinis impunita contagio, dum tales laedere formidatis.

70. Id etiam nobis responsum est, cum ad ipsos primates detulissemus conquestam nobis esse mulierem quod in conclaui, ubi cum aliis feminis erat, de illorum scilicet sanctitate secura, ingressis electis pluribus et ab uno lucerna ex-

---

69, 2 *cf.* Edictum Diocletiani anni 297, Legem Valentianiani I anni 372 *(A. Adam, Texte zum Manichäismus, Kl. Texte 175, Berolini 1954, 82—84)* **4** *cf.* Ioh. 16, 33 **6** *cf.* Ioh. 15, 18—20 **8** *cf.* Ioh. 14, 16sq.

---

19 forte pariter P_3 forte] facte *B* commoti grauiter *om. E* **20** etiam *om. M* uindicandum hoc *E* **21** sed *om.* C_2 **22** uehementis *EPa* MTT_2 obiurgationibus *M el*

69, 1 illorum] eorum C_2R **2** quo] quod *ET* conuenienticula *V* eorum] illorum *R* lege *om.* $CC_2C_3OP_3V$ **5** praedicant *om. M* praedicat *e* commendaciones *Pa* uolunt] nolunt *Pa* **8** paraclyti *MR* paracleti *belm* **10** certo *B m* si] sic C_2 perpetua — **11** finem *om.* CC_2 **10sq.** in finem saeculi $EPaT_2$ **12** contagio impunita *B* contagio] cognitio *E*

70, 1 nobis] uobis *BMRT* est et *E* **2** conquesta *Pa* **3** scilicet *om. MP* **4** securis PaT_2 pluribus et] pluribusque C_2

stincta, incertum cuius eorum in tenebris appetita esset amplexu et coacta in flagitium, nisi subsidio clamoris euasisset. Hoc quoque nobis notissimum nefas de quanta consuetudine uenisse arbitrandum est? Et hoc factum est ea nocte qua festae apud uos uigiliae celebrantur. Sed reuera etiamsi nullus esset proditionis metus, quis posset damnandum episcopo offerre, qui sic praecauerat ne agnosceretur? Quasi uero non omnes idem crimen inuolutos tenebat, qui simul ingressi erant. Nam omnibus petulanter iocantibus lucerna exstincta placuerat.

71. Suspicionibus uero ianuae quantae aperiebantur, cum eos inuidos inueniebamus, cum auaros, cum epularum exquisitarum auidissimos, cum in iurgiis frequentissimos, cum de rebus exiguis mobilissimos? Non utique arbitrabamur eos temperare posse, a quibus se temperare profitebantur, quando latibula et tenebras inuenirent. Duo quidam erant existimationis satis bonae, facili ingenio atque in illis suis disputationibus principes, nobis amplius quam ceteri familiariusque coniuncti. Quorum unus qui propter studia etiam liberalia nobis artius adhaerebat, hic nunc ibi esse presbyter dicitur. Hi sibi grauiter inuidebant et obiciebat alter alteri, non accusatione manifesta sed sermone apud quos poterat et

---

70, 5 *cf.* Tert. nat. 1, 7, 24; 1, 16, 1; Apol. 7, 1; Min. Fel. 9, 7

---

5 in tenebris *om.* P_3 **6** coactam *O* **7** nobis quoque *bem* uobis quoque *l* nefas *om.* *E* **8** est^2 *om.* *B* **9** celebrabantur $PaTT_2$ **10** offerre episcopo *CMP belm* **11** praecauerat *V**] pecauerat *R** peccauerat COV^c *e* **12** tenebat inuolutos C_2 teneat *el* **13** erant] sunt C_2 iocantibus P^c *(sl.)*] clamantibus *EMP**

71, 3 gurgiis C_3 **4** utique] itaque C_2 arbitrabantur *E* arbitramur *P el* **5** eos — profitebantur *om.* *E* se temperaturos CC_2C_3OV *(in marg.)* temperaturos se P_3 **6** quidem *C** **8** nobis] uobis *O* **9** etiam] et *E* **10** hic *om.* *Pa* ibi *om.* *M*] ubi *E* esse] ipse *B* presbyter esse ET_2

susurris, ab eo uiolenter attentatam cuiusdam auditoris uxorem. Ille autem se purgans interim apud nos alium eiusdem sceleris electum criminabatur, qui apud eundem auditorem quasi amicus fidissimus habitabat; quem quoniam subito ingrediens cum muliere deprehenderat, dicebat mulieri et adultero ab illo inimico atque inuido consilium datum, ut illa sibi conflaretur calumnia, ne si quid proderet, crederetur. Angebamur nos et molestissime ferebamus, quod etiamsi de appetita muliere incertum erat, liuor tamen in illis duobus, quibus meliores ibi non inueniebamus, apparebat acerrimus et talia conicere cogebat.

72. Postremo in theatris electos et aetate et, ut uidebantur, moribus graues cum sene presbytero saepissime inuenimus. Omitto iuuenes, quos etiam rixantes pro scenicis et aurigis deprehendere solebamus, quae res non mediocri argumento est quomodo se possint continere ab occultis, cum eam cupiditatem superare non possint, quae illos auditorum suorum oculis ostentat et porrigit erubescentes atque fugitantes. An uero illius etiam sancti, ad cuius disputationes in ficariorum uicum uentitabamus, tantum illud flagitium proderetur, si uirginem sanctimonialem mulierem tantum, non et praegnantem facere potuisset? Sed occultum et incredibile

---

13 susurriis C_3RT_2 *e* attemptata *M* **14** uxore *M* purgans se C_2 interim *in marg. C* **15** sceleris] criminis *C* quia CC_3P_3V **16** fidelissimus *EM el* **18** inimico illo C_2 illo] eo *C* **19** quid] quis *Pa* crederetur — **21** appetita *P in marg.* **20** agebamur $RTT_2^{*}V^{*}$ agebatur *E* moleste *B* **21** etiamsi] etiam sibi *B* **22** meliores] mulieres BC_3 **23** talia] alia $BCC_3EMPaPTT_2$

72, 1 theatro *B* et aetate *om. T* et[2] *om. ETT*$_2$ **2** et moribus T_2 sene] sine C_3 **4** non mediocri — **5** cum eam *Pa in marg.* **5** cum C_3 *in marg.* eam] etiam *O* **7** sustentat *T el* sustentant *EM* porrigit] prodit $CC_2C_3OPP_3RV^{c}$ *(supra lineam) belm* **8** etiam sancti illius P_3 **9** uentabamus T_2 uectitabamur *MT* uitabamur *E* illum *B om. T* **10** mulierem *om. E* et non *C* **11** incredibile] odibile *E*

malum crescens uterus latere non passus est. Quod cum mater fratri iuueni prodidisset acerrime dolens, religionis tamen nomine ab accusatione publica reuocatus est; perfecitque ut ille — non enim hoc ferre quisquam posset — de illa ecclesia pelleretur, et ne impunita res omnino esset, cepit consilium, ut adiunctis sibi amicis, hominem pugnis calcibusque concideret. At ille cum grauiter caederetur, clamabat, ut sibi ex auctoritate Manichaei parceretur, Adam primum heroem peccauisse et post peccatum fuisse sanctiorem.

73. Talis est namque apud uos opinio de Adam et Eua; longa fabula est, sed ex ea id attingam quod in praesentia satis. Adam dicitis sic a parentibus suis genitum abortiuis illis principibus tenebrarum, ut maximam partem lucis haberet in animam et perexiguam gentis aduersae. Qui cum sancte uiueret propter exsuperantem copiam boni, commotam tamen in eo fuisse aduersam illam partem, ut ad concubitum declinaretur; ita eum lapsum esse atque peccasse, sed uixisse postea sanctiorem. Hic ego non tam de nequam homine conqueror, qui stupro nefario alienam familiam, sub habitu electi et sancti uiri ad tantum dedecus infamiamque perduxit. Non id uobis obicio. Fuerit hoc hominis perditissimi potius quam consuetudinis uestrae. Non ergo tantum flagitium in uobis sed in illo arguo. Illud tamen in omnibus uobis quemadmodum ferri et tolerari possit ignoro, quod cum

---

72, 20 *cf.* Sap. 9, 19; 10, 2; Vitam Adae et Euae 1—11

---

12 uterus tamen *O* **15** quisquam ferre C_2 ut de *RT* **16** ecclesia illa *R* esset omnino *C* **17** ut *om. EPaTT*$_2$ uel pugnis *EMPaT*$_2$ **19** primo *M* **20** heroem] hominem *Pa* errorem *E* et] sed *E*

73, 1 est *om. E* uos] eos *PaT*$_2$ de Eua C_3 **2** id *om. M el suprascr. T* attingam id C_2 **3** satis est C_2*MOP belm* dicitis] dictus *B* abortiuis *om. O* **5** anima *BC*$_2$*MOPaPTT*$_2$ *(u. introd.)* **6** exuberantem *C* exuperantem *BC*$_2$*MPaT* **7** illam] illi *T* **9** hic] sic *T* tam] ita *Pa* **10** familiam] famulam *MP e* filiam *PaT*$_2$ **12** id] hoc *belm* hoc *om. ER* **13** ergo] ego *PaT*$_2$ e$\overset{o}{g}$ *(sic)* C_2*MOT* eo *E* enim *belm* tantum] tam *E* **15** ferri P^c *(sl.)*] fieri CC_3*OP**

animam partem dei esse dicatis, asseritis tamen etiam exiguo admixto malo maiorem eius copiam ubertatemque superari. Quis enim cum hoc crediderit et eum libido pulsauerit, non ad talem defensionem potius quam eius libidinis refrenationem compressionemque confugiat?

XX 74. Quid amplius dicam de moribus uestris? Dixi quae ipse compererim, cum in ea essem ciuitate ubi ista commissa sunt. Romae autem me absente quid gestum sit, totum longum est explicare. Dicam tamen breui. Eo enim res erupit, ut occulta esse non posset absentibus; et ego quidem postea Romae cum essem, omnia uera me audisse firmaui; quamuis tam familiaris et mihi probatus, qui praesens erat, ad me rem pertulerat, ut omnino dubitare non possem. Nam quidam uester auditor, in illa memorabili abstinentia nihilo electis cedens, qui et liberaliter institutus esset et uestram sectam copiose uellet et soleret defendere, molestissime ferebat quod ei uage pessimeque habitantium passimque uiuentium electorum mores perditissimi saepe disputanti obiciebantur. Cupiebat itaque, si fieri posset, omnes qui secundum illa praecepta uitam degere parati essent, congregare in domum suam et suis sumptibus sustinere. Erat enim et non mediocris pecuniae contemptor et non mediocriter pecuniosus. Querebatur autem impediri tantos conatus suos episcoporum dissolutione, quibus adiuuantibus implere debebat. Interea uester episcopus quidam, homo plane, ut ipse expertus sum, rusti-

---

17 eius *om. E* **18** crediderit] crudeliter *B* **19** defensionem V^c] detentionem *BEMRTT*$_2$*V** detencionem *Pa* **20** fugiat *T* refugiat *R*

74, 1 de moribus uestris dicam *C* **2** ego ipse *C*$_2$*C*$_3$ comperi *Pa el* commissa *om. B* **3** quid gestum sit me absente *PaT*$_2$ quid] quod *B* gestum *P**] actum *MP*^{c} *(sl.) el* totum *om. E el* **5** non posset esse *P*$_3$ possit *T* **7** in praesens *BEPaT*$_2$ rem ad me *R* **9** auditor] auctor *R* cedens] credens *CE* **12** pessimeque] passimque *T* passimque] pessimeque *E* **15** degere] digerere *E* **16** in suis *C*$_2$ **18** conatos *O* suos *om. C*$_2$ **19** impleri *CC*$_2$*C*$_3$*V* uester] autem *el*

canus atque impolitus, sed nescio quomodo ea ipsa duritia seuerior in custodiendis bonis moribus uidebatur. Hunc diutissime desideratum et aliquando praesentem arripit iste, exponit homini uoluntatem suam; laudat ille atque consentit, placet ut in domo eius prior ipse incipiat habitare. Quod ubi factum est, eo congregati sunt electi omnes, qui Romae esse potuerunt. Proposita est uiuendi regula de Manichaei epistola, multis intolerabile uisum est, abscesserunt, remanserunt tamen pudore non pauci. Coepit ita uiui ut placuerat, et ut tanta praescribebat auctoritas, cum interim auditor ille uehementer omnes ad omnia cogeret, neminem tamen ad id quod non prior ipse susciperet. Interea rixae inter electos oriebantur creberrimae, obiciebantur ab inuicem crimina, quae ille omnia gemens audiebat, dabatque operam ut seipsos in iurgando incautissime proderent, prodebant nefanda et immania. Ibi cognitum est quales essent, qui tamen inter ceteros uim praeceptorum illorum subeundam sibi esse putauerunt. Iam de ceteris quid suspicandum erat aut quid potius iudicandum? Quid plura? Coacti aliquando murmurauerunt sustineri illa mandata non posse, inde in seditionem. Agebat auditor causam suam complexione breuissima, aut illa omnia esse seruanda, aut illum qui talia sub tali conditione praecepisset, quae nullus posset implere, stultissimum existimandum. Uicit tamen, non enim aliter poterat, unius sententiam effrenatissimus plurium strepitus. Post etiam ipse cessit

---

22 moribus bonis *C* **23** arripuit $CC_2C_3OP_3RV$ **24** hominem *B* **25** ut *om.* C_2 incipiat ipse *C* habitare *om. E* **27** epistola Manichaei C_2 **28** tolerabile *Pa* accesserunt P_3 **29** itaque uiuere *C* **32** non *om. B* **33** ad inuicem $EPaT_2$ **34** ut] ne P_3 **35** proderent] perderent *Pa* **37** subeundem *Pa** subeundum Pa^c sibi *om. Pa* putauerunt esse *el* **39sq.** mandata illa sustineri C_2 **40** in *om.* BC_2E inde in] sed *E* inde conuersi sunt *T* seditione BCC_3R **41** suam causam P_3 **42** esse praecepisset *R* **43** nullus *om. B* **44** sententia *Pa* **45** plurimorum *O* plurimum BC_3 primum $EPaTT_2$ plurimorum effrenatissimus C_2 postea C_2M *belm* etiam] iam *BET*

episcopus et cum magno dedecore aufugit; cuius sane cibi praeter regulam clanculo accepti et saepe inuenti ferebantur, cum ei de proprio sacculo diligenter occultato pecunia copiosa suppeteret.

75. Haec si falsa esse dicitis, nimis apertis et peruulgatis rebus obsistitis. Sed utinam hoc dicatis. Cum enim sint ista manifesta et his qui scire uoluerint cognitu facillima, intelligitur quam uera dicere soleant qui haec uera esse negauerint. Sed aliis defensionibus utimini, quas ego non improbo. Aut enim dicitis aliquos qui uestra praecepta custodiant nec eos aliorum criminibus debere perfundi, aut non oportere omnino quaeri quales sint homines, qui uestram sectam profitentur, sed qualis sit ipsa professio. Quorum ego utrumque cum admisero — quamquam nec illos fidos mandatorum obseruatores demonstrare neque ipsam haeresim a tot et tantis nugis atque sceleribus purgare possitis —, illud tamen a uobis magnopere requiram, cur maledictis insectemini Christianos catholici nominis, quorundam intuentes perditam uitam, cum de uestris hominibus haberi quaestionem aut impudenter recusetis aut impudentius non recusetis uelitisque intelligi in tanta uestra paucitate latere nescio quos, qui sua praecepta custodiunt et in tanta catholicae multitudine non uelitis?

---

46 cuius] huius *MP el*

75, 1 esse *om. C* opertis *Pa* permulgatis P_3 **2sq.** manifesta ista T_2 **3** his] iis *E belm* uoluerint] uolunt *C* **4** uera[1]] uere *el* **5** non *om.* C_3 **6** aliquos esse C_2 uestra] nostra *Pa* praecepta uestra *O* nec] ne *E* non *T* **7** oporteret *B* **8** qui uestram *om. E* **9** ipsa] ista *E* ego] ergo *R* **10** cum *om. M el* **11** neque] nec *CORV belm* neque heresim ipsam P_3 **13** magis magnopere T_2 insectamini *T* insectimini *CE* **14** quorundam insectantes uel P_3 **14sq.** uitam perditam T_2 **15** hominibus] omnibus T_2 impudenter *E* **16** non recusetis] excusetis *E* **17** sua *om. B* **18** custodiant *CMP el* catholice fidi *O* **19** uelitis] ualetis *B*

INDICES[1]

Tribus prioribus numerorum notis pagina indicatur, duabus posterioribus linea, e. g. 04008 = pagina 40, linea 8

Index locorum e sacra scriptura adhibitorum

Gen.
1,1: 01901
1,26: cf. 05313
2,4: 01901
2,16sq.: cf. 04014
3,5: cf. 02508
3,6sq.: cf. 04014
39,14: cf. 06610

Ex.
20,5: 06717

Lev.
19,18: cf. 06013; cf. 06508

Deut.
4,24: 06717
4,31: cf. 05712
4,35: cf. 02812
6,4: 03413
6,5: 01509; 01609; 02209; cf. 02614; cf. 05104; cf. 05201; cf. 06011; cf. 06506
6,13: cf. 04910
10,20: cf. 04910

Idc.
19,25: cf. 06610

1 Sam.
17,43: cf. 03717

4 Reg.
4,28: cf. 06610

2 Esr.
9,17: cf. 05712

Tob.
4,17sq.: cf. 05618
6,22: cf. 06607
8,9: cf. 06607

Iob
1sq. passim: cf. 04706
17,14: cf. 11215
25,6: cf. 11215

Ps.
4,7: 03407
43,22: 01616; 01714
48,13: cf. 11213
48,21: cf. 11213
50,12: 04111
62,9: cf. 02306; cf. 02408
72,28: 03016; 03102; cf. 02306; cf. 02408; cf. 02905; cf. 06515; cf. 07003
85,15: cf. 05712
88,9: 03317
115,15: 04815

Prov.
16,32: 04816

Eccl.
1,2sq.: 04410
11,5: cf. 01904

Sap.
1,5: 03405
4,8: cf. 02012; cf. 02109
6,13-21: 03612; cf. 03903
6,19sq.: cf. 03916
8,1: 03114
8,3: 03304
8,3sq.: 03118
8,5: 03205
8,7: 03209. 16

9,9: 03311
9,17: 03319; 03409
9,18sq.: 03401
9,19: cf. 15309
10,2: cf. 15309

Sir.
1,8: cf. 03409
2,4sq.: 04817
2,13: cf. 05712
6,18: cf. 02012; cf. 02109
19,1: 05012; cf. 05016
24,32: 06002
27,6: 04902

Is.
25,8: cf. 06804
45,7: 09513. 15. 18
58,6sq.: cf. 05618

Ez.
1,4: cf. 03315
1,27: cf. 03315
18,7: cf. 05618
18,16: cf. 05618

Os.
13,14: cf. 06804

Ion.
4,2: cf. 05712

2 Macc.
7: cf. 04807

Mt.
3,11sq.: cf. 08201
4,10: 04910
4,23: cf. 13712
6,24: 04908
6,25-34: cf. 07111
7,6: 03716
7,7: 03604; cf. 03901
8,31sq.: cf. 13701. 20
10,26: 03605
10,31: 11214
11,27: 03309
12,34: cf. 11112
13,3-30: cf. 08117
13,24-30: cf. 07318
13,36-43: cf. 08117
15,11: 07601; 11513
19,16: cf. 05310
19,19: 05315; 06013; cf. 05402; cf. 06508
19,21: cf. 04718
21,18sq.: cf. 13702. 20
22,37: 01509; 01609; 02118; 02209; 02614; 06011; cf. 05104; cf. 05201; cf. 06506
22,38: 02117
22,39: 06013; cf. 06508
22,40: 06210; 06509; cf. 06207
24,42: cf. 05006
25,13: cf. 05006
25,35sq.: cf. 05618
26,38: cf. 05006
26,41: cf. 05006

Mc.
3,4: cf. 13712
3,10: cf. 13712
5,12sq.: cf. 13701. 20
11,12-14: cf. 13702. 20
12,32: cf. 02812
13,33: cf. 05006
13,35: cf. 05006
13,37: cf. 05006

Lc.
2,14: 09605
4,8: 04910
6,9: cf. 13712
6,19: cf. 13712
6,36: cf. 05712
6,45: cf. 11112
8,12sq.: cf. 13701. 20
11,9: 03604; cf. 03901
11,41: cf. 11804
12,2: 03605

12,7: 11214
12,22-31: cf. 07111
12,49: 06717
16,13: 04908
21,36: cf. 05006

Ioh.
1,3: 03109
1,4: 03111
1,9: cf. 02116
1,10: cf. 01908
1,17: 01608
1,18: 03309
8,36: 10804
12,35: cf. 05006
14,6: 02611; 02702; 03319; cf. 02601; cf. 03313
14,16sq.: cf. 15012
15,18-20: cf. 15010
16,33: cf. 15008
17,3: 05209

Act.
1,14: cf. 07020
2,42: cf. 07020
4,32: cf. 07106
17,26: cf. 06701

Rom.
1,25: 04909
3,30: cf. 02812
5,3sq.: 04702
5,5: 02710; 03403; cf. 03513
6,8: 04008
7,7: cf. 04014
8,15: cf. 05908
8,20: 02802
8,28: 01515; 02119; 02205; 03103; 05503; cf. 06017
8,29: 03406; cf. 02705
8,35: 01517; cf. 01710. 14
8,36: 01616; 01714. 16. 18; cf. 01813
8,38sq.: 02201
8,39: 02314; 02607; cf. 02213; cf. 02405. 7; cf. 02606
11,33: cf. 04010
11,36: 02810. 11. 12; 03412
12,2: 04405; cf. 02705
13,1-7: cf. 06703
13,7: cf. 06708
13,8: 05913; cf. 06708; cf. 07914
13,10: 05409. 17; 05501; cf. 06101
13,14: 11421
14,1-15,3: 11604
14,2: cf. 07801
14,2sq.: cf. 07714
14,2-4: 07611
14,3: cf. 07801
14,6: 07616
14,12-14: 07701
14,14: 12013
14,15: 07711
14,20: cf. 11804; cf. 12011
14,21: 07608; 11418; 11517; cf. 11801; cf. 12003

1 Cor.
1,23sq.: 02610
1,24: 03308; 06210; cf. 02601; cf. 03106; cf. 03213; cf. 03516
5,6: 05007
6,9sq.: cf. 08307
6,11: 08308
6,12: 07806
6,12-7,7: 08314
6,13: 07605
7,1: cf. 08506
7,2: cf. 08509
7,7: 08507
7,14: 08513
7,31: cf. 08213; cf. 08603
8,4-13: 11807
8,6: 02810
8,8: 07606
10,19-25: 11901
10,28-11,1: 11901
11,19: 03505
13,1-3: cf. 07913
13,4sq.: cf. 03405
15,22: 04008

15,27: cf. 03013
15,47-49: 04101
15,51: cf. 04010
15,54sq.: 06804
15,56: 06810

2 Cor.
4,16: 04109; 08608
4,18: 04203

Gal.
1,10: 04218
4,21-31: cf. 05908
5,1: cf. 05908
5,9: 05007
5,13: 10806
5,14: cf. 07914

Eph.
3,14-19: 03806
3,17sq.: 03902
4,13: 02108
4,23sq.: cf. 04105
4,26: cf. 07912
4,28: cf. 07107
5,21-6,9: cf. 06611

Phil.
3,10: cf. 02708
3,21: cf. 03013

Col.
2,8: 04303. 7
2,11: cf. 02708
3,9sq.: cf. 04015; cf. 04104. 5
3,14: cf. 079014
3,18-4,1: cf. 06611

1 Thess.
4,11: cf. 07107

2 Thess.
3,8-12: cf. 07501

1 Tim.
2,4: cf. 06002
4,1-3: cf. 14614; cf. 14714
4,7: cf. 01923; cf. 03710
4,7sq.: cf. 07902
5,23: cf. 07901
6,10: 04004; cf. 04013

Tit.
1,1: cf. 06002
1,15: 07601; cf. 11804; cf. 12011
2,1-3,11: cf. 06611
3,5: cf. 08604

Hebr.
1,3: cf. 03314
2,15: cf. 05908

Iac.
1,17: cf. 02517; cf. 05516
3,9: cf. 05313
5,11: cf. 05712

1 Petr.
2,1: cf. 05407
2,17-3,7: cf. 06611

1 Ioh.
2,15: cf. 04404
3,2: 02517
3,14sq.: cf. 05510
5,21: 04402

4 Esr.
2,20-23: cf. 05618

Index locorum ex aliis scriptis adhibitorum

Ambr.
exam. 4,3,10: cf. 06717
off. 3,106: cf. 06717

Aug.
c. Adim. 11: cf. 05616
civ. 18,15: cf. 09905
civ. 19,3: 00804-01010
conf. 4,1: cf. 14905
conf. 4,2: cf. 03910
doctr. chr. 1,26,57: cf. 06210
ep. 167,7: cf. 11201
ep. 238,18sq.: cf. 02810
Gen. Man. 1,1: cf. 03505
mor. eccl. 1,34,13 (39,10): cf. 14905
mor. eccl. 2,68,1 (149,5): cf. 03910
retr.
1,6 (7),2: cf. 01616
1,6 (7),3: cf. 03208
1,6 (7),4: cf. 04410
1,6 (7),5: cf. 05214
1,6 (7),6: cf. 05613
1,6 (7),7: cf. 06710
1,6 (7),8: cf. 09505
1,6 (7),9: cf. 14512
1,6 (7),10: 00302
s. 358A,1 (PLS 2,671): cf. 05616
serm. Dni in monte 2,22,75: cf. 06210
trin. 1,6,12: cf. 02810
trin. 13,1,7: 00608
ver. rel. 8,44: cf. 03505

Carm. Epigr. 52,8: cf. 07509
Cic. Hortens.: cf. Aug. trin. 13,1,7
Edictum Diocletiani an. 297: cf. 15006
Eugipp.
exc. 2: 02905-7. 10-11; 02914-03009; 05101-12
exc. 24: 00521-3; 00607-00704; 00707-9; 00720-00803; 01301-5. 15-17. 20-21; 01423-01518 (abbrev.); 02111-12; 02201; 02212-02314

Galen. de simpl. medicam. fac. 3,18 (Kühn 11,601): cf. 09801
Hier.
epist. 22,35: cf. 06919-07009; cf. 07107-07216
epist. 24,4,1: cf. 06904-17; cf. 07304-10; cf. 07503
epist. 107,10: cf. 07509
Hil. Ps. 143,21: 04008

Lact.
epit. 16 (21),2: cf. 09905
inst. 1,20,36: cf. 09905
Laudat. Tur. 1,30: cf. 07509
Lex Valentiniani I an. 372: cf. 15006
Liv. 1,57,9: cf. 07509

Min. Fel. 9,7: cf. 15101
Ov. medic. fac. 11-14: cf. 07509
Plin. nat. hist. 11,34,98: cf. 14512

Sall. Cat. 5,3: cf. 11201
Sext. Emp. Pyrrhon. hypotyp. 1,81 (Mutschmann 1,22): cf. 09801
Suet. Aug. 64,2: cf. 07509

Terent.
Andr. 1,75: 07509
Heautontim. 2,285: cf. 07509
Tert.
Apol. 7,1: cf. 15101
nat. 1,7,24: cf. 15101
nat. 1,16,1: cf. 15101
nat. 2,9,20: cf. 09905
Tibull. 1,3,83-88: cf. 07509

Varro
de philos.: cf. Aug. civ. 19,3
rust. 3,6,14: cf. 14510
Verg.
Aen. 1,372: cf. 05815
Aen. 7,371: cf. 05815
Georg. 4,285: cf. 05815
Vita Adae et Evae 1-11: cf. 15309
Vitr. 6,7,2: cf. 07509

In his indicibus alphabeticis ordinatoris electronici ope confectis casuum formae isdem litteris compositae non distinguuntur. Intra verborum lemmata primum quidem afferuntur - scilicet ordine alphabetico - formae de tempore praesenti derivatae, deinde eae, quae ad perfectum activum attinent, postremo participia futuri et perfecti passivi. Adverbia loci temporis modi (e.g. ibi, deinde), coniunctiones, interiectiones, praepositiones, pronomina nec non aliae voces saepissime usitatae (e.g. magnus, totus, unus) non recipiuntur. Sacrae scripturae loci signo + notantur.

Adam +04008; 04016; 15308; 15310; 15312
Aegyptus: Aegypto 06916
Atheniensis 09801 Atheniensi 09920
Carthago: Carthaginem 11024 Carthaginis 14914
Catilina 11201
Christianus 14024 Christiana 00512; 07419 Christianae 00511; 01810 Christianam 03802 Christianas 06504 Christiani 04206; 07718; 08010; 08215; 11213 Christianis 06104; 06506 Christianorum 06510; 06908; 06914; 07014; 07413 Christianos 06505; 15617 Christianum 08120
Christus 02609; 02611; 03313; 10802; +11618; +11707; +11722; +11811; +11821; 13624 Christe 01507 Christi 00513; 00605; +01518; 01615; +03807; +03813; +04219; 06302; +08310; +08403; +08404; +12002 Christo +02204; +02607; +04009; 07913; +11710 Christum 01812; +02610; +03810; +05210; 06209; +06210; 06213; +11822
Corinthius: Corinthios 11806
Ecclesiastes 04408; +04411
Eua 15310
Graecus: Graecis +11917
Iesus 02609; 10804; +11811 Iesu 00605; +02204; +02608; +03807; +07704; +08310; +11704; +12014 Iesum +05210
Israel +03413
Italus: Italas 12613
Iudaeus: Iudaeis +11917
Latinus: Latine 12309
Manichaeius: Manichaeias 14102
Manichaeus 12119 Manichaei 06201; 06908; 07317; 07915; 08905; 10903; 11012; 14802; 15308; 15507 Manichaeis 06003 Manichaeorum 00303; 00409 Manichaeos 03802; 12115 Manichaeum 11014
Mediolanum: Mediolani 07415
Moyses: Moysen +01608
Paulus 01506; 01515; 02201; 02609; 02802; 03013; 03308; 03403; 03406; 03408; 03411; 03806; 03902; 04013; 04015; 05409; 08306; 10805; 11501 Pauli 02810; 06413; 07502 Paulo 01718
Roma: Romae 07417; 13510; 15408; 15411; 15506
Romanus: Romani 09905 Romanos 06414
Salomo: Salomonis 04408

Index verborum

abesse: absente 15408 absentibus 15410 absit 05706; 05720; +08404
abicere 13506 abiceretis 03709 abicitur 04217
abiectus: abiectius 00312; 02021; 09903
abire 13001
abluere: abluti +08309 ablutos 08311
abnuere: abnuat 12821
abolere: aboleri 14316
abolitio 06305
abortiuus: abortiui 10404 abortiuo 15312 abortiuos 10015; 14301
abruptus: abrupta 01706
abscedere: abscesserunt 15508
abscondere 03602
absorbere: absorta +06804
abstinens: abstinentius 11317
abstinentia 06912; 15414 abstinentiae 12101 abstinentiam 11213
abstinere 11515; 11806 abstinendum 12004 abstinent 07212
absumere: absumuntur 12803
absurditas: absurditates 13322
absurdus: absurda 00310; 12302; 14820 absurdius 01208; 09809; 10223; 10513 absurdum 08914; 12902
abundans: abundantis 12316 abundantiores 10221
abundantia +04412
abundare: abundabimus +07607; +11815 abundent 07221 abundet +11612 abundauerit 07301
abuti: abutimini 03503
accedere: accedit 08920; 11018; 14521 accessit 10214
accessus 07307
accidere 00310; 12817; 13023; 14406 acciderunt 09902
accipere 05207; 12421; 15012 accipe +04818; 05409 accipiantur 00312 accipietis +03604 accipio 01809 accipite 0690 accipitis 12315 accipitur 10602 accipiunt 07811 acceperimus 01911 accepi 03714 accepit 09219; 09806; 09904 accepti 15602 acceptum 09817
accipiter: accipitrem 09823
accommodatus 00905 accommodatissima 09821 accommodatius 03419; 10223
accusare 14822 accusamus 02007 accusaretis 08617
accusatio: accusatione 13212; 15122; 15303
acer: acerrime 15302 acerrimus 15211
acetum: aceti 13111
acies: acie 10311 aciem 00522; 08805; 08901; 09918
acinus: acinis 12907
actio: actionem 03211
aculeus +06805; +06810 aculeis 05704
acutus: acutissime 10221
addere 10517; 10517 addendum 07316 addi 04813; 13610 addunt 08117 addidit 03102
adducere: adducis 05403 adducitur 06307 adductus 05705
adeps: adipe 12612 adipem 12401
adeptio 06511
adesse: aderit 03801; 06117; 14222 adeste 06201; 06203 adsit 07914; 12815 adfuit +03311 adfuturum 01118
adhaerere 06617 adhaerebat 15120 adhaerentes 04002 adhaeret +08405; +08406
adhibere: adhibenda 00407 adhiberetis 12703 adhibita 09909 adhibitus 09914
adhinnire 14916
adimere: adimit 01715; 09013; 09110 adimitur 09215
adipisci 00614; 01014 adipiscatur 01205 adipiscendum 00616; 02211 adipiscitur 09416 adeptam 01206 adeptus 00614

aditus 08209
adiungere: adiunctis 15306
adiuuare 12223 adiuuantibus 15424 adiuuatur 02917 adiuuetur 03009; 05415; 12519 adiuueritis 13903 adiutus 13607
admirabilis: admirabili 05910 admirabilium 14817
admirari: admiranda 04610
admiscere: admixto 15402 admixtum 10309; 12121
admittere 12506 admittas 14002 admittentem 10615 admitti 14002 admisero 15614
admonere: admonendi 07012 admonens 02407 admonent 07815 admoneo 08111 admonitus 13817
admonitio 06705
adorare: adorabis +04911 adorandam 06513
adorator: adoratores 08015
aduersari: aduersatur 08921 aduersetur 13801
aduersum 03706; 09119; 10020
aduersus (*adi.*): aduersa 09910 aduersae 15314 aduersam 11017; 15316 aduersum 09816
aduersus (*praep.*) 01811; 03907; 05407; 05608; 06303; 09022; 14213
aduertere: aduertite 03611; 09921; 11406
adulter: adultero 15206
aedificare: aedificabitur +11819 aedificant +11908
aedificatio: aedificationis +11711 aedificationem +11721
aegrotare: aegrotat 00616 aegrotant 06604
aegrotus: aegroti 07810
aemulari: aemulamur +11906
aequalis: aequales 10916 aequalia 09222
aequalitas: aequalitatem 03307
aequitas: aequitate 08203
aequus: aeque 10322 aequo 03418; 04709
aer 10222; 10706 aeris 10706 aere 09910; 09913
aerumna: aerumnas 11006 aerumnis 01813; 12113
aerumnosus: aerumnosam 01715
aestas: aestate 09901
aestimare: aestimati +01617; +01716; 01814
aestuare: aestuat 01402
aestus 05609
aetas 06606 aetate 15212 aetatem 07101; 07806 aetates 02101
aeternitas 06518 aeternitate 06514
aeternus: aeterna +04206; 05203; 05208; +05209; 05210 aeternam 05202 aeternum +11824
affatus: affatibus 01503
affectare: affectat 02513
affectio 02308 affectione 02511 affectiones 07206
affectus 06704 affectu 02911; 04510 affectui 04815
afferre 13121 afferas 14023 afferat 14210 afferimus 08901 afferri 14804 affert 01715 affertur 07001 afferunt 09903; 13923 afferuntur 13924
afficere: afficimur +01616; +01714 afficit 09402 afficiunt 01712 afficiuntur 12904 affecta 14122 affecti 01812 affectum 14025
affigere: affiguntur 12109
affinitas: affinitatis 06614
affirmare: affirmantes 15011 affirmatis 09116 affirment 01705 affirmauerim 02909
afflictatio: afflictationibus 13021
affligere: affligat 10421 affliguntur 12201
ager: agri 14410 agris 09903; 14204; 14322 agro 08117; 08206 agros 08305; 14405 agrum 14006
agere (*saepe*)
agnitio +06002
agnoscere: agnosceretur 15107 agnoscitur 12422

agricola 14210; 14406 agricolae 14322
aio: ait 02706; 02812; 03102; 03604; 04004; 04009; 07903; 08507; 08608; 10805; 11418; 12013; 14214
alacer: alacres 10303
alacritas: alacritate 03710
alere: alit 01105; 09823 alitur 13318 aluntur 13208; 13209; 13214 aluit 10210
alienus: alienae 11021 alienam 15319 alienas 14910 alieni 13323 alieno 05617 alienum 01910; 07216; +07615; +11609
alimentum: alimentis 13304 alimento 13212
altitudo +02203; +02314; +03812 altitudine 02319; 03715; 07710 altitudinem 02315
altus: alta 04010; 05015 altiora 00403; 03510 altissima 01117 altissimis +03410 altissimorum 02405 altissimus 03410 altius 03411; 05815 altum 03707
amare 02613; 02614; 02614; 02614; 05904 amandus 04213 amanti 00713 amantis 04510 amat 00611; 00612; 00613; 04601 amatur 00620; 02815; 02915; 02916 amet 05306 amato 02916
amator 05306 amatore 05220 amatores 04612; 04612; 04612; 10301 amatori 04913 amatoribus 04613
ambages: ambagibus 01009
ambigere: ambigit 02207; 10322
ambulare: ambulas +07712; +11706 ambulate +05006
amentia 13406
amicitiae 14006
amicus (*adi.*): amiciores 14413 amicius 01710 amicum 10304
amicus (*subst.*) 05116; 15204 amicis 15306
amittere 01221; 09711; 13422 amittat 00721 amittendi 00803 amittendis 04517 amittente 09209 amittunt 12915 amiserant 08115 amisit 04713 amissa 10809; 12911 amissuri 09021
amor 02914; 02915; 02916; 02917; 04306; 04514; 04611; 04614; 04814; 05106; 05506; 05908 amore 01403; 01509; 01512; 02605; 02907; 03605; 03606; 03606; 03606; 03606; 03607; 03711; 04203; 04307; 04316; 04604; 05401; 05902; 06815; 06901 amorem 02909; 03001; 03004; 03005; 03006; 03008; 03818; 04107; 04210; 05308 amoris 02911; 03915; 04608; 05307; 06610; 06715
amplecti: amplecti 00801 amplectimini 12318
amplexus: amplexu 15101; amplexum 04611
amplus: amplior 14602 amplius 00716; 01411; 01514; 01514; 02208; 02901; 03414; 05101; 07506; +07702; 09223; 09611; +11702; 12519; 13223; 14020; 15118; 15406
amputare: amputatis 12920
angere: angebamur 15208
angelus +02202; 02303; 02303
anguis 14508
angustia +01518; 01613; 01711 angustiae 13906 angustias 08104; 10518; 11102; 12606; 13322 angustiis 00506; 06118; 11002
angustus: angustum 05404 anguste 07319
anilis: aniles 01923
anima 00810; 00812; 00813; 00814; 00815; 00908; 00915; 00918; 01001; 01005; 01005; 01007; 01011; 01019; 01109; 01116; 01202; 01203; 01204; 01208; 01215; 01216; 01219; 01406; +01513; +01610; +02119; +02209; +02615; 04117; 04220; 04314; 04609; 05104; 05201; 05520; +06012; 06507; 06515; 08807; 10611; 10720; 10722; 10806; 12209; 12211; 13310; 13314; 13316; 13716; 13808; 13814; 14109; 14704; 14718

animae 00819; 00910; 00911; 01017; 01202; 01214; 04006; 05601; 06604; 06802; 13403; 14106; 14622 animam 00817; 00902; 01002; 01003; 01006; 01103; 01111; 01114; 01213; 04601; 05602; 10702; 10714; 10721; 10818; 12213; 13319; 13320; 13404; 13619; 13818; 13822; 14115; 14202; 14719; 14722; 14724; 14801; 14802; 15314; 15401 animas 03415; 05715; 09508; 13108; 13301; 13305; 13901; 13905; 13910; 14809
animaduertere: animaduertant 00511 animaduerti 13201; 14814 animaduertite 09106 animaduertunt 06008
animal 09702; 10112; 10113; 10114; 10115; 10117; 14518 animalia 09911; 10008; 10014; 10310; 10409; 12110; 13315; 13615; 13710; 14201; 14217; 14224; 14312; 14422; 14503; 14517 animalibus 09820; 10201; 10209 animalium 09815; 10401; 12203; 12312; 12408; 12607; 12809; 13301; 13622; 14104; 14320; 14409; 14418; 14722
animans: animante 12811 animantia 10403; 14114; 14211; 14514 animantis 14724; 14725 animantium 10709; 12712; 14305
animare: animaretur 00815
animus 02409; 02501; 07007 animi 02307; 03517; 03905; 03909; 04615; 05010; 05615; 05819; 05915; 06606 animis 01313; 02415; 03419; 06201; 13309; 13903 animo 00617; 04305; 04710; 04717; 05720; 05805; 05810; 05914; 07706; 13919 animorum 05811; 07206 animos 06911; 07016 animum 01910; 02408; 04715; 05916; 06711; 06814; 07410; 10308
annectere: annexum 03204
annuere: annuatis 10612 annuerit 04012
annus: annis 02010; 03910 annos 14905
antecellere: antecellit 00919; 02904
anteponere 12507 anteponitis 12601
antiquus: antiquum 04519
antistes: antistites 00402
antrum: antra 10007
aperire 06713 aperiebantur 00313; 15111 aperientem 03818 aperietur +03604 aperiuntur 01915
apertus: aperta 00312 aperte 04007; 14421 apertis 15605 apertissima 14223 apertius 03316; 09110
apex: apicem 03803
apis 14604 apes 14303 apibus 14510
apostolicus: apostolica 00508 apostolicae 01705 apostolicam 07719
apostolus 01506; 01805; 02706; 03505; 03805; 04004; 04306; 04908; 07903; 08504; 08608; 08609; 10720; 10805; 11418; 11505; 11521; 12010; 13908 apostoli 01812; 06416; 07502; 07801; 11516 apostolis 05909; 07913; 11202; 11204 apostolo 01606; 01611; 01718; 01803; 08213; 13915; 14614 apostolorum 01425 apostolum 07816; 11801
apparere: appareat 06716 apparebat 15210 apparebit 14801 apparebunt 08206 apparent 12217 apparet 04615; 05520; 06006; 09214; 10207; 11801; 12003; 12311; 12611; 14118; 14816
appellare: appellamus 00901 appellant 07119 appellatur 12206 appellatam 05615
appetere 05103 appetenda 04505; 14414 appetendam 04305 appetendis 04516 appetendo 05716 appetendorum 05002 appetendum 00615; 04508 appeterent 10315 appetit 00614; 00615 appetita 15101; 15209
appetitio 10517
appetitus 02111 appetitum 07214; 11302
applicare: applicitum +04817
apponere: apponantur 11304
approbare 00507 approbetis 12707; 13107 approbati 14910
aptare: aptatur 07909

aptus: apta 14703 aptius 01806; 10223
aqua 07001; 09820; 09911; 10706; 13010; 13311 aquae 10202; 10218; 10706 aquam 02302; 12119; 12412; 13318 aquis 10007; 10010; 14225
aquila: aquilae 10305; 13319 aquilarum 09916 aquilis 13312
arbitrari (*saepe*)
arbitrium 09509
arbor 13704; 14101 arbore 13720; 13809; 13813; 14022 arborem 13702; 13705; 13709; 13811; 13821; 14119 arbores 13208; 13717; 13901; 14307 arbori 13804 arboribus 12721; 13208; 13701; 13712; 13808; 13906; 13908; 13909; 14111; 14116 arborum 13222; 13905
arbustum: arbusta 12110; 13211
ardere: ardentius 02815
ardor 06714
area 08206 aream 08201
arefacere: arefactis 13020
arena: arenam 09912
arescere: arescunt 12914
argentum +04901; 10704 argenti 10704
arguere: arguo 15323 arguam 13519
argumentum: argumento 04616; 13121; 15215
aridus: aridam 13703 aridioribus 12917
arripere: arripit 15503
ars 05605 artem 03116
articulatus: articulata 10709
artifex: artifici 09222
artus: artiore 06613 artius 02311; 15120
ascendere: ascendamus 05502
asinus: asinum 10304
aspectus: aspectum 00520; 10318
asper: aspera 07513
asperitas: asperitate 08209
aspernabilis: aspernabilius 09902
aspernari: aspernamini 12319; 13216; 13223 aspernanda 00312
aspersus 12216 aspersas 11310
aspicere: aspicerent 10314 aspiciant 13917
aspirare 00511
aspis: aspidem 10305
assecutio 02111
assequi 01208; 01211; 01212 assequamur 01207 assequatur 01203 assequimur 01304 assequitur 01210 assequuntur 09421 assecuta 10807
asserere 10121 asserit 03307 asseritis 08919; 10021; 12718; 12810; 14718; 15401
assidere: assidentem +03616
assolere: assolet 07112; 12309
assumere: assumam 00503 assumat 11310 assumentem 11414 assumit 00518; +07614 assumite +11605 assumpserint 07710 assumpsit +11609 assumptum 06804
assus 12508; 12511 assa 12516
athleta: athletae 13206
attendere 03418; 09002 attendamus 01604; 02215 attendantur 04413 attendat 04710 attende 09717
attentare: attentatam 15201
atterere: atterunt 14219 attrita 13017
attestari 12415
attestatio: attestatione 06802
attinere: attinet 03111; 05719; 11317; 12820
attingere 03115; 08506 attingam 15311 attingit +03114; 04115
attritio: attritione 13004; 13020
auarus: auaros 15112
auctor 02417; 09211; 09212; 09408; 09409; 09719; 11105; 14409 auctore 06403 auctorem 01904; 09005; 09006; 10217; 13812 auctoribus 10807 auctoris 11404
auctoritas 00516; 00523; 01606; 01909; 05218; 12019; 13715; 15510 auctoritate 00514; 02904; 04317; 04917; 06420; 07119; 07502; 13820; 15308 auctoritatem 00517; 01819 auctoritates 04701 auctoritati 04403; 04407 auctoritatis 01408; 06317
audacia 02507; 08613

audax: audacius 06301
audere: audeant 06015 audeatis 06912; 14411 audebit 08313 audent 01507; 06014; 06105; 06504 auderetis 12713 audes 01804; 01807; 01811 audet 09221 audete 09316 audetis 07916; 10121 ausi 06303 ausus 11102
audire 13913; 14510 audi 03208; +03413; 04110; 06209; 06210; 06210 audiamus 01502; 01507; 05209 audiebamus 09621; 14909 audiebant 10018 audiebat 15514 audiendum 07203 audiens 12215 audio 11220 audirem 14521 audiremus 11002 audite 03611; 03908 audiunt 07205 audierat 04815; 04816; 04817; 04902 audierit 11108 audisse 15411 audiui 03909; 11024; 14905 audiuimus 01519
auditor 15414; 15510; 15521 auditore 14406 auditorem 15203 auditores 03503; 13614; 14110; 14306; 14310; 14313; 14618 auditoribus 13922; 14309; 14320; 14408; 14803 auditoris 15201 auditorum 15217
auditus 10118 auditu 13016
auertere: auertamur 02704 auertas 08701 auertatis 08103 auerteris 08701 auertit 01402 auertunt 03918 auersi 06205 auersum 12112
auferre 09315 auferat 09315 auferatur 04522 auferri 01302 auferte 10901 auferuntur 14204
aufugere: aufugit 15601
augere: auctam 13202
auidus: auidissimos 15113 auidius 12411
auis: auibus 13312
aureolus: aureolo 12313
aureum 12401
auriga 01105; 01108 aurigis 15215
auris: aures 02412 auribus 10420
aurum +04901; 10704 auri 04612; 10704
auxilium 10717 auxilio 08115

balneum: balneis 14909
baptisma: baptismate 08304
beatitas 02112 beatitatem 08006 beatitatis 02111
beatitudo 00617 beatitudinem 01014; 02613; 05511 beatitudinis 03906
beatus 00610; 00619; 00701; 00703; 00714; 00803; +11716 beata 00619; 03919; 10718 beatam 02117; 02908 beate 00608; 00704; 01305 beati 04002; 10803 beatior 02514 beatissima 06511 beatissimam 02816 beatissime 02110; 03804 beatissimi 07004 beatissimum 02905 beatissimus 02604; 10816 beatum 00715
bellum 10021
belua 14110 beluam 14608 beluis 13624; 13712
benefacere: benefacit 05601
beneficus: beneficentius 01411
beneuolus: beneuoli 05406
benignitas: benignitatem 05716
benignus 13522 benigno 05512
bestia 14114 bestiae 09714 bestiis 10306
beta 12419
bibere +07609; +11419; +11518; +11714; +11904; 12412 bibat 11311; 11313 bibant 08016 bibendo 09803 biberent 11802 biberet 09804 bibit 13318 bibitis 11116; +11916; 13112 bibitur 09820 bibunt 07811; 13310
bigae: bigas 00818
bipes: bipedes 10212 bipedia 10010; 10310 bipedibus 10209
bis 11303
blandiri: blandiatur 01410
blandus 12511
blasphemare: blasphemetur +11708
blasphemari: blasphemor +11915
blasphemia 10524; 10601; 10602 blasphemiae 11112 blasphemias

10503 blasphemiis 10901; 10907
boletus: boletos 11409
bonitas 09505; 11017 bonitate 05905 bonitatem 11010 bonitatis 03919; 05705
bonus 10604; 12503 bene 01118; 01304; 01305; 01911; 02314; 02612; 03007; 03008; 04007; 04602; 05103; 05104; 05512; 05803; 06808; 06809; 12903; 13924 bona 05418; 05514; 06109; 08114; 09218; 09218; 09219; 09220; 09220; +09513; +09515; 09604; 10105; 10118; 12503 bonae +09606; 13308; 15117 bonam +11721 boni 02312; 03002; 09115; 09201; 09206; 10214; 10316; 10407; 12105; 12209; 12311; 12316; 12320; 12504; 12604; 12717; 12810; 12922; 14207; 15315 bonis 00917; 04504; 08118; 08802; 10414; 10602; 15502 bono 00721; 00802; 02214; 04914; 05304; 09020; 09109; 09126; 09208; 09216; 09312; 09314; 09607; 12307; 12509; 12807; 12907; 13014; 13106; 13116 bonorum 01507; 01521; 05516 bonos 01016 bonum 00716; 00718; 00916; 01002; 01004; 01010; +01516; 01601; 01905; 01906; +02120; +02205; 02206; 02902; +03016; +03102; +03104; 05102; 05103; 05402; 05403; +05504; 06101; 06206; +07608; +08413; 08806; 09110; 09121; 09124; 09205; 09205; 09207; 09208; 09209; 09215; 09216; 09217; 09217; 09219; 09309; 09311; 09321; 09712; 09713; 10013; 10206; 10211; 10905; +11418; 11420; +11517; +11708; +11714; 12210; 12407; 12822; 12917; 13002; 13120 melior +04816; 13011 meliora 09409; 12801; 13006; 13210; 13902 meliores 15210 melius 00711; 00719; 00804; 00915; 01004; 01101; 01112; 02214; 02313; 02814; 08807; 09124; 09406; 09517; 10906; 12413; 12803; 12813; 14413 optima 01008; 01102; 02813 optimam 01103; 01111; 01115; 02816 optime 00913; 01102; 01108; 01112; 06102; 09512; 14119 optimi 06001; 07320 optimos 06015; 07402 optimum 00613; 00620; 00702; 00703; 00705; 00708; 00709; 00717; 00909; 00909; 00911; 00911; 00912; 01011; 01103; 02206; 02211; 02905; 07410; 13007 optimus 07417
bos: bouis 12614 boum 14511
breuis: breue 06007 breui 03908; 03919; 07411; 15409 breuiore 03911 breuissima 15521 breuissime 03015 breuissimis 05410 breuiter 00306; 01120; 02215; 04512 breuius 14518
bubulus: bubulo 12613

cadauer: cadaueribus 08016; 14509; 14511
cadere 02602; 10610 cadendo 10808 cadit +07615; +11610 ceciderit 10701 cecidisse 10017 casura 10620
caecitas 10018; 10109 caecitate 10616; 10616
caecus 08916 caecis 04112; 07317 caecos 11318; 14117
caedere 14202 caederetur 15307
caedes: caede 14110 caedem 14314
caelestis +04102; +04102; +04104 caelestes +04103; 14214
caelum +01901; 02320; 12108 caeli 01903; 02320 caelis +03807 caelo +04102; 04313; 10017; 10405; +11809
caenum 09823
calamitas: calamitate 11004 calamitatibus 10819
caligare: caligantes 00518
calix: calicem +11904; +11904
calliditas: calliditate 09812
callidus: callido 14213
calor: calore 10302; 12206
calumnia 15207 calumniam 05113

calumniari: calumniamini 08304 calumniaris 01814
calx: calcibus 10420; 15306
camelus: camelum 14519
candidus: candidior 13012 candido 12313
candor 12402 candorem 13013
canere: canentem 04110 canit 11321 canitur 09605
canis 03717 canibus +03717
canities: canitiem 02109
canus: canos 02012
capere: capimur 11220 capit 13422 capitur 02414 capiunt 12111 capiuntur 12804 cepit 15305 capti 14215
capessere: capessenda 06909
captus: captu 02107
caput: capite 10423 capitibus 12019
carcer: carceribus 13302
carduus: cardui 13101
carere 09712; 10901; 10907; 11009 careat 10914 carebat 09314 carentia 13414 caret 09312; 09312
caritas 01716; +02711; +03403; 03406; 03513; 03719; 05309; 05508; 06708; 07601; 07908 caritate +01517; 01615; +02204; 02213; 02403; 02503; 02604; +02607; 02703; 02907; 03101; +03810; +03902; 05215; 05413; 06616; 07306; 07501 caritatem 02707; +03813; 06602; 07710; +07712; 07910; 08002; +11706; 12008 caritati 07908; 07908; 07909; 07909; 08003 caritatis 03105; 05419; 06714; 07610
carnifex: carnifici 04808; 04814
carnificina: carnificinam 04609
caro 11505; 12208; 12410; 12518; 12808; 13016; 13217; 13220; 13309; 13316 carne +08406; 12111; 12322; 12405; 12416; 12417; 12421; 12614; 12619; 12619; 13207; 13313; 13316; 13320; 13414; 14503; 14622; 14718 carnem +11419; +11518; +11714; +11824; 12211; 12421; 13110; 13216; 13317; 13407; 14320; 14723 carnes +07609; 11801; 12021; 12123; 12611; 13108; 13208; 13223; 13304; 14203; 14312 carni 13311; 14704 carnibus 07211; 07216; 07808; 07906; 11115; 11213; 11508; 12003; 12212; 12408; 12409; 12423; 12507; 12522; 12607; 12701; 12709; 13001; 13205; 13209; 13306; 13307; 13308; 13615; 14207; 14208; 14908 carnis +11421; 13213 carnium 11308; 12312; 13019
caroenum 11311; 11410; 13111
carpere: carpuntur 12201; 13115 carpta 12721 carptae 13109 carptis 13001
castitas 06909; 08508; 14613 castitate 08511 castitatem 08001; 12115; 14616 castitati 08001
castus 04611; 10419 casta 06609 castae 00412 castam 04315 caste 07304 casti 06816 castissimam 07101 castissime 06512
casus 05608
catechumenus: catechumenis 08601; 08602
catholicus: catholica 01914; 02010; 03805; 05217; 06510; 08103; 08211; 09004; 09319 catholicae 00402; 00414; 02105; 03711; 03908; 07014; 07319; 08111; 09204; 11210; 15622 catholicarum 11208 catholici 11212; 15618 catholicis 08619
cauere 02603 caueant 00403 cauendum 04402 cauete +04303 cauisse 11010; 11012
causa (*postp.*) 06413; 10509; 11502; 13408; 13421; 14705; 14708
causa (*subst.*) 07804; 09007; 09008; 12518; 14522 causae 12315 causam 06115; 15521 causas 07906; 12215
cautus: caute 08903 cautissime 04306
cedere: cedens 15414 cedentia 10410 cessit 15525
celeber: celeberrima 14914 celebrior

14511
celebrare: celebrantur 15105
censere: censeatis 14706 censetis 13518; 14801
centaurus: centaurum 00818
cerebrum: cerebro 12819
cernere: cernatur 01317 cernerent 13919 cernetis 03912 cernitis 10819 cernitur 02701
certus +02201; 08209 certa 00913; 11212; 14017; 14123 certe 00608; 00809; 01012; 01112; 02906; 06204; 06505; 10207; 10212; 10216; 10418; 10916; 12405; 12420; 12522; 12614; 12620; 12701; 13223; 13313; 13506; 13514; 13703; 13708; 14407; 14510; 14515; 14603; 14907; 14920; 15014 certior 01322; 05308 certis 14711 certissima 13815 certius 02214; 02312 certo 02816; 07708; 09802; 11417; 12112 certum 14818
cholera: choleribus 12318
cibare: cibandum 11317; 13502
cibus 05606; 09816; 13309; 13316; 13416; 13521; 13612; 13617 cibi 12113; 12408; 15601 cibis 12005; 13302; 13315; 14210 cibo 03718; 07111; 07506; +11707; 13205 ciborum 07215; 07603; 07709; 13324 cibos 14401 cibum 05701; +11705; 12111; 12722; 13612; 14719
cimex: cimice 14421 cimicibus 14419
ciniphes: ciniphas 13413
cinis: cinere 09903
circuire: circuit +03618
circuitus: circuitu 03315; +03318
circumcidere: circumcisi 02708
cisterninus: cisterninam 12412
cithara: citharis 13017
citus: citissime 13009 citius 05507; 07816; 08606; 12817 cito +03618; 13201
ciuis: ciues 06620 ciuibus 06620
ciuitas: ciuitate 15407 ciuitatibus 07414
clamare 12320 clamabat 15307 clamant 14707 clamat 02802; 03307; 05006; 09010; 10804 clamauerit 09818 clamaturos 14615
clamitare: clamitabit 14212
clamor: clamore 07208 clamoris 15102
clanculus: clanculo 15602
claritas: claritate 12916
clarus: clara +03612 clarius 03316
claudere: clausa 00313
clementia 05905; 09604 clementiam 01418
coadmiscere: coadmixti 12320
coaequare: coaequatur 14605
coartare: coartamini 14408 coartantur 00506
coctio: coctionibus 13113
codex 01804; 06411 codicem 06415 codici 06501
coenare: coenanti 11303 coenasse 13413 coenauerit 11402 coenaturus 11311
coepisse: coeperint 08616 coeperit 06714 coeperitis 10613 coepit 15509
coercere: coercendae 11219; 13401 coercendis 03917 coercendum 06619 coercente 07209
coercitio 05902 coercitionem 05901
cogere: cogantur 01701 cogat 07810; 09502; 09717 cogebantur 08215 cogebat 15211 cogendo 13511 cogens 10116 cogerent 11207 cogeret 15511 cogeretur 11105 cogimini 10818; 12419; 13910 cogimur 11604 cogis 06318 cogit 00913; 09422; 09718; 09720; 11320; 12603 cogitis 12508 coguntur 00507; 06009; 06105; 09404; 09404 coacta 15102 coacti 15519
cogitare +03617; 04319 cogitamus 00704; 10907 cogitando 13918 cogitant 03905 cogitantur 12218 cogitari 10905; 11409 cogitas 01811 cogitat 04211 cogitem 01306 cogitent 02020
cogitatio: cogitationes 13914 cogitationibus 13818 cogitationis 04315 cogitationum +11605

cognatio: cognationem 14305; 14306
cognitio 05211 cognitionem 03111; 03210; 05212
cognoscere 00404; +03812; 05116; 05215; 12102 cognoscamus 12415 cognoscant +05209 cognoscendae 03720 cognosci 03905 cognoscitur 03516 cognoui 07402; 07417 cognita 06810 cogniti 03508 cognitis 04605; 05116 cognitu 15607 cognitum 15516
cohaerere: cohaerendo 06515
cohibere 11508 cohibetur 06814
cohortatio 06706
coinquinare: coinquinari 07811; 12213; 13404 coinquinat +07602; +11513 coinquinent 12021
coire: coeundo 14504 coeuntibus 14505 coitur 07909
colere 01907 colendos 04207 colendum 01819; 01907; 06512 colimus 01917 colitis 09922 colunt 01818
colligare: colligatam 14801
colligere 08010 colligam 04701; 09907 colligi 05819 colligitur 11516; 14809
colloquium: colloquio 07002
color 12503 colore 12311; 12501; 12507; 12511; 12515; 13119 colorem 12318 coloribus 12313; 12403 coloris 12305; 12602; 12604; 12710
colorare: colorantur 12803 colorata 12608
comedere: comedendis 12905 comedendo 14404
comes: comite 10518
commemorare 11602 commemorari 00306 commemoraui 06918; 07320; 10106; 11420; 13720 commemorata 00918 commemoratum 13203
commendare 10523; 14617 commendandum 12008 commendarentur 06405 commendat 01909; +11814 commendatur 10312 commendata 07516 commendatam 07913
commendatus: commendatiores 15009
commentitius: commentitium 07801
commiscere: commixta 12105 commixti 12604 commixtum 12103
committere: commissa 15407
commixtio: commixtione 10214; 10315; 10316; 10316; 13221 commixtionem 10407
commoditas 12805 commoditates 09819
commodum: commoda 09707
commodus: commodior 12809 commodissimas 12502 commodissime 01106; 03015 commodum 09814
commotio: commotione 13004 commotiones 13109 commotionibus 13106
commouere: commouentur 05710 commota 04317 commotam 15315 commoti 09703; 15001
communicare: communicetur 11504
communicatio: communicationem 11509
communis 06618 commune +07704; +07705; +07705; +11704; +11705; +11705; +12014; +12015; +12015; 12016 communem 07020 communia 11203 communiter 10611
commutabilis 10911 commutabilem 10614; 10618
commutare: commutaret 11020 commutari 10908; 10910; 11019 commutatam 10715 commutatum 10619
commutatio: commutationem 02017 commutationi 06517
comparare (compar) 01611; 11215 comparandum 03214 comparari 01915 comparem 00509; 04407 comparemus 09919 comparentur 10305 comparauero 03013
comparare (parare) comparet 13610 comparatis 14313 comparatum 00521; 07220
compellere: compellitis 13510 compellunt 04808; 13907
compendium: compendio 01118
compensatio 14203 compensatione 14211

comperire: compererim 15407 compertum 01801
compingere: compingeretur 11101
complecti: complecteris 06602
complere: completur 02512
complexio: complexione 15521
componere 02513 componenda 10217 componendis 07510 composita 09418 compositos 00810
compos 01101; 01220
comprehendere +03811; +03903 comprehendant +05007 comprehensi 02116
compressio: compressionem 15405
comprimere: comprimendae 11305; 13420 comprimendam 12004 comprimeret 12104
conari: conabor 12222 conamini 01911; 08518; 09122 conemur 08901 conetur 01319; 09401
conatus 15423
concedere 01817; 14409 concedamus 11014 concedat 05617; 13404 concedite 12418 conceditis 09118; 10720; 13406; 14408 conceditur 05805 concedo 12418 concessit 14410
concentus: concentu 05910
conceptus: conceptum 14702
concidere: concideret 15307
concinere 01810; 03112 concinat 10910 concinitur 05111
concio: concione 10021
concipere: concipiat 01406 concipit 04220 concepti 10407 conceptus 04814
concitare: concitamur 03610 concitant 03901 concitat 03902; 03903
concitatus: concitatius 07213
conclaue: conclaui 15019
concludere: concluditis 10505 concluduntur 01713
concoquere: concoqui 12409
concordia 09418; 09420; 10203 concordiae 03003 concordiam 03817; 06113
concors: concordi 06802 concordissimam 07104
concrescere: concretas 12123
concretio: concretionem 10408
concubitus 14301 concubitu 12405; 13218; 14303; 14503; 14704 concubitum 12208; 13217; 14501; 14613; 14623; 14717; 15316
concumbere 14709 concumbunt 12111
concupiscentia +03701; +03704; 13417 concupiscentiae 07603; 13401 concupiscentiam 07210 concupiscentiis +11501
concupiscere: concupiscatur 03517 concupiscendo 13412 concupiscitur +03205 concupiscunt +03615; 03904 concupierit 13409
concutere: concutiatur 04521
condemnare 01506 condemnat 08113 condemnatur 07514
condere 09514; 09516 conderetis 03712 condit 09517 condo +09515; +09518 condita 09222
condire: condientem 11414 condita 11305 conditis 13418
conditio: conditione 15522 conditionis 06616
conditor (*cum i breui*): conditore 14215 conditori 09222
conditus (*cum i longa*) conditius 12804
condolescere: condolescentis 05616
conferre 04108; 09708; 12406; 12713 conferant 14314 conferas 06406 conferendum 14318 conferte 08004 confertis 10719
confestim 03708
conficere: conficitur 12207 conficiuntur 12408
confidere 00721 confidit 00802 confido +07703; +11703; +12013
confingere: confingitis 10404
confirmare: confirmatis 14719
confirmatio +03703
confiteri 02603; 06105; 12419 confiteamini 09118; 09120 confitebitur +11622 confiteris 01815 confesso

12922
conflare: conflaretur 15207
conflictio 04607
conformare: conformari +04405; 04406 conformemur 02705; 02707 conformati 02708
conformis: conformes +02706; +03406
confugere: confugiat 15405 confugiendum 01320
confundere: confundamur 02709 confundens 06517 confundit +02710
congelascere: congelascunt 05710
congregare 15420 congregati 07101; 15506
congruens: congruentissime 09506 congruentius 03310; 04614; 10303; 13601
congruentia 12711 congruentiam 10216
congruere 01704 congruat 01607 congruendo 11803 congruentem 00414 congruit 09610; 13320 congruunt 03416; 10219
conicere 15211
coniugalis 08508
coniugium: coniugii 08511
coniungere: coniungamur 02308 coniungis 06702 coniungit 02309; 06601 coniungitis 10505 coniungunt 14708 coniuncti 08511; 13711; 15119 coniunctos 13713
coniunx: coniugem 14706 coniugibus 06609; 08510; 08601
coniurare 10406
connectere 02804
conqueri: conqueror 15319 conquestam 15018
conquirere: conquirit 01406
conscientia 06812; 08615; +11812; +11813; +11819; +11820; +11914 conscientiam 11512; +11822; +11910; +11912; +11913
conscissio: conscissionem 08007
conscribere: conscripta 04906; 06214; 06417
consectari 08012
consensio: consensione 06307; 06405
consensus: consensu +08418
consentire: consentiant 09024 consentiat 00610 consentientibus 11405 consentit 15504 consentiunt 10208
consequi 09414 consequens 01018; 06108 consequentes 11106 consequentibus 07701 consequetur 06303 consequimur 02112 consequuntur 09413 consecuta 09413
considerare 01708; 09502 considerandum 13621 considerans 13924 considerantes 13721 considerarent 10314 considerate 10001 consideratis 13210 consideremus 10306 consideret 09025 consideretur 04304 considero 10712 considerato 00805
consideratio: consideratione 06618
consignare: consignatis 12617
consilium 15206; 15306 consilia 01521
consolatio 06705
consonare 01710; 03317
conspectus: conspectu +04816; 06919
conspicere: conspiciant 02024
conspirare: conspiratur 07909
constans 14818 constanter 06318 constanti 02816
constare: constaret 08614 constat 11217 constet 00808
constituere: constituentes 05518 constitutis 02210; 06313 constituto 04416; 08917 constitutum 01712
constringere: constringis 06616
consuescere: consueuerunt 00618
consuetudo 09920 consuetudine 00518; 01322; 09805; 10412; 14918; 15103 consuetudinem 09810; 09917 consuetudini 11407 consuetudinis 04601; 15322
consulere 05513 consulendum 06619 consuli 01313 consulunt 07118
consumere: consumat 14210 consumens +06717 consumi 13504

consummare: consummatus +03617
consurgere: consurgant 03420 consurgit 06715; 12916 consurgunt 05506
contabescere: contabesceret 14122
contagio 15016
contaminare: contaminat 13617; 13617
contemnere 04106; 07714; 14315 contemnenda 04215; 07708; 11511 contemnet 04605 contemnit 14114 contemnitis 14518 contemnitur 04218 contempserim 07413 contempti 06812 contemptis 07019 contempto 05510
contemplari: contemplanda 08820 contemplandi 03213
contemplatio: contemplatione 04001; 06907; 07004
contemptor 15422
contemptus (*adi.*) contemptius 14519
contemptus (*subst.*): contemptu 06902 contemptum 04409
contendere: contendis 06414 contenditis 13019
contentio +06805
contentus 02406; 05311 contenti 00403; 07002
contestatio: contestatione 06402
continentia 06902; 10509 continentiae 00413; 06914 continentiam 06910; 07013; 11211; 13324
continere 03708; 10524; 15216 continebit 00415 continens 06411 continent 07905 continentium 12009 contineretur 02404 contineri 02014; 06005; 06016 continetur 03101
contingere 10917; 12323 contingentes 02114 contingit 00617; 12908
continuus: continuum 07506
contradicere 12515 contradicant 01619
contrahere: contrahit 10222 contrahitur 13010
contrarius: contraria 08819; 09411; 10106; 11103 contrarium 08817; 08818; 14014
contristare: contristatur +07712; +11706
controuersia 10604 controuersiam 00905
contrudere: contrudimini 13507
contubernium +03305; 03306
contumelia 07916
conueniens: conuenienter 09511; 09914 conuenientius 10123
conuenientia 09417 conuenientiam 04112; 09414; 09707; 09909
conuenire 01803; 01806 conueniat 00810 conueniret 09811 conuenit 06003 conueniunt 07201; 07203
conuenticulum: conuenticula 15006
conuentus 14922
conuersio: conuersionem 02017
conuertere: conuerti 02617; 04209; 09411 conuertitur 01404 conuerterit 04605 conuersas 12501 conuersi 10319
conuincere: conuinceretur 09701 conuincitur 14017 conuicerit 10604 conuictorum 01701
copia 08102 copiam 12320; 15315; 15402
copiosus: copiosa 15603 copiose 01922; 15415 copiosiorem 13205 copiosissime 04409; 05013 copiosius 04512; 12921
copulare: copulatur 14116
coquere: coquendo 12202 coquuntur 13102; 13116 cocta 12422; 13104 coctis 12507 coctum 13112
coquus: coquis 12510
cor +04111; 05616 corde +01512; +01610; 02003; +02119; +02209; +02615; 05104; 05201; +06012; 06507; 11112 cordibus +02711; +03403; +03810 cordis 11108
coram 09703; +11716
cordatus: cordati 06419
corporalis 01614; 09706 corporalium 12714
corporeus 04115 corporeas 04106; 04319 corporeis 12216; 13114 corpo-

reorum 03508 corporeos 14112
corpus 00812; 00813; 00814; 00815; 00817; 00818; 00903; 00908; 00913; 00914; 01002; 01005; 01011; 01019; 01104; 01109; 02023; 02409; 04117; 04317; 04518; 05602; 05608; 07108; 07208; 07310; 07505; +08317; +08405; +08408; +08409; 09811; 10109; 12815; 14021; 14609 corpora 07008; +08403; 09913; 12602; 12821; 13210; 13913 corpore 00810; 01004; 01017; 05521; 05802; 05914; +08412; 12206; 12415; 12804; 13619; 13620; 13819; 13822; 14018; 14501; 14505 corpori 00910; 00919; 01014; 04814; 05521; 05808; 05809; +08401; 09711; 09811; 13306; 14011 corporibus 04219; 09814; 09821; 12311; 12707; 12712; 12717; 13117; 13911; 14506; 14810 corporis 00910; 00912; 00915; 00917; 01003; 01015; 02103; 04114; 04311; 04401; 04707; 04804; 05604; 05801; 05814; 05915; 06606; 07110; 07115; 07805; 07813; 07902; +08416; +08417; 09819; 10015; 10118; 11415; 13107; 13404; 14109; 14522 corporum 03710; 13914; 14307; 14420
corrigere 08114 corrigimus 02008 corriguntur 08115
corroborare: corroborari +03809
corrumpere: corrumpebat 10322 corrumperet 11020 corrumpi 08812; 09308; 09314; 09317; 09318; 09320; 09323; 11019 corrumpit +05008; 09304; 09306; 09316; 09402; 09913; 10401 corrumpitur +04109; +08609; 09306; 09310; 09312; 09313; 09501; 10808 corrumpuntur 09402 corrupisse 06417 corruptam 06414; 10715 corruptas 01807 corruptos 12019 corruptum 10618
corruptibilis: corruptibilem 10613; 10617
corruptio 09302; 09304; 09305; 09306; 09315; 09501; 09502; 09504; 10321; 10812 corruptionem 09322; 09403; 09616; 13110 corruptioni 10403; 10409
corruptor 13806 corruptorem 13410 corruptoribus 01618; 13721
coruscare: coruscant 12703
coruus 14011 coruum 14007
cothurnus: cothurnum 07316
crassus: crassas 03508
creare +09513 crea +04111 creandis 13117 creo +09513 creauerit 04502 creauit 01417; 02503; 05313 creatum 05314
creator 02417 creatorem 02516 creatori +04909 creatoris 05314
creatura +02203; 02405; 02406; 02407; 02409; 02411; 02606; 02607; +02802; 02805; 02806; 09414 creaturae 02605; +04909; 09510 creaturam 02409; 02516; 03409; 06513; 09209
creber: creberrimae 15513 crebrius 09621
credere 00504; 01815; 02010; 02012; 02517; 04319; 06313; 06501; 06502; 10903 credam 01815 credamus 06314 credar 06418 credat 05510 credatur 05308; 14723 credendum 01811 credendus 10906 crederem 13512 crederetur 15207 credimus 04213 credit +07611; +11606 creditis 02211; 08211 creditur 02006; 14722 credo 01809; 12012; +12013 crediderit 15403
crepare: crepantes 13508
crescere 08118 crescens 15301 crescentia 10210
crimen 15108 crimina 15513 crimine 09922; 14715 criminibus 15611
criminari: criminabatur 15203 criminaris 06413
cruciare: cruciandam 14012 cruciatur 00614

cruciatus: cruciatibus 04707; 04804; 14219
crudelis: crudelem 01918 crudeli 13509 crudeliter 11005 crudelius 14012
crudelitas 13602; 14017 crudelitate 11016 crudelitatem 13519
cruditas: cruditatem 13515 cruditates 13507
cucumis: cucumerem 13522
culpa 14604; 14608
culpare: culpatur 11121
cultor: cultores 06301
cultura 14410
cultus: cultum 08215
cunabula 05419
cunctari 05305 cunctamini 12514 cunctandum 01301
cuncti: cuncta 04202
cupa 12906
cupere: cupiatis 03513 cupiebat 15418 cupiens 00317; 01211 cupientem 13606 cupientes 13508 cupientibus 01407 cupio 11101 cupit 01212; 02509
cupiditas +04005; 04614; 13415 cupiditate 01709; 02511; 04315; 07709; 13405; 13408; 13421 cupiditatem 01413; 04013; 04711; 15217 cupiditates 11206 cupiditatibus 03917
cura +03702; 05915; 07110; 07219; 14905 curae 02003 curam +11421
curare 05803; 13514 curant 03905 curentur 07408 curet 11315 curarint 00404
curiosus 02316 curiosi 04301 curiosissime 04312
cursus: cursu 04616
custodire: custodiant 15610 custodiat 08106 custodiatur 05106 custodiendis 15502 custodiretis 14901 custoditur 07908 custodiunt 15622 custodieris 14015
custoditio +03702; +03703
cyathus: cyathos 11415
dactylus: dactylis 12416
daemon: daemones 13702
daemonium: daemoniis +11903 daemoniorum +11904; +11905; +11906
damnare 13410 damnabitur 02019; 13807 damnanda 14415 damnandum 15106 damnari 11323 damnat 02002 damnata 09805 damnati 09802 damnatis 12317 damnatus +11718
dare +03717; 12120; 13506; 13513; 13517 dabat 15514 dabit 04913 dandum 13708 dante 13605 dantur 01015; 13504 dari 05205; 13519; 14021 datur 10516; 14007; 14204; 14713 det +03808 detis 13609; 13610; 15206 dederis +03320; 13603 dedit 05907; 13711 data +01608; 06506 datum 02504; 13507 datus +02712; +03404
debere 01221; 03014; 05618; 15611 debeamus 01520; 02208 debeant 06501; 08306 debeat 14519 debeatur 06704; 06708 debebant 11515 debebat 11008; 15424 debemus 02807; 05206; +11719 debent 02709 deberem 06404 deberent 12806; 13105 deberet 13113 deberetis 13317; 13901 deberi 01109 debet 00703; 00720; 02516; 02516; 02603; 05307; 05308 debetis 14515 debetur 03203 debuistis 08613; 12412
debilis 10810 debiliores 07816
debitum +08415
decanus: decani 07113 decanos 07109
decere: decet 07306; 09510; 12816
decerpere: decerpas 13805; 14009 decerpendi 14006 decerpi 13922 decerpitis 13921 decerpta 12803
decidere: decidentes 04003 decideret 02503 decidet +05012 decidunt 05016
decipere: decipi 04505; 09103 decipiatis 08103; 12018 decipiendos 03502 decipitur 04316 decipiuntur 00410 decepit 10217

declarare: declarant 06802
declinare: declinaretur 15317
decoctio: decoctione 13023
dedecus 15320 dedecore 15601
deditus: dediti 08013
dedocere 04011
deducere: deducatur 10518 deducit +03705
deesse: deest 14213 desint 06412 desit 05003; 07914 desunt 08102 defuisset 01113; 12410 defuit 11009
defectio: defectionis 09408
defectus 09210 defectum 09210
defendere 15416 defendi 07216; 10001 defenditis 08106; 13321; 14716 defenditur 11016
defensio 05607; 14615 defensione 08205 defensionem 14420; 15404 defensionibus 15609
deferre: deferat 14005 deferendos 09905 deferrent 08806 defertis 03510 detulissemus 15018
deficere 09002; 09216 deficiant 09008 deficiebat 09408 deficiemus +11816 deficientes 09509 deficientia 09505 deficit 09609 deficitur 13313 deficiunt 03715; 09402; 09518 defecerunt 09507
definire 02913; 03003 definiatur 10508
definitio: definitione 00717 definitionem 00806
deflectere: deflexo 04616
degere 15420 degunt 07414
deicere: deicit 13821
delectare: delectamini 12714 delectamur 11220 delectarentur 10314 delectari 10302 delectat 00604 delectet 06903; 13217 delectato 13016
delectatio: delectatione 06617 delectationem 12005
deliciae: deliciis 11315
deliciosus: deliciosas 13402
delirus: delirum 11408
delitescere 06117
demens: dementes 13704
dementia 13618 dementiae 02018; 06008; 12719
demere: demitur 14101
demonstrare 03203; 03714; 15615 demonstranda 08703 demonstrandum 01802; 04405 demonstraremus 05014 demonstraret 04715 demonstrat 02002; 05417 demonstrem 06113 demonstrarunt 08301 demonstrasse 08504 demonstratum 14206
deni: denis 07110
denotare: denotantur 04202
depellere: depellat 02318 depellendas 05720
deponere: deponite 09107 deposita 00510; 08908
depraedari: depraedati 02106
deprecari 14008
deprehendere 13410; 15215 deprehenduntur 14821 deprehenderat 15205 deprehensa 10514 deprehensus 14907
depromere: depromptam 01609
deputare: deputent 08018
deridere: deridemus 02009 deridendo 05016
descendere: descendo 10711 descenderant 15001
describere: describat 02104 describitis 09317 describitur 10204 describuntur 10011 descripsimus 11322
deserere: deseram 02401; 06115 deseramus 04617 deserant 04618; 14805 deseres 14101 deseri 13116 deserite 10902 deseruntur 13106 deseruerimus 01422 deseruerit 12211 deseruisse 07006 deseruissem 02402 deseruit 01415 deserta 12307 desertis 04308; 07019 desertum 06119; 06408
desertus: desertiora 12806 desertissimas 07002
desiderare: desiderabit 04606 desiderant 04415; 04713 desiderantur 05807 desiderat 02603; 03801; 10719; 12514 desideratis 09223 desiderasse 13414 desideratum 15503

desiderium 07215 desiderio 01511
desinere: desinatis 08112; 10004; 12705 desinite 01917; 11113 desinunt 06107
desistere: destiterimus 05419 destiteritis 10903
desperare: desperandam 09603 desperatis 09602 desperet 00404
destillare: destillantibus 12322
destinare: destineris 14102 destinatus 11404
destruere +11712 destruet +07606; +08317
deterior 00708 deteriora 12914 deterius 00706; 00707; 00709; 02413; 09118
deterrere 04307 deterremur 03608
detinere: detinebantur 08219
detrahere: detrahatur 09710 detrahi 13122 detraxeris 10706 detracta 13202
detrectare: detrectat 02508
deuitare: deuitant 05708
deuorare: deuoranda 13509 deuoratam 14011
deus 01220; 01303; 01423; 01521; 01601; 01906; 02313; 02415; 02509; 02806; 02809; 02812; 02906; 03410; +03413; +03413; 03416; 03801; 04012; +04111; 04214; 04309; 04502; 04613; 05101; 05305; 05516; 05712; 05904; 06118; +07606; +07614; +07616; +08317; +08401; 09211; 09219; 09518; 09719; 10603; 10703; 10708; 10802; 10807; 10808; 10811; 10906; 10911; 11016; +11608; +11610; +11808; +11810; 12222; 12421; 12718; 14222 dei 02103; 02111; +02204; 02508; 02604; +02607; +02610; +02611; +02711; 02715; 02909; 03002; 03106; 03106; +03119; 03213; 03213; 03214; 03303; +03305; +03308; 03308; +03403; 03407; 03513; 03516; +03814; 03901; 03918; 04018; 04519; 04611; 04814; 04904; 05212; 05306; 05308; 05501; 05506; +06210; 06618; 06801; 06901; 07003; 08115; 08308; +08311; 09316; 09505; 10103; 10313; 10316; 10703; 10704; 10708; 10709; 10714; 10714; 10808; 10811; 10819; 11008; +11621; +11708; +11712; +11916; +11917; 12103; 12121; 12305; 12314; 12323; 12416; 12609; 12708; 12903; 12918; 13016; 13205; 13606; 13708; 14015; 15401 deo 01419; 02006; 02304; 02307; 02309; 02313; 02317; 02408; 02504; 02510; 02704; 02707; 03004; 03006; 03013; +03016; +03704; 03916; 04106; 04211; 04315; 04715; 04914; 05206; 05816; 06711; 07108; 07304; +07617; +07618; 08014; +08410; +08503; 08819; 09101; +09605; 09608; 09609; 10013; 10214; 10603; 10605; 11003; +11614; +11615; +11622; +11701; +11710; +11716; +11815; +11903 deos 01906 deum 01118; 01310; +01509; +01516; +01610; 01817; 01818; 01819; 01904; 01904; 01908; 01918; 02012; 02020; +02118; +02120; +02205; 02212; 02216; 02217; 02218; 02401; 02408; 02513; 02807; 02904; 03006; 03009; +03104; 03408; 03412; 04415; 04516; 04605; 04609; 04618; 04716; 04907; +04910; 05105; 05201; +05210; 05302; 05303; 05312; 05317; 05401; +05503; 05511; 06001; 06004; +06011; 06017; 06101; 06206; 06507; 06807; 07105; 07910; +08412; 08817; 09005; 09006; 09117; 09316; 10020; 10608; 10616; 10618; 10702; 10712; 10713; 10719; 10912; 10918; +11009; 11013; 11104; 12308; 12403; 12421; 13102 dii +11809 diis 11506
diabolus: diaboli 09317
diaconus: diaconos 07403

dicere (*saepe*)
dies 06915 die +01617; +04110; +08609; 08610; 12811 diei 07201 diem +04110; 07912; +08609; 08610; 11303; +11611; +11611; +11611; +11612
diffamare: diffamari 06315 diffamatur 02814
difficilis: difficile 00416; 00805; 00905; 05406 difficili 06116 difficilius 00313; 07405; 10222 difficillima 05517; 05801; 06911 difficillimum 07409
difficultas: difficultate 12118
diffundere: diffundi 06915 diffusa +02711; +03403; 05413
diffusus: diffuse 06809 diffusius 02814
digerere: digeruntur 13116 digesta 07001
digestio 12206
dignari: dignabitur 12223
dignoscentia 05002
dignus 05205 digna 11120 digne 07313 digni 00406 dignior 07405 dignis 01915; 02415 dignos +03618 dignum 01420; 03601
diiudicare 00906
dilectio +03702; +03702; +05409; +05417; +05501; 06710 dilectione 02512; 02907 dilectionem 06101; 06602 dilectioni 07604 dilectionis 01516
dilector: dilectoribus 03214; 03602
diligens: diligenter 02004; 03417; 08607; 15603 diligentissima 05004 diligentius 04211; 09104
diligentia 00406; 03608; 14905 diligentiam 11306
diligere 01519; 01520; 02208; 02218; 02807; 04404; 05105; 05302; 05512; 06206; 06905 diligamus 05201; 05215; 06004; 06506 diligat 04508; 05302; 05401; 06001 diligenda 04210 diligendi 01510 diligendo 02112; 02301 diligendos 04207 diligendum 01817; 02207; 02207 diligentibus +01515; +02119; +02205; +03103; +05503; 06017 diliges +01509; +01609; +02118; +05315; +06011; +06013 diligi 06017; 06017 diligimus 02216; 02407; 05501 diligis 00701; 05316; 05316; 05402 diligit 02217; 04406; 04914; 05302; 05303; 05303; 05416; 05511; 05601; +05913 diligitis 03907; 12916 diligitur 02814 diligunt +03614; 03904 diliguntur 04615 dilexit +03118
dilucidus: dilucide 01120; 05220
dirigere: dirigenda 07610
discedere 13102 discedente 12907; 12912; 13015 discedit 02510; 12718 discedunt 13114 discessit 12902
disceptatio: disceptationibus +11605
discere 00317; 00406; 13915 disces 09717 discimus 00515 discit 01016 discitur 07412 didicerunt +03401 didici 07504 didicit 12215
discernere 07318 discernendas 02102 discernendis 05108 discernentem 03008 discernit +11717 discernitur 11203
disciplina 00509; 01015; 02010; 03805; 05603; 05810; 05818; 06706; 13422; 13509 disciplinae 00414; +03119; +03405; +03701; +03702; 05906; 09204; 11210; 14014 disciplinam 02002; 03108; 03111; 03202; 03211; 05719; 05903; 07719; 08803
discipulus: discipulo 07901
discordia: discordiae 10203
discutere 03713 discutiam 06111; 11216 discutiantur 04414 discusso 00805
disertus: diserte 12218
dispensatio: dispensationem 01407
dispersus: dispersarum 06402
displicere: displiceret 13220 displicet 07017
disponere 03116 disponentes 07113 disponit +03115 disponitur 06103 dis-

posuit 04316
dispositio: dispositione 03502
disputare 03506; 05013; 07009 disputando 00603 disputant 04313 disputantes 12521 disputanti 15418 disputantur 04708 disputari 13717 disputem 05101
disputatio: disputationes 01912; 15219 disputationibus 07102; 15117 disputationis 09607
disserere: disseramus 12510 disserendi 15013 disserendum 05001 disserentis 07207 disserite 13015
dissignator 11401
dissoluere: dissoluendum 06116 dissoluitis 14404 dissoluto 14019
dissolutio 15015 dissolutione 15423
dissolutor 14102
distendere: distendi 12821 distenti 13508 distentis 13021 distento 11410
distinguere: distinguit 06518 distinctae 10020
distorquere: distorta 12713
distribuere: distribuat 08203 distribuitur 05901; 07219 distribuunt 07219
diu 03012; 13013 diutissime 15502 diutius 01612; 05001; 10410; 14811
diuellere: diuellet 02403
diuersorium 07415
diuersus: diuerse 14921 diuersis 12313 diuersissimum 11204
diuidere: diuidatur 10916 diuidite 10522
diuinitus 05813; 13818
diuinus: diuina 01313; 01401; 01412; 02904; 03420; 03504; 03509; 04108; 04503; 04603; 04708; 04905; 05508; 06105; 06808; 07117; 07418; 09604; 09610; 12106; 12207; 13005; 13114; 13604; 13911 diuinae 06408; 12124; 12512; 12617; 12706; 12812; 12901; 14003 diuinam 09520; 13022; 13303 diuinas 11603 diuine 06716 diuini 06714 diuinis 01503; 05819; 13018 diuino 05910; 09511 diuinorum 07403 diuinos 09905 diuinum 12111; 12116
diuisio: diuisione 10519
diuitiae: diuitias +03808; 04714
diuturnus: diuturniore 12921 diuturnius 12807
diuulgare: diuulgatam 06301
docere 00405; 04011 doceamus 01120 doceatis 12303 docebitis 12708 docebo 01705 docemus 05809 docendi 03718 docentem 03818 doces 06607; 06617; 06703; 06707 docet +03209; +03301; 10606; 13820; 13918 docetis 14903 docetur 02014 docuerunt 05305 docuimus 04917 docti 05911; 06816 doctos 03908
doctor: doctorem 00315 doctores 00309; 00410 doctoribus 00311
doctrina 02317; 07117
doctrix +03119
doctus: doctissimorum 01913 doctissimus 07417 doctorum 05714
documentum: documenta 12604; 12919
dolere: dolens 15302
dolor 10014 dolore 04607; 04804; +04818; 05615; 14113 dolori 04814 doloribus 04003; +04006 doloris 04522; 05705; 14118
dolus 03406; 05109 dolum +03405 dolo 05407
domare: domandarum 07212
dominari 12816 dominans 02917 dominante 02515 dominanti 11207 dominatur 01103 dominetur +11619
dominatio: dominatione 06612; 13510 dominationem 04711
dominus 01504; 02610; +03118; 03309; +03413; 04908; 05005; 05310; +08401; +11621; +11810 domine +03408 domini 00605; 01512; +03807; 04713; +04816; 06618; 08118; +08310; 11513; +11617; +11904; +11905 dominis +04908; +06616 domino +02204; +02608; 06010; +07615; +07617;

+07618; +07704; +08401; +08406; +11609; +11612; +11613; +11614; +11616; +11616; +11703; +12014 dominos 06618 dominum +01509; +01609; +02118; +04910; +06011; 06507; +08401; +11906; 13706
domus: domo 14921; 15505 domos 08305 domum 13214; 15420
donare: donat 03214 donatis 14711
donec 09507
donum +08503 dona 05519
dormitatio: dormitationem 05009
dubitare 14911; 15413 dubitabo 06402; 06403 dubitandum 06315 dubitari 10603 dubitat 14513 dubitem 02913 dubitet 09908 dubito 14615 dubitauerit 00713; 01114; 02210; 11123
dubitatio: dubitatione 09710; 13807; 14819 dubitationem 06307
dubius: dubia 14819 dubio 01202; 04002; 08311; 09716; 14308 dubium 01508; 06205; 08802; 12016; 14512
ducere 03914; 07507; 07806; 11318; 14619 ducatur 03010 ducimini 13119 ducit 02118; 02908 ducitur 07910 duxerunt 12720
dulcedo 13018 dulcedinem 13014
dulciarius: dulciariis 12510
dulcis: dulciores 12909 dulcius 00312
duo 00813; 03109; 05901; 06009; +08406; 15116 duabus 11306 duae 00409; 06801; 09115 duas 07906; 10916; 11109 duobus 03104; 03212; +04908; 05413; 05904; 05906; 06003; 06102; 06207; +06211; +06509; 06801; 11323; 15210 duorum 05904; 11316 duos 01906
duplus: duplo 10910
durare 07912
durescere 05715
duritia 15501
durus: durius 13011 durum 04608

ebrietas: ebrietates 08017
ebriositas: ebriositatem 12006
ecclesia 01914; 05217; 06510; 08211; 15003; 15305 ecclesiae 00402; 02001; 03711; 03908; 07319; 08111; +11917 ecclesiam 14311 ecclesiarum 06301
edax: edacioribus 10202
edere (*cum e breui*) 13409 edendas 13304 edunt 14319
efficacia 03212
efficere 09812 effici 05003 efficiam +08404 efficimur 02113 efficit 09604 efficitur 02704; +08405 effecerit 10909 effecit 09804 effectus 10212
effrenatus: effrenatissimus 15525
effugere: effugiet +03405
effundere 08702
egere: egebimus +07607 egens 13521 egentibus 07219 eget 10718
egerere: egeruntur 12608
egregius: egregia 13422
eicere: eicitur 07911
elatus: elatioribus 10203 elatius 00311
electio: electione 01404
electrix +03119
electus 11321 electi 13513; 14319; 15320; 15506 electis 13411; 14204; 15020; 15414 electorum 13407; 14209; 14906; 15417 electos 08105; 13502; 14915; 15212; 15512 electum 15203
elementum: elementa +04307; 09908; 10201 elementis 10009; 10214 elementorum 10007
elephas: elephantum 14607
eligere 03202
elixare: elixati 13023
elucere: eluceat 12302 elucet 04709; 11520
emere: emat 13603 emendis 14209 empti +08411
eminere: emineat 12602 eminebat 14919 eminet 10207
emittere 12610 emissa 00610

enumeratio: enumerationem 08308
eo (*adu. loci*) 01520; 09501; 09505; 13704; 15409; 15506
eo (- quo) 00311; 00312; 01924; 07404; 14519
episcopus 15425; 15601 episcopo 15106 episcoporum 15423 episcopos 00401; 07401
epistola 06416; 15507 epistolam 06413 epistolis 11516
epulae: epularum 07218; 15112 epulas 08002; 08016; 13420; 13502 epulis 08002; 11805; 12012; 12620; 14316
epulari: epulantes 12520 epulantur 13306 epuletur 11303
eques: equitem 00903
equus: equi 01108 equo 00905 equos 01105 equum 00903
erigere: erigatis 08612
eripere: eripi 00801
errare 01917; 05405 erraret 02318 errent 06005
error 11320 errore 10518; 11024; 13920; 14018 errorem 02318; 08005; 09101; 10410; 11406 errores 02602 erroribus 04003; 12113 erroris 02104; 08205
erubescere: erubescentes 15218
erudire 13918 eruditus 09705
eruere 03714; 03914 eruas 13807
erumpere: erupit 15409
esca +07605; +08316; +11708; +11814; +11823; 14402 escam +07711; +11712; 14809 escas 13402; 14210 escis +07606; +08316; 11219; +11807
esse (*saepe*)
essentia 08927; 09002; 09008; 09206; 09408; 09609; 09719 essentiae 09409; 09719; 12715 essentiam 08925; 09213
esurire: esurienti 05618
euadere 06202 euasisse 07016 euasisset 15102
euangelium: euangelia 03901 euangelio 01504; 01605; 03108; 03318; 06010; 06112; 06213; 09605; 10804
euellere: euellat 14004 euellendo 14321 euelli 13922 euulsa 12721 euulsis 12921
euenire: eueniat 13014 euenit 00314
euertere: euertitur 08917
euigilare 00510
euolare: euolat 12211
exaggerare 14814 exaggeratae 06317
excaecare: excaecamini 08204 excaecat 10213
excedere 13820 excedentes 02011 excedit 07018 excesserit 13819
excellens 07010 excellentia 05806 excellentissimi 07117 excellentius 00712
excellentia 03714
excellere: excellit 04116
excelsus: excelsi 07118 excelsis +09605
exceptio: exceptione 01905
excidere (*cum i breui*) excidisse 11413
excidere (*cum i longa*) 13901 excisa 13809
excipere: exciperetur 12414
excitare: excitabo 04705
excludere: excludens 06516 excludentes 13419
excubiae 05004
excusatio 15005
exemplar: exemplaria 06403 exemplaribus 09514
exemplum 04706; 07008 exemplis 04703
exercere 07504 exerceatur 03501 exercent 07310; 07902 exercentur 12204 exerces 06606
exercitatio: exercitationem 07903
exhalare: exhalans 12108
exhibere 04211; 08702; 14401 exhibeantur 05808 exhibenda 05808 exhibendum 11314 exhibentes 08011; 08016 exhibet 00919; 05605 exhibetur 13020

exigere 09222 exigitur 08105
exiguus: exiguis 15114 exiguo 11304; 15401 exiguum 07903
exilium 09807; 10023; 10113; 10114
exire 14218 exit +07602; +11514
existere 14501 existant 14514 existat 11301 existendi 09211 existendo 09217 existit 05105 exstitit 11018
existimare 12720 existimandum 13102; 15523 existimat +07705; +11704; +12015 existimet 01313 existimo 00611; 14206
existimatio: existimationis 15117
exitus: exitum 09608; 11003
exoriri: exoritur 05216 exortum 11001
expedire 09203 expediunt +08315; +11907 expedita 09204
experiri: expertus 15425
expiare: expiari 14310
explere: explendam 06607; 14712 expleret 11206
explicare 15409 explicabo 03011 explicari 05912 explicem 03919; 07411
exponere: exponit 15504 exponuntur 00311 exposita 10607 expositum 07315; 09111
expositio: expositionem 00308
expresse: expressius 01717
exprimere: exprimitur 02208 expressorum 11312
expugnare: expugnatur 07911
exquisitus: exquisitarum 15113 exquisitas 11308 exquisitorum 07215
exsecrabilis 14416
exsecrari: exsecramini 14502 exsecranda 14415
exsequi: exsequitur 04416
exstinguere: exstinguat 12820 exstincta 09806; 15020; 15109
exsultare: exsultant 10221
exsultatio: exsultatione 14123
exsuperare: exsuperantem 15315
exter: exterior +04109; +08608 extremo 07202
externus: externos 05608
extrinsecus 05609; 13817
exuere 00606; 04105 exuamus 04015; 10308 exui 02603 exuite 04104 exutas 13902
exulare: exulans 10113
exurere: exustis 06715

faba 12417; 14602; 14721
fabella: fabellarum 03709
fabricare: fabricatus 10016; 12106
fabricator: fabricatore 02401 fabricatorem 01904
fabula 15311 fabulas 10613 fabulis 10307; 13323
facere (*saepe*)
facilis: facile 00307; 00416; 00906; 02915; 03006; +03613; 03903; 05512; 05513; 06111; 08206; 09023; 10409; 11109; 13103; 13505 facili 15117 faciliores 11107 facilius 05508; 12615; 13916 facillima 15607 facillime 01605
facinorosus: facinorosa 09801
facultas: facultatis 14822
fallacia 05109; 14416 fallaciam 02602; 08006 fallaciis 12221
fallax 04401 fallacius 14903
fallere: fallamur 05005 fallatis 08612 fallitur 00615; 12217 fallor 05411 falluntur 04417; 04501
falsare: falsatas 13719
falsitas: falsitate 10415 falsitatis 12214
falsus: falsa 06116; 12302; 13601; 13920; 14016; 15605 falsis 04504; 12019 falsissima 14819 falsum 06214; 13201; 14013; 14421
fama 02813; 14511; 14911
fames +01518; 01711; 05609 fame 13521 famem 05804; 11202 fami 11305 famis 13421
familia: familiam 15319
familiaris 06608; 15412 familiarius 08616; 09621; 15118
familiaritas: familiaritate 10412 familiaritatem 01403

farina 13010
fastigium 07010
fateri 00913; 13907 fateamini 12609; 12920; 13418 fateatur 04318 fatemini 01902; 09117; 14802 fatentur 01311 fateor 00603 fatetur 07515
fatigatio: fatigatione 01404
fauces 12321
fauere: fauet 02308
fecundare: fecundat 12110
fecunditas 10023; 10119
fecundus: fecundiora 13211
fel 12905; 12906; 13010
femina: feminam 04807; 14708; 14711 feminarum 04612; 07304 feminas 06607; 14910; 14916 feminis 07507; 15019
fenerator: feneratorem 14411
fenus: fenore 14414
ferculum: ferculis 11309
fere 00313; 14512
ferire: feriat 06812
fermentum +05007
ferre 04812; 06312; 07513; 10318; 11202; 15304 ferat 10308 ferebamus 15208 fe-rebantur 15602 ferebat 15416 ferri 15324 fert 01217; 10802 ferunt 14311 feruntur 00304 latura 04811
ferreus: ferreum 04608
ferrum 14121
feruere: ferbuerit 12818
ferus: feram 09619
fessus 14019 fessa 01406
festinare 02212 festinantibus 05013 festinat 04416
festus: festae 15104
fetus (subst.) 10015; 10404; 14301; 14603 fetum 13315
ficarius: ficariorum 15220
ficatum: ficato 12418; 12419
ficus 12802; 14008 fico 12418; 14007 ficum 12517
fidelis: fidelem +08515 fideles 08212; 08304; 08312; 08510 fideli 06609; +08514 fidelibus 08307; 08602; 08603
fides 04001 fide 00403; 01422; 03711; +04005; 04212; 08301; 11511; +11604; +11718; +11719; 11804 fidei 00511; 01810; 07014 fidem 02005; 03802; +03810; 06308; 06318; 08006; +11716
fidus: fidissimus 15204 fidos 15614
fieri (*saepe*)
figere: figamus 09918
figulus: figuli +04902
figurare: figurati 02708
figuratio: figuratione 02103
figuratus: figurate 03420
filius 03214; +03309; 04018; +10805 filii +02706; +03407; 04810; +08515 filiis 06612 filio 03303; 13708 filios 06611; 07118; 08113; 08305; 10022; 14622 filium 02808; 03106; 03308; 03515
fimus 12515 fimo 12319; 12613; 14513 fimum 12311
finis 01508; 11117; 12004; 14817 fine +03114; 11117; 11204; 11217; 11420; 11521; 12003 finem 01507; +03114; 07610; 11212; 15015 fines 07015; 11103
firmare: firmetur 00517 firmaui 15411 firmatam 04508 firmatum 04704; 06307
firmitas 10118; 13121; 13204 firmitate 10015 firmitatem 10406; 13202
firmus: firmam 10310 firmi 07803 firmiore 06613 firmiores 11510; +11719; 11802 firmioribus 07715 firmissima 03711 firmissime 02210
flagitare: flagitaret 05014 flagitat 05912
flagitium 15102; 15220; 15322 flagitia 01920 flagitii 15004
flagrare: flagramus 02704 flagrantes 06901
flamma 12916
flectere: flecto +03806 flectetur +11622 flectitis 09915

fletus: fletu 07207
flos: flores 12505; 12620 floribus 12304; 12314; 12406; 12618; 14120
fluere: fluentibus 04507
focus: focum 12615
foetidus: foetidissima 12607
folium 13805 folia 12610 foliis 12608
fons 05516 fonte 02302
fores: foribus +03616
forma 02020; 06506; 10709; 12712; 13119 formas 14012
formare: formatur 13221 formetur 12209
formidare: formidandum 01405 formidatis 12323; 15016 formidet 14220
formido: formidine 07810
fornax +04902
fornicari: fornicatur +08408
fornicatio: fornicatione 08509 fornicationem +08407 fornicationi +08317
forte 00401; 02315; 06201; +08418; 09617; 11115; +11816; 13318; 13407; 13410; 13816; 14402; 14517; 15001
fortis 04517 fortibus 08504 fortiores 04613; +11907 fortissimo +04817 fortiter +03114; 03115; 06605
fortitudo 02915 fortitudine 04514 fortitudinem 03005; +03809 fortitudinis 04807; 04905; 05107
frangere: frangatur 05107
frater +07609; +07711; 11503; +11519; +11706; +11715; +11820 fratrem +11619; +11620; +11823; +11824 fratres 06613; +07608; 11418; 11506; +11518; +11822 fratri +07703; +11703; 15302 fratribus 06612; 07311 fratrum 07604; 07907
fraternitas: fraternitate 06702
fraternus: fraterne 07815
fraudare +08418
frequens: frequentissimos 15113
frigus 05609; 11201 frigore 09914
frondere: frondet 14120
frons: frondibus 12913
fructus 14101; 14311; 14407 fructibus 13222; 14120 fructu 03919 fructum 03105; 13702
frugi 11302
frugifer(us): frugiferam 13705
frui 00621 fruitur 00701; 00702; 00802
frumentum: frumenta 08206 frumentis 08202; 12303
frustra 01912; 03716
frustrare: frustrata 14205
frustum: frusto 11402
frux: fruges 08206; 11309; 11413; 12201; 13109; 13115; 14403 frugibus 12114; 12601; 12922; 13308; 13318; 13419; 14207; 14314; 14404 frugum 12119
fuga 12812 fugae 13005
fugere 04415; 12717; 13022 fugiat 12921 fugiente 12207; 13012; 13116 fugientes 01706 fugit 12124; 12201; 12203; 12205 fugite +08407
fugitare: fugitantes 15218
fulgens: fulgentissimi 12602
fulgor 12616 fulgorem 12320 fulgoris 12322
fumosus: fumosa 12919 fumoso 11413
fumus 10202; 10209; 10212; 10220; 10322; 12915 fumo 10008; 10011; 12615
fundare: fundati +03811; +03902
funestus: funesto 14011
furor: furore 12104
fustis: fustibus 03718

gallina: gallinae 13413
gaudere: gaudemus 05204 gaudetur 10302
gaudium +11709 gaudio 07208
gehenna: gehennae 11404
gemere: gemens 15514
gemitus: gemitu 07207
generalis 10515 generale 09009; 09302 generalem 14306 generalibus 10415 generaliter 09813

generositas 03305 generositatem +03304
genitalis: genitale 10119 genitalium 14703
gens 09010; 09313; 10913; 10915; 11004 gente 09113; 10203; 10209; 10309; 11103; 14215 gentem 11017 gentes 06620; +11903 gentibus 06620 gentis 15314 gentium 01501; 11506
genu 09915; +11622 genua +03806
genus 06407; 07413; 08803; 10401; 13008 genere 00609; 01007; 02815; 07406; 08924; 10504; 14105; 14217; 14225 generi 08916 generibus 07603; 11214 generis 06614; 12209
gerere 10021 geram 00603 geritis 02003 gerunt 00601 gestum 15408
gestire: gestiunt 12204
gestus: gestu 10511; 14916
gignere 10405; 14622 gignentia 13315 gignit 03315 gignitur 04313; 12915; 14602 gignuntur 14303; 14506 genuit 10209 genitum 15312
gladius +01519; 01714 gladio 01615
gloria +02811; +02813; +03412; 04217; +09605 gloriae +03808 gloriam +11916
gloriari: gloriamini 13303
glorificare: glorificate +08411
gradatio 14521
gradus 05308; 14619 gradibus 05916; 09510; 14607 gradu 02816
gratia +03806; 07310; 09108; 10507; 11219; 11416; +11914; 13401 gratias +07617; +07618; +11613; +11614; +11915
gratulatio: gratulatione 11411
gratus: gratissimum 07105
grauis: graues 15213 grauia 14821 grauibus 01813 grauiora 08117 grauioribus 11323 grauissimae 07509 grauissimorum 07308 grauissimum 04518 grauiter 00501; 01712; 01922; 05610; 09824; 15001; 15002; 15121; 15307 grauius 06810; 06812; 13213; 14623; 14709
grauitas: grauitate 07418 grauitatem 06308
gremium: gremio 03712; 06807
grex: grege 13720 gregem 13701 greges 12220
gula: gulae 11502
gurges: gurgiti 11319
gustare 12423; 13224 gustans 11308 gustauerit 13408
gustus: gustu 13015 gustum 02412
gutta: guttis 12322
guttur: gutturis 07213; 11302

habere (*saepe*)
habitaculum: habitaculis 07202; 07305
habitare 00618; +03810; 04314; 12415; 12609; 15505 habitabat 15204 habitantes 14922 habitantibus 07419; 07508 habitantium 15417 habitat 12416 habitent 11113
habitus 07909 habitu 15320 habitum 01213
hactenus 01321
haedus 12517
haerere 02905; 02906 haeremus 02702 haerentibus 02314
haeresis 08918; 09621 haereses +03505 haeresim 08906; 15615
haereticus: haeretice 01802 haeretici 06806; 07718 haereticis 02106
haurire 01320 hauriebant 09803 haustum 09824
hebes: hebetem 08820
helleborum 09816
herba: herbam 12517; 13921 herbas 12110; 12423 herbis 14321
heros: heroem 15309
hilaris: hilariter +03619
historia 09802 historiae 06308
homicidium 13516; 13608; 13613; 13708; 13709
homo 00706; 00710; 00806; 00811; 00813; 00814; 00815; 00816; 01006;

01011; 01110; 01112; 01220; +04101; +04101; +04109; 05520; 06515; 06907; +08408; 08509; 08608; 10420; 10710; 11302; 13521; 13611; 14114; 14822; 15425 homine 00617; 00709; 00711; 00712; 00804; +03809; 05219; 05408; 05414; 05717; 05912; 06715; 06907; 13814; 15319 hominem 00708; 00817; 00902; 00904; 00904; 01003; 01104; 01301; 01413; 01711; 04014; 04015; 04017; 04105; 05309; 05312; 05407; 05804; 06904; 06905; 08610; 09823; 10421; 11409; 13407; 13523; 13609; 14025; 14414; 15306 homines 01316; 01317; 01706; 01805; +03401; 04502; 04711; 04717; +04902; 05016; 05306; 05415; 05803; 05816; 06420; 06505; 06701; 07016; 08209; 08216; +08501; +08507; 08805; 13607; 13712; 13823; 14720; 15612 homini 00607; 00713; 00713; 03007; +04412; 04518; 05205; 05408; 05520; 05805; 06712; +08413; +11713; 12118; 14024; 14213; 14519; 15504 hominibus +03302; +04218; 06104; 06701; 07317; 07407; +09606; 10603; +11710; 13710; 13909; 14412; 14808; 15619 hominis 00620; 00702; 00705; 00709; 00806; 00909; 00909; 00911; 01002; 01009; 01011; 01103; 01425; 02901; 02905; 04007; 05102; 05110; 05309; 05601; 08605; 09622; 10709; 10710; 13811; 13814; 13819; 15321 hominum 00518; 00609; 01701; 01913; 01919; +03112; 06306; 06914; 06919; 07204; 07406; 07416; 08112; 12219; 13420

honestus: honesta +03205; 14615 honestius 01101; +03206

honor 06704 honores 09905

honorare: honorandum 07011

hora 11310

hordeum: hordei 13007; 13009

horribilis: horribili 04707

hortari: hortamur 05807 hortatur 12603

hortatio: hortatione 04810

hortus: horti 08208

hospitalis: hospitales 06815

hostis: hostibus 11013

humanitas: humanitatem 05703 humanitatis 00522

humanus 02501 humana 02020; 03420; 04708; 06103; 06710 humanae 05405 humanam 13619 humanas 01311; 07006 humani 02003; 02103; 02104 humanis 01401; 01421; 06906; 14509 humanissime 07813 humano 02815; 14023 humanos 07015 humanum 02022; 06407

humectare: humectantur 09821

humilis: humiliter 05613

humilitas: humilitate +04818

humus: humi 03419

iacere: iaceat 14019 iaceatis 13920 iacet 14004

iactare 06911 iactant 07013 iactatis 10417

iactatio: iactatione 00305

ianua 09602 ianuae 15111

ictericus: ictericorum 12319

ictus 05608

idolium: idolio 11504; +11813; +11818

idolothytum +11813 idolothyta +11820

idolum +11808; +11902 idolis 11509; +11807; +11901; +11911 idolorum 08214; 11805

idoneus 06712 idonea 01318 idonei 07708; 10405 idoneis 05411 idoneos 05713; 12706 idoneum 00520

ieiunium: ieiunia 07503; 08001 ieiuniis 08001

ieiunus: ieiuni 07202

ignis +06717; 09913; 10202; 10219 igne 04608; +04901; 09902; 10010;

10303; 10706; 12615 ignem 00819; 00901; +06717; 09618; 10707; 12610 igni 10008
ignorare 02002; 10608 ignorant 00502; 08913 ignorat 05412 ignoratis 05113; 06913 ignoret 05615; 12813 ignoro 15324 ignotae 08914
illaqueare: illaqueandos 03503
illecebra: illecebrae 00409; 04114 illecebram 11114 illecebras 04107 illecebris 07020
illicere: illexit 10217
illico 11404
illigare: illigandam 14012 illigatur 13308 illigaturi 13305
illudere: illudendum 06610 illudi 04504
illuminare: illuminandum 02505 illuminari 02117 illuminat 12613
illustrare: illustrandum 02504 illustrati 02115 illustratus 13818
imaginatio: imaginationes 03710; 04220
imago: imaginem 00413; +04103; +04104 imagines 04318 imaginibus 12217 imaginis +02706; +03406
imbecillitas 01119; 10014; 10108; 10610; 10701 imbecillitate 07716 imbecillitatem 01406; 07114; 07907; 10615 imbecillitates +11719
imbecillus: imbecillam 10717 imbecilliorem 06610 imbecillioribus 08505; 08619 imbecilliorum 12008 imbecillis 09023 imbecillos 10317 imbecillus 10815
imber: imbri 12413
imbuere: imbuatur 00317 imbutus 09705
imitari 00604 imitandis 07515 imitantes 11313 imitantur 09420; 13007
imitatio: imitatione 07307
imitator: imitatores +12001
immanis: immania 04616; 15516 immanissimas 11206
immanitas 10214; 14417
immensus: immensum 10005
imminere: imminentem 14007 imminet 13419
immiscere: immixtus 12422
immittere: immissa 00505; 01618; 06412; 13721 immissis 12019
immo 00309; 04903; 05302; 05307; 09716; 10902; 14819
immoderatus: immoderata 05813 immoderatissimas 11205 immoderatius 09817; 11503
immodestia: immodestiae 13409
immolare: immolant +11902; +11903 immolantur +11807 immolatum +11901; +11911
immolatitius: immolatitia 11505
immorari 14811
immunditia: immunditiae 13402
immundus: immunda 12010; 12013; 13215 immundam 13405; 14724 immundas 07808; 13108 immundi +08515 immundius 13216 immundos 12520 immundum 11511; 12016
impedire: impediat 12122 impediri 03009; 07108; 15423 impeditur 03001 impeditum 12112
impellere: impellit 13305
impendere: impendit 04809
impenetrabilis: impenetrabilem 09122
imperare: imperant 06314 imperantem 03007
imperitia 05113 imperitiam 11210
imperitus: imperite 00304; 03414; 04712 imperitis 09603 imperitissimi 05015 imperitius 14902 imperitorum 00305; 06911; 08012; 11114; 14220 imperitos 08208; 08619
imperium +08501
impetrare: impetrat 05110 impetrem 08908
impetus 04615
impietas: impietate 06106 impietatis 02018
impius: impiae 01912 impie 00304; 03414 impium 00315; 06215
implere 15424; 15523 impleamini +03813 impleretis 14901

implicare: implicamini 08205 implicant 12113 implicantur 04003 implicaretur 14704 implicata 13311 implicatam 14802
impolitus 15501
imponere: imponitur 07514
impraesentiarum 01309
improbare 06107 improbandum 11122 improbentur 12301 improbo 14112; 15609
improbus: improba 06116
imprudentia 13806
impudens: impudenter 01909; 06910; 15619 impudentissima 06212 impudentius 06215; 15620
impudentia 08618 impudentiam 14917
impudicitia: impudicitiam 14917
impune 14406; 14512 impunius 14508
impunitas: impunitatis 15005
impunitus: impunita 15016; 15305
inanis: inani 00305 inania 07914 inanissimam 06406 inaniter 07013
incautus: incauti 00410 incautissime 15515 incautos 08103; 08613
incendere: incendit 10220 incenduntur 12610; 12611
incendium 06715
incertus: incerta 14510 incertum 15101; 15209
incestus: incesta 14612
inchoare: inchoatur 05506; 08604
incidere (cum i breui) 11509 incidam 11215 inciderit 00401 incidisse 08907 incidissetis 13323
incipere: incipiat 08611; 15505 incipiendum 05507 incipientes 01421 incipit 04410
includere: includatis 10520 includi 00718
incognitus: incognita 06810
incola: incolas 10301
incolere: incolebant 10101 incolunt 07002; 07302
incommodum: incommoda 05717; 12822 incommodis 05107; 05612 incommodo 09803; 09918
incommutabilis 02714 incommutabilem 02024; 09122; 10609 incommutabili 02517 incommutabiliter 08815
incommutabilitas 02715
incommutare: incommutatus 10812
incomprehensibilis: incomprehensibilibus 01416
inconcussus: inconcussum 04714
incongruus: incongrue 05207
incontinentia: incontinentiam +08413; +08420
inconueniens 02006 inconuenienter 09909
inconuenientia 09715; 09721; 09809; 09812; 10123 inconuenientiam 09706; 10001
inconuertibilitas 02801
incorporeus: incorporeum 04318
incorruptibilis: incorruptibilem 09123; 09321; 10608; 11008
incorruptio +03704 incorruptionem 03916 incorruptionis +03703
incorruptus 05105; 06412; 10811 incorrupta 06416; 06514 incorruptam 06415 incorruptum 03004; 04210
incredibilis: incredibile 15222 incredibilem 10310 incredibiles 13322 incredibili 06902; 07205; 10411 incredibilia 07503
inculpabilis 11119 inculpabile 14819
incurrere: incurrit 12108
indagare 08910
index: indicem 12316 indices 12706
indicare: indicabat 14921 indicans 13701 indicant 11601 indicat +11912 indicatis 12904
indicium 12513 indicia 12720
indifferens: indifferenter 13422
indigentia 10610 indigentiae 10614 indigentiam 10620
indigere: indigens 01117; 10814 indigent 07310; 13313 indigentem 10620; 10717 indigentibus 05808 indiget 10802; 10809

indignatio: indignatione 14620
indignus: indigum 01918
indoctus: indoctas 03415 indoctis 00310; 06113 indoctorum 05715 indoctos 14213
indoloria 00916
inducere: inducat 00523; 10721 inducens 06513
induere: induamus 04016 induite 04104 indutus 00606
indulgentia: indulgentiam +08420
industria 07605
inebriare: inebriat 13009
ineffabilis 01408 ineffabile 03707 ineffabili 05812
ineptia: ineptias 03709
ineptus: inepte 05714 ineptiore 01924 ineptius 14013; 14902
inesse 01202; 12304; 12805; 13120; 13321; 13808 inerit 12906 insunt 12822
infamia: infamiam 15320
infans: infantis 12319; 12516
infernus 02401 inferna 02402
inferre 05718 inferens 10117
inferus: infera 02319 inferiora 02511; 04505 inferioribus 09509
infidelis 08512; +08514; +08514 infidelibus 08302
infinitus: infinito 02013
infirmare: infirmatur +11520; +11715
infirmitas 12009 infirmitate 11016 infirmitatem 12006 infirmitates 07902
infirmus +07611; 07803; +11606; +11820 infirma 00516; +11814; +11819; 12022 infirmam +11822 infirmiores 11507; 11514 infirmis 11503; +11817 infirmissima 10409 infirmorum +11720 infirmos 07803; 10317; 11803 infirmum 10109; +11604
infixus: infixum 04715
inflammare: inflammer 01511 inflammatum 04515
inflare: inflari 12820
infligere: infligit 04401 infligitur 05610
ingeniosus: ingeniosi 09101
ingenium 09021 ingenio 09020; 15117
ingens: ingentem 14608 ingenti 13812
ingredi: ingrediens 15205 ingressi 15108 ingressis 15020
ingressus 01308
inhabitare: inhabitantis 12512
inhabitator 06713
inhaerere +03016; +03102; 04802 inhaeremus 02304; 02311; 02408 inhaerens 02307 inhaerentem 06710 inhaerentis 12315 inhaeserunt 07003
inhiare: inhiamus 03918 inhians 13419 inhiat 01402
inhumanitas: inhumanitatis 05710
inimicus 05116 inimica 09716 inimice 08607 inimicius 14015 inimico 15206
iniquus: iniquo 09025
inire: ineundus 01309
initium +03701 initio 05216
iniuria 06709
iniustus: iniustius 05205
innasci 01216 innascitur 06714
innectere: innectimur 03915 innectitis 05113
inniti: innititur 04611
innocens 10419 innocentiorem 14411
innocentia 05718 innocentiam 14103
innotescere 14906 innotescit 02411
innouare: innoua +04111
innouatio 08605
innoxius: innoxium 09920
innumerabilis: innumerabiles 07906; 08212; 09914 innumerabilia 09907; 09911; 12619 innumerabilibus 11214; 13311
inopia: inopiae 01614
inops: inopem 06119 inopes 07302 inopi 05618
inordinatio 09422
inquam 06203; 06210; 07005; 09606; 10218; 13823; 14302 inquis 06417 inquit 01509; 01512; 01515; 01517;

02201; 02405; 02407; 02610; 02611; 02710; 03111; 03118; 03205; 03209; 03612; 04204; 04218; 05006; 05209; 05409; 06210; 07612; 08309; +08406; 08513; 10419; 10423; 11605; 12102; 13307; 13310; 14203; 14212 inquiunt 12305
inquietus: inquietae 11011
inquinare 13108 inquinari 12012 inquinatur +11814 inquinatum 12016
inquinatio: inquinationem 13417
inquirere: inquirit 01016
inquisitio 08912
insania: insaniam 13610
insanus 09221 insanius 11408
insectari 09512 insectabor 01709 insectemini 15617 insectetur 14812
inserere: inseruerunt +04005
insidiosus: insidiosius 14903
insimulare 01807
insipiens: insipientes 01316
inspicere: inspectus 09917
inspirare: inspirata 03515
instans: instantes 02309 instantia +02202 instantissime 13304 instantius 02514
instaurare: instaurat 05604 instauratur 05720
instinguere: instinctus 05705
instituere: instituendis 07510 institui 04213; 08109 instituto 04512; 05512 institutus 15415
institutum 07313; 14222
instructio 05902 instructionem 05901
instruere: instruendis 07511
integer 02714; 05106 integerrimis 04611 integra 02703 integri 09102 integrum 02914; 03004
integritas: integritate 09307 integritatem 03916; 10912
intellector: intellectori 09112
intellectus: intellectu 02011; 07004 intellectui 10607
intelligentia 01708; 02414 intelligentiae 12301 intelligentiam 02415
intelligere 01421; 02009; 03507; 03512; 03708; 05115; 05713; 06806; 08312; 09006; 09019; 13913 intelligat 00307; 01701; 11109 intelligatis 03512; 06206 intelligatur 03108 intellige 06421 intelligendo 02410 intelligendum 04520; 12310 intelligendus 10906 intelligens 04602 intelligentibus 04007; 07007 intelligetur 00415 intelligi 00412; 04016; 04206; 10423; 15621 intelligit 05301 intelligitur 02416; 06809; 08923; 09005; 10511; 15607 intelligo 01808; 02911 intelligunt 00411; 01805; 05114; 07718 intelliguntur 01916; 02007 intellecta 03707 intellecto 08808
intelligibilis 02410; 10913 intelligibili 02114 intelligibilia 02501
intendere 00521 intendat 08607 intenditis 08208
intentio: intentionem 06311
intentus: intentissimam 07104 intentissime 04312
interesse 05312; 13608 interest 14001 intersit 03911; 08008
interfectio 14318 interfectionem 14408; 14609
interficere: interfecerit 14106 interfecta 14109
interimere: interimat 06812 interempto 12811
interior +04109; +08609 interiora 13916 interiore +03809; 12206 interiorem 08610 interioribus 13818 interioris 09718
interire: interiret 09711
interponere 07713 interponenda 13715
interpositio: interpositione 12722
interpretari 01911 interpretantes 15009
interrogare: interrogabo 14621 interrogantes +11910 interrogatus 05311
interuallum: interualla 07001
intibum: intiba 12801
intolerabilis: intolerabile 15508
intrare: intrari 08210 intrat +07602;

+11513
introducere: introducit 09603 introducitis 08616
intueri 01402; 13914 intuemini 07915 intuemur 11121 intuendam 07710 intuendis 14116 intuens 13404 intuentes 12818; 15618
inuadere: inuaderetur 11013 inuadi 11103 inuadite 12514
inualidus: inualidis 07318 inualidos 08612 inualidum 07515; 14310
inuectio 01922 inuectionibus 00303 inuectionis 14811
inuehi 01922 inuehar 00501
inuenire 00805; 06109; 08211; 09503; 13107 inueniamus 00407 inueniantur 02019 inueniebamus 15112; 15210 inueniebat 11015 inueniendi 09108 inueniendum 01006 inuenies 07714 inueniet +03616 inuenietis +03604 inuenimus 00711 inuenio 04408; 10105; 14117 inuenirent 15116 inueniri 00619; 03601; 11412; 13521; 14904 inuenit 01004; 13005 inuenitis 09318; 10521 inuenitur +03614; 05815; 09916; 11516; 12407; 13314 inueniuntur 02021; 04414 inuenerat 13703 inuenerit 01715; 13611; 13612 inuenimus 15213 inuenta 12518 inuenti 14909; 15602 inuentis 03502 inuentum 12308 inuenturos 08617
inuentor: inuentori 09904
inuestigare: inuestiganda 01015; 08805 inuestigemus 01604
inuicem 07311; +07702; +08418; 08511; +11702; +11711; 15513
inuictus: inuicta 02616; 10607 inuictior 10608 inuictum 04806
inuidentia 07103
inuidere: inuidebant 15121
inuidia: inuidiam 13519; 14616
inuidus: inuido 15206 inuidos 15112 inuidum 01918
inuigilare: inuigilat 07604
inuiolabilis 02615 inuiolabile 09202; 11109 inuiolabilem 02023; 09123; 10609; 10911; 11110 inuiolabili 02517; 06514
inuiolatus 10813
inuisibilis: inuisibilia 02501; 04108
inuitare: inuitat 12513
inuitus 00721 inuiti 01221 inuito 06317 inuitos 12603
inuoluere: inuoluit 13605 inuolutos 15108
inutilis: inutilibus 14321
iocare: iocantibus 15109
irrationabilis: irrationabili 08106
irrigare: irriget 11306
iter: itinere 12112; 14019
iubere: iubeamur 06513 iubemur 04403 iubendo 07119 iubes 01509 iubet 05717 iubetis 13923
iucunditas: iucunditate 12306
iucundus 12512 iucundior 12809 iucundius 10003; 12410
iudicare 06204; 07314 iudicabant 11804 iudicabitur 11405 iudicamus 12502 iudicanda 03509 iudicandos 12505 iudicandum 15518 iudicant 01709 iudicaret 13714 iudicaretis 13402 iudicas +11619 iudicat 07802; +11611; +11611; +11717 iudicate +07702; +11702 iudicatis 11318; 12411; 14414 iudicatur 07017; +11914 iudicemus +07702; +11702 iudices +07614; +11609 iudicet +07614; +11608 iudicetis 13120 iudicarant 11511 iudicaueris 06421
iudicium: iudicio 03418; 09025; 09511; 12223
iumentum: iumentis 11213
iungere: iungendus 02503 iungi 08616 iungitur 14712 iunguntur 07306
iurgare: iurgando 15515
iurgium: iurgiis 15113
ius: iure 01010; 01414; 03718; 06208; 11121; 14006; 14023 iuri 04604 iuris 13701; 13710

iustificare: iustificati +08310
iustitia 02916; 03211; 04907; 04913; +11709; 14415 iustitiae 05108 iustitiam 03006; +03209; +03301
iustus: iusta 01102 iustior 08912 iustissima 01415 iustissimis 04519 iustius 05206 iustos +04902
iuuenis: iuuenes 06605; 15214 iuueni 15302 iuuenum 07307

labes: labe 02104; 10210
labi: lapsum 01413; 04015; 15317
labor: labore +04412 laborem 00907 laboris 04522
laborare: laborabit +03616 laborant 12204 laborat +04412
labrum: labra 11403; 12323
lac: lacte 12403 lactis 12501
lacerare: lacerant 00513
laceratio: laceratione 13623
lacerator: laceratorem 00315
lacessere 06106 lacessitis 05114
lactuca: lactucae 12801 lactucis 12402; 14004
lacus: lacu 12817
laedere 09706; 09707; 15016 laedantur 14413 laedatur 05414 laedit 09824; 09922 laedunt 14310 laesi 15007
laetari: laetentur 08101 laetetur 03501
laetus: laeta 14120 laetiora 13211
lana 07509
languidus: languidioribus 07812
laniare: laniant 14312
lanificium: lanificio 07310
lapis 10705 lapidis 10704
lapsus: lapsu 05017
lardum: lardo 11304; 11304; 11319
largiri: largitur 13017
largitor: largitorem 05208
largus: largo 11309
laser 11410
latere 06917; 15301; 15621
latibulum: latibula 15116
latitudo +03812
latrare 03907 latrabitis 03706 latratis 03715 latraui 03717
latrator: latratoribus 04113
latus (*adi.*) late 02813; 06809 latissime 03101; 06318; 13821 latius 09601
latus (*subst.*) 13912
lauacrum: lauacro 08604
lauare: lauantes 14908
laudabilis 11119 laudabile 07413
laudare 00507; 06009; 07313; 12505; 14617 laudanda 00311; 06909 laudandos 07401 laudandum 11116 laudat 15504 laudatis 14902
laudator: laudatoris 07316
laus: laude 10417; 11120 laudem 04107 laudis 04612
laxus: laxiorem 09912
lectio: lectionibus 07102
legere: lege 03204; 07713 legendas 11603 legitur 01804 lego 01809 legunt 07816 legerint 09102
legitimus: legitimam 09805
legumen: legumine 12303
lenis: lenius 14621
lenticula 14721 lenticulam 12515
leo: leonum 13309
leuis (*cum e breui*): leui 09803 leuiores 02310
lex 01916; 04014; +06211; +06509; +06811 lege 01103; 01608; 01803; 04504; 04603; 06810; 06813; 15006 legem 00303 legibus 01413; 02507; 03918; 04519; 06610 legis 01424; 01713; 14115 legum +03703; +03703
libare: libabatur 11506 libantur 12007
libens: libenter 11310 libentissime 04915
liber (*adi.*) 10817 libera 04610; 06611 liberi +10805 liberrimus 02515 liberum 05618; 09509
liber (*subst.*) 00413; 04408 libri 11012 libris 00302; 00314; 01705; 04905; 05412; 06313 libro 01815 librorum 01409; 06305 libros 01809; 05114; 05911; 06106; 12018

liberalis: liberalia 15119 liberaliter 15415 liberalius 01412
liberalitas: liberalitate 01106
liberare 13302; 14722; 14810 liberandi 01418 liberandos 04018 liberari 11101; 14719 liberat 05702; 13822 liberatis 12618; 13307 liberentur 14913 liberetur 14110 liberauerit +10805 liberati 14913
liberator 10803
libere: libet 11314; 14006
liberi: liberis 04808 liberorum 14705; 14707 liberos 14709
libertas 05908; 10119; +11913 libertate 07501 libertatem 07907; +10806; 10806
libido 04614; 06814; 15403 libidine 12022 libidinem 06607; 10502; 14712 libidinibus 08013 libidinis 11219; 14706; 15404 libidinum 07212
librarius: librariis 12509
licentia +11817
licere 08601; 08602; 08602; 08603; 14212; 14315 liceat 02110; 06310 licet 02117; 03003; 04805; 04806; 05901
licitus: licita +07807; +08314; +08315; +11907; +11908
ligare: ligant 12111 ligentur 14622 ligetur 14718
lignum: ligna 12713 lignis 12913; 13218 ligno 14118
lingua 10506; +11622 linguae 10505; 10512; 10517 linguam 10504
liquidus: liquidius 12911
littera 02008 litterarum 06304
liuidus: liuidi 07103
liuor 15209
locus 02403; 04211; 14811; 15013 loca 07302 locis 14123; 14216 loco 00807; 02013; 02014; 02404; 02510; 04101; 06212; 11901; 12718; 13520; 13715; 14922 locum 02015; 11604; 12718
locusta: locustae 14405; 14605 locustam 14605
locutio 10119
longitudo +03812
longus: longa 08205; 15311 longam 10005 longe 01308; 01916; 01916; 02506; 02510; 03910; 03911; 11320; 13417; 14613 longissime 07306 longissimi 01117 longissimum 05910 longum 00906; 03506; 04415; 07009; 07713; 10402; 11602; 14515; 14606; 15409
loqui 14008 loquar 07005 loquendo 13918 loquendum 01905 loquimur 04515 loquor 12403 loquuntur 00601
lucerna 15020; 15109 lucernam 00819 lucernas 12613
lucidus: lucida 12915
lucrum 14209 lucra 14313
luculentus: luculentius 12911 luculentum 12116
ludificare: ludificastis 03910
lumen 02116; +03407 lumine 10302; 12216 luminis 09718; 10309
luna: lunam 04207; 04208
lupus 14107; 14107 lupi 14106 lupum 14106
lutum 12414 luto 12411
lux +03112; 04116; 09319; 10708 luce 01403; 06014; 10003; 12703; 12911; 12918; 13012 lucem 00511; 00522; 01319; 08517; 09922; 10313; 10713 luci 10304 lucis 09116; 09117; 09201; 10301; 10316; 10707; 12611; 13319; 13915; 15313
luxuriosus: luxuriosissime 08015

macellum: macello 11505; +11910; 14312
maculare 13620 maculandum 07707 maculat 13416
magis 00807; 02510; 03112; 03115; 06215; 06315; 06915; 06915; 07407; +07703; 07705; 08120; 09517; 09709; 11408; +11702; 12416;

12417; 12417; 12418; 12606; 12906; 13204; 13405; 13522; 14013; 14507; 14911 maxime 00409; 00602; 01110; 02505; 03514; 04116; 04404; 05509; 06916; 08003; 08810; 09405; 09512; 10523; 11024; 12005; 12008; 12618; 13206; 13319; 14121
magister 13917
magisterium: magisteria 05806
magnificare: magnificat +03305
magnitudo 03801 magnitudine 04511; 15003
magnopere 04717; 12603; 15617
magnus (*saepe*)
maiestas 04309; 06601; 06712 maiestatem 02022
maledicere 08112 maledictis 15617 maledicto 13703
malitia 05407
malitiosius 14904
maliuolentia 10917
malum (*cum a longa*) 12802
malum (*cum a breui*) 01907; +05410; +05417; +05502; 06102; 08907; 08911; 08912; 08916; 08918; 08919; 08920; 09001; 09009; 09011; 09015; 09017; 09105; 09114; 09202; 09212; 09215; 09301; 09302; 09306; 09322; 09503; 09614; 09618; 09620; 09701; 09709; 09711; 09713; 09714; 09715; 09808; 09808; 09810; 09813; 09921; 10002; 10005; 10006; 10006; 10008; 10014; 10018; 10019; 10022; 10023; 10101; 10102; 10108; 10108; 10108; 10109; 10109; 10110; 10110; 10111; 10111; 10112; 10112; 10113; 10113; 10114; 10115; 10116; 10116; 10121; 10123; 10205; 10208; 10321; +11713; 12011; 12908; 13001; 15301
malus (*adi.*) mala 05005; 05419; 08116; 09020; +09513; +09515; +09518; 10107; 10117; 10508; 10601; 10602 malam 11512 male 00411; 00412; 01911 mali 05415; 09007; 09010; 10120; 10408; 12106; 12922 malis 05612; 08802; 10106; 10213; 10414 malo 00606; 05407; 05617; 09607; 10105; 10211; 10920; 11009; 12509; 15402 malorum +04004; 04013; 12103 malos 08113 peius 09407 peiora 10605 pessime 15417
manare 05816 manans 14018
mandare: mandati 06305 mandatum 14309
mandatum +02118 mandata 15520 mandatis 08614 mandatorum 15614
mandere: mandendo 12203
manducare +07608; +07611; +11418; +11518; +11606; +11714; +11912 manducabo +11823 manducandum +11819 manducant +11813 manducantem +07612; +07613; 07802; 07802; +11607; +11608 manducarent 11802 manducat +07612; +07613; +07616; +07617; +07618; +07618; 07803; +11607; +11608; +11613; +11613; +11614; +11614; +11713; +12012 manducate +11910 manducatis +11915 manducet +07612; +11607 manducauerimus +07606; +07607; +11815; +11816 manducauerit +11718
manere 02023; 02601; 05610 maneat 02604 manebat 09407 manendum 09405 manente 09208 manentis 04309; 08815
manifestus: manifesta 14017; 15122; 15607 manifeste 11516 manifesti +03506 manifestius 03207; 03815; 05008; 14118 manifestum 00714; 01607; 12306; 14406; 14422
mansuetudo: mansuetudinem 00605
manus: manibus 06313; 07107; 07503; 10419; 10422; 10505; 10510; 10512; 10515; 10515 manu 09622 manum 09623; 10501; 10503 manuum 07218; 10418; 10508; 10514; 13621

marcescere: marcescat +03613
mare: maris 09820
martyr: martyres 01812 martyrum 01425
mas: marem 14708
massa: massam +05008
mater 06510; 14714; 15302 matre 12808 matris 13221
materia: materiam 13118
matrimonium 14712; 14713
maturitas: maturitatem 02109
mederi: medendo 13412
medicamentum 09817; 09902
medicina 05602; 05812; 05819; 06604; 10718 medicinam 05603
medicus 10802 medici 05606
mediocris 11108; 15421 mediocri 09112; 15215 mediocriter 00307; 06419; 15422
mediocritas: mediocritate 03713
medius: medio 03014 medium 12401
medulla: medullis 04813
mel: mella 13013 melle 12416
meliusculus: meliuscule 09705 meliusculis 12409
melo: melonem 12323 melonibus 14412
membrum 12103; 12112; 12120 membra +08403; +08404; +08404; +08409; 12713; 13114 membris 04811 membro 14015 membrorum 04707
meminisse: meminerunt 07516; 07601; 07605
memorabilis 00413; 13423; 14416 memorabile 10605 memorabiles 08704 memorabili 15414
memorare: memorabo 04706 memoratis 12210
memoria: memoriae 06305; 11201
mendacium: mendacia 10218; 14223 mendacio 07916
mendax: mendacissime 03609
mendicare: mendicanti 12118; 13517
mendicus 13606
mens 01318; 02306; 03501; 07108; 10916 mente 01317; +01513; +01611; 02024; +02119; +02209; 02304; 02416; +02615; 05105; 05202; 05704; +06012; 06508; 08916; 12310; 12715; 13903 mentem 02023; 02408; 09613; 10006; 10103 mentes 00518; 03508 mentibus 02912; 07003; 07511 mentis 02011; 07710; 08805; 08901; 13917
mensa: mensae +11905; +11906
mentiri 06316 mentiemini 09106
merax: meracis 11307 meracius 12907
mereri: mereamur 00408; 05207 meremur 04213 mereretur 14318 meruerunt 07106 meruit 06316
meretrix: meretricem 14711 meretrici +08405 meretricis +08404
mergere: mergit 13415
merito 01010; 01414; 06510; 06808; 06809; 06813; 06815; 11121
meritum: merita 05204 meritis 09511 merito 05912; 08203
metuere: metuebatur 15007
metus 15106 metu 06814
migrare: migrat 12718
militaris: militares 08217
mille: millia 07204
minari: minando 02216
minime 06807; 07805; 11306; 12217; 12805; 13008; 13101
minister: ministris 12510 ministros 00402; 07403
minitari 13813
minus 01511; 10403; 13013; 13404
minutatim 05010
minutus: minutius 09612
mirabilis: mirabilibus 01409 mirabilior 07404 mirabilius 04801
miraculum: miraculo 09807
mirari 12505 miranda 04505 mirandum 07011; 11116 mirantibus 11405 miretur 07019
mirificus: mirifica 03502 mirifice 04108 mirifico 02114
mirus: mira 10616; 10616 mirae 02018;

06008 miri 12408; 13422 miris 01416 miro 12413 mirum 04813; 08101
miscere: misceat 14011 misceretur 10920 mixtum 10211
miser 06402; 10701 misera 06516 miseram 10718 miseri 01619; 02005; 14720 miserius 06403 miseros 13511 miserum 05616; 10702
miserabilis: miserabiliter 14009
miserari: miseraris 13523
miseria 00617; 00617; 02512; 05617; 05707; 10610; 10615; 10810; 13810 miseriae 09511; 10817 miseriam 08007 miserias 05801; 10920
misericordia 05717; 13601; 14416 misericordiam 05616; 05708; 05715; 13518
misericors 05705; 05712 misericordes 05613; 06816
mitescere 05716
mitis: mitem 12516 mitiorem 13014 mitiores 12909
mittere +06717 mittant 07302 mittatur 13908 mittens 10114 mitteretur 05813 mittitur 13909 miseris +03409 misisti +05210 misit 13702 missa 09807 missi 11007
mobilis: mobilissimos 15114
moderare: moderans 11303 moderatam 09810
modestia 04510 modestiae 08002 modestiam 08002
modestus: modesti 07104 modestissime 07814 modesto 07207
modicus: modica +05012 modicum +05007
modo 00314; 01120; 01303; 02206; 03511; 04010; 04207; 04605; 04708; 09015; 09112; 09121; 10401; 12708
modulus: modulo 09802 modulum 14601
modus 01013; 01510; 03010; 03817; 08703; 12815 modis 01416; 05414 modo 01913; 02018; 02114; 02712; 04309; 05509; 06917; 07220; 07221; 08701; 08811; 09713; 09816; 10011; 10104; 10318; 11104; 11105; 11806; 12819; 14001; 14312 modum 00417; 01517; 03914; 07410; 14621
molere: molendo 12202
moles 10412 molem 04311 molibus 08019
molestia 04604 molestiae 02310
molestus: molestissime 15208; 15416
moliri: molimini 08906 moliuntur 02311
monere 14701 monemus 05807 mones 06703 monet 04015
monstrare: monstratur 03906
mora 12908 moram 00907; 12716
moralis: moralem 08803
morbidus: morbidas 03509
morbus: morbi 05811 morbo 10810; 12318 morborum 06603 morbos 00501; 05802; 09914 morbum 14018
mordere: mordendo 12202
mori 02217; 10017; 10104; 14113 morerentur 09802 moriatur 13611 morimur +04009; +11616; +11616; +11617 moritur +11615 moriuntur 09913 morituro 14024 moriturus 13521 mortuarum 13019 mortui 14724 mortuis 14507 mortuorum 05704; +11619 mortuos 08016 mortuus +11618; +11707; +11821
mors +02201; 02217; +04816; +06804; +06805; +06805; 10102; 10116 mortem 02216; 04605; 08301; 10117 mortis 00606; 04601; +06811
mortalis: mortale 10117 mortalem 01414 mortali 05521 mortalibus 04507 mortalium 01414; 04712
mos: more 07502; 13317 morem 00603 mores 01016; 06001; 06015; 06910; 07312; 07320; 08112; 08704; 13422; 14103; 14817; 15418 moribus 00415; 01012; 02817; 03514; 03817; 05101; 07117; 07511; 10416; 11218; 14821; 15213; 15406; 15502

motus 13913 motibus 09507; 12203; 12210; 13113; 14118
mouere: mouendo 13006; 13007 moueret 13123; 13204 moueri 02015; 05709 mouet 12710; 14104 mouetur 02001
mula 11209
mulier +08416; +08417; +08514; 09801; 14702 muliere +08514; 15205; 15209 mulierem +08413; 08506; 15018; 15221 mulieri 09919; 15205
mulsum 11311
multimodus: multimodi 05811
multiplex: multiplici 07406
multitudo 11208 multitudine 15622 multitudinem 06915 multitudinis 07408
multus (*saepe*)
mundus (*adi.*) munda +07601; +11712; 11804; 12011; 13215 mundiora 07214; 12411; 14502 mundiorem 13111 mundiores 12420 mundis +07601 mundum +04111
mundus (*subst.*) 01908; 04214; 10017; 12106; 15010; 15012 mundi 02320; 02605; +04308; 04404; 06902; 07020; 12107; 14216 mundo 02306; 02306; 02705; 02708; +04405; 08212; 08312; +11808; 14218; 15008 mundum 01903; 04311; 04415; +06801
munire: munitam 06402 muniuit 01501
munitio 05607
munus 03917; 04302; 05014; 07105 munere 04811
murmurare: murmurauerunt 15519
mus: murem 14606 mures 14405 muris 14606
musca 14601 muscae 14605 muscas 12702
musicus: musica 13018
mustum: musto 12816
mutare: mutantur 09409 mutari 08812 mutatur 09406; 09407 mutata 10722 mutatae 07112 mutatus 10809; 10813
mutatio: mutatione 09410
mutus: mutum 10019; 10111
mutuus: mutua 06616
mysterium: mysteria 00403; 04010; 05015 mysteriorum 02406

naris: nares 12413; 12706 naribus 10420; 12903
narrare 10613
narrator: narratoris 07315
nasci 14509 nascendum 10404 nascentia 10210 nascentium 14302 nascitur 08513; 13217 nascuntur 05405; 12405; 13219; 14504; 14505 nata 10009; 10408 natos 10303; 13222
nasus: naso 12308
natare: natantia 10009 natantibus 10202; 10218
natura 02601; 08819; 08918; 08923; 09206; 09214; 10908; 11008; 11018; 11108; 12105; 12207; 12922; 13005 naturae 00514; 02017; 02502; 02715; 04310; 06615; 08816; 08921; 09115; 09125; 09910; 11011; 11020; 12214; 14214 naturam 08917; 08918; 08919; 08921; 08927; 09011; 09012; 09117; 09120; 09303; 09615; 09714; 11007; 13403 naturarum 09004 naturas 11110
naturalis: naturalem 11010 naturaliter 09218
naufragare: naufragauerunt +04005
naufragium: naufragia 09617
nauis: naues 07302
necare 13709; 13709 necabuntur 14407 necandi 13814 necando 13712 necandus 14601 necant 09911; 14322 necat 09823; 10213 necet 10421 necauerit 13512
necessarius 10720 necessaria 07309; 13207 necessario 07217 necessarium 10402; 13104
necesse 00504; 02413; 02507; 09119; 09120; 10013; 12715; 14519

necessitas 10919; 13514 necessitate 01614; 06617; 11315 necessitatem 04216; 04509 necessitati 07112
necessitudo: necessitudinem 06615
nectere: nectis 06614
nefandus: nefanda 15515
nefarius: nefaria 06106 nefario 15319
nefas 02016; 07910; 13502; 13513; 13618; 14201; 14304; 14304; 14516; 15103
negare 01107; 05102; 06014; 06015; 06207 negabis 10707 negant 01305; 01310; 06005 negaret 09702 negari 08306 negatis 09121; 10715 negent 01704; 06010; 06016 neget 10305; 11420 negetis 12918 negauerint 15608 negauerit 09302 negauit 10122
negligere: negligi 01311
negotiator: negotiatores 08216
negotium: negotii 14209
nequam 15318
nequire: nequeamus 01301 nequeant 09019 nequeatis 09203; 13719 nequeunt 00521; 05115; 05709; 07813
neruus: neruos 13017
nescire: nesciat 13707 nescientes 04308; 11508 nescio 01205; 01307; 03215; 05505; 09612; 10411; 12304; 13219; 14305; 14916; 15501; 15621 nescirem 02402 nescit 06914 nescitis +05007; +08402; +08404; +08409
neuter: neutrum 00813; 05416
nex: nece 13623; 14104; 14305; 14320; 14418 neces 13815
nexus: nexibus 06615
nimis 08207; 15605
nimium 13304
nimius: nimias 12211 nimium 14502
nitere 12313
niti: nitendum 00713 nititur 00714; 08922; 09504
nitidus: nitide 12607 nitidus 12511
nitor 12616 nitore 12305 nitorem 12319 nitori 12604
nocens: nocentior 10211
nocere 05513; 09125 noceat 09615 nocebat 10209 nocebit 09202 noceret 09812 noceretur 11010 noceri 09114; 09125; 09126; 09201; 09210; 09214; 10206 nocet 09106; 09109; 09109; 09110; 09303; 09814; 10204; 10208 nocetur 09215 nocitura 11005; 11007
nolle (*saepe*)
nomen 00909; 04304; 05706; 06302; 07801; 08120; 09904 nomina 02913; 08927 nomine 01312; 01903; 04202; 06316; 07215; +08310; 08924; 15303 nominis 08010; 15618
nominare: nominamus 08926 nominandum 01010 nominantur 04116; 05606 nominate 07916 nominatur 01906; +03808; 09422 nominetur 04614 nomino 10423 nominaui 00811 nominata 02305; 05602
nonus: nona 11310
norma 04917
noscere: norunt 07717 nosse 02516 nouerit 08615 nouerunt 07904 noui 08014; 08015; 08018 nouit 02701; +03309; +03311; 05302
notitia: notitiam 02413; 08902
notus 02415; 08210 notissima 07303 notissimi 00501 notissimis 06312 notissimum 15103 notius 04520 notum 13811
nouem 03910; 14905
nouitas: nouitatis 10517
nouus: noua 10519 nouam 06803; 08607 noui 03011; 03113; 04403; 04701; 04904; 08605 nouo 00504; 04203; 04217; 04718; 05906; 05908; 08924 nouum 04016; 04018; 04104
nox: nocte 00519; 15104 noctem 07504 noctis 11310
noxius: noxia 03415; 08107; 09820 noxiam 13014 noxium 00612
nubes: nube 01319 nubem 10222
nudare 00403
nuditas +01519; 01711

nudus: nudum 05701 nudis 14814
nugae: nugas 01922 nugis 14611; 15616
nugatorius: nugatoria 14016 nugatoriis 08614; 08820
numerare 09819 numerari 00918 numeratur 02501
numerosus: numerosiores 07204
numerus 10909; 10914; 10915 numeri 10918 numero 13407 numerorum 10907
nummus: nummis 13602; 13607 nummos 13519
nuncupare: nuncupamus 04311 nuncupatur 03314
nuptiae 14706 nuptias 14614; 14617; 14710; 14714
nuptialis: nuptiales 14707
nutrire: nutriuntur 02107 nutriuerit 06711

o 02405; 03708; 04010; 12214; 13322; 13322; 14102; 14720
obdere: obdis 06317
obdurescere: obduruit 10413
obesse: oberit 14106 obest 05706 obsit 13804 obsunt 13101
obicere: obiciebantur 15418; 15513 obiciebat 15121 obicio 15321 obiectum 13510
obiurgatio 06706 obiurgatione 15004
obliuisci: obliti 08013
obmutescere 10019
obnoxius: obnoxia 10403 obnoxium 06516; 10614
obnubilare 08517
oboediens: oboedientior 01106
oboedientia 06609
oboriri: oboritur 01116
obruere: obruitur 06815 obrutam 10819 obruto 14514 obrutos 09911
obscuritas 12214 obscuritate 14214; 14221
obscurus: obscura 14223; 14510 obscurum 03117; 10207
obsecrare: obsecret 14022 obsecro 03816; 09111; 10306; 10919
obsequium 11805
obseruare: obseruaremus 14702 obseruentur 08109
obseruator: obseruatores 15614
obsistere: obsistite 07915; 11407 obsistitis 15606
obsonium: obsonia 12010 obsonio 11414; 13405; 13417
obstrepere: obstrepitis 08516
obtegere: obtegatur 01319
obtemperare 02508; 03907 obtemperando 07201 obtemperans 01105 obtemperet 14107
obtinere 06309; 07813 obtinenda 01018
obtritio: obtritiones 12716
occasio: occasionem 13005 occasionibus 12207
occidere (*cum i longa*) 13615; 14304; 14516; 14608 occidat 13609 occidendum 13609 occiditur 14508 occiduntur 14512 occisorum 12808 occisus 12517
occisio: occisionis +01617; +01716; 01814
occultare: occultari 14806 occultatis 06913 occultato 15603
occultus: occulta 15410 occultis 15216 occultum +03605; 15222
occupatio: occupatione 01501
occurrere 00306 occurram 06111 occurrat 01409 occurrit +03701; 13104
oculus: oculi 10305 oculis 01317; +03313; 04201; 10305; 10420; 12903; 15218 oculorum 10311 oculos 02412; 09916; 10002; 10315; 12706 oculum 08208
odisse: oderit 15010 oderunt 06302
odor 12504 odore 12407; 12413; 12508; 12511; 12516; 13119 odoris 12305; 12408
odoratus: odoratu 13015
offella 12516
offendere: offendantur 07716 offendatur 11503; 12009 offendebant 11803 of-

fenderentur 11514 offendit 07912; 09824 offenditur 00314; +07609; +11519; +11715
offendiculum +11703; +11817
offensio: offensione +11917; 12021 offensionem +07703; +11713; +12011; 14308
offerre 15106 offerent 08207 offerri 13923 offerunt 04806; 07105 offeruntur 13501
officiosus: officiose 05613 officiosi 06816
officium 04105; 11122 officia 05405 officii 06617 officio 05705; 05709; 11122 officiorum 04509
offocare: offocat 10220
olere: oleat 12601 olent 12410 olentia 12411 olet 12414
oleum 09814 olei 12320
olfactus (*subst.*): olfactum 02412; 09824
olim 14715
oliua: oliuae 12608; 12610
olus +07612; 07803; +11606 olera 12422 olere 13207 oleribus 12304; 14317
olusculum: oluscula 11304
omittere: omittam 12404; 12619; 14117 omitto 10205; 12309; 14510; 15214
omnis (*saepe*)
oneratus: oneratas 07301
onerosus 07107 onerosi 07502
opacare: opacata 00523
opacitas 01408
opera 14713 operae 12101 operam 15514
operari 03202; 05419; 06102 operantur 07107; 12205 operatur +03206; +04702; +05410; +05418; +05502
operatio 06813; 09417; 10503; 10515 operatione 03201; 10507; 10508 operationem 03107; 03212; 10501; 10504; 10505; 10516; 14301 operationis 03110
opimus: opimi 08208
opinari 14515 opinamini 08909; 13105; 13301; 13713 opinantibus 14808 opinetur 02018 opinor 00302; 05416; 06006; 09113; 11217; 11318; 12003
opinio 15310 opinione 02021; 08909; 10719; 12022; 14008; 14016 opiniones 01923 opinionibus 08820 opinionum 10711
oportere 01815; 06016; 06017; 15611 oporteat 02212 oportebat 04513; 12810; 12908 oporteret 07006 oportet 00708; 01215; 01511; +03505; 04516; 08203
opportunus: opportunissime 06009 opportunum 05013
opprimere: opprimi 08019; 13718 opprimit 10213 oppressos 08101 oppressum 05702 oppressus 10810
oppugnare: oppugnari 00503
ops: ope 04603; 05809; 06408 opem 10802 opis 10809
optare 03806 optabit 01207 opto 14913
opulentus: opulenta 14120
opus 00907; 03203; 03910; 04911; 05514; 07108; 07111; 07302; 07312; 07717; +11712; 12415 opera 03202; +03311; 09222 opere 04512; 05518 operibus 07218 operis 14614 operum +03119
oraculum: oracula 01503
orare: oret 14022
oratio 04416; 07207; 14813 oratione 00906; 01924; 07011 orationes 12115 orationi +08419 orationibus 07007; 07101; 13902
orbis: orbem +03312; 06301; 06915
ordinare 09514; 09516 ordinantur 09511 ordinat 09415; 09506; 09510; 09518 ordinetur 09610 ordinata 11011 ordinati 14216 ordinatis 09507
ordinatio 09421 ordinationi 09412
ordiri: ordiar 00514
ordo 00515; 09311; 09414; 10204; 11020 ordine 05910; 09311 ordinem

00601; 07313; 09412
oriens: oriente 06916 orientis 07502
origo 08915; 14302 originem 05815
oriri: oriantur 14511 oriebantur 15513
oriza: orizam 11409
os +07602; 10423; 10503; 10901; +11513 ore 02913; 03603; 10419; 10422; 11113; 12804 ori 10512; 10515 oris 10418; 10514; 10523; 10606; 11114; 11116
os: ossa 13017
ostendere 07706; 08109 ostendat 03105; +03615; 03801 ostendenda 09602 ostendens 06707 ostendi 09126; 09617; 10414 ostendimus 10511 ostendit 03304; 03408; 03411; +03619; 07610; 08313; 08507; 11501; 12617; 13624 ostenditur 03314; 09212
ostentare 07318 ostentant 00512 ostentat 15218
ostentatio: ostentationem 08004
ouis: oues +01617; +01716; 01813 ouium 14108
ouum: oui 12401

pacatus: pacatam 09604 pacati 06808 pacatum 07410
pacto 00717; 01315; 03601; 09125; 09710; 10908; 10910
paene 00808; 08108; 08905; 13515; 14920
palatum 12706 palati 12506 palato 12308; 12903
palea 08120 paleam 08202
pallens: pallentibus 12608
palpare: palpantes 08904
palpitare: palpitat 01402
pandere: passum 11311
panis 09823 pane 06919 panem 12119; 13517; 13603
par: parem 10912 paria 03012; 12712 paribus 12713 pariter 05505; 15001
paraclitus: paracliti 15012
paradisus: paradiso 04008
parare: parantur 12114 paratis 12321 paratae 07512 parati 15420 paratus 13421; 13421
parcere 12906; 14308; 14517 parceretur 15308
parcus 11302 parce 07211 parciore 13010 parco 11319
parens: parentes 03306; 06612 parentibus 06611; 15312 parentum 06701; 13302
parere: pariant 14504
parricida 11204
pars 01016; 10703; 10704; 10705; 10706; 10707; 10708; 10710; 10808; 10811; 10817; 10919; 12106; 12901; 13603; 14204 parte 06712; 08108; 08812; 10812; 10813; 10814; 10815; 11308; 12107; 12117 partem 02015; 10703; 10713; 10714; 10815; 10816; 10819; 12305; 12504; 12609; 12708; 12918; 13205; 13412; 13606; 15313; 15316; 15401 partes 01902; 10916 parti 14004 partibus 08202; 10914 partis 11004; 12124; 12617; 12706; 12903; 13308; 14207 partium 08205; 09107; 09420; 12711
parsimonia: parsimoniae 11218
participare +11905 participando 09207 participo +11914
participatio: participatione 09205; 09309
particula 01921
partim 04915; 04916; 05521; 05601; 14912; 14913
parum 03208; 03508; 05220; 10617
paruulus: paruulos 13511 paruulum 14609
paruus: minimum 07204; 14823 minor 14603 minora 05508 parua 09708; 09907; 14518 paruum 14522
pasci 07108 pascitur 12517 pascuntur 12423; 13313
passer: passeribus +11214
passim 00402; 05805; 15417
pastillarius 13012

pastus: pastu 03509
pater 02701; 03516; +11810 patre 03307 patrem +02702; 02808; +03309; +03319; +03807; 07116; 07203 patres 07116; 07203 patris 03314; 13221
patere: pateat 14807 patens 02813 patuit 02902
paterfamilias: patresfamilias 08216
paternitas +03807
pati 02018; 10620 patiamini 08104 patiens +04817 patientur 06114 patietur 06119 patitur 01119 passura 13604; 13605 passus 15301
patientia +04702 patientiae 04706 patientiam +04702; 04812; +04901
patriarcha: patriarcharum 01423
paucitas: paucitate 08104; 15621
paucus: pauca 05518 pauci 05803; 15509 paucioribus 08210 paucis 03011; 13505 paucorum 07416
paulatim 05005; +05012; 05016; 05109; 09803
paulisper 08909
paulo 02120; 03320; 06918; 07616; 13011; 14602
paululum 03816; 14024
pauo: pauonis 12404
pauper: pauperrimus 04714
pax 06518; +09606; +11709 pace 03906; 03909 pacem 01707 paci 04915 pacis +11711
peccare 06810 peccando 08115 peccantes +11821 peccantibus 05814 peccat +08409; 14407 peccatis +11823 peccet 10420; 10510 peccetur 05414 peccasse 15317 peccauerat 13704 peccauisse 15309 peccauit 04017; 10422
peccator 13606
peccatum 04006; 04519; +06811; +08407; +11719; 14403; 14610; 14623; 14710; 15309 peccata 04503; 10514; 14821 peccati +06811; 14315 peccatis 06603; 12121 peccato 14907 peccatorum 00519; 10520
pecunia 15603 pecuniae 15421 pecuniam 08305; 08603; 13609
pecuniosus 15422 pecuniosi 08215
pecus: pecora 12423 pecorum 01919; 13716
pedetemptim 08903
pediculus: pediculis 14418 pediculos 14515
pellere 05717; 13407 pelleretur 15305 pellit 09915 pepulerit 07206
pendere (pendeo): pendet 06208; 06208; +06211; +06509
pendere (pendo): pendenda 03216; 04710
penes +11716; 15010
penitus 02115; 04002; 06919; 09710; 11507
penna: pennis 04610; 12404
percipere 13910 percipi 07005 percepperat 04903 percepto 01111
percunctari: percunctamini 08910 percunctor 08911; 09105
percutere: percutientes +11822 percusso 12818
perdere +11707
perditus: perditam 15618 perditissimi 15321; 15418
perdomare: perdomandae 07604
perducere 09401; 09504; 13902 perduci 01321; 09505 perducit 03515; 03803; 04410; 09613 perducuntur 02107 perduxit 15321
peregrinus: peregrinas 11309 peregrinum 05702
peremptor: peremptores 14218
perexiguus: perexiguam 15314
perfectio 05110 perfectione 08611; 10809 perfectionem 05506; 08618; 10716
perfectus 10814 perfecta 08808; 10801 perfectam 14616 perfecti 04801; 05213 perfecto 05401 perfectorum 05213; 06908 perfectos 08614 perfectum +02108; 12512

perferre: perferenda 04617 perferentem 03006 perferunt 04618 pertulerat 15413
perficere: perficiatur 08605; 08610 perficiet 09015 perficimus 05508 perficitur 05507; 05902; 10801; 12117 perfecerit 09014 perfecit 15303
perfrui 00711; 03803 perfruatur 05111; 05304; 11315 perfruentes 04001; 07002 perfruitur 01107
perfugium 14214
perfundere: perfundi 15611 perfusa 12412
pergere: pergam 10401 pergitur 02817
perhibere: perhibetis 01907; 10120; 10820; 12124; 12316; 13912 perhibetur 09017
periculosus: periculosum 01602
periculum +01519; 01711 periculo 01615
perimere 08922; 14212 perimatur 04522; 14604 perimeret 09709 perimit 09718
perire: peribit +11820
peritus: peritae 07511 perite 13010
permanere 09404 permanendo 09406 permaneret 02714 permanetur 03607
permittere: permittat 08314 permittit 08306 permittitur 09521; 10608 permittunt 14218 permisisse 08505
permulcere: permulcet 12413
perna: pernae 11403; 12401
pernecessarius: pernecessaria 04414
pernicies 11018 perniciem 05011
perniciosus: perniciose 12821 perniciosis 10307 perniciosissimum 06204
perpendere: perpendantur 04413
perpeti: perpetienda 07408
perpetuus: perpetua 15014; 15015 perpetuam 15008
perquirere: perquirant 04312
persecutio +01518; 01711; 15014 persecutione 01614 persecutionem 15008
persecutor: persecutoribus 01813
persequi 14514 persequar 13103
perseuerare: perseuerant 08117
perspicere 13914 perspecto 08808
perspicuitas: perspicuitate 10301 perspicuitati 00520
persuadere 08906; 09122 persuadeatur 09023 persuadens 10119 persuadente 10021 persuadete 12020 persuadetis 10617
pertinacia 00510; 03612; 06203; 06212; 08516; 10307 pertinaciam 02008; 09001
pertinax: pertinaci 09112 pertinaciter 09021
pertinere 03108; 03211; 07904; 08803; 10502; 10524 pertinebit 14401 pertinebunt 14308 pertinent 03202; 05605 pertinet 04907; 05002; 05602; 05916
pertractare: pertractandas 11603
perturbatio: perturbatione 05709
peruagatus: peruagata 13821
peruellere: peruellitis 01924
peruenire 00719; 01218; 05202; 05418; 08903; 09521; 12006; 13516; 13817 perueniant 13013 perueniet 09014 perueniri 14607 peruenium 02109 peruenerit 00718 peruenerunt 09519 peruenisse 00716 peruentum 01401
peruersio 06304; 09411; 09422; 12904
peruersitas 10215; 12816 peruersitate 11021 peruersitatem 10308 peruersitatis 10204
peruersus: peruersae 11011 peruersi 05212 peruersius 01209; 11408; 13012; 13616
peruertere: peruertebatur 09407 peruertendos 12814 peruerti 09410 peruertitis 03415 peruertitur 09310; 09310 peruersum 06408
peruicacia 07103
peruicax: peruicacibus 06113
peruulgatus: peruulgatis 15605
pes: pedes 09815 pedum 10505; 10516
pestifer(us): pestifero 03509
pestilentia 07409

pestis 11019 pestem 13102 peste 14019; 14921
petere: petendam 00308 petite +03604; 03901 petitur 03605
petulans: petulanter 15109 petulanti 14916
philosophia 04305 philosophiae 04304 philosophiam +04303
pictura: picturarum 08014
pietas 00407; 09613 pietatem 07902
piger: pigri 11603
pila: pilam 14513
pinguis: pingui 12322 pinguiores 13211
piper 11410 pipere 11309
piperatus: piperata 13408
pirum 14021 pira 12802
piscis 10111 pisces 09912 piscibus 09822 piscium 12701
pius: pia 06612; 07306 pie 02004 piorum 01913 pium 00315
placabilis: placabiles 06619
placatus: placati 07104
placenta 13414 placentas 11410
placere +04218; 07315; +11720 placeant 01920 placeat +11721 placent +03401 placeo +11918 placet 01213; 07805; 08908; +11710; 13016; 15505 placuerat 15110; 15509 placuerit 10022 placuit +11722 placiturum +03312
planus: plane 00610; 14911; 15425 planius 09105; 09111; 09223; 11601; 13601 planum 01804
platea 14914
plausus 00305
plectere: plectentes 13418
plenitudo: plenitudinem +03814; 05505
plenus: plena 02703; 03203; 04912; 05215; 07914 plenissimam 06407 plenum 10008; 12719; 13504
plerique: plerisque 09514
plerumque 03715; 04316; 08925; 12313; 14121
plorare: ploret 14101
pluma: plumis 12405
plus 01511; 05316; 07006; 12810; 12822; 14207
pluuia 12414
poena 13812 poenae 06814 poenas 14102 poenis 14219
poenitere: poenitebit 09024 poenitendo 08115 poenitentem 01917
polliceri: polliceatur 02320 pollicendo 02302; 02303; 12018 pollicetur 03916 pollicitus 03012
pollicitator: pollicitatoribus 13803
polluere: pollui 07709 pollutis 07603
pomum 13804; 14023 poma 12201; 13921; 14403 pomis 12114; 12304; 12314; 13207; 13218; 14317; 14404 pomorum 11312
pondus: ponderis 05412
ponere 09622 ponantur 12921 ponatis +07703; +11702 posuimus 03417 posita 03706 posito 09112 positum 03103; 03216
popularis 04217 popularem 04107
populus: populis 05813; 06703 populorum 06305; 08102 populos 06703
porcellus 12508; 12511
porcinus: porcina 12417; 12417 porcinam 13619 porcino 13619
porcus: porci 13703 porcorum 13702; 13720 porcum 13318
porrigere: porrigit 05703; 15218
porro 11408
porrus: porri 12801 porris 14004
portare: portate +08412 portemus +04103 portauimus +04103
portentum: portenta 12521
portulaca: portulacam 12506
portus: portum 08008
poscere 05206 poscit 10717
posse (*saepe*)
possessio +03205 possessione 04718 possessionem 01920
possidere 04803; 08306 possideas 04802 possidebunt 08308 possidentur 04518 possidet 07106; 14216 posses-

si 10616 possessis 10616 possessos 08303
posterus: posterius 11322 postremo 01015; 01420; 01807; 02403; 03318; 06309; 08007; 10122; 11214; 12410; 15212
postponere: postpositis 02212
postpridie 12811
postulare: postulandam 00807 postulat 07115; 08003
potare: potandum 11317
potens +07615; +11610 potentior 02304 potentissimum 09508
potestas 01415; 14007 potestatem 02305; +07807; +08316; +08416; +08417 potestatis 02508
potio: potionibus 11307
potius 00315; 00502; 01502; 01604; 01810; 02004; 02704; 03907; 04705; 04711; +04909; 05209; 05710; 06415; 08302; 08612; 09022; 09810; 10001; 10302; 12221; 12310; 12510; 13406; 13518; 14010; 14025; 14122; 14415; 14417; 14812; 15322; 15404; 15518 potissimum 13823; 14509
potus 05606; +11709; 13009; 13316 potu 07506; 11220; 11805; 12006; 13313 potum 05701; 14810
praebere 13117 praebendi 07309 praebens 02914 praebent 05613 praeberi 07814 praebet 02413 praebetur 01005
praecauere: praecauerat 15107
praecedere 05204 praecedat 00516; 05217 praecedit 01006
praeceps: praecipites 05017; 12819
praeceptor 13908
praeceptum 05310; 05315; 07714 praecepta 01014; 01320; 04905; 06015; 06118; 06808; 08004; 08105; 08703; 13911; 14907; 15419; 15610; 15622 praecepti 06812 praeceptis 01422; 05311; 06207; +06211; +06509; 08003 praecepto 05404 praeceptorum 14817; 15517
praecipere: praecipiebat 11521 praecipientem 07901 praecipitur 04402 praeceperat 04812 praeceperit 01505 praecepisse 11801 praecepisset 15522
praecipitare: praecipitati 10405
praecipuus: praecipue 07908
praeclarus: praeclarius 03207
praedestinare: praedestinauit +02705
praedicare 11115 praedicamus +02610 praedicanda 14415 praedicandum 04520 praedicant 15009 praedicari 05913 praedicas 06512 praedicat 12402; 12403 praedicatis 10519; 13022; 13216; 14810 praedicatur 01902; 05909; 11208 praedicet 07019; 13909 praedicetis 10104 praedicatus 11321
praedicatio: praedicatione 07405; 10417
praedicator: praedicatori 14108
praedicere: praedictum 14715
praeesse: praeerat 07416 praeest 01105 praesunt 07408; 07419; 07509
praeferre: praeferatis 11319; 12604; 14520 praeferendum 04201 praeferunt 00413
praeficere: praeficis 06611
praegnans: praegnantem 15222
praemium 05203; 05204; 05206; 05214
praeoccupare: praeoccupando 13306 praeoccupat +03614
praeparare: praeparari 11417 praeparatis 12515
praepollere: praepolleat 06604 praepollentes 07419
praeponere 02301 praeponat 06410 praeponis 06612 praepositi 07110
praeposterus: praeposteri 05212
praeproperus: praepropere 11216
praesagium: praesagio 01424
praescribere: praescribas 01508 praescribebat 15510
praesens 02314; 15412 praesentem 15503 praesentis 12315
praesentia 00919; 10221; 12311; 12611; 15311 praesentiam 12616; 12707; 12902; 13016; 14919

praesertim 12521; 12902; 13110
praestans: praestantior 02416 praestantiores 12501 praestantius 00715; 00915; 06906
praestantia 12602
praestare: praestandus 11021 praestari 11022 praestat 02805; 05701 praestatur 14121 praestiterint 05714
praesto 00621; 00703; 00712; 01604; 07114; 07211
praesumere: praesumat 04916 praesumentes 07312
praeterire: praetereundum 13008
praetermittere: praetermittite 10522
praeualere: praeualet 05907
praeuaricatio: praeuaricatione 04008
pratum: prata 12406
prauitas: prauitate 08901; 11408
prauus: praua 04011
precari: precantem 14101
premere: premebat 11002 premerent 11207 premitur 10817 premuntur 06014
presbyter 07416; 15120 presbytero 15213 presbyteros 00401; 07402
pretiosus: pretiosa +04815
pretium 12101 pretio +08411
pridie 12808
primas: primates 08217; 15017 primatibus 09620
primitus 08809; 08907
primo 05916; 11216; 12303; 14001; 14421; 14505
primum 01705; 02108; 13622; 13804
primus +04101 primis 05406 primorum 06701 primum +02118; 04014; 15308
princeps: principes 13221; 14214; 15118 principibus 15313 principum 12905; 13010; 14225; 14305; 14308
principium 01308 principio 04416; 11310
prior 15505; 15512 priore 11402 prioribus 08117
pristinus: pristinam 10406 pristinis 08116
priuare 09126 priuat 09109 priuatur 09307; 09311 priuetur 09308
priuatio: priuationem 09213
priuilegium: priuilegio 13718
prius 00316; 00602; 00805; 03011; 03914; 04809; 04910; 05205; 05215; 05506; 05507; 05715; 07409; 08913; 09709; 13519
probabilis: probabile 01321
probare 13016 probaretis 13205 probat +04902; +11717; 13401 probatis 12716 probatur +04901 probo 11220 probatum 04704; 08214
probatio +04703 probationem +04702
probatus +11710; 15412 probati +03505 probatissimae 07510 probatissimorum 07308
procedere 06101 proceditur 08606 procedunt +01516; +02120; +02205; +03104; +05503 processisse 07013
procreare 08305; 14709 procreandi 10022 procreandorum 14705; 14707
procul 01202; 04002; 08311; 14308
prodere: prodebant 15515 proderent 15007; 15515 proderet 15207 proderetur 15220 prodit 09801 prodiderit 13414 prodidisset 15302 proditum 11201 proditus 13411
prodesse 09909; 11012; 13924 prodest 13816 prosit 07008; 14021
proditio: proditionis 15106
producere: productam 00508
profecto 00706; 00804; 01008; 02313; 02613; 02714; 05103; 06806; 06906; 09309; 09310; 12809; 13323; 13523
proferre 06309; 14020 proferam 00505 proferas 06415 proferatur 06311 proferendus 06410 proferente 06405 proferres 06404 proferri 03208; 05008 profertur 06502 proferunt 06314 protulimus 06006 prolata 06010; 06106 prolatas 06409 prolatis 01606 prolatum 01801
professio 15613 professione 14809 pro-

fessionem 14901 professionis 08011
professor: professores 08010
proficere 13906 proficiant 14403; 14407 proficiendo 08605 proficientem 13822
proficisci: profectae 11112
profiteri: profitebantur 15115 profitentur 00309; 15612
profundere: profundat 07210
profundus: profundam 10005 profundo 02319 profundum +02203; +02315; 02316; +03812
progressio: progressione 05814
prohibere 14618 prohibeantur 14619 prohibebitis 14410 prohibemur 04203; 04302 prohiberemur 04718 prohiberentur 15006 prohiberis 14023 prohibet 05718; 14710 prohibetis 12120; 13518; 13615; 13616; 14111; 14306; 14614; 14714
proicere: proicienda 13514
proles: prole 14801 prolem 06608; 08513 prolis 14225
promere: promat 05310
promissio 02311 promissione 05203; 15011
promittere: promittit 02313 promittitur 10803 promiserint 08014
promouere: promouentur 02012
promptus: promptu 09908; 10607; 13211
propagare: propagandam 06608 propagantem 01414
prope 12613; 13508
propensus: propensiores 06619
propheta 03015; 03105; 03215; 03310; 03319; 03404; 03407; 03409; 03903; 05011 prophetae 01916; +06211; +06510 prophetam 03612; 04110 prophetarum 01424
propinquare: propinquat 02506
propinquitas: propinquitatem 06614
propinquus: propinquius 05408
proponere: proposuimus 05202 proposita 15507
propositum 13802; 14813 proposito 04012
proprius: propria 01017; 09206; 12117; 12703 propriam 10716 proprie 05606 proprio 04811; 15603 proprium 07106; +08502
prospicere 06703
prouenire: prouenit 06002
prouidentia 01313; 01412; 03504; +03619; 09610 prouidentiae 06408 prouidentiam 09520
prouocare: prouocant 07213
proximus: proxima 08508; 14022 proximi 02114; +05409; 05413; +05417; +05501; 05507; 06101; 06602 proximis 01421 proximo 05317; 05510; 06117; +11721 proximum +03704; +05315; 05501; 05512; 05601; +05913; 06004; +06013; 06017; 06206; 06508; 08506
prudens: prudentissimi 13607 prudentium 12223 prudentius 05711
prudentia 02101; 02917; 05001; 05515; 07418 prudentiae 05109 prudentiam 03008
psalmus: psalmis 13902 psalmos 12115
publicus: publica 15006; 15303
pudere: pudet 12308
pudor: pudore 15509 pudoris 06912
puer: pueri 02019 pueris 09617; 09705 pueros 06605; 13509
puerilis: pueriles 01923 pueriliter 06605; 09617; 09704
pueritia: pueritiam 02011
pugnare 11005
pugnus: pugnis 15306
pulcher: pulcherrimis 04610 pulchrius 09916 pulchrum 01419
pulchritudo 00917; 12710 pulchritudinis 07003
pulex 14601 pulice 14421 pulicibus 14419 pulicis 14609
pullulare: pullulans 14123
pullus 14604 pullum 14605; 14606
pulmentum: pulmentis 12703

pulpamentum: pulpamenta 12520
pulsare: pulsate +03604; 03901 pulsatur 03606 pulsauerit 15403
purgamentum 12312 purgamenta 08207
purgare 13507; 15616 purganda 13501; 14005; 14205; 14803 purgandae 13316 purgandis 14322 purgandum 12321 purgans 15202 purgari 12513 purgatis 12617 purgatur 12107; 12116 purget 08201 purgato 06716
purgatio: purgationem 10520; 14703; 14805
purgatus: purgatius 12615
purificare: purificandam 14010
puritas 09613
purus: pura 03513; 08808; 12918 purior 12414 puriorem 14202 puris 07003 purissimam 10312 purissime 06512 purius 12813; 12917
putare 12308; 12905; 13618 putabant 11509 putabis 06407 putamus 09808 putanda 14507 putant 04207; 04310; 07809 putarent 09905; 11804 putas 01807; 03208; 06209 putat 08913; 14610 putate 08907 putatis 01916; 03510; 09319; 11116; 12401; 12402; 12504; 12814; 13502; 14201; 14420; 14623 putatur 13505 putet 01301; 04317; 04509 putetis 13111 puto 00807; 07010 putauerimus 01302 putauero 07316 putauerunt 15517
putatio: putatione 14121
puter: putria 12307

quadripartitus: quadripartita 02910
quadrupes: quadrupedem 10219 quadrupedia 10010
quadruuium: quadruuio 14914
quaerere 08619; 08904 quaeram 04407; 09301; 13804 quaeramus 00607; 00705; 00804; 09104; 10320 quaerant 09022 quaeras 08817 quaerat 01502; +11909 quaeratur 03601; 08915 quaerendam 15011 quaerendi 03608 quaerendum 00808; 01110; 01602; 06209; 08914; 11218 quaerens +03619; +11918 quaerentem 01918 quaerentes 11003 quaerentibus 08207 quaerentis 00316 quaererem 01612 quaeri 01115; 15612 quaerimus 00912; 01013; 02612 quaerite 02004; 02005; +03604; 03901; 08206; 09108 quaeritis 08612; 09401; 12519 quaeritur 00405; 01420; 03606; 05208; 08803; 13907 quaero 01703; 09614; 11117; 11301; 12303; 14117: 14224; 14302 quaerunt 00406; +03614; 03904; 08912 quaesitis 03501
quaeritare: quaeritantibus 07509
quaeso 01510; 02210; 03611; 04813; 05214; 06904; 09106; 09107; 09107; 10105; 11406; 11406; 11407
quaestio 01018; 01117; 02901 quaestione 11008; 11101 quaestionem 15619 quaestionis 08803
qualitas: qualitatem 01214
quantitas: quantitatem 09805 quantitatis 02013
quartus: quartum 00619
quatere: quatit 04601
quattuor 02912; 03913; 09908
queri: querebamur 11006 querebatur 15422 questi 15002
quies: quiete 06605; 12205 quietem 01406
quiescere: quiescenti 11005
quinque 10007
quire: queat 00620; 05913 queunt 01915
quotidianus: quotidianae 07112 quotidianam 14314 quotidianus 11307
quotidie 07504; 08113; 11112; 11315; 11322; 11411; 12107; 13515

rabidus: rabide 04705 rabidius 11502
radicare: radicati +03810; +03902
radicitus 13807
radius 10002; 12522
radix +04004 radicem 04013 radicibus

12109
ramus: ramis 00522
rana: ranas 14303
rancidus: rancidam 12401 rancido 11403
rapere: rapiet 04609 rapimur 06002 rapit 05508
raptare: raptari 11503
rarus: rara 05806 rarius 10222
ratio 00516; 00913; 01004; 01217; 01308; 01321; 06104; 07810; 09010; 10516; 10604; 10606; 10907; 10911; 12221; 13406; 13815; 14213 ratione 00514; 00607; 00906; 02903; 05515; 05812; 06317; 11016; 11212; 12020; 12419; 13820; 14206; 14716 rationem 00515; 00602; 03117; 05217; 06310; 07115; +07701; 10918; 11406; +11701; 12018; 12102 rationi 02903; 11207 rationibus 14815 rationis 00520; 05711; 10413; 13803
rationabilis: rationabile 14818
rationalis 05520; 06515; 08807; 10611; 14109 rationalem 13808; 14115 rationales 09508
ratiuncula: ratiunculas 01503
recens 12811 recentiore 12816
recipere 09712 recipit 05702 recipiunt 01819 receperitis 13904
reconditus: recondita 10606
recordatio: recordatione 06701
rectus: recta 04011 rectam 08005 recte 02916; 04301; 04503; 08817; 10803 rectissima 02308 rectissime 01115; 08810 rectissimum 11211 rectum +04111
recumbere: recumbentem +11818
recuperare: recuperant 08116
recurrere: recurrant 09507
recusare 01012; 10713; 14607 recusantes 07815 recusantibus 01303 recusat 07514 recusetis 15620; 15620
redarguere: redarguantur 06409 redarguat 04909 redarguunt 13006
reddere: reddat +08415 reddendam 00603 reddet +07702; +11701 redditur 12102 reddunt 07115 redduntur 12801; 13018 reddita 00517 redditos 10317
redigere: redigar +07807; +08316 redigit 09415
redintegrare: redintegrari 02712
redire: redit 02512 reditur 14309
reditus: reditu 12122
redolens: redolentius 12814
reducere: reducemini 12606
redundare: redundat 07217; 07217; 13506
refectio: refectioni 11415
refellere 12222 refellantur 14223 refellendi 03718
referre: referatur 11212; 12118 referenda 01521; 02902; 03818; 05915 referremus 09703 refertur 09405 referuntur 11117
reficere: reficiendo 07505 reficitur 07208
reformatio: reformationem 04603
reformidare: reformidet 14812
refrenare: refrenandae 11502 refrenaret 12104
refrenatio: refrenationem 15404
refrigerare: refrigerat 09901
refugere 01407; 04415
regere: regat 04916 regatur 01101 regendo 00904 regentis 00819 regit 00903; 01105 regitur 01019
regio: regiones 10101
regnare: regnabant 10102 regnante 10215 regnantia 10210
regnum +03705; 08308; 09116; 09116; 09117; 09317; 09317; 11102; +11708 regna 12107; 12117 regnis 13019 regno 09126; 09201; 10120 regnorum 10312
regula 11412; 15507 regulam 04507; 04913; 05906; 15602
reicere: reiciendis 07603
religio: religione 05713; 06306; 08012; 08301 religionem 10722 religioni

08018 religionis 01312; 01422; 06613; 08008; 12019; 15302
religiosus 12220 religiosae 09607 religiosi 05911
relinquere: relinquam 00508; 14222 relinquat 09101 relinquentes 08219 relinquite 11406 relinquo 04805
reliquus: reliqua 13509 reliquas 12212 reliquorum 10709
remanere 13002 remaneat 07221 remanendum 01601 remanet 12208; 12907 remanserit 12817 remanserunt 15508
remotus: remotae 07305 remotis 01009; 12707 remotissimi 07415
renouare: renouari 04106; 08610 renouatur +04110; +08609; 10722 renouati 08304
renuntiare: renuntiauerint 08312 renuntiauerunt 08018
repente 04714
repere: repentibus 03419 repunt 09912
reperire 01008 reperiebamus 11003 reperiri 01318; 06215 reperitur 02103
repetere: repetas 05815
reponere: reponuntur 12807; 13115
reprehendere: reprehendentis 00317 reprehendi 11323 reprehendite 07317 reprehendunt 00411; 05114; 05115
reprimere: reprimam 04010 reprimat 04314
repugnare: repugnantia 14820 repugnantibus 01303
requirere: requiram 14104; 15617 requirat 00316 requirendum 02901 requirentem 11411 requiretur 04212 requiritis 08906
res 00523; 01310; 01311; 02213; 02410; 05509; 05801; 05912; 07006; 08003; 09218; 09305; 09713; 13520; 14812; 15215; 15305; 15409 re 05516; 07303; 09623; 12816; 13215; 15013 rebus 01119; 01401; 04417; 04503; 04506; 05108; 06906; 07118; 07706; 11502; 11507; 11515; 12121; 12805; 13021; 13114; 13120; 13122; 14711; 14815; 15114; 15606 rei +03806; 04406; 05411; 06608; 08902; 08914; 09114; 14419 rem 04304; 08909; 09109; 09505; 13210; 15412 rerum 01409; 01414; 01417; 04301; 04511; 04712; 05815; 05816; 06912; 12214; 12215; 12218; 13005; 13322; 13403
resistere 06008 resistebat 04815 resistendi 06203 resistit 07911 resistitur 05613
respicere 01707 respicientes +04203 respicit 03103 respicite 09920
respondere 01619; 13910 respondeam 06110 respondeant 12713 respondebat 09704 respondebitis 09301; 09618; 12612; 14321 respondendum 13310 responderi 13314 respondet 01716 responsum 15017 responsuri 09614 responsurus 01808
respuere: respuendas 13402
restare: restabat 01714 restat 00619; 01304; 04607; 05713; 12705; 13514; 14612
restituere: restituat 10815
restrictio: restrictione 07218
restringere: restringenda 07015
resumere: resumit 09914 resumitur 12107
resurgere: resurgemus +04009 resurrexit +11618
resurrectio: resurrectionem 04602
resuscitare: resuscitandam 14010
retexere 11604
retinere 00801 retinendae 07604 retinent 12915
reuelare: reuelatur 03606 reueletur +03605 reuelatum 03607
reuera 11107; 15105
reuerberare: reuerberatur 01403
reuerentia 06704
reuerti 03913; 09411 reuertimini +08419
reuirescere: reuiresceret 14124
reuocare: reuocabo 01707 reuocanda

07015 reuocatur 14302 reuocatus 15303
reuolare 13606
reuolutio: reuolutionem 13811
reus: reos 14218 reum 10422
rex: reges 06703 regibus 06704
ridiculus: ridicule 07216 ridiculum 06208
rigor: rigore 05710
rixa: rixae 15512
rixari: rixantes 15214
roborare: roborarentur 04810 roboratur 04918 roborauerit 06711 roboratum 06306
robur 08006; 13206
robustus: robustius 13203
rosa 12316
rotundare: rotundato 14513
rubor: ruborem 12316
ructare: ructantem 11411
rudis: rudes 08910
ruina: ruinas 11106
rusticanus 15425 rusticani 08216
rusticus 14211 rustici 12614 rusticum 14412

sacculus: sacculo 15603
sacramentum: sacramento 01425; 04017 sacramentorum 07404
sacrificare: sacrificantur 12007
sacrificium: sacrificiorum +11807
sacrilegium 13505 sacrilegio 06214
sacrilegus: sacrilega 08107; 10719 sacrilegi 05015 sacrilego 11203 sacrilegum 04809
sacrosanctus: sacrosancto 08604
saeculum: saeculi 08019; 15014 saeculo 08019
saeuire: saeuitis 03414; 08204 saeuiunt 04705
sagax: sagaciter 03001
sal: salem 09817
salubris: saluberrime 00521; 06102 salubri 08301 salubria 06015 salubriora 13105 salubriores 12910 salubriter 05316 salubrius 05217; 12804; 12912
salubritas: salubritati 07209
salus 03905; 05801; 05817 salute 01411; 08103 salutem 05604; 05610; 07813 saluti 07209; 09822 salutis 05813
salutifer(us): salutifera 12911
saluus 05914; 05914 salui 07809; +12001
sanare: sanandis 07407 sanando 13711 sanantur 05812 sanari 00502 sanati +03402 sanatis 07407
sanctificare: sanctificari 08513 sanctificatur 02604 sanctificata +08514 sanctificati 02703; +08309 sanctificato 06716 sanctificatos 08311 sanctificatus +08513
sanctificatio: sanctificationem 02703; 06802
sanctimonialis: sanctimonialem 15221
sanctitas: sanctitate 02115; 04515; 07501; 12514; 15019 sanctitatis 07010; 11413
sanctus 02805; +03405; 14025 sancte 15315 sancti 03502; 06901; +08410; +08516; 13823; 15012; 15219; 15320 sanctiorem 15309; 15318 sanctiores 07816 sanctis 00313; +03811; 04201; 14205; 14210 sanctissimam 07020 sanctissimi 07116 sanctissimo 03711 sanctissimorum 07014 sanctissimos 07402 sancto 03515; 04904; +11709; 14009; 14715 sanctorum +04816; 07004; 07415; 14402; 14719 sanctos 12114; 14005 sanctum 02710; +02712; 02713; 02808; +03404; 03409; +03410; +03717 sanctus
sanguis: sanguine 01501; 01919; 12317; 12606; 14108 sanguinem 12619 sanguinis 06614
sanitas 05720 sanitatem 05915
sanus 00307; 10815 sana 10803
sapere: sapiat 12601 sapit +11612;

+11613 sapiunt 12804
sapidus: sapidiora 12422
sapiens 01220; 10716; 13522 sapientem 01301; 05618 sapientes 01321; 05614 sapientior 13814; 13819 sapientis 01214
sapientia 03107; 03114; +03206; +03209; 03213; +03216; +03311; 03318; 03517; +03613; 13815; 13822 sapientiae 01220; 01408; 02012; 02109; 02601; 03002; 03608; +03705; 03803; 04306; 04307; 04914 sapientiam 01218; +02611; 02614; 02616; 03107; +03308; +03320; +03401; 03516; 03904; +06210; 13817; 13906
sapor 12504 sapore 12421; 12502; 12508; 12511; 12517; 13119 saporem 12414 saporis 12306
sat 04510; 11305
satagere: satagimus 01018 satagitis 14717 satagunt 07220
satanas +08419
satiare: satiandae 14706
sauciare: sauciat 09917
saucius: sauciam 08820
scandalizare: scandalizat +11823 scandalizatur +11520; +11715 scandalizem +11824
scandalum +07703; +11703
scarabeus: scarabeis 14513
sceleratus: sceleratius 06301
scelus 13607; 14002 scelera 01920 sceleribus 15616 sceleris 13503; 15203
scenicus: scenicis 15214
sciens 13806 scienter 04602 scientes 00407; 13609
scientia 07418; +11812 scientiae 02315; +03813 scientiam 00404; 04301; +11818
scilicet 00504; 07414; 11102; 14115; 14217; 15019
scire 00408; 04213; 08909; 15607 sciebat +03312 scientes 08011; 11511 scimus +01515; +05503; +11807 scio +07703; 09018; 09019; +11703 scirem 13512 sciret 05312 scit +03320 sciunt 07709; 07912
scorpio 14508 scorpionem 09622; 09709
scribere: scribebat 11504 scribens 11806 scribimus 10511 scripserit 08313 scripsisse 09024 scripsistis +08412 scripsit 08307; 10903 scripta 06414 scriptum 01609; +01616; 01802; 01805; 06011; 06214; 09515; +11621
scriptor: scriptoribus 12509
scriptura 00513; 06314 scripturae 01914; 04806 scripturam 06803 scripturarum 00308; 01618; 03906; 08517 scripturas 00411; 01506; 01807; 06303; 06501; 06504; 07719; 11603 scripturis 00503; 04201; 05112; 05819; 06309; 06409; 07516; 12017; 13718
secretus: secretam 14804 secretissima 14212 secretissimas 01416 secretissimi 06919 secretius 04521
secta 10820 sectae 11106 sectam 08616; 10016; 10902; 15415; 15612
sectari: sectemur +11711
secundum +03808; +07712; 07719; 07719; +08420; +08501; 09213; 09213; 10016; 11421; +11706; 12806; 14109; 14906; 15419
secundus +04101; 14619 secundum 05314
securus +03618 secura 15020 securior 01401 securioribus 07715
secutio 02111
sedare: sedanda 07409 sedandis 03917
sedes: sede 10204
seditio: seditionem 15520
seducere: seducat +04303 seduxisse 14910
sedulo 05303; 06707; 07902; 10814
seges: segetes 13211
segregatio: segregatione 01423
segregatus: segregatae 07305

seiungere 10507 seiungar 02317; 02401 seiungat 02105
seligere: seligens 03001
semel 07504; 11402
semen: semina 14804 semine 14725 seminibus 08118; 14719; 14721; 14723
semianimis 14019
seminalis: seminalem 10502
sempiternus: sempiternam 09016
senator: senatores 08218
senex: sene 15213 senes 02022; 06605 senum 07309
sensibilis 02605 sensibile 02411 sensibilia 04115; 04202; 04215
sensus +03617; 04115; 04401; 10423; 12814; 12903; 14112; 14116; 14118 sensibus 04117; 13107; 14810 sensu +11612 sensum +03319 sensuum 12714; 12817
sententia 01607; 03204; 04404; 05012; 05417; 06115; 09204; 11404 sententiae 00609; 01704; 01710; 03317 sententiam 00414; 00508; 01502; 01703; 01910; 11106; 11513; 12720; 12806; 15524 sententias 13919 sententiis 01605; 04912; 06007
sententiola 03104
sentire: sentiamus 05010 sentimus 02310; 14113 sentio 03908 sentiret 14122 sentit 00801; 10612 sentiunt 00601 sensisse 11015
separare +02204; 02311; 02803 separabit +01517 separans 06601 separant 02309 separantur 13122 separari 01615 separat 02213; 02215; 02301; 02302; 02303; 02304; 02311; 02314; 02317; 02405; 02606 separatis 10506 separentur 08119 separet 03014; 08202 separetur 02606 separata 12808 separatus 02318
separatio: separatione 15003
sepelire: sepeliant 08017 sepelias 14010 sepultos 08017
sepes: sepium 08209
septem 04808
sepulcrum: sepulcrorum 08014
sepultura: sepulturam 05703
sequi 00709; 01302 sequatur 01215; 07711; 09113 sequebatur 11205 sequendo 01216; 01217; 01219; 02301; 06711 sequentes +04005 sequentia 11601 sequentium 01206 sequeremini 13324 sequimur 01207; 01304; 01315; 02112 sequitur 00705; 00707; 01007; 01203; 01204; 01205; 01208; 01209; 01210; 01211; 04108; 05102; 08314; 10909; 11519; 14603; 14705 sequuntur 03118
serenare: serenantur 05711
serenus: serenam 08805 serenior 10222
sermo 04913; 07908 sermone 01306; 08804; 15122 sermonem 13919; 14813 sermonibus 01914; 09103 sermonis 01117
sermocinari: sermocinandum 01307
serpens: serpentes 10220; 10303
serpere: serpentem 05011 serpentia 10009 serpentibus 10201; 10218
seruare 04315; 07406 seruanda 15522 seruantem 03005 seruantur 06809 seruatur 05608 seruatas 12909 seruatis 01422; 06615
seruire +04908; 06513; 10115; 11207 seruiat 04915; 05108 seruiens 02916; 10115 seruientem 03006 seruientium 01417; 07305 seruies +04911 seruit 10806; +11710 seruiunt 04909
seruitus 05908; 10101; 10114 seruitute 06611; 10810; 10818
seruus +04219 serui 04712 seruis 06618 seruos 06616 seruum +07615; +11609
seueritas: seueritatem 01418
seuerus: seuerior 15502
sex 09815
sexus 08218 sexui 04815 sexum 06610
siccare: siccata 13017 siccato 12614
siccus: siccior 12413
signaculum 10508; 10524; 10606; 11113; 11116; 13621; 14014; 14612

signacula 10416; 10418; 10513; 14816 signaculi 11401; 11404; 13410; 13806; 14102 signaculis 10519; 10801; 11321; 11412
signare: signantur 03109 signatur 04008 signatae 06802; 10019 signatum +03407
significare 03306; 13707 significandi 10507; 10509 significando 10510 significant 02316; 03707; 12307 significantes 07208; 11210 significantur 02320 significari 01717 significat 03015; 03116; 04015; 04305; 10506; 11806 significatur 01904; 02208; 11013
significatio 08816
signum 13708 signa 12719; 13711 signis 01410
silentium: silentio 07206
similis 02504; 02506 simile 08811 similem 00509 similia 13006 similior 02507 similiter +08415; +08416 simillima 12619 simillimi 12322
similitudo: similitudinem 05314
simplex 03513 simplicem 09117 simplici 00403 simplicia 09419; 09420
simplicitas: simplicitatem 02008; 07315
simulacrum: simulacra 12218 simulacris +04402 simulacrorum 03509; 06301
simulare 00416
simulatio 13220
sinceritas: sinceritate 05110; 09307 sinceritatem 08005; 09308 sinceritati 00520 sinceritatis 09309
sincerus: sincera 06416 sinceri 06610 sincerissime 02811 sincero 03710
sinere: sinam 06117 sinat 03504 sinet 04613 sinimur 07009 sinit 09505 sinitis 09919 sinitur 05116; 07912 sinunt 05611 sinuntur 08118
singillatim 10712
singularis: singularem 06910; 14103
sinus 10418; 10514; 14612 sinu 10419; 10422 sinum 10502
sirenes: sirenas 08008
sitire: sitienti 05701 sitit 11314
sitis 05609 sitim 05804; 11202; 11305
situs: sita 10607 sitae 04114 sitam 13211
soboles: sobolem 01414
sobrietas 03210 sobrietate 03213 sobrietatem +03209; +03216
societas: societate 06702; 13711; 13713; 14115 societatem 06608; 13701 societatis 05405
socius: socii 14919 socios +11903
sol 09915; 13319 sole +04413 solem 04207; 04208 solis 03315; 10002; 10221; 10318; 12522
solere 13813 soleant 15608 solebamus 15215 solemus 14509 solent 00505; 01618; 06109; 08904; 12409 soleret 15416 solet 00918; 03306; 07215; 11502; 12005; 12817 soletis 01922; 03603; 06418; 09513; 09617; 10523; 11207; 11517; 14701
solitudo 06903
sollicitudo: sollicitudine 07113
sollicitus: sollicite 07304
soluere 13619 solueris 14014 soluitur 13809
solum (*subst.*) 10119
solus 02906; 03410; 04214; 05302; 14912 sola 00908; 02414; 02704; 05110; 06412; 13309; 13316; 13320 solam 00901; 01003 soli 00911; 02715; 02916; 04905; +04911; 05114; 05115; 06514; 06515 solius 05519 solo 02515; 07001; 12515; 12516; 12517 solum 00904; 00908; 01107; 01316; 02022; 02213; 04703; 06103; 06501; 06511; 07116; 07211; 11119; 11517; 12223
solutor 11403
somnium: somniorum 00510
sonare: sonant 11012 sonat 02008 sonet 03209
sonorus: sonora 13018
sopire 05804
sorbere: sorbentem 11416

sordes 12212; 14420 sordibus 12123; 13019; 13415; 13605 sordium 12117
sordidatus: sordidatum 12121
sordidus: sordidior 12614 sordidiora 14515 sordidissima 14507 sordidissimam 13117 sordidissimum 12208 sordidius 13113
sorex 14508 sorices 14405
spatium: spatia 02014
species: speciem 11312
spectare: spectamus 11121 spectatur 03514
sperare: spero 01118
spernere: spernat +07613; +11607 spernis +11620 spernit +05012; 07802
spes +02710; 05813 spem +04703; 05518
spina: spinis 08201; 14321
spiritus 02805; +03405; 03502; +08407; +08410; 15012 spiritu 03515; 04904; +08311; +11709; 14715 spiritum 02710; +02712; 02713; 02808; +03404; 03408; +03410; +03809; +04111
splendor 03314; 03315
sponte 07011; 13705
spurcus: spurco 11203
squama: squamas 12701
stare: stabimus +11620 stabit +07615; +11610 stat +07615; +11610
statim 01616; 03215; 12803
statuere +07616; +11610 statui 14814
status 05817
stercus 09904 stercore 09902 stercorum 13212; 13214
stercutio 09905
sterilis: sterile 10112 sterilem 13705
sterilitas 10022; 10111
stirps: stirpe 14217 stirpes 12109; 12420; 14202 stirpibus 12708; 12709; 12920; 14310 stirpium 13623
strepitus 15525
stringere: stringendum 14021
studere: studet 08114
studiosus: studiosa 03501 studiose 11001 studiosius 02514
studium 04306 studia 09107; 15119 studio 00316; 02011; 05714; 06002; 06203; 07205; 08204; 09102
stultitia 02512; 02616; 10808 stultitiae 01319 stultitiam 01210; 01217; 02602
stultus: stulta 01205; 01209; 10715; 10721 stultae 01912 stulte 07814 stulti 05708 stultissimum 15523 stultius 13616; 14902 stultum 01205; 02014; 12017; 14517
stupere: stupendae 04807
stuprum: stupro 15319
suadere: suadendum 01306 suadetis 10616 suadetur 05112
suasio: suasione 03415; 05005
suauis: suauiora 13105 suauissime 13419 suauiter +03115; 03116 suauius 12411
suauitas 12805 suauitate 11313; 12306; 12710
subactio: subactione 13004
subdere 06703 subditam 04604 subditi 09101 subditum 06517 subditus 14908
subesse: subest 08815
subiacere: subiacet 08813
subicere 04502 subicienda 04916 subiciendus 06515 subicis 06609 subicit 02505 subiecit 01613; 02811; 04307 subiecta 02709; +02803; 03007; 04504; 04916 subiectam 10816 subiectum 02804
subiectio: subiectione 02506
subigere: subigendo 13011 subigit 13013
subire 00907 subeundam 15517 subierunt 08301
subito 15205
subiungere 11519 subiungis 06612 subiungitur 08808 subiunxit 01616 subiunctos 03014
sublimis: sublimior 02306; 02515

submissus: submissius 03419
submittere: submittamus 01503
subrepere: subrepat 05109 subrepente 05005
subsidium: subsidio 15102
substantia 08927; 09017; 09304; 09305; 09716; 09921; 10107; 10107; 12912 substantiae 02016; 02715; 09716; 12103; 12512; 12812; 12901 substantiam 02103; 08920; 08926; 09012; 09012; 09320; 09323; 09620; 09701; 09702; 12717; 13022; 13303 substantiarum 09005
subtilis: subtilissima 13820 subtiliter 13717
subtrahere 03602 subtraheret 09623
subuenire 05804; 13317 subuenias 14022 subueniatur 12819 subuenimus 05810 subuenit 05618; 05903 subuenitur 05903; 14003
succedere: succedit 02616
succensere: succenseatis 03717 succensendum 14808
successio: successionem 14225 successiones 01417
succus: succo 13007 succos 11312 succum 12501; 13009
sufficere: sufficiam 06114 sufficit 06713; 11415
sufficientia 07212
sumere 13421 sumantur 12022 sumat 07901 sumit 13604 sumite 13617 sumunt 13308 sumpsisset 13605
summa 01521
summus: summa 01206; 02813; 06304; 06902; 06909; 08203; 13813 summae 03002; 03003; 04914; 04915; 06914; 13906 summam 06112 summe 02809; 08809; 09205; 09405 summi 03002; 06618; 10316 summo 01508; 04914; 05304; 07206; 08508; 09208; 10012; 10105; 12104 summum 00718; 00719; 00915; 01002; 01003; 01009; 01601; 02206; 02902; 02909; 03803; 04409; 05102; 05103; 08505; 08506; 08806; 09011; 09014; 09017; 09114; 09121; 09124; 09215; 09216; 09219; 09321; 09322; 09503; 10121; 10905
sumptuosus: sumptuoso 07805
sumptus: sumptibus 15421
superare 15217 superarent 14917 superari 15402 superat 12516 superatur 12508
superbia 02503; 04313; 07102; 07118
superbus: superbi 06807 superbum 07801
supereminere: supereminentem +03813
superstitio 14807 superstitione 06202; 07815; 08106; 13511; 14912 superstitionis 08008
superstitiosus: superstitiosae 12101 superstitiose 07809 superstitiosi 08013 superstitiosissimum 13623
superuacaneus: superuacaneum 07009
superus: supera 02319 superiora 11601 superiore 01607 superius 06006; 08807; 11420; 14205
suppetere: suppeteret 15604
supplicium: supplicio 11417 supplicium 06707
supponere 02513
surditas 10018; 10110
surdus 10110
suscipere 00907 susciperet 15512 suscipiam 00604 suscepi 04011 suscepimus 01309 suscepit 04017 susceptae 05411 suscepti 01424 suscepto 05517 susceptum 05014
suscitare: suscitabit +08402 suscitauit +08401
suspendere: suspensas 12909
suspicari: suspicabatur 08618 suspicabuntur 06419 suspicamini 09114 suspicandum 15518 suspicantur 06505; 14720 suspicentur 02021 suspicetur 14804
suspicio: suspicione 11515 suspicioni 14807; 14907 suspicionibus 15111
sustentaculum: sustentaculo 07806

sustentare: sustentandae 11415 sustentant 02105; 07310 sustentet 14208
sustinere +11720; 15421 sustine +04818 sustinentur 04708 sustineri 10212; 15519 sustinuit 10210
susurrus (*subst.*) susurris 15201

tabes: tabe 04707
tabula: tabulae 14707
tactus: tactum 02412
tangere +08413 tangat 07110 tangit 01923 tactum 09901 tetigerit 13503
tardus: tardis 09023 tardius 08606 tardum 10304
tectum 05607 tecto 05702
tegmen 05606; 12214
tela 07509
temere 08702; 11209
temeritas: temeritate 00316 temeritatem 11215 temeritatis 06406; 06502
temperantia 02914; 04511; 07717; 13423 temperantiae 04105; 04302; 05106 temperantiam 03004; 03915; 07013
temperare 15115; 15115 temperandum 07715; 14320 temperans 04506; 04516 temperant 07809 temperaremus 14704 temperatis 13623; 14419 temperet 14108
temperatio: temperationis 09706
temperatus: temperatioribus 01410
templum +08409
temporalis: temporalia +04205; 08218
temptare: temptet +08419 temptetis 08910 temptauimus 05517
temptatio +04902
tempus 03913; 07904; 08119; +08418; 14702 tempore 02101; 03911; 07201; 11504; 12913; 12921; 13002; 13020; 14703; 15006 tempori 06517; 08813 temporibus 08214 temporis 04717; 12716; 12801; 12908 temporum 06306; 07001
tendere 01509; 02613; 09002 tendant 09009 tendendum 01520 tendens 12108 tendentibus 05404 tendentis 04616 tendis 05403 tendit 08922; 09501 tendunt 09410; 09412; 09412; 09519; 09519
tenebrae +05006; 10110; 10201; 10218 tenebrarum 00519; 01403; 09116; 09126; 09313; 10301; 10309; 10913; 10915; 11004; 12905; 13222; 13320; 14215; 15313 tenebras 15116 tenebris 10007; 10009; 10311; 10318; 10415; 12702; 15101
tenebrare: tenebrat 09917
tenebrescere 10002
tenebrosus: tenebrosa 01407
tenere 04711; 06404; 07410 teneam 13802 teneat 00909 tenebat 15108 tenebatur 13810 tenebimus 10421; 12922 tenebo 00417 tenemini 06202 tenendum 05509 tenendus 01013 tenent 07718; 14218 tenentes 11512 tenentur 04712 teneri 01312; 14920 tenet 10911; 13419 tenetis 13415; 13416 tenetur 13303 tenuit 04715
tenuare: tenuatis 13020
terere: terendo 12201
tergiuersari: tergiuersantes 01706
tergiuersatio: tergiuersationi 06110
terminare: terminantem 01921
ternarius 10913; 10915
terni: terna 07204
terra +03808; +04101; +09606; 09911; 10023; 10705; +11809; 12413; 12721; 12808; 13122; 13218; 14216 terrae 01903; 01920; 06713; 10705; 12109; 13202 terram +01901; 09912; 10005; 10006; 10017; 10405; 12108 terrarum +03312 terras 07002 terris 14224
terrenus +04101; +04102 terreni +04102; +04103 terrenis 09820 terreno 05521
terrere: terreat 02401 terretis 08209
terror: terrore 04601
tertius: tertiam 11111 tertio 09301 tertium 01204

testa: testam 00901; 00901
testamentum 00303 testamenti 00314; 01606; 01818; 01909; 03011; 03113; 03416; 03816; 04403; 04701; 04904; 04917; 06112 testamentis 05906; 06801 testamento 00504; 00509; 01612; 01704; 03316; 03412; 03608; 04007; 04203; 04217; 04407; 04507; 04705; 04718; 04910; 05009; 05111; 06004; 06010 testamentorum 05909
testari: testatur 12917
testimonium 01718 testimonia 00503 testimoniis 03011; 03112; 05410; 12714 testimonio 01425; 01713; 12513
testis: testem 00508 testes 12314 testibus 12519
theatrum: theatris 15212
thesaurus: thesauris 12323
tibia: tibiis 13017
timere: timeat 05916
timor 05908; 06705; 12221 timore 00803; 05902
titubare: titubantem 00522
tolerantia: tolerantiam 07018
tolerare 10410 tolerabat 11205 toleranda 07409 tolerandis 04804 tolerans 02915 tolerari 15324 tolerauerit 14001
tollere: tollens +08403
torquere: torquebatur 04811 torta 13018
tortio: tortione 13021
tractare: tractandum 13622 tractantur 09601; 13116; 13123 tractem 09612 tractemus 10523
tradere 05213 tradunt 07109; 07311
trahere: tracta 13311
tranquillitas: tranquillitate 05711
tranquillus: tranquilla 05704 tranquillissimam 07806 tranquillum 07411
transigere: transigunt 07503
transire 02015; 04807 transeamus 14815 transeuntem 11417; 14021 transeuntes 14915 transibis 14025 transiens 14005 transit 02001
transmittere: transmittat 14012
tremere: tremendum 01405
tres 11110; 11415; 14915 tria 10416; 10513; 12503; 14816 tribus 10518; 11306; 11321; 11412; 12519
tribuere 10512 tribuantur 10515 tribuenda 05817 tribuendum 13613 tribuerit 05516
tribulatio +01518; 01710; +04702 tribulatione 01613 tribulationis +04903
tribunal +11621; 12506
triduum 07506
trinitas: trinitatem 03411
trinus: trinam 02807 trino 12513
triplex 12004
triticum: tritico 14721
triuialis: triuialium 14917
trucidare: trucidari 14414
trudere: truderetur 10920
tuber: tubera 11409; 13408
tueri: tuemini 13718 tuendam 12006 tuetur 05604
tumidus: tumidi 07102
tumor: tumorem 08006
turba: turbae 12220 turbas 08012
turbare: turbentur 05615 turbetis 12920 turbauit 14522
turbulentus: turbulenti 07103 turbulentiore 07406
turpare: turpatus 10810
turpis: turpe 07215 turpi 07709 turpissimam 13515 turpiter 07216
turpitudo: turpitudinis 13503; 15015
tutus: tutos 12221 tutum 10615
tyrannus: tyranno 04808; 04814

uacare: uacetis +08418
uacuus: uacuo 07208
uagari: uagantem 10006 uagantur 12220
uagus: uage 15417
uagire: uagientes 02105
ualens: ualentissimum 10205
ualentia 13122; 13206
ualere 01806 ualeat 01319; 07707 ualemus 02907 ualens 14020 ualeo

00605; 07314 ualerent 06806 ualet 04401; 05801 ualuimus 02903
ualetudo: ualetudinem 12820 ualetudini 07112; 13101 ualetudinis 07810; 09804; 11306; 11416; 13407
uanitans: uanitantes 04417 uanitantium +04410; +04411
uanitas +04410; +04411; +04411 uanitate 02803 uanitatem 03912; 04501 uanitati +02802; 02804
uanus: uana 06813; 07815; 08107; 08218 uanae 04315 uanam 11211 uanis 08517; 10307 uanissimas 03709 uanissimis 13323
uappa 11403
uariare: uariatas 11309
uarius: uarias 07902 uarii 05811 uario 02911 uariorum 06603
uas: uasa +04902
uastare: uastat 06814 uastent 14405 uastetur 08509
uastatio 14402
uber (*adi.*) uberius 02006; 03208; 03501; 09601
uber (*subst.*) ubera 02105 uberibus 06711
ubertas: ubertate 08208 ubertatem 15402
udare: udauerit 11403
uecordia: uecordiam 13520; 13602
uegetare: uegetandum 12815 uegetant 00914 uegetat 09916; 12110
uegetus: uegetam 10310
uehemens: uehementer 09119; 09121; 09815; 09910; 13413; 14616; 14717; 14718; 15510 uehementi 15004 uehementiore 01924 uehementissime 03609 uehementius 02006; 13911; 14501
uelare: uelantur 00520
uelle (*saepe*)
uellere: uellitis 13922
uelocitas 00917
uenalis 13521 uenalem 13611 uenalibus 11507
uendere: uendebatur 11505 uendendis 14208
uenditare: uenditant 14313
uenditor: uenditore 13604
uenenum 09618; 09708; 09802; 09808; 09817; 09818 ueneni 09805 ueneno 09919
uenerari: uenerarentur 06808
uenia: ueniam 14318; 14401
uenire (*cum e breui*): ueni +06717 ueniamus 08704; 10705; 13622 ueniant 12114; 12722 uenientia 14217 ueniet 08119; 08201 uenire 13302; 14918 uenit +02702; +03319; 13315 ueniunt 14301 uenisse 13019; 15104 uenturum 05511
uenire (*cum e longa*): uenit +11910;
uenter +07605; +08316 uentre 11410; 13904; 14010 uentrem 12321 uentri +07605; +08316 uentris 07213; 11302
uentilare: uentilant 00305
uentitare: uentitabamus 15220
uentus: uenti 10202; 10219 uentis 10008; 10010
uerbum 04809 uerba 01713; 02315; 02810; 03715; 04413; 05412; 06111; 06213; 06410; 10603; 13913; 14020 uerbi 06413 uerbis 03105; 05714; 06421; 08019; 09623; 10506 uerbo 03101; 08815
uerecundus: uerecundi 07104
uereri: uerendum 02417 uereor 01510; 07314 ueritus 14920
ueritas +02612; 03313; +03317; 03517; 06518; 09320; 11320; 13324; 13820 ueritate 01322; 02115; 14223 ueritatem 02614; 02616; 03911; 10721; 13909; 15011 ueritati 02803; 08517 ueritatis 00404; 00522; 01403; 01410; 02601; 03801; 03803; 05110; 05211; +06002; 06014; 12216; 13803
uermiculus: uermiculos 12702
uermis: uermium 11215; 13217

uersari: uersabatur 01322 uersamur 08804; 11122 uersemini 10415
uertere: uertantur 13110
uero (*adu.; saepe*)
uerum (*adu.*) 01108; 04606; 09015;
uerum (*subst.*) 06418; 09108; 14912 ueri 03111; 03210; 04001 uero 06205
uerus: uera 08012; 09023; 12219; 13601; 13915; 15411; 15608; 15608 uerae 01422 ueram 10722 uere 02809; 06316; 09813; 09915; +10805; 14614 uerior 06412 uerissima 06511; 09010 uerissime 03504; 08814; 08915; 09213 uerissimum +03701 uero 05304; 14023 uerum 01420; +05210; 13613; 13614; 14013
uesci 12411; 13615 uescendi 13514 uescendo 13306; 13317 uescendum 13511 uescentem 12020 uescentium 13109 uesceremini 12701 uescimini 11115; 14722 uescimur 07706 uescuntur 07808; 12212; 13207
uestis: uestes 07311
uestibulum 07309
uestimentum: uestimento 07111
uestire: uestit 05701 uestita 12406
uestitus: uestitui 08002 uestitum 08002
uetare: uetant 06313 uetat 02010 uetiti 04209
uetus 00303; 04014 uetere 01802; 03113 ueterem 04015; 04017; 04104; 04105 ueteres 08926 ueteri 00509; 01612; 01704; 03012; 03316; 03412; 03608; 04006; 04407; 04705; 04910; 05009; 05906; 05908; 06004; 06010; 06804 ueteris 00314; 01606; 01713; 01819; 01909; 06112
uetustas: uetustate 12813; 12901; 13203 uetustatem 13110
uexare: uexetur 04521
uia 03905; 14019 uiam 01423; 08005 uiis +03619
uicissim 08911
uictoria: uictoriam +06804; 10103
uictus 07908; 11307 uictu 07805; 11315; 11416 uictui 07217; 07312 uictum 07509; 14208
uicus: uicis 12608 uicum 15220
uidere (*saepe*)
uidua: uiduis 07508
uiduare: uiduari 09313
uigere: uiget 14119
uigilantia 05004
uigilare: uigilant 03905 uigilate 03816; +05006; 09107 uigilet 05108 uigilauerit +03615; +03617
uigiliae 15105
uigor 01005
uilis 12120 uiliore 07805 uilissima 07211 uilissimas 11413
uincere: uincatur 04608 uincendi 09108 uincentes 11313 uincit 12515; 12518 uicerat 09806 uicit 15524
uincire: uincti 14215
uinculum 04518; 04521; 05307 uinculo 01424; 06613; 13809; 13810; 13901; 14109
uindicare: uindicandi 01418 uindicandum 15002
uinum +07609; 07811; 11115; +11419; +11518; +11714; 11802; 12813; 12905; 12910; 13007; 13112 uini 07901; 11308; 11312; 11415; 12901 uino 07212; 07906; 11213; 11319; 11506; 11508; 12004; 13111; 13113; 13203; 14908
uiola 12317
uiolabilis: uiolabile 11109 uiolabilem 10614; 10619; 11110
uiolare 07910; 10918 uiolari 10908; 11104 uiolatam 10716 uiolatum 10619 uiolatus 10809
uiolatrix: uiolatricem 11111
uiolenter 15201
uiolentia 10909
uir 04506; +04817; 07416; +08415; +08416; +08417; +08514; 13522; 14024 uiri 15320 uiris 06607; 07305;

07507 uiro +08416; 14711 uiros 03909; 06609; 07402 uirum +02108; 02406; 04706; 04805; 04806; +08415; +08515
uirgo 11209 uirginem 15221 uirginibus 07508 uirginum 11208
uiridis: uiridem 12516 uiridioribus 12917
uirtus 01114; 01115; 01201; 01204; 01212; 01216; +02202; 02304; 02305; 02307; 02908; 02910; 03107; 03211; 03213; +06811; 07404; 13816 uirtute 01018; 02101 uirtutem 00416; 01203; 01205; 01206; 01210; 01213; +02610; 02613; 02615; 02909; 03106; 03116; +03210; +03301; +08402 uirtutes 02912; 03913 uirtutibus 03010; 04308 uirtutis 01101; 01219; 03110; 03203; 06815; 07307
uis 02913 ui 04601 uim 03105; 07707; 08011; 10311; 12715; 13403; 15517 uires 00916 uiribus 02107; 03517
uiscera 04809 uisceribus +04111 uiscerum 14703
uisibilis: uisibilem 10313 uisibilia 09916 uisibilium 04202; 12218
uisus 10118 uisu 13015
uita 00415; 00512; 00619; 01005; 01712; +02201; 02817; +03111; +03206; +03302; 04001; 04212; 04518; 05203; 05208; +05209; 05211; 06103; 06511; 07008; 07114; 07304; 07320; 07406; 07415; 08102; 10120; 10803; 13716 uitae 00412; 01013; 03817; 04215; 04507; 04509; 04913; 05311; 07410; 08704 uitam 01001; 01715; 02117; 02302; 02816; 02908; 05202; 07020; 07104; 07312; 08607; 11317; 15420; 15619
uitalis: uitaliter 09912
uitare: uitandae 13401 uitando 05715 uitandorum 05002 uitat 01210
uitiosus: uitiosorum 08307 uitiosum 00604
uitium 05708 uitia 07408 uitiis 06715; 08116 uitiorum 00519
uituperare: uituperando 08112 uituperandum 11123 uituperari 06208 uituperata 08102
uiuere 00608; 00704; 02110; 02110; 02612; 03804; 05103; 05104; 06907; 07412; 07805; 10405; 13717; 14919 uiuat 11322 uiuebant 10102; 10103 uiuendi 03010; 03914; 04917; 06506; 15507 uiuendo 02613 uiuendum 00608; 01505 uiuentes 07101 uiuentibus 07501; 13022; 14506 uiuentium 15417 uiueret 15315 uiuimus 01305; 09910; +11616; +11616; +11617 uiuit 09718; +11615; 13320; 14107 uiuitur 07412 uiuo +11621 uixisse 15318 uixit +11618
uiuus 12517 uiui 15509 uiuorum +11618
ultimus: ultimam 01702
umbra: umbris 01410; 08517
unguentum: unguenta 12408
unguere: unxerit 11403 uncta 11304
unigenitus +03309
unitas: unitatem 02807; 08007; 09416; 09420 unitatis 09417
uniuersalis: uniuersale 10001
uniuersitas: uniuersitati 09610
uniuersus: uniuersam 04311 uniuersum 01903
uocare 01213 uocabant 09001 uocamus 00905; 08925 uocandus 05706 uocans 04501 uocant 07109; 07116 uocantur 05614 uocaretur 00813 uocat 04301; 09210 uocatis 08105 uocatur 00304; 04517 uocemus 01104 uocetur 00816 uoco 05603 uocasse 12016 uocati +10806 uocatis +02610
uolare: uolantibus 10202; 10219
uolatilis: uolatilia 10010
uolitare: uolitabit 04610
uolumen: uolumine 08109 uoluminibus 14823 uoluminis 08703 uoluminum

01902
uoluntas 05514; 09604 uoluntate 07201; 08114; 08116; 09021 uoluntatem 15504 uoluntatis 06615; 08901; +09606
uoluptas 00916 uoluptate 11316 uoluptatem 01919 uoluptati 09823
uoracitas: uoracitates 08017
uorax: uoraciter 13409
uotum: uota 01206 uoto 03909
uox: uoce 06215; 06310; 14620 uocem 01702; 06406 uoces 06801; 10020; 13913 uocibus 01409; 04709; 14113
urbs: urbium 08217
urgere: urgemini 13912 urgeris 01804 urgetur 07513
usitatus: usitatissimum 07505
usurpare: usurpet 04510
usus: usu 00819
uterus 15301
uti 05515; 06310; 08601 utamur 05408 utar 01118 utatur 04602 utebantur 11507 utendum 04215 utens 05521 utentes 08213; 08604 utentis 04510 utimini 15609 utimur 05715 utitur 04117 utor 03012; 05410 utuntur 08212; 08213; 08510; 08604; 12615
utilis 09822 utile +11918 utiliter 01911 utilius +03301; 03501; 12815; 13820
utilitas: utilitate 13810 utilitates 09903
uua: uuae 12802 uuas 12909 uuis 12905
uulgaris 04116; 06308 uulgari 07414; 12301
uulgo 05805; 10602
uulnus: uulnera 05802 uulneribus 09901; 14123
uultus +03408; 07909
uxor +08415; 14712; 14714 uxorem +08414; 14710; 15202 uxores 14620 uxori +08415

zizania 07318; 08119

Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum

editum consilio et impensis Academiae Scientiarum Austriacae

Vol. 66/2: **Hegesippi** qui dicitur Historiae libri V. Pars posterior: Praefationem Caroli Mras et indices Vincenti Ussani continens. 1960 (L. 204 pp.)

[1]) Vol. 71: **Cassiodorus-Epiphanius.** Historia ecclesistica tripartita. Rec. W. Jacob. Ed. R. Hanslik. 1952 (XX. 766 pp.)

[1]) Vol. 72: **Arator.** De actibus apostolorum. Rec. A. P. McKinlay. 1951 (LXIV. 363 pp.)

[1]) Vol. 73: **Ambrosius.** Opera. Pars VII: Explanatio symboli. De sacramentis. De mysteriis. De paenitentia. De excess fratris. De obitu Valentinani. De obitu Theodosii. Rec. P. O. Faller. 1955 (XVIII. 125*. 443 pp.)

[1]) Vol. 74: **Augustinus.** Opera. Sect. IV, Pars III: De libero arbitrio libri tres. Rec. G. M. Green. 1956 (XXII. 164 pp.)

Vol. 75: **Benedicti Regula.** Ed. altera ed correcta. Rec. R. Hanslik. 1977 (LXIX. 375 pp.)

Vol. 76: **Tertullianus.** Opera. Pars IV: Ad martyras. Ad Scapulam. De fuga in persecutione. De monogamia. De virginibus velandis. De pallio. Opera Aemilii Kroymann usus ed. V. Bulhart. — De paenitentia. Ed. Ph. Borleffs. 1957 (LIX. 170 pp.)

[1]) Vol. 77: **Augustinus.** Opera. Sect. VI. Pars IV: De magistro. Rec. et praefatus est G. Weigel. — Pars V: De vera religione. Rec. et praefatus est G. M. Green. 1961 (LX. 140 pp.)

Vol. 78: **Ambrosius.** Opera. Pars VIII: De fide libri V (Ad Gratianum Augustum). Rec. P. O. Faller. 1962 (XV. 60*. 331 pp.)

Vol. 79: **Ambrosius.** Opera. Pars VIII: De spiritu sancto libri III cum Epistula Gratiani Augusti. De incarnationis dominicae sacramento liber I. Rec. P. O. Faller. 1964 (XVIII. 69*. 344 pp.)

Vol. 80: **Ambrosius.** Opera. Sect. VI. Pars VI: De doctrina christiana libri IV. Rec. et praefatus est G. M. Green. 1963 (XXIX. 205 pp.)

Vol. 81/1: **Ambrosiastri** qui dicitur Commentarius in epistulas Paulinas. Pars I: In epistulam ad Romanos. Rec. H. J. Vogels. 1966 (LVI. 503 pp.)

Vol. 81/2: **Ambrosiastri** qui dicitur Commentarius in epistulas Paulinas. Pars II: In epistulasm ad Corinthios. Rec. H. J. Vogels. 1968 (VIII. 320 pp.)

Vol. 81/3: **Ambrosiastri** qui dicitur Commentarius in epistulas Paulinas. Pars III: Rec. H. J. Vogels. 1969 (VII. 408 pp.)

Vol. 82/1: **Ambrosius.** Opera. Pars X: Epistulae et Acta. Tom. I: Epistularum libri I—VI. Rec. P. O. Faller. 1968 (V. 241 pp.)

Vol. 82/2: **Ambrosius.** Opera. Pars X: Epistulae et Acta. Tom. II: Epistularum libri VII—VIIII. Rec., post O. Faller., M. Zelzer. 1990 (LXXVI. 192 pp.)

Vol. 82/3: **Ambrosius.** Opera. Pars X: Epistulae et Acta. Tom. III: Epistularum libri X, Epistulae extra collectionem, Gesta. Rec. M. Zelzer. 1982 (CCII. 368 pp.)

Vol. 83/1: **Marius Victorinus.** Opera theologica. Ed. P. Henry — P. Hadot. 1971 (XLII. 305 pp.)

Vol. 83/2: **Marius Victorinus.** Opera exegetica. Rec. F. Gori. 1986 (XVIII. 290 pp.)

Vol. 84: **Augustinus.** Opera. Sect. IV. Pars I: Expositio quarundam propositionum ex epistula ad Romanos. Expositio in epistulam ad Galatas. Expositio ad Romanos inchoata. Ed. J. Divjak. 1971 (XXXIII. 258 pp.)

Vol. 85/1: **Augustinus.** Opera. Sect. VIII. Pars IV: Contra Iulianum opus imperfectum. Tom. I: Libri I—III. Ed., post E. Kalinka, M. Zelzer. 1974 (XLIV. 506 pp.)

Vol. 86: **Basili Regula** a Rufino latine versa. Rec. K. Zelzer. 1986 (XXXII. 330 pp.)

Vol. 87: **Eugippius.** Regula. Rec. F. Villegas — A. de Vogüé. 1976 (XXVII. 115 pp.)

Vol. 88: **Augustinus.** Epistulae ex duobus codicibus nuper in lucem prolatae. Rec. J. Divjak. 1981 (LXXXIV. 234 pp.)

Vol. 89: **Augustinus.** Solioquia. De inmortalitate animae. De quantitate animae. Rec. W. Hörmann. 1986 (XXXII. 316 pp.)

Vol. 90: **Augustinus.** De moribus ecclesiae catholicae et de moribus Manichaeorum. Rec. J. Bauer. 1992 (XXX. 224 pp.)

Praeparantur:

Vol 82/4: **Ambrosius.** Opera. Pars X: Epistulae. Tom. IV: Indices.

Vol 91: **Boethius.** Opuscula sacra. Rec. E. K. Rand.

Vol. 85/2: **Augustinus.** Contre Iulianum opus imperfectum. Tom. II: Libri IV—VI. Rec. M. Zelzer.

---

[1]) Hoc tempore exhaustum est.